11 TEZ

ONBİRİNCİ TEZ KİTAP DİZİSİ

İŞÇİ MÜCADELELERİ VE SENDİKACILIK

5

BİLİM ve SANAT

6 yılda 1000 imza

Türkiye'nin

- ☐ Aydınlık birikimi
- ☐ Emek aydınlığı
- ☐ Dün-Bugün-Yarın köprüsü...

BİLİM ve SANAT 70. sayılarında

- ☐ Fizikten Müziğe
- ☐ Spordan Matematiğe
- ☐ Estetikten Ekonomiye
- ☐ Ulusallıktan Evrenselliğe

Türkiye'de 6 yıldır her ay Bilim ve Sanat aydınlığı

Abone: Yıllık 3000, altı aylık 1600 liradır. Yurtdışı 40 DM. Abonelik için, açık adresinizi bildirmeniz ve Postaçe[ki] hesabımıza veya adresimize abone karşılığını yatırmanız yeterlidir.
Posta Çeki No: 12526-1

BİLİM ve SANAT kitapları

İsteme Adresi: Asmalı Çeşme sok. 14/2
Binbirdirek Istanbul.
Dağıtım: ETKIN, Nuruosmaniye Cad. No:9/3-4
Cağaloğlu Istanbul Tel: 527 60 11

BİLİM ve SANAT ciltleri

1. cilt (1-12): Tükendi
2. cilt (13-24): Tükendi
3. cilt (25-36): 4000 TL.
4. cilt (37-48): 4000 TL.
5. cilt (49-60): 4000 TL.

Adres: Sümer sok. 36/1-A Kızılay-Ankara Tel: (41) 30 59 45

Die Philosophen haben die Welt
nur verschieden interpretiert, es
kömmt drauf an, sie zu verändern.

Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde
yorumlamakla yetindiler; oysa, asıl önemli
olan dünyayı *değiştirmektir*.

Brüksel, İlkbahar 1845

ONBİRİNCİ TEZ KİTAP DİZİSİ : **5**

Şubat 1987

Kapak : Sertaç Ergin
Kapak Baskı : Orhan Ofset
Dizgi / Baskı : Final Ofset A.Ş.

ULUSLARARASI YAYINCILIK Ltd. Şti.

Klodfarer Cad. No: 31/5
Cağaloğlu - İstanbul

Abone Koşulları (Yılda Dört Kitap) :
Yurtiçi : 4500 TL.

Yurtdışı :	ABD (Uçak postası ile)	:	$ 20
	Büyük Britanya	:	£ 10
	Federal Almanya	:	32 DM
	Fransa	:	110 FF



İşçi Mücadeleleri ve Sendikacılık

İÇİNDEKİLER

Beşinci Kitap Üzerine

1986 yılının son günlerinden günümüze uzanan zaman aralığında, Türkiye'nin son yirmi yıllık toplumsal mücadeleler tarihini çarpıcı biçimde özetleyen iki olay yaşandı. 13 Şubat 1987, Türkiye işçi sınıfının bağımsız ve sınıf mücadelesi eğilimli bir sendikacılığa gerçek bir adım atışının simgesi olan DİSK'in yirminci kuruluş yıldönümü. Ama o tarihten bir buçuk ay önce DİSK ve bağlı sendikaları askeri mahkeme tarafından kapatılmış, konfederasyon ve sendika yönetici ve uzmanlarından önemli bir bölümü ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardı. DİSK, kuruluşundan itibaren, yükselen işçi ve emekçi hareketinin ayrılmaz bir parçası olmuştu; kapatılışı da bu mücadelenin bastırılışının altına vurulmuş bir mühürdü. Böylece, 1967'den beri mücadeleci sınıf sendikacılığından huzursuz olan sermaye çevreleri de rahat bir nefes alabileceklerdi.

DİSK'in kapatılışı ile aynı günlere rastlayan bir başka olay, sözkonusu gelişmenin önemini daha da saydam hale getiriyordu. O günlerde sürmekte olan Türk - İş kongresinde DİSK'le ilgili kararı sadece bir ICFTU (Uluslararası Hür Sendikalar Federasyonu) üyesi kimliğiyle eleştiren Şevket Yılmaz, seçimler sonucunda ekibiyle birlikte yönetimde kalmayı becerecekti. Böylece, sözde «partilerüstü» bir politikayı benimseyen, aslında işçi sınıfını sağ partilerin izlediği siyasal hattın peşine takarak burjuvazinin hegemonyasına sokan, gerek ABD, gerekse Türkiye devletine bağımlı bir yönetimin Türk - İş üzerindeki hakimiyetinin de bir süre daha devam edeceği ortaya çıktı. Ama ne Türk - İş'le, ne de DİSK'le ilgili olarak son sözün henüz söylenmiş olmadığını unutmamak gerekiyor.

Bu olaylar, 11. Tez dizisi için asli bir önem taşıyan sendikacılık ve işçi mücadeleleri konusunun güncellik kazanması anlamını da taşıyor. Dizinin beşinci kitabı, böylece, işçi hareketine, işçi mücadelelerine ayrılmış bulunuyor. Konu altı ana yazı ve iki değinmeyle ele alınıyor: Ana yazılardan üçü Türkiye işçi hareketinin çeşitli

yönlerini incelerken ikisi dünyanın farklı yörelerindeki (Britanya ve Güney Afrika) işçi hareketinin deneyimini Türkiye okuyucusuna iletiyor, biri ise sendikacılığı teorik düzeyde ele alıyor.

Kitabın ilk iki yazısında Alpaslan Işıklı ve Yıldırım Koç, Türkiye işçi hareketine uzun dönemli, tarihsel bir perspektiften bakıyorlar. A. Işıklı'nın yazısı, Türkiye işçi hareketinin Batı'daki işçi hareketinden farklılaşan yönleri üzerinde yoğunlaşıyor. Işıklı, harekete özgün karakterini veren etkenler arasında, göreli olarak geç sanayileşmeyi, işçi hareketinin demokrasinin gelişmesi sürecinde Batı'dakinden çok daha zayıf bir rol oynamasını, buna bağlı olarak burjuvazinin pre-kapitalist toplumsal yapılara ve devlete karşı verdiği mücadele sürecinde işçi sınıfının aktif olamamasını ve uluslararası etkilerin hareketin biçimlenmesinde göreli olarak ağırlık taşımasını ele alıyor. Son noktayla bağlantılı olarak, yazar, zaman zaman «tepeden verilmiş» gibi sunulan işçi haklarının da, aslında Batı işçi hareketinin uzun mücadeleler sonucunda elde ettiği kazanımların belirli dolayımlar aracılığıyla Türkiye'ye yansıması olarak görülmesi gerektiğini vurguluyor. Başka biçimde ifade edildiğinde, Türkiye'deki gelişmeler, sermaye ile ücretli emek arasındaki mücadelenin uluslararası bir karakter taşımasının bir ürünü olarak ortaya konuluyor.

Y. Koç'un yazısı, bir bakıma, tam da bu özgül noktaya tutulmuş bir projektör niteliğini taşıyor. Bilindiği gibi, Türkiye'de işçi haklarının 1980 sonrasında köklü biçimde budanıp kısıtlanması, bu hakların daha önce «tepeden verilmiş» olduğu için kolayca geri alınabildiği yolunda bir görüşün savunulmasına yol açmıştı. Bu görüşün tam karşıt kutbunda ise, Türkiye işçi sınıfının bütün haklarını zorlu mücadeleler sonucunda elde etmiş olduğu tezi savunuluyordu. Y. Koç, her iki tezin de yanlış olduğunu, gerçek tarihsel sürecin çok daha karmaşık bir nitelik arzettiğini, bir ülkede işçi haklarının elde edilmesinde birçok etkenin farklı ağırlıklarda rol oynadığını savunuyor. Yazının ana gövdesi bu etkenlerin genel bir dökümüne ve Türkiye'de işçi haklarının gelişmesinin bu döküm ışığında incelenmesine ayrılmış. Koç, ayrıca, «hak» kavramının olumlu yanının tek yanlı biçimde vurgulanmasına karşı çıkıyor ve sosyalistlerin bu kavramı her somut durumda çok daha nüanslı bir tavırla ele almaları gerektiğini ileri sürüyor.

Şehmus Güzel'in yazısı 1980 sonrası dönem üzerinde yoğunlaşıyor. Güzel, son dönemde işçi sınıfının örgütlülüğüne indirilen darbeleri özetliyor ve kazanımlarının nasıl teker teker ortadan kaldı-

rıldığını sergiliyor. Yazar, 12 Eylül'ün günümüze bıraktığı işçi haklarının bir tablosunu çizerken esas olarak yeni Sendikalar Yasası ile Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Yasası üzerinde duruyor. Güzel'in yazısı 1985 sonbaharında kaleme alınmış olduğu halde, bu kitabın temasına uygun olduğu için ancak şimdi yayınlanabiliyor. Bu yüzden de, 1986 yılında getirilen yeni mevzuatı, özellikle içerdiği hükümler bakımından bir «Grevleri Etkisizleştirme Yöntemleri Elkitabı» niteliğini taşıyan yeni Grev Tüzüğü'nü ve uygulamanın tahlilini bu yazıda bulmak olanaklı değil. Yazarın hiçbir sorumluluk taşımadığı bu eksikliğe rağmen, Güzel'in yazısı 1980 sonrasında işçi hakları konusunda ayrıntılı bilgi edinmek açısından yararlı bir kaynak.

Son yıllarda çeşitli ülkelerde yaşanan sendikal mücadele deneyimleri (bu kitapta ele alınan Güney Afrika örneğinin yanısıra, Brezilya sendikalarının, Bolivya'da COB'un, Polonya'da ise Dayanışma'nın deneyimleri) sendikal eylemler ile siyasal iktidar mücadelesi arasında ne tür bir ilişki kurulabileceği, sendikal mücadelenin hangi koşullar altında devrimci bir mücadeleye dönüşebileceği, sendikalar ile devrimci bir parti arasında nasıl bir ilişki olması gerektiği gibi sorunları yeniden gündeme getirmiş bulunuyor. Richard Hyman'ın yazısı, bu sorunlara, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde marksistlerin yaklaşımını, Lenin, Luxemburg, Gramsci ve Troçki gibi önde gelen devrimcilerin düşüncesini inceleyerek cevap arıyor. Bu tartışma içinde sendikaların işçileri kapitalizme karşı seferber etme potansiyeli kadar düzenle bütünleşme ve bürokratikleşme eğilimleri de ele alınıyor.

Bilindiği gibi, 1984 Mart'ında başlayarak 1985 Şubat'ının sonuna dek süren Britanya maden işçileri grevi, gerek ülke içinde, gerekse Avrupa çapında büyük yankılar uyandırmıştı. Türkiye'de, kitlesel grevlere gününü doldurmuş, eskimiş bir mücadele yöntemi olarak bakan bazı sol çevrelerin alay ve küçümseme ile karşıladıkları maden işçileri grevi, aslında, 80'li yıllarda Avrupa işçi sınıfının bunalıma, işsizliğe, gerileyen yaşam standartlarına rağmen hayatiyetini koruduğunu gösteren bir olguydu. Burada, titiz ve ayrıntılı bir çalışmada, Tayfun Ertan, maden işçileri grevini önce Britanya'da son dönem sınıf mücadeleleri içindeki yerine yerleştiriyor: Yazıda maden işçileriyle Muhafazakâr hükümetler arasındaki çelişkinin ta 1970'li yılların başına kadar geri gittiği açıkça ortaya konuluyor. Ertan'ın grevle ilgili olarak verdiği bilgiler, tarafların karşılıklı amaçları ve güçleri, sendikal hareketin geri kalan bölümünün greve karşı takındığı tutum, zamanlama sorunları, mücadele tak-

tikleri gibi birçok soruna ışık tutuyor. Madenciler grevinin bir önemi de, Batı demokrasisinin beşiği sayılan Britanya'da, devletin polisiyle, mahkemesiyle, televizyon kurumuyla grevcilere karşı açtığı savaş yoluyla sınıf mücadelesi içindeki yerini ortaya koymuş olması.

11. Tez dizisinin dördüncü kitabında yayınlanan görüşmede Paul Sweezy, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde gelişmekte olan devrimci sürecin «başarıya ulaşırsa, dengeyi dünya devrimci mücadelesinin lehine» çevirebilecek kadar önemli bir kilit mücadele olduğunu söylüyordu. Güney Afrika'daki mücadelenin çok önemli bir yönü, demokratik haklar uğruna verilen mücadelenin aynı zamanda bir işçi sınıfı mücadelesi niteliğini taşıması, Sweezy'nin deyişiyle «gerçek bir proleter devrimi olasılığı»nın mevcut olması. Güney Afrika işçi sınıfının örgütlenmesinde bir yıl önce, COSATU adlı birleşik konfederasyonun kurulmasıyla büyük bir aşama kaydedilmiş durumda. Bu aşamanın taşıdığı önem dolayısıyla, bu kitapta Güney Afrika işçi hareketini tanıtan ve COSATU'nun resmi belgelerini içeren küçük bir dosyaya da yer veriyoruz. Bu dosya aynı zamanda sendikal örgütlenmenin hedeflemesi gereken kimi ilkeler konusunda da aydınlatıcı bir nitelik taşıyor.

Sendikacılık ve işçi sorunlarıyla ilgili katkılar bunlarla sınırlı değil. «Değinmeler» bölümümüzde biri DİSK'i, öteki Türk-İş'teki muhalefeti ele alan iki yazı var. Faruk Pekin, yirminci kuruluş yıldönümü vesilesiyle DİSK'in Türkiye işçi sınıfının mücadeleler tarihindeki yerini ve önemini vurguluyor. Özel olarak da, DİSK ve Türk-İş'te cisimleşen sendikal anlayışların farklılığını ön plana çıkarıyor. Pekin'in de belirttiği gibi, DİSK'in yetersizliklerinin, eksiklerinin, yanlışlarının sosyalist bir eleştirisi gelecekte mutlaka yapılacaktır. Ama DİSK'in gerçek sahiplerince, yani işçilerce ve işçi sınıfının içinden gelen siyasal hareketlerce. Bugün ise DİSK karşı toplumsal ve siyasal güçlerin hedefi durumundadır. Sendikal harekete ilişkin ikinci değinmede, Fahri Aral Aralık ayındaki Türk-İş kongresinde ayrı bir listeyle seçimlere giren muhalefetin tarihsel kaynaklarına eğilerek 1971 yılında yayınlanmış olan bir raporu çeşitli boyutlarıyla ele alıyor.

Ana tema dışında yeralan yazılara gelince: Louis Althusser, marksist felsefeye getirdiği yenilik rüzgârıyla 60'lı yılların Batı Avrupa'sında olduğu kadar 70'li yılların Türkiye'sinde de dogmatik -olmayan bir marksizm arayışı içindeki sosyalistler üzerinde derin bir etki yaratmıştı. Gülnur Savran, buradaki yazısında, Fransız

marksist filozofun yapıtına temelden bir eleştiri getiriyor. Savran'a göre Althusser'in çok eleştirilmiş olan teorisizmi yüzeysel bir cerrahi müdahale ile ortadan kaldırılamayacak kadar derin köklere sahip: Filozofun yaklaşımının asli ögeleri (toplumsal bütünün kerteler biçiminde kavramlaştırılması, yapısal nedensellik kategorisi, ideoloji teorisi vb.) terkedilmedikçe, teorisizminin aşılması olanaklı değil. İnceleme, dogmatik-olmayan bir marksizmin alternatif yaklaşımlar temelinde geliştirilebileceği önermesiyle sona eriyor. Savran'ın düşündüğü alternatifin ipuçlarını ise aynı yazarın, «Yayınlar» bölümünde yer alan ve Perry Anderson'un son dönemde yayınlanmış bir kitabını irdeleyen yazısında bulmak olanaklı. Bu yazı, bir yandan da, Althusser'in düşüncesini çevreleyen yapısalcı okula ve yapısalcılık-sonrası izleyicilerine değindiği için, bir bakıma, Savran'ın Althusser incelemesinin bir devamı olarak okunabilir.

11. Tez'in tartışma bölümü, öyle görünüyor ki, her kitapta dolu olacak. Burada Korkut Boratav, Zülküf Aydın'ın dizinin üçüncü ve dördüncü kitaplarında iki bölüm halinde yayınlanmış olan ve azgelişmiş ülkelerde tarıma kapitalizmin girişini (ve bunun sınırlarını) ele alan yazısını, kendisinin de içinde yer almış olduğu tarım tartışmalarını eksik ve yetersiz biçimde sunmakla eleştiriyor; bunu Zülküf Aydın'ın cevabı ve Boratav'ın karşı-cevabı izliyor.

«Değinmeler» bölümünde, Faruk Pekin ve Fahri Aral'ın yazılarını, Şevket Pamuk'un bu yakınlarda yapılmış gelir bölüşümü araştırmalarına değinen yazısı izliyor. Pamuk, TÜSİAD araştırmacılarının gelir bölüşümünün, son ayrıntılı gelir bölüşümü araştırmasının yapılmış olduğu 1973 yılından bu yana bozulmamış olduğu yolundaki vargısını sağlam kanıtlarla çürütüyor. Ömer Sakalsız, mühendislerin toplumsal yaşama bakışlarının kör bir teknik rasyonalite ile kuşatılmasını eleştiriyor. Adnan Ekşigil'in Theodarakis'in İstanbul'a gelişi vesilesiyle kaleme alınan değinmesi ise, Türk-Yunan ilişkilerini cesur bir biçimde irdeliyor. Ekşigil'in yazısı aynı zamanda Türkiye'nin sol aydınının bir özeleştirisi olarak da okunabilir. Nihayet, Oğuz Oyan, Özal hükümetinin toplumsal faaliyetin her alanını sermayenin değerlenmesine açma tasarılarının yeni bir halkasını oluşturan sağlık yasası tasarısını eleştiriyor.

Dördüncü kitabımızda sosyal demokrasi konusunu ele alırken bazı alanları eksik bırakmış olduğumuzu ve bu boşlukları zaman içinde doldurmayı umduğumuzu belirtmiştik. Elinizdeki kitabın «Yayınlar» bölümünün ilk yazısında Tülay Arın bir kitap eleştirisi bağlamında bu boşluklardan birini dolduruyor: Arın, SHP ve DSP'nin

'sosyal demokrat' kimliklerini sorgulayarak, S. Savran ve Y. Koç'un daha önce CHP konusunda başlattıkları tahlili günümüze kadar getirmiş oluyor. Can Ilgın, son dönemde tartışma konusu olmuş bir siyasal geleneğe, Jakobenizm'e, Fransız devriminde kitlelerin yerini konu alan bir kitap bağlamında değiniyor. Beşinci kitabımız, Gülnur Savran'ın, marksizmin son dönem serüvenini ele alan kitap eleştirisiyle sona eriyor.

11.
TEZ

Türkiye'de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü

Alpaslan IŞIKLI

«Japonlar biribirinin aynıdır» diye bir söz vardır. Bununla dışarıdan bakışla, herhangi bir gruba dahil olan unsurların benzer göründükleri; oysa, gerçekte bu unsurların kendi aralarında önemli bazı ayırıcı özellikler taşıdıkları gerçeğinin unutulması gibi bir yanlışlığın sözkonusu olduğu vurgulanmak istenir.

«Batı» denildiğinde de bu çok geniş ve hiç de homojen olmayan gruba dahil edilen unsurlar arasında çok temel bazı ayrılıklar bulunduğunu unutmamamız gerekir. Özellikle, sendikacılık ve işçi hareketi açısından, Batı dediğimiz ülkeler ve toplumlar grubunda doğmuş ve gelişimini sürdürmekte olan oluşumların aynı torbaya konulmalarının imkânsızlığı bilinmektedir. Bu durum, çeşitli ülkelerde görülen işçi hareketleri arasında kolaylıkla gözlemlenebileceği gibi, aynı ülkede çeşitli dönemlerde veya belli bir dönemde ve fakat değişik akımların etkisi altında varlık kazanmış bulunan işçi hareketleri arasında da gözardı edilemeyecek bir önemde kendisini gösterir. Nitekim, Batı işçi hareketini (ki bu geniş ölçüde uluslararası veya dünya işçi hareketi anlamına gelir) incelemeye yönelik çalışmalarda veya yayınlarda ele alınan olgunun tarihsel veya ideolojik çerçevede anlam taşıyan belli bazı sınıflandırmalara tabi tutularak sunulduğu görülür.

Öte yandan, Türkiye'de işçi hareketinin, evrim sürecinin bütün dönemlerinde veya kendisini oluşturan ögelerin tümü bakımından, değişmez ve benzer özellikler taşıdığını söylemek de mümkün değildir. Örneğin: Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında görülen işçi hareketi ile II. Dünya Savaşı sonrası veya 27 Mayıs sonrası işçi hareketi arasındaki önemli bazı ayrılıkları görmemek olanaksızdır. Bunun gibi, Türk-İş ile DİSK'in tümüyle aynı özellikleri taşıyan ve aynı belirleyici etkilerin biçimlendirdiği oluşumlar olduğunu söylemek herhalde yanlış olur.

Bu nedenle, Türkiye işçi hareketi ile Batı işçi hareketi arasında yapılacak bir karşılaştırmanın yalnızca çok genel bazı çizgilerle sınırlı kalması, bir başka deyişle, ele alınan iki olguyu meydana getiren unsurları kendi içlerinde bir bütün olarak kapsayan bazı temel belirleyici özellikleri esas alması gerekecektir. Dolayısıyla, bu karşılaştırmanın sonucunda varılabilecek bazı genellemelerin, bazı kural dışı istisnai olgular ve oluşumlar bakımından geçerli olmaması doğaldır.

Kuşkusuz, Türkiye işçi hareketinin Batı işçi hareketi karşısındaki özgün yanları, her iki olguyu çerçeveleyen ve oluşumlarına temel hazırlayan bazı temel farklılıkların sonucudur. Bu nedenledir ki belirlenebilecek ve özgünlük teşkil eden bazı özelliklerin açıklanması çabasının, temel belirleyici olan çerçeve ile bağlantı kurularak yürütülmesi daha anlamlı ve gerekli görünmektedir. Nitekim, konunun incelenmesinde bu çerçeve ile bağlantılı bir bölümlendirmeden yararlanılacaktır.

Ancak, her bir bölümde ele alınması gerekecek olan ve Türkiye'de yalnızca işçi hareketi bakımından değil her türlü sosyal ve demokratik gelişme bakımından varlığını duyuran bir temel faktörün öncelikle açıklanması mümkün ve yararlı görünmektedir. Bu faktör, Türkiye'de işçi hareketinin Batı işçi hareketini kronolojik olarak geriden izlemekte oluşunun sonucudur. Türkiye işçi hareketi, doğuş ve gelişim sürecinin her aşamasında karşısında örnek olarak ve sürekli bir etki kaynağı olarak Batı işçi hareketini bulmuştur. Dünyada işçi hareketine öncülük etmiş bulunan başka bir Batı mevcut olmadığından, bu türden bir faktör Batı işçi hareketi açısından sözkonusu olmamıştır. Bu nedenledir ki örgütlenme biçiminden tutunuz ideolojik eğilimlerin etkilerine kadar birçok alanda, Batı işçi hareketinin uzun yıllar süren arayışlarının sonucunda bularak benimsemiş olduğu bazı özellikler, Türkiye işçi hareketi için hazır ve önceden bilinen modeller niteliğiyle ortaya çıkmışlardır. Bir bakıma, Türkiye işçi hareketi açısından bir kolaylık gibi rol oynayan bu durum, aynı zamanda üzerinde çok durulan bir özelliğini belirleyen ve «tepeden inme haklar edinmiş olma» veya «kitlesel bağdan yoksun olma» gibi ifadelerle belirlenen önemli bir zaafının da kaynağını teşkil etmiştir.

SANAYİLEŞMEDE GECİKME

İşçi hareketinin doğuşu, her şeyden önce, ücretli emekçinin yani işçinin ve işçi sınıfının doğmuş olmasını gerektirir. Güçlü bir işçi hareketinin, temel olarak, güçlü ve yaygın bir sanayileşmenin

sonucunda doğması, genel bir kural halinde tarihin çeşitli dönemlerinde ve çeşitli toplumlarda çok açık bir biçimde gözlemlenebilir.

Geleneksel olarak etkin bir işçi hareketine ve güçlü bir sendikacılığa sahne olan günümüz Batı toplumlarının, en önde gelen özellikleri, sanayileşmiş ülkeler grubunun başlıca üyelerini teşkil etmeleriyle ilgilidir. Tarihsel olarak, sanayi devrimine öncülük etmiş bulunan bu ülkeler, kapitalist topluma özgü sınıflaşmanın doğuşunu hazırlayan koşulları da en önce yaşamışlardır. Sanayi devrimine ve bu oluşuma eşlik eden yeni üretim ilişkilerinin doğması sürecine geç katılabilen toplumlarda ise işçi sınıfının ve buna bağlı olarak işçi hareketinin doğuşu ve gelişimi de aynı ölçüde geç olmuştur.

Günümüzün sanayileşmiş Batı toplumlarında toplam faal nüfus içinde ücretlilerin oranı, yüzde doksanlara ulaşmış bulunmaktadır. Örneğin, İngiltere'de, son yıllarda 25 milyon civarında seyreden toplam faal nüfus içinde ücret ve maaş gelirleriyle geçinenlerin sayısı, 22,5 milyon kadardır. A.B.D.'de ise 180 milyonu aşan toplam faal nüfus içinde 70 milyondan fazla kişinin ücretli veya maaşlı durumunda olduğu bilinmektedir.

Ülkemizde ise nüfusun yarıdan fazlasının köylerde yaşıyor olmasına paralel olarak, ailesi hesabına çalışanlar ile kendi hesabına çalışanların toplam faal nüfus içindeki payı, ağırlığını korumaktadır. En son (1980) nüfus sayımı sonuçlarına göre, 18 milyon civarında beliren toplam faal nüfus içinde ücretli ve maaşlı kesimin payı, ancak 1/3 oranında bir ağırlık teşkil etmektedir.

Sanayileşmedeki gecikmenin yanı sıra ve gene bununla bağlantılı bir unsur olarak işçi hareketinin doğuşu için gerekli dayanışma bilincinin doğuşuna imkân verecek ölçüde çok sayıda işçinin bir arada çalıştıkları büyük işyerlerinin ancak son yıllarda ve sınırlı ölçüde belirmiş olmasını da bu konuda önem taşıyan yönleri dolayısıyla belirlemek gerekir. Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasından önceki dönemde toplam olarak 35.316 kişiden ibaret bulunan işçiler, ortalama olarak 2,3 kişi civarında işçi istihdam eden işyerlerinde çalışmaktaydılar[1]. Keza, 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre, o tarihte mevcut sanayi işletmelerinin % 70'den fazlasında dörtten az kişi istihdam edilmekteydi[2].

Son yıllara ait SSK verilerine göre de mevcut işyerlerinin ölçek bakımından çok önemli bir değişikliğe uğradıklarını söylemek müm-

---

1) U.S. Departement of Commerce, Trade Promotion, *Turkey a Commercial Handbook Series*: 190/28, Washington, D.C.; D.İ.E., *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara, 1973, s. 41.

2) D.İ.E., *a.g.e.*, s. 151.

kün değildir. Bu verilere göre, kamu kesiminde yer alan işyerleri ortalama 45 işçi; özel kesimde yer alanlar ise gene ortalama 8 işçi büyüklüğünde bir istihdam kapasitesine sahiptirler.

Bu durum, işçi hareketinin doğuşunun, sanayi devrimine öncülük etmiş bir Batı ülkesi olarak İngiltere'de, 18. hatta 17. yüzyıla kadar dayanan bir mazisi bulunmasına rağmen, ülkemizde ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında çok cılız bir varlık gösterdikten sonra, nihayet 1960 sonrası yıllarda toplum içinde belli bir ağırlık kazanmaya başlamış olmasını açıklamamıza yardımcı olabilecek önemli ve temel bir nedeni ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, ülkemizde işçi hareketinin sanayileşmedeki gecikmeyle açıklanamayacak ve sanayileşmedeki gecikmenin yolaçabileceği sonuçları belli ölçüde değiştiren başka bazı etkilerin altında biçimlendiği de bir gerçektir. Nitekim, günümüzde, yalnızca ücretli ve maaşlı kesimi temel alarak bulunabilecek bir sendikalaşma oranı bakımından, Türkiye'deki durumun, Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında yalnızca sanayileşme düzeyine ve sanayi birimlerinin ölçeğine bakarak tahmin edilebilecek bir düzeyin üstünde bir yer işgal ettiği saptanabilir. Şöyle ki Türkiye'de, bu anlamda sendikalaşma oranı (ücretli ve maaşlı kesim 7 milyon kadar; Çalışma Bakanlığı verilerine göre sendikalı sayısı 1,9 milyon kadar olduğuna göre) % 27 civarındadır. Kuşkusuz, bu oranı, sendikalaşma oranının % 80'lere vardığı bazı İskandinav ülkeleriyle karşılaştırmak mümkün değildir. Ancak, A.B.D., Fransa gibi bazı sanayileşmiş ülkelerde bu oranın % 20-25 civarında olduğu düşünülecek olursa ve eğer Çalışma Bakanlığı tarafından yayınlanan istatistiklerde yer alan Türkiye'de sendikalı işçi sayılarını gösteren veriler gerçeği çok saptırmamaktaysa ülkemizde sendikalaşma oranının pek de düşük olmadığı sonucuna varılabilir[3].

Gene, sanayileşme düzeyi ve işçi sınıfı birikimi nazara alınarak yapılabilecek bir karşılaştırmada, Türkiye'de işçi hareketinin olduk-

---

3) Başlıca sanayileşmiş ülkelerde, 1980 yılı itibariyle, toplam ücretli ve maaşlılara oranla sendikalaşma oranı, aşağıdaki gibidir: Avusturya % 58, Belçika % 75, Kanada (1979) % 39, Danimarka % 79, Finlandiya % 75, Fransa % 22, Almanya % 33, İtalya (1979) % 37, Japonya (1978) % 32, Hollanda % 38, Norveç % 55, İsveç % 85, İsviçre % 33 - 37, İngiltere % 54, A.B.D. % 25. Bkz. Göran THERBORN, «The Prospects of Labour and The Transformation of Advanced Capitalism», *New Left Review*, no: 145, Mayıs - Haziran 1984, s. 11. (Türkiye'de toplam faal nüfusun 18 milyon civarında olduğu ve sanayileşmiş ülkelere kıyasla bu nüfusun çok sınırlı bir kesiminin ücretli-maaşlı olduğu düşünülecek olursa, toplam faal nüfus esas alınarak hesaplanan sendikalaşma oranlarına göre yapılabilecek bir karşılaştırmada Türkiye'nin çok daha gerilerde bir yer aldığı görülür.)

ça erken sayılabilecek gelişim aşamalarında bazı haklarla donatılmış olduğu görülmektedir. Özellikle toplu sözleşme hakkı bakımından bu durum açıkça gözlemlenebilir.

Türkiye'de toplu sözleşme ve grev hakkı 1963 yılında tanınmıştır. 1962'ye gelindiğinde sanayi kesimi, toplam işgücünün ancak % 9,8'ini temsil eden bir büyüklüğe ulaşmış bulunuyordu. Oysa, sanayileşmiş Batı ülkelerinin hemen hepsinde, sanayi kesimi, bu orandan çok daha fazlasını temsil eden bir büyüklüğe ulaştıktan sonra, işçiler toplu sözleşme ve grev hakkını kullanmaya başlamışlardır.

Örneğin, İngiltere'de toplu iş sözleşmeleri 19. yüzyılın sonlarında yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu ülkede 1881 yılında sanayi kesimi, faal nüfusun % 50'sini barındırmaktadır. Fransa'da toplu sözleşme düzeni, esas olarak 1919 yılından sonra yaygın uygulama alanı kazanmıştır. 1916 yılında bu ülkede faal nüfusun % 31'i sanayi kesiminde çalışmaktadır. A.B.D.'de toplu iş sözleşmeleri 1937'den sonra gerçek bir varlık kazanabilmiştir. Aynı yıllarda sanayi kesimi, % 40'a yaklaşan bir işgücü oranını bünyesinde toplamış bulunuyordu[4].

Kuşkusuz, Türkiye'de işçi hareketinin, bugün bile, sağlam demokratik temellere dayalı bir örgütlenme ve toplu sözleşme yapma hakkına kavuşmuş olmadığını söylemek de mümkündür. Bununla birlikte, mücadele gücü ve gerçek ağırlığı ne olursa olsun, bu kadar kalabalık bir işçi kitlesinin sendikal çatı altında toplanabilmiş olmasının ve içeriği gereği gibi doldurulabilmiş olmasa bile toplu sözleşme düzeninin uzunca bir süre yürürlükte kalmış olmasının önemi küçümsenemez. Sanayileşme düzeyine bakarak açıklanması mümkün olmayan bu durumu, başka bazı unsurlarla ve özellikle —başlangıçta değindiğimiz üzere— Türk sendikacılığının önünde bir Batı örneğinin bulunmuş olmasının sonucu olarak değerlendirmek yanlış görünmemektedir. Bu örnekten esinlenerek yürürlüğe konulmuş bulunan —check - of (aidatların kaynaktan kesilmesi) vs. gibi— uygulamaların sağladığı kolaylıklar, işçi hareketinin, sayısal ağırlığı ve mücadele gücü ile orantılı olmayan boyutta bir sendikal örgütlenmeye kavuşmasında önemli ölçüde etken olmuştur.

DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ VE İŞÇİ HAREKETİ

Demokratikleşme ile işçi hareketi arasındaki ilişki iki yönlüdür. Bir yandan işçi hareketinin varlık kazanabilmesinin temel siyasal koşulunun demokratikleşme olduğunu söylemek ne kadar doğru

---

4) Daha geniş bilgi için bkz. A. IŞIKLI, *Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri*, AÜSBF Yay. no: 229-211, Ankara, 1967, s. 40 ve devamı.

ise, diğer yandan, demokratikleşmenin gerçeklik kazanabilmesinin geniş ölçüde işçi hareketinin oluşumuna ve etkinliğine bağlı olduğunu söylemek de aynı ölçüde doğrudur.

İşçi hareketinin demokratikleşmeyle yakın bağlantısını çeşitli toplumların tarihsel süreç içinde geçirdikleri evrime bakarak gözlemlemek mümkündür. İşçi hareketinin sendikal ve siyasal alanda örgütlü bir güç olarak ilk defa tarih sahnesine çıktığı ülke olan İngiltere'nin, aynı zamanda 1215'te Magna Carta'nın ilanına kadar dayanan köklü bir demokratikleşme süreci geçirmiş bir ülke olması, bu bağlantının belirgin bir örneğini teşkil eder. Günümüzde de işçi hareketinin etkinlik ve saygınlık kazandığı bazı Batı toplumlarında, demokratik düzenin de aynı ölçüde sağlam bir temele oturmuş olduğu söylenebilir.

Batı toplumlarında demokratikleşme doğrultusunda atılan adımların ve esas olarak demokrasinin doğuşunun gerisinde işçi hareketinin ve bu harekete dayanan siyasal mücadelelerin yattığı asla yanlış görünmemektedir. Bir başka deyişle, demokrasi kapitalizmin doğuşunun sonucunda veya onun kendiliğinden ve doğal olarak beliren bir uzantısı olarak doğmamış; buna karşılık, kapitalizmin gelişiminin sonucunda doğan işçi sınıfından kaynaklanan siyasal hareketlerin, çoğu kez kapitalizmin bünyesinde mevcut temel eğilimlerle çelişen kazanımlarının bir ürünü olarak doğmuştur.

Gene İngiltere örneğine dönerek bu durumu biraz daha yakından incelemeye çalışacak olursak, hem demokratikleşme hem de işçi hareketinin doğuşu bakımından bu ülkenin tarihinde önemli bir yer tutan çartist hareketle karşılaşırız. İngiltere'de, 19. yüzyılın son yarısında varlığını göstermiş olan çartizm (chartism), her ne kadar bünyesinde küçük burjuva unsurlarını, bu arada önemli ölçüde küçük esnaf ve zenaatkârları barındıran bir hareket olmakla beraber, geniş kitlesi bakımından ve esas olarak bir işçi hareketi niteliğiyle tarih sahnesindeki yerini almıştır. Çartistler, zamanla sendikal örgütler bünyesinde varlığını sürdürecek olan örgütlü işçi hareketinin ilk ve önemli bir örneğini teşkil etmişlerdir. Ancak, çartist hareket seçme - seçilme hakkının tüm yurttaşları kapsayacak bir yaygınlık kazanması yolundaki temel mücadelesiyle, demokrasinin, yıkılmakta olan aristokrasinin ve yeni doğmakta olan burjuvazinin malı olmaktan çıkarak gerçek niteliğine kavuşması doğrultusunda önemli bir tarihsel gelişmeye de öncülük etmiştir.

İşçi hareketinin, demokrasinin doğuşuna sağladığı katkıyı ve bu iki oluşum arasındaki derin ilişkiyi Fransa'da yaşanan evrim boyunca da gözlemlemek mümkündür. Bilindiği gibi, 1789 Fransız dev-

riminin, bugünkü çağdaş demokrasiye yön veren bazı temel kurumların ve kavramların ilk defa ortaya çıkışı yönünde sağladığı katkı, geniş ölçüde radikal burjuvazinin temsilcilerinin eseri olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde, devrim hareketinin gerek oluşumunda gerekse yönlenmesinde, yeni doğmakta olan ve Babeuf'ün şahsında temsil olunan işçi sınıfının devrimci yönelişlerinin payını da ihmal etmeye imkân yoktur. Ancak, 1789 devriminin kazanımlarının —esas olarak güçlü ve kararlı bir işçi hareketinin desteğinden yoksun bulunmasından dolayı— ardından gelen restorasyon dalgasıyla ortadan kaldırılmasından sonra demokrasinin daha sonraki doğuş aşamalarında işçi hareketinin oynadığı rol, çok daha belirgindir.

Fransa'da demokratikleşme açısından bir diğer dönüm noktasını teşkil eden, 1848 devriminde işçi hareketinin katkılarını çok daha açık olarak görebiliriz. 1848'de krallığın devrilmesi ve cumhuriyetin yeniden ilanı ile sonuçlanan devrim hareketinin ortaya çıkardığı anayasa, bir yandan seçme - seçilme hakkını güvence altına alarak, diğer yandan bugünkü çağdaş sosyal devlet anlayışının dayandığı ilkeleri ilk defa hükme bağlayarak, yalnızca Fransa ölçeğinde değil, evrensel düzeyde de büyük önem taşıyan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Gerek bu anayasanın, gerekse bu anayasayı ortaya çıkaran devrim hareketinin gerisinde yatan asıl güç, Louis Blanc'ın öncülük etmiş olduğu Fransız işçi hareketidir.

Günümüzde de, bütünüyle Batı toplumları bakımından, demokrasinin geliştirilmesi ve tartışılmaz bir değer olarak korunması yolundaki en önde gelen güvencenin işçi hareketi veya ona dayanan sosyal ve siyasal oluşumlar olduğunda kuşku yoktur.

Konuya Türkiye'de demokrasinin doğuş ve gelişim süreci açısından baktığımızda ise, geçmişte ve —bu konuda meydana gelen önemli değişikliklere rağmen— kısmen de günümüzde, bu sürecin önemli dönüm noktalarında belirleyici bir unsur olarak işçi hareketinin itici gücünden sözetmek mümkün görünmemektedir. Bir bakıma, bu durumu demokrasinin genel olarak demokratik kitle temelinden yoksun ve esas olarak tepede veya yüzeyde bir doğuş ve gelişim göstermiş olmasıyla bağlantılı olarak değerlendirebiliriz.

Ülkemizde demokrasinin, doğuş ve gelişim evreleri bakımından, Batı'da gözlemlenenden farklı bir seyir izlemiş olması da gene sanayileşmenin ve işçi sınıfı birikiminin gecikmiş olmasıyla ve demokrasinin bu temel belirleyici unsurların yeterince varlık kazanmadığı bir ortamda boy vermiş olmasıyla açıklanabilir. Ülkemizde, demokrasinin, özellikle ilk gelişim aşamaları bakımından işçi hareketinin herhangi bir varlık ve etkinlik kazanmadığı bir dönemin ür-

nü olduğu kesindir. Bu nedenle Türkiye'de demokrasi, Batı'da görüldüğü gibi genel nüfus içinde ağırlığı artan ve giderek örgütlü bir güç haline gelen işçi kitlelerinin mücadeleleri sonucunda doğmamıştır, belki de bu yüzden hâlâ gereğince doğmuş değildir demek daha doğrudur.

Türkiye'de demokratikleşme yolunda atılan ilk adımlar, halk yığınları ile yaygın ve sıkı bağlantılar kurma olanağından yoksun ve fakat Batı'da elde edilen kazanımların etkisi altında hareket eden asker-sivil aydın kadroların eseri olmuştur. Bu durum, ilk demokratikleşme çabalarına öncülük etmiş olan «genç türkler»in ve İttihat ve Terakki Partisi'nin yapısında ve faaliyetlerinin niteliğinde açıkça görülebilir.

1876'da gerçekleşen ve ömrü çok kısa süren I. Meşrutiyet denemesi, örgütlü kitle desteğinden yoksun sınırlı aydın kadrolarının gerçekleştirdiği bir hareket olarak, ülkemizin demokratikleşme çabalarının başlangıcını teşkil etmiştir. 1908'de II. Meşrutiyetin gerçekleştirildiği yıllarda yeni doğmakta olan bir işçi hareketinden sözedilebilir. Bu dönemde işçi hareketinin demokratikleşme çabaları doğrultusundaki bazı eylemlerinden de söz edilebilir. Nitekim, 1908'de biribirini takibeden grevler, «yalnızca tahammülsüz iş şartlarının bir tepkisi olarak değil, Manastır'da başlayan meşrutiyetçi hareketi tamamlayan tezahürler» olarak belirmekte ve işçi sınıfı saray istibdadının yıkılmasında rol oynayan amillerden biri olarak görülmektedir[5]. Bununla birlikte, işçi sınıfının siyasal rejimi belirlemedeki önemsizliği kısa sürede ortaya çıkmış; bizatihi İttihat ve Terakki hükümetinin, yabancı sermaye çevrelerinin etkisiyle grevleri geniş ölçüde yasaklayan Tatil-i Eşgal yasasını yürürlüğe koyması ve yeni oluşmakta olan sendikacılık hareketini ağır baskılar altında tutması yolundaki uygulamalar, II. Meşrutiyet döneminin asıl yüzü olarak kendisini göstermiştir.

Kurtuluş Savaşımızın, yalnızca bağımsızlık açısından değil, aynı zamanda demokratikleşme yolunda çok önemli bir adım teşkil ettiğinde kuşku yoktur. Kurtuluş savaşı yıllarında işçilerin yürüttükleri grev vs. türünden eylemlerin yabancı işverenlere karşı ve genel olarak saldırgan devletlere karşı doğurduğu sonuçların, bağımsızlık ve dolayısıyla demokratikleşme yolunda bir nitelik taşıdıkları söylenebilir[6]. Aynı şekilde, savaşa mühimmat ve cephane sağlama yolunda, İmalât-ı Harbiye işçilerinin gösterdikleri fedakâr-

---

5) Lütfi ERİŞÇİ, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi - Özet Olarak*, Kutulmuş B., İstanbul, 1951, s. 8-9.

6) Kemal SÜLKER, *Türkiye'de Sendikacılık*, Sendika Kültürü, İstanbul, 1955, s. 25.

lıklar da bu yolda değerlendirilebilir. Ancak, işçi hareketinin gücünün zayıflığının bu dönemde de ortaya çıktığı bir gerçektir. Cumhuriyetin niteliklerinin belirlenmesinde işçi hareketinin katkıları son derece belirsiz kaldığından —İzmir İktisat Kongresinde grev hakkı ve benzeri haklar konusunda alınan kararlara rağmen— 1925'den itibaren işçi ve sendikacılık hareketinin uzun süren bir suskunluğa itilmesi yolundaki gidişin önünde önemli hiçbir engel ortaya çıkamamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, çok partili demokratik hayata girilmesinde ve özellikle —Cemiyetler Kanununda yapılan değişiklikle— sendika özgürlüğünün yeniden tanınmasında, tek partili dönemde gerçekleştirilen sanayileşme hamlelerinin sonucunda sayıları artmış bulunan işçilerden yükselen taleplerin belli bazı etkileri olmuştur denilebilir. Ancak, 1946 yılı sonunda, hızla kurulmuş bulunan sendikal örgütlerin tümünün ve bu sendikalarla bağlantılı olarak faaliyet gösteren mevcut sosyalist partilerden ikisinin de sıkıyönetim eliyle bir günde ortadan kaldırılabilmiş olması da göstermektedir ki demokratikleşme yolundaki bu yeni atılımın asıl dayanağı da işçi hareketi değildir. Nitekim, 1947 tarihli sendikalar kanunuyla dar bir çerçevede oluşumuna imkân tanınan sendikacılık hareketi ve işçi hareketinin çok uzağındaki yeni bazı sosyal güçlerin yönlendirdiği D.P. ile geleneksel bürokratik güçlerin sözcüsü C.H.P. arasında kuralları belirlenen bir demokratik hayat, uzun süre varlığını sürdürebilmiştir. 1946 sonrası açılışın asıl belirleyicisi olan uluslararası konjonktüre ayak uydurma gereksinimi, böyle bir çerçeve içinde kalınarak karşılanabilmiştir.

27 Mayıs hareketi, Türk işçi hareketinin ve özellikle bu hareketin başlıca temsilcisi olarak belirmiş bulunan Türk - İş'in katkısı dışında ve hatta muhalefetine rağmen gerçekleşmiştir. Bu nedenledir ki askeri müdahalenin hemen ardından toplanan Türk - İş İdare Heyeti, «yeni inkılap güneşinin ışığı altında Türk sendikacılığına gerekli veçheyi vermek» kararını almıştır. (Ayrıca, devrilen iktidara mensubolan ve yıllardır Türk - İş'in genel başkanlığını yürütmüş olan N. Beşer'in ihracı kararlaştırılmıştır.)

II. Meşrutiyet'in ilanının da o zamanın işçi hareketinin temsilcileri tarafından «şems-i hürriyetin tulûu» (özgürlük güneşinin doğuşu) olarak karşılandığı anımsanacak olursa[7], aradan geçen zaman zarfında meydana gelen gelişmenin, aynı anlama gelen değişik sözcüklerin kullanılmasından ibaret olduğu düşünülebilir. Ger-

7) Bkz. Mesut GÜLMEZ, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri* (1936 Öncesi), TODAİE Yay., Ankara, 1983, s. 393-394.

çekten de, gerek II. Meşrutiyet'in gerekse 27 Mayıs'ın irdelenmesi açıkça ortaya çıkarmaktadır ki özgürlük hareketlerine belirgin bir katkıda bulunmamakla birlikte, bu hareketleri sevinçle karşılamak Türk sendikacılığının —en azından— önemli bir kanadının geleneksel karakteri haline gelmiş gibidir. Bu durum, özgürlük hareketlerinin kısa ömürlülüğünün, amacıyla ters mecralara girebilmesinin ve yüzeysel kalmasının başlıca nedeni olarak da kendisini göstermektedir.

1961 Anayasasının özgürlükçü niteliği ve 27 Mayıs'ın getirdiği bu Anayasa çerçevesinde başlayan demokratikleşme doğrultusundaki yeni gelişmeler nazara alınırsa, bu durumun başka bazı yönlerden üzerinde durmaya değer bazı yanları bulunduğu görülür. Türk-İş'in 27 Mayıs karşısındaki durumu, bir yandan demokratikleşme doğrultusundaki adımların gerisinde işçi hareketinin desteğinin bulunmayışından doğan geleneksel zaafın sürmekte olduğunu göstermekle birlikte, aynı zamanda, 27 Mayıs hareketinin belli ölçüde «halk için» olsa bile «halk tarafından» gerçekleştirilmemiş oluşunun, bir başka deyişle, gerçek anlamda demokratik olmayışının göstergesi olarak anlamlıdır.

Bununla birlikte, 27 Mayıs'la başlayan dönemin, gerek DİSK'de ifadesini bulan yeni sendikal gelişmelerle, gerekse 12 sendikacı tarafından kurulan TİP'in etrafında beliren siyasal canlanma ile, işçi hareketi ve demokratikleşme süreci bakımından önemli bazı gelişmelere ortam hazırladığına kuşku yoktur.

Ne var ki Türk-İş yönetimi, 27 Mayıs'ı izleyen ve 27 Mayıs'a ters doğrultuda sonuçlar doğuran askeri müdahaleler karşısında onaylayıcı bir tavır takınmaktan ve bu müdahaleleri kolaylaştırıcı ve destekleyici bir tutum ortaya koymaktan da geri kalmamıştır. Ayrıca, belirtelim ki 12 Mart muhtırası da, Türkiye işçi hareketinin sendikal hayatta yeni beliren bir diğer temsilcisi olan DİSK'in yönetimi tarafından da onay ve memnuniyet ifade eden bir bildiri ile karşılanmıştır[8]. Oysa, 12 Mart yönetiminin hapse attırdığı kişiler arasında DİSK yöneticileri de yer almış; bu dönemde yapılan yasal değişiklikler ve ortaya konulan uygulamalar, işçi hareketini önemli ölçüde kısıtlayıcı bir oluşum olarak belirmiştir.

12 Eylül hareketi, daha önceki askeri müdahalelerden farklı olarak işçi hareketini başından itibaren ve açıkça karşısına alan bir oluşum niteliğiyle kendisini göstermiştir. Yalnızca DİSK yöneticilerinin tutuklanmasıyla yetinilmemiş, tümüyle sendikal faaliyetle-

---

8) Alpaslan IŞIKLI, *Sendikacılık ve Siyaset*, 3. Baskı, Birikim Y., İstanbul, 1979, s. 409, 441.

rin askıya alınmasıyla işe başlanmış ve genel olarak sendikal hakların kısıtlanmasına yönelik bir yasal ve siyasal çerçeve getirilmiştir.

Öte yandan, 12 Eylül'ün işçi hareketinden gördüğü muhalefetin yalnızca DİSK ile sınırlı olduğu da söylenemez. Türk - İş, her ne kadar genel sekreterini 12 Eylül kabinesine bakan olarak vermekle ve 1982 Anayasasının referanduma sunulmasında onaylayıcı bir tavır ortaya koymakla, askeri rejimin yanında yer almış ise de 12 Eylül'ün devamı olan uygulamaların Türk - İş'in muhalefetini de kaçınılmaz bir biçimde tahrik ettiğinde kuşku yoktur. Nedeni ne olursa olsun, Türk - İş yönetiminin bugün, 12 Eylül ile birlikte gerekli yasal ve siyasal çerçevesine kavuşmuş bulunan yürürlükteki ekonomik politika karşısında ve hatta 1982 Anayasası karşısında belli bir muhalefet koyma zorunda kaldığı gözardı edilemiyecek bir gerçektir. Türk - İş'e bağlı bazı sendikaların bu doğrultuda daha da kararlı ve belirgin bir tutum içinde oldukları ise çok daha kolaylıkla görülebilmektedir.

Bu gözlemlerin sonucunda denilebilir ki ülkemizde işçi hareketinin, henüz, demokrasinin korunması ve gerçeklik[1] kazanması açısından, Batı'da görüldüğü gibi etkin bir güvence teşkil ettiği söylenemez. Bununla birlikte, işçi hareketinin nicelik ve nitelik bakımından kazandığı boyut, artık demokrasi sorununu işçi hareketinden bağımsız olarak görmeyi imkânsızlaştırmaktadır. Şimdilik, demokrasinin sınırlarının genişletilmesi veya korunması yönünde işçi hareketinin belirgin ve belirleyici bir katkısı görülmemiş ise de demokrasinin sınırlarını daraltmak yönünde gerçekleştirilen her hareketin, öncelikle işçi hareketini hedef alma gereğini duymuş olması anlamlıdır. Bu demektir ki artık, işçi hareketini zaafa uğratmadan demokratikleşme sürecini geri döndürme imkânı bulunmamaktadır.

SINIF MÜCADELESİ GELENEĞİ

Batı işçi hareketinin belirgin bir sınıf mücadelesi geleneği üzerinde temellendiği; buna karşılık, Türkiye'de işçi hareketinin geçmişinde, Batı'da 19. yüzyılı boydan boya kaplayan oluşumlara benzer türde mücadeleli bir gelişim sürecinin bulunmayışı çeşitli vesilelerle üzerinde durulmuş bulunan bir özellik teşkil eder.

1963'de Sendika özgürlüğüyle ve grev hakkı ile ilgili yasaları Meclise sunarken, zamanın Çalışma Bakanı B. Ecevit'in yaptığı konuşmada yer alan aşağıdaki sözler bu açıdan özel bir anlam taşımaktadır:

«Batı demokrasilerinin hemen hepsinde bu kanunla Türk işçisine tanımak üzere bulunduğumuz haklar ancak uzun ve kanlı mücadeleler sonunda elde edilmiştir... Şu birkaç gün içinde bu hakları, bu tür mücadelelere gerek kalmaksızın Türk işçisine tanımak suretiyle toplum ve tarihe büyük bir hizmette bulunmuş olacağımız şüphesizdir... Batı ülkelerinde, tatbikat önden, kanunlar arkadan gelmiştir ... bizde önce kanun gelecek, tatbikat arkadan gelecektir.»[9]

Kuşkusuz, aradan geçen süre içinde yaşanılan deneylerin ve günümüz gerçeklerinin gerçekçi bir değerlendirmesi, Türkiye'de de sendikal hakların kullanımının, bir zamanlar Batı'da olduğu gibi acılı bazı sonuçları göz almayı gerektiren bir hak haline geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte, özellikle de yakın geçmişte 1961 Anayasası ile ve daha sonraki düzenlemeler ile elde edilen ve uzunca bir dönem varlığını sürdüren kazanımları geniş kapsamlı bir sınıf mücadelesinin ürünü olmadığı da bir gerçektir.

Bu kazanımların gerisinde yatan unsurlar arasında kanımızca en önemli yeri işgal eden ve uluslararası plandan kaynaklanan bazı etkiler üzerinde müteakip bölümde durmaya çalışacağız. Ancak, ülkemiz işçi hareketinin tarihsel olarak sınıf mücadelesi geleneğinden uzak bir ortamda doğup gelişmiş olması, burada değinilmesi gereken bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batı'da işçi hareketinin katıldığı ilk sınıf mücadelelerinin başlatıcısı ve öncüsü burjuvazi olmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasına paralel olarak ekonomik alanda egemen güç haline gelmeye başlayan burjuvazi, ekonomik temelleri sarsılmakta olan aristokrasiyi tarih sahnesinden silerek kendi egemenliğini siyasal alana da taşırma yolunda yürüttüğü mücadelede işçi sınıfının desteğini aramak zorunda kalmış ve çeşitli Batı toplumlarının tarihinde örnekleri görüldüğü üzere bu destekten yararlanmıştır.

Ancak, burjuvazinin işçi hareketini de yedeğine alarak yürüttüğü bu mücadelenin, işçi hareketi açısından çoğu kez umut kırıklığıyla sonuçlandığı görülür. Örneğin, İngiltere'de burjuvazinin, seçme - seçilme hakkı başta olmak üzere, bazı temel siyasal hakları aristokrasi ile sınırlı bir ayrıcalık olmaktan çıkarma yolunda yürüttüğü mücadelenin başlıca ürünü olan, 1832 tarihli reform yasası, işçi sınıfı açısından herhangi bir yenilik getirmemiş; ancak, işçi hareketine bağımsız bir mücadele vermenin gereği konusunda çok önemli bir ders teşkil ettiğinden çartist hareketin doğuşunu tahrik

---

9) *Sendikalar ve Grev, Lokavt Hakları* (Meclis tutanakları derlemesi), Türk-İş Y., Ankara, 1964, s. 131.

etmiştir. Keza, parlamentoda temsil edilebilme yolundaki mücadelelerini uzunca bir süre burjuvazinin partisi olan Liberal Parti'nin kanatları altında sürdüren İngiliz işçileri, 1888'de liderleri Keir Hardie'nin adaylığına engel olunmasına kadar varan bazı olayların sonucunda İşçi Partisi adını alan ayrı bir partinin çatısı altında siyasal mücadeleye koyulma noktasında birleşmişlerdir.

İşçiler, Fransa'da da, 1789 devriminden itibaren, burjuvazinin öncülüğünde katıldıkları aristokrasiye karşı yürütülen mücadelenin sonucunda, yalnızca burjuvazinin kârlı çıktığına; üstelik, bu tür mücadelelerin sonucunda oluşan iktidarların, Jacobinlerin «devrimci - şiddet» üzerine kurulu iktidarları döneminde görüldüğü gibi, çoğu kez özellikle işçi sınıfını hedef alan bir baskı rejimine dönüştüğüne tekrar tekrar tanık olmuşlardır. Bu deneyimlerin sonucundadır ki Fransa'da işçi sınıfı, Dünya sınıf mücadeleleri tarihinde önemli bir yer tutan hareketlerin öncüsü konumuna gelmiştir.

Bu noktada, sonuç olarak belirmektedir ki Batı'da, genel olarak işçi hareketinin bağımsız bir sınıf mücadelesi geleneğinin başlatıcısı rolünü üstlenmiş olması, tarihsel olarak burjuvazinin çıraklığında edinmiş olduğu deneyimlerin ve bu yolda aldığı bazı derslerin katkısıyla gerçekleşmiştir.

Batı toplumları ile ilgili olarak çok belirgin bir biçimde ortaya çıkan bu şematik tablonun, ülkemizin bugününe kadar uzanan tarihsel gelişim çizgisinin ifade ettiği biçim ve yapı ile çakıştırılması, geniş ölçüde olanaksız görünmektedir. Bununla birlikte, ülkemizin toplumsal gerçeklerini bu şema ile karşılaştırarak belirlemeye çalışmanın açıklayıcı bazı yanları bulunabilir.

Her şeyden önce, ülkemizde, aristokrasinin tümüyle benzeri olan bir toplumsal kurumun varlık kazanmamış olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Padişahlık rejimini, aristokrasinin bir benzeri olarak kabul etsek bile, Batı'da gözlemlenen ve yukarıda değindiğimiz oluşum ve ilişkiler açısından ülkemizin tarihine baktığımızda gene bazı önemli farklılıklarla karşılaşmamız kaçınılmazdır.

Ülkemizde —gene sanayileşmenin gecikmiş olmasından ötürü— padişahlığa karşı burjuvazinin ilerici kanatlarının sürdürmüş olduğu mücadelenin bir örneği olarak nitelendirilebilen, «genç türkler», İttihat ve Terakki hareketleri ve nihayet, çok daha geniş kapsamlı ve başka bazı özellikler de taşıyan bir oluşum niteliğiyle tarih sahnesinde yerini alan Kurtuluş Savaşı çerçevesinde, Batı'da olduğu gibi sınıf mücadelesi deneyimlerinden yararlanabilecek ve bu hareketlerin sonuçlarından dersler çıkarabilecek bir işçi hareketinin varlığından söz etmek bile pek gerçekçi görünmemektedir. Bu nedenle, ülkemizde, toplumsal - ekonomik yapının evriminin taşıdı-

ğı farklı özellikler dolayısıyla, burjuvazinin, kendi amaçları doğrultusunda yedeğine almak üzere işçi hareketini siyasal mücadele arenasına sürüklemeye başlaması esas olarak —belli sanayileşme hamlelerinin gerçekleştirildiği— Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen dönemlerde gözlemlenebilmektedir.

Dolayısıyla, Türkiye'de işçi hareketinin, aristokrasinin yer almadığı bir toplumsal yapı içinde doğmuş veya erginleşmeye başlamış olması, sınıf gerçeğini kavramasını zorlaştıran unsurlardan biri olarak yorumlanabilir. Aynı durumun Amerikan işçi hareketi açısından da söz konusu olması, Türkiye işçi hareketinin bu ülkeden gelen etkilere bir hayli açık özellikler taşıyor olmasını açıklamakta gözönünde bulundurulması gereken bir benzer yan olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten, Amerikan işçi hareketinin başlangıç yıllarında Avrupa sınıf mücadelesi geleneği içinde yoğrulmuş unsurların taşıdığı etkilerle canlılık göstermiş bulunan bazı gelişmelerin ömürlerinin uzun sürmemiş olmasında, sosyo-politik yapının bu özelliğinin de etkili olduğu söylenebilir. Demek oluyor ki Amerika'da, Batı Avrupa geleneğinin önemli bir parçasını oluşturan sınıf bilincine yabancı bir çizginin ifadesi olarak benimsenen «non - partisanship politics» anlayışına paralel bir «partilerüstü politika» anlayışının Türkiye'de işçi hareketinin önemli bir bölümüne damgasını vurmasında, her iki ülkenin tarihinde görülen bu ortak özelliğin payını aramak, yanlış görünmemektedir.

Toplumsal yapının taşıdığı bu özelliklerle uyumlanan bilinç yapısı, «sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz» sloganının Cumhuriyet'in ilk yıllarında resmi politikanın özü haline gelmesine ve bu arada sendikal örgütlenmeyi tanımayan uygulamalara yasal temel olmak üzere 1938'de Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle «sınıf esasına müstenit cemiyet» (yani sendika) kurma yasağının getirilmesine zemin hazırlayan önemli bir unsur teşkil etmiştir. Bununla birlikte, ekonomik ve sosyal gelişmeye paralel olarak belirmeye başlayan yeni üretim ilişkileri çerçevesinde boy veren burjuvazinin kendisiyle birlikte oluşan işçi hareketini siyasal arenaya çekme yönündeki tarihsel rolünü oynaması pek fazla gecikmemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren güçlenmeye başlayan burjuvazinin siyasal mücadelesinin ana hedefi, saltanatın yerine kurulan ve esas olarak asker - sivil bürokrasinin egemenliğini temsil eden siyasal iktidarı tümüyle kendisine maletmek doğrultusunda belirginleşmiştir. Burjuvazinin, bu mücadelesinde işçi hareketinin desteğinden yararlanma çabaları, bu yoldaki gelişmelerin ilk örneklerini temsil eden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve daha son-

ra da Serbest Fırka'nın izledikleri politikalardan itibaren görünmeye başlamıştır.

Nitekim, 1925'de Takrir-i Sükûn Kanunu ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılırken aynı zamanda sendikalaşmanın da fiilen yasaklandığı bir döneme girilmiş olması basit bir rastlantı değildir. Siyasal iktidar, işçilere demagojik de olsa bazı vaatlerde bulunan bu partinin sendikalı işçi kitlesini de belli ölçüde peşinden sürüklediğini görmüştür. Keza, esas olarak, ticaret burjuvazisinin ve kapitalizme dönük büyük toprak sahiplerinin partisi olan Serbest Fırka da yoksul köylülerle birlikte işçi sınıfının desteğinden de yararlanabildiği içindir ki C.H.F. çevrelerince zaman zaman «solcu» olarak eleştirilmiştir[10].

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde politika sahnesinde yer alan D.P., belirtmeye çalıştığımız bu çizginin en başarılı temsilcisi olarak kendisini göstermiştir. Bu dönemde yalnızca D.P. değil, iktidar partisi olan C.H.P. de —1947 tarihli ilk sendikalar yasasına sendikaların siyasetle uğraşmasını yasaklayan hükmü elbirliğiyle koymuş oldukları halde— işçi hareketinin kendi güdümünde politize olması için büyük çaba sarfetmiştir. C.H.P.'nin bu yöndeki çabaları, partiye bağlı olarak kurulan «işçi büroları» aracılığıyla yürütülmüştür. D.P. ise, bir yandan, yoksul köylü kitlelerini «jandarma dipçiğinden kurtarma» sloganı etrafında yoğunlaşan propagandalarıyla; diğer yandan, işçilere yönelik grev hakkı verme vaatleriyle geniş bir kitle desteği sağlama yolundaki çabalarını güçlendirmiştir. D.P., grev hakkı vaatlerini iktidara geçtikten bir süre sonra unutmuş; mevcut sendikaları, geniş ölçüde, kendisine bağımlı birer «vatan cephesi» ocağı haline dönüştürmüş olduğu bir sırada da iktidardan uzaklaştırılmıştır.

27 Mayıs hareketi, bir yönü ile, asker-sivil bürokrasinin yitirmiş olduğu iktidarını yeniden kurma yolundaki çırpınışlarının (belki de son çırpınışının) ifadesi olarak değerlendirilebilir. Ancak, bir zamanlar D.P.'nin yürüttüğü propagandalarla ve daha sonra C.H.P. tarafından benimsenen ve «İlk Hedefler Beyannamesi»nde açık ifadesini bulan gelişmeler dolayısıyla toplumsal konsensus öyle bir noktada tezahür etmiştir ki 27 Mayıs'ın getirdiği Anayasa ile işçi haklarının da güvence altına alınması önemli bir engelle karşılaşmamıştır.

Kabul etmek gerekir ki A.P., sürdürdüğü çizginin kendinden önceki temsilcilerinden farklı olarak işçi hareketini kendi güdümü-

---

10) Bkz. Taner TİMUR, *Türk Devrimi ve Sonrası, 1919-1946*, Doğan Y., Ankara, 1971, s. 88, 209.

ne alma çabalarında bazı ciddi güçlüklerle karşılaşmıştır. Her şeyden önce, 1961'de kurulan T.İ.P. ve 1966'dan itibaren C.H.P. içinde hakim duruma geçen akımlar, işçi hareketini farklı bir yörüngeye oturtma yolunda giderek etkili olmaya başlamışlardır.

Öte yandan, oldukça çelişkili bir durum olarak, A.P., burjuvazinin tarihsel amaçlarına hizmet etme misyonunu başarıya ulaştırdığı ölçüde, çalışan yoksul kitleleri büyülemede etkinliği görülmüş olan tılsımlı silahın gücü kaybolmaya yüz tutmuştur. Daha somut bir ifadeyle belirtmek gerekirse, burjuvazinin asker-sivil bürokrasiyi kendi güdümüne sokma mücadelesinin en son aşamalarından biri olarak beliren 12 Mart yönetimi ile —temsil ettiği asıl çıkarların gereği— özdeşleşmek zorunda kalan A.P., bir zamanlar D.P.'nin başarıyla yürüttüğü çalışan kitleleri cezbedici propaganda faaliyetlerinden yararlanma olanağını yitirmeye başlamıştır. Buna karşılık, baskıya karşı çıkmanın ve özgürlüklerden yana olmanın, çalışan kitleler ve özel olarak işçi hareketi üzerindeki çekiciliğinden yararlanma avantajı, anti-militarist niteliği giderek belirginleşen «demokratik sol» çizginin hakim olduğu C.H.P.'nin eline geçmeye başlamıştır.

Kuşkusuz, A.P.'nin diğer bir güçlüğü de bazı uluslararası çevrelerde beliren beklentilerle, her şeye rağmen demokratik süreçten güç alan bir örgüt olmasından doğan zorunlulukları bağdaştırmadaki engellerden kaynaklanmıştır. Daha açık bir deyişle, 24 Ocak kararlarının gereği gibi uygulanmasında ve Yunanlı albaylardan ve İran Şah'ından boşalan yerin doldurulmasında A.P.'den umudu kesmiş olanlar, kendi açılarından isabetli bir değerlendirme yapmışlardır.

Uluslararası alandan kaynaklanan unsurların giderek artan önemi, Türiye'de işçi hareketinin özgünlüğü bakımından ayrıca ele alınmalarını gerekli kılan bir boyutta karşımıza çıkmaktadır.

ULUSLARARASI ALANDAN KAYNAKLANAN ETKİLER

Kuşkusuz, hiçbir ülke başka ülkelerden kaynaklanan etkilerden tümüyle soyutlanmış bir ada konumunda değildir. Türkiye üzerinde de ilgi ve önem derecelerine göre çeşitli ülkelerden kaynaklanan etkilerin (ve bu etkilerin bir bileşkesi olarak uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin) belli ölçüde belirleyici bir rol oynamış olması doğaldır. Ancak, özellikle işçi hareketi sözkonusu olduğunda, Türkiye üzerindeki bu tür etkilerin, Batı ülkelerine dışardan gelen etkilere kıyasla çok daha belirgin ve önemli sonuçlar doğurdukları görülür.

Bu durum, her şeyden önce, Batı'nın, işçi hareketinin doğuş ve

gelişim süreci bakımından yalnızca Türkiye'ye değil, tüm Dünya'ya öncülük etmiş olması gerçeğiyle bağlantılıdır. Bu nedenledir ki, başlangıçta değindiğimiz üzere, Türkiye işçi hareketinin gelişiminin bütün evrelerinde karşısında bir Batı örneğini bulmuş olması, özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir etken olarak rol oynamıştır. Dolayısıyla, ülkemizde belirgin bir farklılık olarak, işçi hareketinin bazı hak ve özgürlükleri elde etmesinde, «tepeden inme» gibi görülen bazı gelişmelerin, gerçekte Batı işçi hareketinin kazanımlarının dolaylı bir yansıması olarak değerlendirilmesi daha gerçekçi görünmektedir. Denilebilir ki Türkiye'de belli dönemlerde siyasal iktidarın kompozisyonunda yer almış olan bazı unsurlar, Batı işçi hareketinin uzun yıllar süren çileli mücadeleleriyle tüm Dünya'ya verdikleri derslerden gereken sonuçları çıkardıkları ölçüde, Türkiye işçi hareketinin gelişimine yardımcı olabilecek önlemleri, toplumun bütününün yararına bir adım olarak benimsemek suretiyle gerçekleştirmişlerdir. Özellikle, 1960'ı izleyen dönemde meydana gelen ve Türkiye işçi hareketinin gelişiminde yeni bir dönemin açılmasına neden olan siyasal ve yasal dönüşümlerin, bu yönde bir yargıya haklılık kazandırıcı bazı özellikler taşıdıkları açıkça görülebilir.

Ancak, Türkiye işçi hareketi üzerinde beliren uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin tümüyle ve her zaman işçi hareketini güçlendirici yönde veya genellikle beklendiği üzere bir uluslararası demokratik dayanışma niteliğiyle ortaya çıktıkları söylenemez. Bu noktada unutmamak gerekir ki Dünya'ya egemen olan ilişkilerin temelinde yatan derin çelişki, konumuzu teşkil eden uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin niteliğinde de kendisini göstermekten geri kalmamıştır. Bu nedenledir ki uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin, bir başka yönde, uluslararası ilişkilere egemen olan bazı güç merkezlerinin çıkarlarının gerektirdiği doğrultuda ve işçi hareketini şu veya bu ölçüde engelleyici unsurlar olarak belirdikleri de görülmüştür.

Batı'nın, işçi hareketine uluslararası alanda öncülük etme yolunda bir tarihsel misyon taşımasının yanı sıra, metropol ülkeler topluluğunu ifade eden bir unsur teşkil ediyor olması, yukarıda belirlemeye çalıştığımız, uluslararası alandan kaynaklanan ve biribiriyle çelişen etkilerin her türlüsü bakımından asıl belirleyici rolü oynaması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle, uluslararası alandan kaynaklanan etkiler denildiğinde, bunun, esas olarak Batı'dan kaynaklanan étkiler biçiminde ele alınması geniş ölçüde doğrudur. Üstelik, Türkiye gibi, her alanda batılılaşma çabalarını yakın tarihinin belirleyici çizgisi haline getirmiş bir ülke açısından böyle bir yargıya varmanın isabeti özellikle belirgin görünmektedir.

Uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin Türkiye'de işçi hareketi üzerindeki etkilerinin, Batı'da herhangi bir işçi hareketi açısından sözkonusu edilemeyecek ölçüde önemli sonuçlar doğurmuş olması, yalnızca bu etkilerin varlığı veya önemiyle açıklanabilecek bir durum değildir. Kuşkusuz, daha önce de değindiğimiz gibi Batı'nın önünde örnek teşkil eden bir başka Batı'nın bulunmayışı, bu tür etkilerin, özellikle Batı dışında kalan ülkeler açısından sözkonusu edilmesini belirleyen asıl unsurdur. Ayrıca, daha önceki bölümlerin hemen hepsinden çıkarılabilecek bir sonuç olarak, ülkemizde işçi hareketinin evriminde iç dinamikten kaynaklanan etkilerin öneminin sınırlılığı, bu noktada bir kere daha hatırlanacak olursa, uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin önemi, iç dinamikten kaynaklanan etkilerin sınırlılığının yolaçtığı göreli bir durum olarak da açıklanabilir.

Türkiye'de işçi hareketi üzerinde, uluslararası alandan kaynaklanan çelişkili etkilerin sonuçlarını Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarına rastlayan ilk başlangıç dönemlerinden itibaren gözlemlemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde işçi hareketi üzerinde sonuçları görülen etkilerden bir bölümü, 1789 Fransız devrimiyle birlikte Batı'da canlılık kazanan özgürlük, eşitlik temellerine dayalı demokratik düşünce ve oluşumların bir yansıması olarak kendisini göstermiştir. Bu yöndeki gelişim, Türkiye'de işçi hareketinin ilk kıpırdanışlarını ortaya koyduğu 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başına rastlayan dönemde II. Enternasyonal çevresinde yoğunlaşmıştır. Özellikle, Fransa'da Jaurès'in Almanya'da Spartakistlerin, bu çerçevede ortaya koydukları faaliyetlerin Türkiye'de işçi hareketi üzerindeki etkileri belirgindir ve bu etkilerin, genellikle o dönemde varlıkları görülen bazı sol partiler ve akımlar aracılığıyla ulaştıkları görülmektedir.

Bu konuda bazı örnekler vermek gerekirse, 1889'da kurulan İttihadi Osmani Cemiyeti'nin ve 1895'de Tophane işçileri tarafından kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti'nin, özellikle Paris'den kaynaklanan özgürlükçü siyasal eğilimlerin, Türkiye işçi hareketine taşınmasında oynadıkları rolden sözedilebilir[11]. Ayrıca, 1922'ye kadar varlığını sürdürmüş olan Türkiye İşçi Derneği'nin, Almanya'da eğitim görmüş olan İmalatı Harbiye işçileri tarafından kurulmuş olduğu belirtilebilir[12].

---

11) Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş B., İstanbul 1952.

12) Bkz. Mete TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Ankara, 1967, s. 61.

Bu tür etkilere karşıt doğrultuda Türkiye'de işçi hareketinin baskı altında tutulmasına yönelik ve gene Batı'dan kaynaklanan başka bazı etkileri de çok açık bir biçimde gözlemlemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne paralel olarak, sömürgeci emelleri kabaran güçlerin esasen çok cılız bir varlık göstermekte olan işçi hareketini engellemede geniş ölçüde etkili oldukları görülmüştür. Bu konuda, Osmanlı devletine boyun eğdirmeleri hiç de zor olmamış; bir yabancı bilim adamının dediği gibi «Türkiye'nin Batı ülkelerine olan ağır borçları, adaletten daha ağır basmıştır»[13]. Grevler karşısında takınılan tavırda, yabancı sermayeyi memnun etme kaygusu, asıl belirleyici unsuru teşkil etmiştir. 16 Eylül 1908 tarihli İkdam'da «Büyük sanayii yabancı sermayeye borçluyuz. Dolayısıyla, grevler yabancılar nezdinde, mali itibarımız bakımından kötü bir intiba bırakacaklardır» diye yazılmaktadır[14]. Nihayet, işçilerin örgütlenme özgürlüğüne bazı sınırlamalar getiren ve grev hakkını geniş ölçüde yasaklayan 25 Eylül 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatı'nın kabulünde, İktisat nazırının müşaviri ve Alman sermaye çevrelerinin adamı Kont Ostrorog'un etkili olduğu bilinmektedir[15].

Cumhuriyet'in ilanıyla kurulan tek partili rejimin işçi hareketi karşısında izlediği politikanın da uluslararası konjonktüre ve Batı sermaye çevreleriyle olan ilişkilerinin seyrine bağlı olarak bazı dalgalanmalar gösterdiği gözlemlenebilir. Mazlum milletlerin kurtuluş mücadelesinin tarihsel öncüsü olarak ortaya çıkan kuvayı milliye hareketinin, çoğunluğu yabancılara ait işyerlerinde çalışan işçilerin bazı bağımsızlıkçı siyasal eylemlerinden belli ölçüde yararlanmış olduğu bilinmektedir. Karşılık olarak, yeni rejim de o tarihte mevcut bazı sol oluşumlar ve işçi hareketi karşısında müsamahakâr bir tutum takınmaktan geri kalmamıştır.

Cumhuriyetin bu yöndeki tutumu, 1923'de toplanan İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen nihai metinde, grev hakkı da dahil olmak üzere, işçilerden gelen çeşitli taleplere geniş ölçüde yer verilmekle de kanıtlanmıştır. Ancak, kısa bir süre sonra kabul edilen ve C.H.P.'nin ilk programı sayılan «9 Umde» de bu tür taleplere yanıt verilmemiş olması dikkat çekicidir. Nitekim, bu değişiklikliğin o tarihlerde Lozan'da müzakere masasına oturmayı kabul etmiş bulu-

---

13) Henri BARTOLİ, «Le mouvement syndical en Turquie», *Cahiers de l'ISEA*, no: 107, Kasım, 1960, s. 49.

14) Bkz. Metin KUTAL, *Le syndicalisme devant la législation turque et le mouvement syndical en Turquie* (tez), Grenoble, 1959, s. 40.

15) Bkz. Dr. Arhengellas GAVRİL, *Anadolu - Bağdat Demiryolları İdaresinin İçyüzü*, İstanbul, 1927; KUTAL, *a.g.e.*, s. 39.

nan Batı'lı devletler karşısında ihtiyatlı hareket etme kaygusundan kaynaklandığını tahmin eden bazı araştırmacılar bulunmaktadır[16].

Öte yandan, kapitülasyonlara son verilerek yabancılara ait işletmelerin satın alınması, Türk toplumunun, Avrupa toplumlarından farklı olarak çelişkisiz ve Atatürk'ün ifadesiyle «menfaatleri yekdiğerlerinden ayrılır sınıf halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhassalai mesaibi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibaret» sayılmasını kolaylaştıran bir gelişme olarak değerlendirilmiştir[17].

Bu dönemde, II. Dünya Savaşı öncesi yıllardan itibaren Avrupa'yı kasıp kavuran rüzgârlar, Türkiye üzerine de bazı serpintiler bırakmaktan geri kalmamışlardır. Bu durumu, tek partili rejimin işçi hareketi karşısında izlediği politikanın yasal dayanaklarının evriminde gözlemlemek mümkündür. Esasen, tümüyle Mussolini İtalya'sından alınmış olan Ceza Yasası'nda 1933'te yapılan değişiklikle grev yasağı bazı müeyyidelerle takviye edilmiştir. Keza, 1936 tarihli İş Kanunu da aynı modelden esinlenilerek biçimlendirilmiştir[18]. Bu yöndeki evrim, 1938'de Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sendika hakkının yasaklanması noktasına vardığı bir sırada savaş patlak vermiştir[19].

II. Dünya Savaşı'nın faşizmin ve nazizmin yenilgisiyle sonuçlanması üzerine, Dünya çapında demokrasiye yeniden ve daha bü-

16) Taner TİMUR, *a.g.e.*, s. 86, 87.

17) ATATÜRK, «İzmir İktisat Kongresi Açış Söylevi», *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. III, s. 112.

18) K. STEINHOUS, Soziologie der türkischen Revolution», Frankfurt, 1969, s. 147; SİLİER, «Reorganization of the Trade Union Movement in Turkey Along the Lines of American Trade Unionism», *International Conference of Historians of the Labour Movement*, 21. Linzer Konferenz, 10-14 Eylül 1985.

19) Kuşkusuz, bu tür etkilerin gözleminden hareketle, Kemalizmi, faşizmin veya nazizmin Türkiye'ye özgü bir versiyonu olarak yorumlamaya kalkışmak vahim bir hata olur. Kemalizmin sosyal politikası, sanayileşmesinin başlangıç dönemlerini yaşayan bir toplumda ve işçi sınıfının bağımsız ve güçlü bir hareket ortaya koymanın çok uzaklarında bulunduğu bir aşamada, tüm ulusun çıkarlarının sendikalara gerek kalmaksızın devlet tarafından uzlaştırılarak korunabileceği beklentisi üzerine kuruludur. Faşizm veya nazizm ise sanayileşmiş toplumlarda, örgütlü demokratik bir güç haline gelmiş olan işçi hareketini ezerek kapitalist çıkarları korumayı amaçlayan zorbalık rejimleridir. Bu tür rejimlerin dayandığı ideoloji, Kemalizmin doğduğu ortamda mevcut olmayan kavramlar ve unsurlar üzerinde kurulmuştur. Kemalizm, ücretli emeğe dayalı üretim ilişkilerinin egemen olduğu ve güçlü bir işçi hareketini bünyesinde barındıran bir toplumda doğmuş olsaydı, acaba o zaman sosyal politikası nasıl olurdu diye düşünülebilir. Böyle bir sorunun cevabını ancak Atatürk'ün verebileceğini kabul etmekle birlikte, ulusları kölelikten kurtarma mücadelesine öncülük etmiş olan bir hareketin, ücretli emeği yeniden köle emeğine döndürmeye çalışma gibi, tarihin akışına ters bir misyonu üstlenmesi hiçbir zaman düşünülmemelidir diyebiliriz.

yük bir güçle bağlılık dönemi başlamıştır. Türkiye'de de çok partili demokratik hayata geçiş ve sendika hakkının tanınması doğrultusunda atılan adımlar, geniş ölçüde bu yeni dönemin gereği olarak gerçekleştirilmiştir. Uluslararası alanda ve özellikle Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kuruluşlarda saygın bir ülke olarak yer alabilmek için, demokrasiye tüm kurum ve kurallarıyla işlerlik kazandırma gereği, her zamankinden daha fazla belirmiş bulunmaktadır. Ne var ki esas olarak uluslararası konjonktüre ayak uydurma gereksiniminin eseri olan bu tür dönüşümlerin, oldukça yüzeysel bir düzeyde kalması, sağlanmak istenen sonuç bakımından yeterli sayılabilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, aynı zamanda, Türkiye'de işçi hareketi üzerinde gene Batı'dan ve fakat Atlantik ötesinden gelen, tamamen farklı nitelikte başka bazı etkilerin yoğunlaşmaya başladığı bir dönem olmuştur. Truman doktrininin bir uzantısı olarak tüm Dünya'daki işçi hareketleri üzerinde etkili olma yolunda yoğun ve sistematik bir faaliyet sürdürmeye başlayan A.B.D., özellikle Türkiye gibi işçi hareketinin henüz belirgin bir biçim almadığı ülkelerde çok etkili sonuçlar sağlayabilmiştir[20].

ABD'nin Türkiye işçi hareketi üzerindeki etkileri, 1952'de Türk - İş'in kurulması aşamasında açıkça ortaya çıkmış ve bu faaliyetlerinde, özellikle AFL - CIO'nun uluslararası ilişkiler sorumlusu İrving Brown'un etkin bir rol aldığı görülmüştür.

Türkiye işçi hareketini, A.B.D.'nin uluslararası alandaki tercih ve emellerine uygun doğrultuda biçimlendirme ve yönlendirme çabaları, 1960'dan sonra Amerikan hükümetine bağlı faaliyet gösteren Uluslararası Kalkınma Ajansı (A.I.D.)'nın Türk - İş ile doğrudan bağlantı kurması sonucu, çok rahat bir aşamaya girmiştir. Bu yolla, eğitim, inceleme gezisi vs. adlarla yürütülen faaliyetlerin işçi hareketi üzerindeki etkilerini, Türkiye'de görev yapmış Amerikan çalışma ateşelerinden biri şöyle anlatmaktadır: «A.B.D.'nin, taktik, teknik ve hatta felsefe olarak sağladığı unsurların pek çoğunun, (...) ilk sendikacılık deneylerini 'ücret bilinci'ne dayalı sendikacılık içinde geçirmiş olan üyelerin meydana getirdiği» Türk sendikacılığını tüm olarak «etkilemeye devam edeceğe benzemektedir.»[21]

Bu yöndeki etkiler, 12 Mart müdahalesinin hemen ardından Asya - Amerika Hür Çalışma Enstitüsü (AAFLI) ile Türk - İş arasında 25 Mayıs 1971'de imzalanan anlaşma ile çok geniş kapsamlı bir ya-

---

20) A. IŞIKLI. *a.g.e.*, s. 180-187, 366-369.

21) Bruce H. MILLEN, «Factions of the Turkish Labor Movement differ over political role», *Monthly Labor Review*, U.S. Dept. of Labor, Haziran, 1969.

pı ve işlerliğe kavuşmuş bulunuyor[22]. AAFLI, esas olarak AID'nin yardımlarıyla ayakta duran ve Güney Amerika'da bazı demokratik iktidarların yıkılması ve yerlerine askeri diktatörlüklerin kurulması yönündeki faaliyetleriyle ün yapmış olan Özgür Emeğin Gelişimi Amerikan Enstitüsü (AIFLD)'nün bir benzeri olarak, ülkemizin de içinde yer aldığı bölgede faaliyet göstermektedir. 12 Eylül'den sonra, AAFLI'nin faaliyetlerine güçlü bir ivme kazandırılmış olduğu —en azından TRT yayınlarından— açıkça anlaşılmaktadır.

Kuşkusuz, 12 Eylül'den sonra işçi hareketiyle ilgili olarak Batı'dan gelen etkiler, yalnızca AAFLI kanalıyla taşınmamıştır. Bu dönemde, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU), Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (FTUC) ve özellikle DİSK'e bağlı Genel - İş'in de üyesi bulunduğu Uluslararası Kamu Hizmetleri Federasyonu (PSI)'nun da bir başka açıdan, ülkemizdeki gelişmelerle yakından ilgilendikleri görülmüştür. 1982 Anayasasının ve bu çerçevede yürürlüğe konulan bir dizi yeni kanunun veya kanun değişikliğinin ve genel olarak işçi hareketi karşısında uygulanan politikanın, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gündeminden eksik olmaması, geniş ölçüde bu örgütlerin faaliyetlerinin sonucudur.

Ne var ki ülkemizde işçi hareketinin, ILO normlarına uygun koşullara kavuşmasını savunan bazı uluslararası sendikal örgütler karşısında, AAFLI'nin, birçok bakımlardan avantajlı bir konumda bulunduğunu kabul etmek gerekir. AAFLI, başta TRT olmak üzere çeşitli kamusal kurum ve mercilerin desteğinden de geniş ölçüde yararlanabilmektedir. Unutmamak gerekir ki sendikaların en doğal faaliyetlerinin dahi çok ağır engellemelerle karşılaştığı dönemlerde, AAFLI, geniş bir serbestlik, hatta himayeden yararlanarak faaliyetlerini sürdürebilmiştir.

Bu tür çelişik etkiler arasında varoluş mücadelesi veren Türk işçi hareketinin günümüzdeki temel sorunu, Batı işçi hareketinin eşdeğerli bir parçası olmak veya Güney Amerika'da görülmüş olan bazı oluşumlar gibi kendi dışındaki emellerin oyuncağı olmak sorunundan ibaret görünmektedir. Bu sorunu çözme sorumluluğu, elbette ki her şeyden önce Türk işçi hareketinin kendisine aittir.

---

22) AAFLI'nin niteliği ve faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. John KELLY, «CIA and Labour in Turkey», *Counter Spy*, cilt: 4, no: 2, İlkbahar 1980; Yıldırım KOÇ, «Sendikaların Bağımsızlığı, A.B.D. ve Türk - İş», *11. Tez*, 3. Kitap, 1986; A. IŞIKLI, «Türk Sendikacılığında Latin Amerika Sambası», *Yeni Gündem*, 1-15 Haziran, 1985, s. 12.

İşçi Hakları ve Sendikacılık

Yıldırım KOÇ

SUNUŞ

Türkiye işçi sınıfının tarihiyle ilgili olarak yazılmış önemli kitaplardan biri Dimitır Şişmanov'un Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketidir. Bu kitapta Osmanlı İmparatorluğu'da ilk işçi örgütlenmeleri ile ilgili olarak şunlar yazılmaktadır:

> «1871 yılında kurulan Ameleperver Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk işçi örgütü olarak kabul edilir. Komünist Manifesto'nun yayınlanmasının, Birinci Enternasyonal'in ve başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerindeki işçi hareketlerinin, bu örgütün kurulmasında etkin rolleri olmuştur.»[1]

Şişmanov, bu paragrafta ilk işçi örgütü olan Ameleperver Cemiyetinin kuruluşunda belirleyici rol oynayan etmenleri çok güzel bir biçimde sıralamıştır. Türkiye'de ilk işçi örgütlenmesinin, bu dönemde Avrupa'da etkili olan düşünce akımları ve işçi örgütlenmeleriyle bağının bulunması ve onlardan etkilenerek oluşması, beklenen ve tahmin edilen bir durumdur. Şişmanov mutlaka konuyu araştırmış, etkileşimi saptamış ve vardığı sonuçları kitabında okuyucuya sunmuştur.

---

1) Şişmanov, Dimitır, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarih* (1908-1965), Belge, Yay., İstanbul, 1978, s. 31. Bu metin, A.R. Zarakolu tarafından günümüz Türkçesine uyarlanmıştır. Kitabın 1965 yılında Sofya'da yapılan birinci baskısında (Türkçesi, Tuğrul Deliorman) bu bölüm şöyledir:
«Osmanlı İmparatorluğunda 1871 yılında kurulan Ameleperverler Cemiyeti, ilk işçi teşkilatı olarak kabul edilmektedir. Bu işçiseverler cemiyeti, Komünist Manifesti'nin, Birinci Enternasyonalin ve başta Fransa olmak üzere, Batı Avrupa memleketlerindeki işçi hareketlerinin tesiriyle kurulmuştur.»
Şişmanof, D., *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Devlet Yayınevi, Sofya, 1965, s. 13.

Ancak bu paragrafta yapılan değerlendirmede küçük bir hata bulunmaktadır. Ameleperver Cemiyeti gerçekte bir işçi örgütlenmesi değil, günümüzün yardımseverler derneklerini anımsatan bir kuruluştur[2].

Diğer bir deyişle, Şişmanov tarihi olduğu gibi değil, görmek istediği gibi görmüş ve sunmuştur. Bu nedenle de tarihe «katkılarda» bulunmuştur.

Şişmanov, bu döneme ilişkin ana kaynak olarak Lütfi Erişçi'nin 1951 yılında yayınlanan **Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)** çalışmasını kullanmıştır. Bu kitapta Ameleperver Cemiyeti konusundaki cümle şöyledir: «Bu arada İstanbul'da bir de Ameleperver Cemiyeti kurulmuştu (1871).»[3] Lütfi Erişçi'nin çalışmasında bu örgütün işçi örgütlenmesi olup olmadığı konusunda hiçbir açık yargı yoktur. Metnin akışından ise, işçi örgütlenmesi olmadığı gibi bir sonuç çıkarılabilir.

Şişmanov'un ikinci kaynağı, Kemal Sülker'in 1955 yılında yayınlanan **Türkiye'de Sendikacılık** isimli kitabıdır. Kemal Sülker de Lütfi Erişçi'nin kitabını kullanmış, ancak orada yer almayan bazı değerlendirmeleri de «eklemiştir». Kemal Sülker şunları yazmaktadır:

> «Yapılan araştırmalar, işçilerle ilgili bir cemiyetin 1871'de kurulan Ameleperver Cemiyeti olduğunu göstermiştir... İlk işçi cemiyeti olarak faaliyet gösteren Ameleperver Cemiyeti ile Avrupa'daki işçi teşekkülleri arasında geniş bir mesafe vardır... Avrupa'da yeni sosyal şartlar karşısında Hegel, Darwin, Marks gibi filozofların nazariyeleri geniş münakaşalara ve fikir hareketlerine yol açarken, Fransız kültürü tesiri altında kalan Osmanlılar arasında işçi haklarına, hürriyetlerine titizlik gösterenlerin varlığı da göze çarpmıştır. Ameleperver Cemiyeti idarecilerinin istifade ettiklerine şüphe olmayan yeni fikir cereyanları Avrupa'yı kaplarken bizde Kasımpaşa Tersaneleri işçileri ilk grevlerini yapmıştır (1872).»[4]

Lütfi Erişçi, Kemal Sülker ve Şişmanov zinciri oluşturulduğunda, Sülker'in yanılgı ve «tahminleri» ile Şişmanov'un «katkıları» açık bir biçimde görülmektedir.

Sorunlara, «filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde **yorumlamakla** yetindiler; oysa, asıl önemli olan dünyayı **değiştirmektir**», perspektifinden yaklaşanların birinci görevi, dünyanın kendi yapı ve dina-

---

2) Bu konuda bkz. Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, Habora Yay., İstanbul, 1969, s. 104-105, 155-157 ve Şehmus Güzel, «1871 Ameleperver Cemiyeti», *Bilim ve Sanat*, Ağustos 1981, s. 43-45.

3) Erişçi, Lütfi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, İstanbul, 1951, s. 4.

4) Sülker, Kemal, *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul, 1955, s. 7-8.

miğini doğru kavramaktır. Yapısı ve dinamiği doğru kavranılmayan bir sürece yapılacak müdahaleler hiçbir zaman arzulanan sonuçları vermez. Yaşanan acı deneyimler önemli kavrayış hatalarına dayanan yanlış müdahalelerin sonuçlarıdır.

Bu makalenin amacı, özellikle işçi sınıfı ve mücadeleleri tarihine ilişkin bazı önyargıları sergilemek ve eleştirmek ve sorunun karmaşıklığını sunmakla sınırlıdır. İşçi hakları ve sendikalar konuları bu amaç doğrultusunda ele alınacak, «işçi hakları nasıl sağlandı?» sorusunun ve yanıtının karmaşıklığı örneklerle irdelenecektir.

GİRİŞ: «İŞÇİ HAKLARI NASIL SAĞLANDI?» TARTIŞMASI

Fransız sosyalizminin önderlerinden Jean Jaurés 1904 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi yöneticileriyle girdiği bir tartışmada, bu partinin «devrimci bir geleneğe değil, yalnızca tepeden yardım alma (örneğin genel oy hakkı) geleneğine» sahip olduğunu ileri sürüyordu[5].

Hakların tepeden mi verildiği, yoksa mücadeleyle mi alındığı tartışması yalnızca günümüzün değil, bundan seksen yıl öncesinin de sorunuydu.

Bu sorun, işçi sınıfının doğuşu, sınıf hareketinin gelişimi ve diğer sınıf ve tabakalarla ilişkileri konularını ilgilendirir. Özellikle de ülkede kapitalizmin gelişmesi ve burjuva devrimi süreçlerinin genel ve ülkeye özgü nitelikleri bu sorunla yakından bağlantılıdır.

Bu konunun önemi, geleceğe ışık tutmasından kaynaklanır. Değişimin ana unsuru ve nesnesi kitleler ve özellikle de ücretliler olunca, bu sınıf ve tabakaların yapısı ve dinamiğinin bugüne kadarki ve bugünkü durumunun kavranması, gelecekte alacağı biçime ve etkilerine ilişkin yolgösterici ipuçları da sağlar. Ancak tarihsel gelişim basit bir çizgi değildir. Bazı dönemlerde geri kalış, bir sonraki dönemin atılımının maddi temellerini oluşturabilir. Örneğin 1904 yılında Jaurés tarafından «tepeden verilme haklar» geleneğine sahip olmakla suçlanan Alman işçi sınıfı, 1918 yılı sonlarında iddia edilen bu geleneğin doğrusal uzantısı ile uzaktan yakından ilgisi olmayan devrimci bir tavra girebilmiştir.

Türkiye'de ücretlilerin toplam nüfus içindeki oranı artıyor. Mülksüzleşme düzeyi çok yükseldi ve böylece ücretlilerle kendi işinde çalışanlar arasındaki ayrımlar netleşiyor. Ayrıca 1946-1960, 1960-1980 ve özellikle de 1980-1986 dönemlerinin ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeleri, işçi sınıfının önümüzdeki yıllarda toplumsal ve siyasal yaşamdaki ağırlığının artacağını gösteriyor.

---

5) Thomson, D. *Europe Since Napoleon*, 1970, s. 420.

«Haklar alındı mı, verildi mi?» tartışması veya «haklar nasıl sağlandı?» sorusuna yanıt arama çabaları önümüzdeki dönemdeki gelişmeleri kavramanın bir unsuru olduğu ve geleceğe ışık tuttuğu ölçüde güncel ve yararlıdır. Ancak sorunun karmaşıklığını bilerek, geleceğe ilişkin değerlendirmelerde tüm değişkenlerdeki değişiklikleri hesaba katan bir yaklaşım gereklidir.

I. «HAKLAR» NEDİR?

İşçiler açısından demokratik haklarla genellikle kastedilen
(a) Örgütlenme hakkı,
(b) Toplu iş sözleşmesi bağıtlayabilme hakkı,
(c) Grev hakkı,
(d) İşyerinde söz hakkıdır.
Ekonomik haklarla genellikle
(a) Ücretlerin artırılması,
(b) Çalışma süresinin kısaltılması
(c) İş güvencesinin sağlanması,
(d) İşçi sağlığı ve iş güvenliğinin ön planda tutulması,
(e) Sosyal güvenlik
anlaşılıyor.

İşçilerin siyasal hakları ise, seçimlerde oy kullanma hakkından, sendikaların siyasal partilerle ilişkisine, siyasal amaçlı grevlere ve siyasal yaşamda söz ve denetim hakkına kadar uzanan geniş bir alanı kapsıyor.

Öncelikle bir noktaya değinmekte yarar var. Her «hak» veya «reform» iki tarafı keskin bir kılıçtır. «Verilen ya da alınan» her «hak veya reform», kısa ya da uzun vadede göründüğünden ve umulduğundan çok farklı sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, çok karmaşık sınıfsal ilişkiler ve dengeler sonucunda oluşan bir «hak» bazı durumlarda sınıf hareketinin güçlenmesi, bazı durumlarda zayıflaması sonucunu doğurabilir.

Yönetici sınıfları yeterince tanımayanlar açısından, ileriye doğru atılan her adım hedefe biraz daha yaklaştırır ve karşı tarafın yoğun bir direnişinin aşılmasını gerektirir. Bu tek boyutlu yaklaşım, yüzlerce yıllık yönetim deneyimi olan yönetici sınıfların yeteneklerini ve birikimini gözardı eder, yönetici sınıf ve tabakaların iç çelişkilerini kavrayamaz ve böylece yanlış sonuçlara varır.

Mevcut ekonomik - toplunısal - siyasal yapı içindeki her hak (veya her reform), sistemi temelden radikal bir biçimde değiştirmek isteyen güçlerin, sistemi reformlarla bir süreç içinde değiştirmek isteyen güçlerin ve sistemi reformlarla (tavizlerle) korumak iste-

yen güçlerin karşılıklı etkileşiminin karmaşık bir sonucudur. Bu nedenle, sağlanan her hakkın veya her reformun hangi karmaşık etkilerin sonucunda ortaya çıktığını ayrı ayrı incelemek gerekir. Her hakkın yalnızca emekçilerin yoğun mücadeleleri sonucunda elde edildiğini savunan anlayış, reformların köklü dönüşümleri önlemede yaygın olarak kullanılabildiğini gözardı etmektedir.

Yukarıda belirtilen hakların bir bölümü fiilen kullanılır, ancak yasalarla düzenlenmemiştir. Örneğin İtalya'da grev hakkı fiilen vardır ve istenildiğinde uygulanır. Bu konuda yasalarla ya da toplu iş sözleşmeleriyle bir düzenleme (ve kısıtlama) getirilmemiştir. Bazı ülkelerde yasalarla, bazılarında ise sözleşmelerle (temel sözleşme veya toplu iş sözleşmeleri) hak meşrulaştırılmış ve düzenlenmiştir.

Ekonomik ve demokratik hakların düzenlenmesinde yasalar, toplu iş sözleşmeleri veya her ikisi birlikte kullanılabilir. Hangisine ağırlık verileceği çok değişik etmenlerin sonucudur.

Ancak hukuksal düzenlemelerin ne ölçüde «hak» ve ne ölçüde fiilen kullanılan «hakkın kısıtlanması» olduğu daima tartışılmıştır. Diğer bir tartışma konusu ise, sağlanan hakkın veya gerçekleştirilen reformun ne ölçüde köklü siyasal - ekonomik - toplumsal dönüşümlere (radikal bir biçimde veya bir süreç içinde) yardımcı olacağı, ne ölçüde bunlar önünde bir engel oluşturacağıdır. Türkiye'de hakların sağlanma biçimi konusuna geçmeden önce, bu konunun karmaşıklığına değinmekte yarar vardır.

A. İşçilerin Demokratik Hakları

1. *Örgütlenme «Hakkı» :*

Bugünün gelişmiş Batılı ülkelerinde sendikalar ilk doğduğunda genellikle tüzel kişilik sahibi değildi, düzen-dışı örgütlenmelerdi. Farklı ülkelerde ve her ülkede farklı tarihsel dönemlerde çok değişik örgütlenmeler yaşandı. Ama bu değişik durumların çoğunda sendika (ya da başka bir adla anılan bir işçi örgütü) kurmak «fiili» bir durumdu. İnsanlar biraraya geliyor ve birlikte davranıyordu. Bu biraraya geliş, işçilerin belirli tüzel prosedürleri yerine getirmelerini gerektirmiyordu. Diğer bir deyişle, «örgütlenme hakkı» diye bir sorun söz konusu değildi. Örgütlenmeler vardı. Bu örgütlenmelerin büyük bir bölümü düzen-dışıydı ve düzene karşı düşüncelere açıktı.

Bu örgütlenmeler toplumsal yaşamda etkilerini artırınca, düzene-karşı düşüncelerle bağlar kurmaya başlayınca, belirli dönemlerde yasadışı ilan edildiler. Bazı durumlarda ise «kaydolma» konusu

gündeme geldi. Bazı ülkelerde, fiilen varolan sendikaların tüzüklerini ve üyelerini devletin belirli bir organına bildirmeleri istendi. Genellikle bir ön izin değil, bildirim söz konusuydu. Bu biçimde «kaydolan» sendikalar tüzel kişilik kazanıyor ve belirli haklar elde ediyordu. Örneğin, İngiltere'de sendikaların elinde para tutup tutamayacağı ya da sendikanın, parasını zimmetine geçiren muhasebecisini mahkemeye verip veremeyeceği, örgütün tüzel kişilik kazanması ile bağlantılıydı. Diğer bir deyişle, «kaydolma», işçi örgütünün mevcut yasaları tanıdığının ve bu yasalar çerçevesinde faaliyette bulunmayı taahhüt ettiğinin göstergesi ve belgesiydi. Bunun karşılığında bazı haklardan ve tüzel korumadan yararlanıyordu. Bunun ne ölçüde «hak» olduğu tartışılabilir. Bazılarına göre, bu uygulamaya boyun eğmek «işçi hakkı» elde etmek değil, işçi hareketinin özgürlüğünü kısıtlamaktı. Bu nedenle de sendikaların kaydolup kaydolmaması gerektiği uzun süre tartışıldı.

Örneğin Fransa'da 1884 yılında çıkarılan yasa ile fiilen var olan sendikalara, kaydolma ve yöneticilerini bildirme zorunluluğunun getirilmesi Jules Guesde ve devrimci sosyalistlerin yaygın tepkisine yol açtı[6]. Brezilya'da da 1930'lu yıllarda sendikaların kaydolma zorunluluğuna anarkosendikalistler ve komünistler karşı çıktılar[7]. Sendikaların kaydolmasına karşı aynı grupların benzer tepkisi 1924 yılında Şili'de de görüldü[8].

Bugün bazı ülkelerde kaydolmamayı, tüzel kişilik kazanmamayı tercih eden sendikalar varlığını korumaktadır. Örneğin, Güney Afrika'da sendikalar mevzuatına göre, kurulan sendikaların tüzel kişilik kazanması ancak tüzüklerini ve yöneticilerini gerekli devlet organlarına bildirmeleriyle gerçekleşiyor. «Kaydolmayan» sendikalar da varlığını sürdürebiliyor, ama «kayıtlı» sendikaların yararlandıkları olanakların hiçbirisinden yararlanamıyor[9].

---

6) Gülmez, M., *Türkiye'de Çalışma İlişkileri - 1936 Öncesi*, Ankara, 1983, s. 120-121.

7) Alexander, F.J. *Organized Labour in Latin America*, 1965, s. 70.

8) Alexander, F.J., *a.g.e.*, s. 89-90.

9) Vasıflı işçi örgütlenmeleri veya yaygın kitle örgütlenmeleri biçiminde ortaya çıkan ilk düzendışı sendikaların, düzen sınırları içine çekilmesi ile bunların düzenkarşıtı bir tavra girmeleri büyük ölçüde engellendi. Ancak bu durumun bazı istisnaları da vardır. Örneğin günümüzde Güney Afrika Cumhuriyeti'nde sendikaların bir bölümü «kaydolmayarak», düzendışı niteliklerini bir ölçüde korumuşlardır ve bugün ırk ayrımına karşı bir harekette (düzenekarşı bir harekette) etkili ve belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Güney Afrika sendikalarının bu durumuna ilişkin olarak bkz. Y. Koç, «Yeni Güney Afrika'yı İşçiler Kurtarabilecek mi?», *Yol-İş Dergisi*, Temmuz - Ağustos 1986, No. 5, s. 38-40. Güney Afrika Sendikalar Birliği (COSATU) ile ilgili olarak bkz., «Güney Afrika Sendikal Hareketinde Yeni Bir Aşama: COSATU (Belgeler)», *11. Tez*, 5. Kitap, Şubat 1986 .

«Örgütlenme hakkı» denildiğinde genellikle «kanunlar önünde varlığı tanınan, tüzel kişiliğe sahip» birimler oluşturma hakkı anlaşılır. Bu ise, birçok durumda, fiilen daha geniş olarak gerçekleşen örgütlenmelerin daha kısıtlı ve kontrollu bir yapıya sokulması ve bu kuruluşların daha köklü dönüşümlerin yardımcısı olma özelliğini ortadan kaldırma sonucunu doğurabilir. Bu noktalar açısından, bunun kimin için ve ne ölçüde bir «hak» olduğunu değerlendirmekte yarar vardır.

Örgütlenme hakkının tanınması, diğer bir deyişle, işçilerin düzen-dışı örgütlenmelerinin düzen-içine çekilmesinin hakim sınıflar açısından amacı, bu örgütlenmelerin düzen-karşıtı ideolojilerin etkisi altına girmesinin önlenmesiydi. Ancak, düzen-dışılığın doğrudan düzen-karşıtlığı anlamına gelmemesi gibi, düzen-içilik de her zaman düzen-savunuculuğu demek değildir. Bugün sendikalar genellikle düzen-içi kurumlardır ve bu konumlarından işçi sınıfının mücadelesinin yaygınlaştırılması, örgütlenmesi ve güçlendirilmesinde yararlanılabilir. Günümüzün sorunu sendikaları düzen-dışı birimler haline getirmek değil, sınırlı işlevleri olan bu düzen-içi kurumdan çeşitli alanlarda ve biçimlerde yararlanabilmektir.

(i) Sendikacılık Her Zaman İşçi Hareketi mi?

Sendikacılık ilk dönemlerinde hemen hemen her yerde işçi hareketinin bir parçasıydı. İşçilerin şu ya da bu kesiminin kısa dönemli çıkarlarını koruma ve geliştirme aracıydı. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru işverenler, Vatikan ve daha sonra da siyasal partiler, hükümetler ve devletler, işçi hareketinin potansiyelini değerlendirdiler ve işçi hareketini başka çıkarlar doğrultusunda denetim ve güdüm altında tutma doğrultusunda bilinçli ve sistemli bir çabayı başlattılar.

Bu konuda şu örnekler verilebilir:

Almanya'da 19. yüzyılın sonlarında işverenlerin örgütlediği Hirsch - Duncer sendikacılığı ile, Fransa'da sarı sendikacılığa adını veren hareketler; Vatikan'ın Rerum Novarum (Yeni Şeyler, 1891) Tamimnamesi ve sınıf uzlaşması ve anti-sosyalizm temelinde örgütlenen hıristiyan sendikacılığı;

Çeşitli siyasal partilerin yan örgütü niteliğindeki örgütlenmeler (1931 yılında CHP'nin örgütlediği işçi dernekleri ve 1947 - 1950 döneminde CHP - DP çekişmesinin sendikalara yansıması);

Devlet aygıtının bir parçası ya da uzantısı olarak sendikalar örgütleme girişimi (İtalya'da Mussolini, Japonya'da, 1932-1945 ve İspanya'da Franco dönemleri, Brezilya'da Vargas dönemi, Arjantin'de Peron dönemi sendikaları ile Türkiye'de 1934 yılında İzmir Valisi Kazım Dirik'in mecburi sendikacılık girişimi);

Çarlık Rusyası'nda Moskova siyasi polis yöneticilerinden Sergey Zubatov'un 1898-1903 döneminde Rusya'da çeşitli bölgelerde rejimi eleştiren, ancak rejime bağlılığını da sürdüren sendika örgütleme çabaları (polis sendikacılığı).

Sendikacılık birçok durumda işçi hareketinin çıkarlarını koruyan bir örgütlenme yerine, işçileri başka sınıf ve tabakaların çıkarları doğrultusunda denetim altında tutma ve yönlendirmenin bir aracı olarak kullanıldı ve kullanılıyor. Bu nedenle, sendikacılığı her zaman işçi hareketi ile özdeşleştirmek konusunda dikkatli olunması gereklidir. Bu açıdan sendikacılığa ilişkin «entegrasyon» tartışmalarını incelemek yararlı olabilir[10].

Buna göre, «örgütlenme hakkı» biçiminde sunulan sendikalaşma hakkı gerçekte işçileri denetim ve güdüm altında tutacak örgütlerin kurulması anlamına gelebilir. Belirli dönemlerde ve ülkelerde kendiliğinden ortaya çıkan ve sendika olarak meşrulaşmak talebi bile bulunmayan bazı işçi örgütlenmeleri genellikle bu sahte sendikalara karşı oluşmuştur (örneğin Franco dönemi İspanya'sının işçi komiteleri).

(ii) Sömürgeci Devletler ve Sömürgelerde Sendikalar:

Azgelişmiş ülkelerde sendikaların kurulma «hakkının» kabul edilmesi daha karmaşık etmenlerin ürünüdür.

Önce sömürgecilik olgusu önemli bir etmendir.

Sömürgeci ülkelerdeki hükümetlerin benimsedikleri işçi-işveren ilişkisi politikaları, sömürgeleri de etkilemiştir. Bu konulara kısıtlı açıdan bakan birinin, sömürgecilerin sömürgelerdeki sendikal hareketi ezmek için her türlü baskıyı uyguladıkları gibi bir sonuca sıçraması çok doğaldır. Ama bu sonuç yanlış olacaktır. Örneğin, 17 Eylül 1930 tarihinde İngiltere Sömürgeler Bakanı Lord Passfield'ın bütün sömürgelere gönderdiği bir genelgede yazılanlar, özellikle azgelişmiş ülkelerde sendikacılığın gelişiminin bir yönünü aydınlatacaktır. Bütün azgelişmiş ülkelerde bütün sendikalar tepeden aşağı kuruldu ya da kurduruldu gibisinden saçma bir iddiada bulunulmadığı açıktır. Anlatılmaya çalışılan nokta, «işçi hakları hep mücadeleyle alındı» tezinde, önce neyin «hak» olduğunun ayrıntılı biçimde incelenmesinin, sonra ise gerçek yaşamdaki karmaşık dinamiklerin kavranılmaya çalışılmasının gerektiğidir.

İngiltere'de 1930 yılında İşçi Partisi iktidarında Sömürgeler Bakanı, Londra Ekonomi Okulunun ve Fabian Derneği'nin kurucularından ve sendikacılıkla ilgili bugün klasikleşmiş yapıtların yazarı

10) Entegrasyon tartışmalarına ilişkin çok güzel özet bir değerlendirme için bkz. Hyman, Richard, *Marxism and the Sociology of Trade Unionism*, Pluto Press, İngiltere, 1971, özellikle s. 11-20.

olan Sidney Webb (Lord Passfield) idi. Sidney Webb, 17 Eylül 1930 tarihli genelgesinde şöyle diyordu:

«Bağımlı Sömürgelerde bu tür derneklerin (sendikaların, Y.K.) oluşmasını toplumsal ve endüstriyel ilerlemenin doğal ve meşru bir sonucu kabul ediyorum. Ancak, toplumsal ve ekonomik ilerleme sağlama amacıyla biraraya gelme deneyimi olmayan işçilerin örgütlerinin, yumuşak bir biçimde denetlenmemesi ve yönlendirilmemesi durumunda, itaatkâr olmayan kişilerin hakimiyeti altına düşmesi ve böylece faaliyetlerinin uygun olmayan ve zararlı amaçlara yöneltilmesi tehlikesi olduğunu görüyorum. Buna göre, bu tür örgütler ortaya çıktıkça, bunların anayasal kanallara geçişini kolaylaştırmak amacıyla gerekli adımlar atma görevinin Sömürge Yönetimlerine ait olduğuna inanıyorum. Bu doğrultuda bir adım olarak, kanımca, 1871 tarihli Sendikalar Yasası'nın sendikaların suçlu olmadığını, medeni amaçlar açısından sendikaların yasadışı kabul edilmediğini açıklayan ve sendikaların kayıt olma zorunluluğunu öngören hükümleri içeren 2. ve 3. bölümlerinin doğrultusundaki mevzuatın (henüz bulunmadığı bölgelerde) yasalaştırılması uygun olacaktır.»[11]

Burada dikkati çeken nokta, «evcilleştirme» çabasıdır. Örgütlenme eğiliminin doğal, meşru ve beklenen bir gelişme olduğu kabul ediliyor. Bu eğilimlerin «denetim altına alınması ve yönlendirilmesi» için ise (düşmanca bir tavır yerine) İngiltere'de uygulanan mevzuatın geçerli kılınması ve kaydolma zorunluluğu (tüzel kişiliğe sahip sendikalar kurma hakkı) öngörülüyor.

Sömürgeci devletlerde, gerici yönetimler olduğu kadar ilerici nitelikte hükümetler de söz konusuydu. İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve A.B.D.'nde II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında bu nitelikteki hükümetlerin azgelişmiş ülkelerde (ve kendi sömürgelerinde) «işçi hakları» konusunda benimsedikleri ve uyguladıkları politikalar incelenmeye değer.

Sendikaların tüzel kişilik sahibi olma hakkı ve diğer haklar, ille de o ülke işçilerinin kendi işverenlerine karşı uzun mücadeleleri sonucu alınmadı. Yukarıdaki alıntıdan da açıkça anlaşılacağı gibi, işçi örgütlerinin doğma eğilimi ortaya çıktığında, bunları bir mücadeleye gerek kalmaksızın evcilleştirmek de bazan tercih edilen bir politika oldu. Böylece işçiler arasında mücadele, hak isteme ve alma geleneğinin yerleşmesi önlenmeye çalışıldı. Diğer bir deyişle, sendikalar meşrulaştırılarak sistemin oyun kuralları içine çekildi ve bu reformlarla sistem (en azından kısa dönemde) pekiştirildi.

(iii) Sanayileşme Politikaları da Sendikalara Karşı Tavrı Etkiler:

Sendikaların düzene karşı tavrı çeşitli etmenlere bağlı olarak

---

11) Ananababa, W., *The Trade Union Movement in Nigeria*, 1969, s. 21-22.

değişiklik gösteriyor. İşverenlerin sendikalara karşı tavrını belirlemekde etken olan etmenlerden biri ise, sanayileşme sürecinde benimsenen stratejilerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli yollardan ve biçimlerde bağımsızlıklarını kazanan azgelişmiş ülkelerde, sanayileşme çabası bir tutku oldu. Yaygın olarak da ithal ikameci sanayileşme stratejisi benimsendi.

Sermaye birikiminin ve teknolojinin düzeyinin çok geri olduğu bazı Afrika ülkelerinde, devlet, aktif bir biçimde bu sürece müdahale etti. Bu süreci ilerici nitelikteki hükümetlerle yaşayan ülkelerde, sendikalar güçlenerek varlığını sürdürdü ve ancak, hükümetlerin işçileri denetim ve güdüm altında tutmasının bir aracı ve hatta devlet örgütlenmesinin bütünsel bir parçası ve uzantısı durumuna girdi (Nkrumah dönemi Gana'sı).

Sermaye birikimi ve sanayileşme sürecini gerici nitelikte hükümetlerle yaşayan bazı Afrika ülkelerinde ise, doğmakta olan işçi hareketi üzerinde yoğun bir baskı uygulandı. Ayrıca şovenizm de bilinçli bir politikayla yaygınlaştırıldı.

Servet ve sermaye birikiminde belirli bir aşamaya ulaşmış bazı azgelişmiş ülkelerde ise, değişen tüketim kalıplarıyla birlikte iç pazar hızla genişledi. Üretimine yeni başlanan birçok sanayi ürününün yurtiçindeki üretiminde çalışan işçiler, çok fazla bir sıkıntıyla karşılaşmadan sendikalaşabildiler. Sendikalar, birçok durumda, yeni işçileşmiş üreticileri çalışma yaşamında disipline etmenin aracı olarak görüldü ve kullanıldı. Sendikacılığın işgücünün yeniden-üretim maliyetinde meydana getirdiği artışlar, dünya kapitalizmi açısından, eksik-tüketim eğiliminin buhranların ana nedeni olduğu bir dönemde önemli bir sorun oluşturmadı. Ayrıca, yaşanabilen ekonomik büyüme, sendikalaşma nedeniyle artan gerçek ücret düzeyinin gelir dağılımını işverenler aleyhine değiştirmesini engelledi. Diğer bir deyişle, fiziki anlamda bir mutlak yoksullaşma söz konusu değilken, nisbi yoksullaşma sürdü. Ama işverenlerin sendikalara karşı olumsuz bir tavrı genellikle gelişmedi. Sermaye birikiminde belirli bir aşamaya ulaşmış bu tür azgelişmiş ülkelerde sendikalar kolayca doğdu, işçilerin çeşitli kesimlerinin kısa dönemli çıkarlarına şu ya da bu ölçüde hizmet ederek hızla büyüdü.

2. *Toplu İş Sözleşmesi Bağıtlama Hakkı:*

Sendikalar ve özellikle de solcuların yönetimde bulunduğu sendikalar, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında toplu sözleşme konusunu ayrıntılı olarak tartıştı ve uzunca bir süre, toplu sözleşmelere karşı olumsuz bir tavır hakim oldu. Birçok sendika

uzun süre toplu sözleşme imzalamadı, imzalanmasına karşı çıktı[12]. Bunun nedenlerini anlayabilmek için örneğin şu noktayı hatırda tutmakta yarar var. Bugün birçok ülkede toplu sözleşme yürürlükte iken yeni isteklerde bulunulamaz. Diğer bir deyişle, örneğin Türkiye'de, toplu sözleşme, işverene belirli bir süre yeni haklar talep edilmeyeceği güvencesi veren bir belgedir.

Toplu iş sözleşmesinin imzalanması ile, işçilerin kendilerini güçlü hissettikleri herhangi bir dönem işverenden yeni taleplerde bulunma hakkı genellikle önlenmiştir. Böylece, toplu sözleşme kapsamında olmayan işçilerin fiilen kullanabildikleri bir hak kısıtlanmıştır. Ayrıca, işçilerin önemli bir bölümü için toplu iş sözleşmelerinde sağlanan yeni hakların birer umut olması, köklü siyasal-ekonomik-toplumsal dönüşümlerin önünde bir engel de oluşturabilir. Bu yönleri de hesaba katıldığında, toplu iş sözleşmesi bağıtlayabilme «hakkının» kime ve ne zaman ne kadar yararlı olduğunun peşinen saptanmasının olanaklı olmadığı sonucuna varılabilir.

Diğer taraftan, işverenin (işverenlerin) tek tek işçilerle değil, işyerindeki, işkolundaki, bir bölgedeki veya tüm ülkedeki örgütlü işçilerin temsilcileriyle işçilerin çalışma ve yaşama koşullarını görüşmek zorunda bırakılması da küçümsenmeyecek bir kazanım haline dönüştürülebilir. Örgütlenme hakkında olduğu gibi, toplu pazarlık hakkında da kazanımların hangi doğrultuda kullanıldığı önemlidir.

3. *Grev Hakkı:*

Grev de fiili bir durumdur. Yasaldır ya da yasadışıdır. Yasal grev bir denge durumudur. Grevi uygulayacak olan, oyunun kuralları içinde oynamayı taahhüt eder. Karşılığında da bazı güvenceler sağlar. «Grev hakkı» biçiminde nitelenen, bu dengenin ve oyunun kuralları içinde oynanacağının karşılıklı olarak taahhüt edilmesidir.

«Grev hakkı»nın kimin ve ne ölçüde işine yarayacak biçimde düzenlendiği sorusu sorulduğunda, bu hakkın kullanımının sınırlarına bakmak gerekir. Yapılan düzenleme ile grev ancak belirli ve çok zor koşullar yerine getirilerek kullanılabilen bir hak durumuna sokulmuşsa, bu düzenleme gerçekte bir kısıtlamadır ve daha öte gelişmeleri önlemek için gerçekleştirilmiş bir reformdur. Grev hakkının en geniş biçimiyle ve geleceğe açık biçimde meşrulaştırılması ise işçi hareketinin gücünün ifadesidir.

---

12) Bu konuda Almanya'daki tartışmalar için bkz. Philip Taft, «Germany», *Comparative Labour Movements,* (ed.) Galenson, 1968, s. 271-272.

4. *İşyerinde Söz Hakkı :* -

Genellikle «yönetime katılma» biçiminde kullanılan «işyerinde söz hakkı» da bazı ülkelerde yaygın olarak görülen bir reformdur. İşçiler ve sendikalar, işyerlerinde bilgi edinebilmek, kullanılacak teknolojiler, üretim süreçleri, üretimin örgütlenmesi, üretim, pazarlama ve personel politikaları ve hatta mali politikalar konusunda söz sahibi olmak istiyorlar. İşyerinde söz hakkı, siyasal ve toplumsal alanda işçilerin söz hakkının artması doğrultusunda ileriye dönük bir adım olarak gündeme gelebilir. Ancak birçok ülkede görülen, yönetimde söz hakkı görünümü altında işçilerin daha fazla çalıştırılmalarının sağlanması, üretkenliğin artırılması ve daha köklü dönüşümler önünde bir aldatmaca engelinin oluşturulmasıdır.

B. İşçilerin Siyasal Hakları

İşçilerin seçimlerde oy kullanması, sendikaların siyasal partilerle yakın ilişki içine geçebilmesi, siyasal amaçlı grevlerin yapılabilmesi ve siyasal yaşamda söz ve denetim hakkına sahip olunması da çok karmaşık etmenlerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak yukarıda açıklanan mantık bu alanda da geçerlidir. Sayıları giderek artan ve siyasal yaşamda oy hakkı talep eden işçilere bu hakkın verilmemesi, bu işçilerin sistemin tümüne karşı olumsuz bir tavra girmesine yol açar. Bu alanda bir reform ise, sorunların sistem içinde çözülebileceği umudunu yaratabilir. İşçilerin oy hakkı elde etmeleri ve kendi çıkarlarını düzenin sınırları içinde koruyacak siyasal partiler örgütleyebilmeleri, işçiler açısından birçok olumlu gelişmenin başlangıcı da olabilir.

Diğer bir deyişle, her yeni hak veya reform bir yanıyla köklü dönüşümleri önlemenin aracıdır, diğer yanıyla radikal bir biçimde veya bir süreç içinde köklü dönüşümlerin aracı olarak kullanılmak istenmektedir. Atılan her adımın kısa ve uzun dönemdeki sonuçları ise genellikle başta yapılan hesapları aşar.

C. İşçilerin Ekonomik Hakları

Bazı kişiler, işverenlerin işçilerin yaşama ve çalışma koşullarını mümkün olduğunca kötüleştirerek kârlarını artırdıklarını sanmaktadır. Bu doğru değildir. Kapitalizm çok daha ince ve çağdaş yöntemlere sahiptir. Amaç, kârın azamileştirilmesidir. Ama çağımızın teknolojisinde değeri ve artık-değeri yaratmanın ve gerçekleştirmenin mekanizmaları çok daha karmaşıktır. Kârın uzun dönemde ve işverenlerin çoğunun ortak çıkarları doğrultusunda azamileştirilmesi için, tek tek bazı işverenlerin ve hatta bazı önemli işveren

gruplarının kısa dönemli çıkarları feda edilebilir. Burada ayrıntılarına girmek mümkün değil, ama özetle şu söylenebilir: Kapitalizmin uzun dönemli çıkarları, belirli dönemlerde ücretlilerin tümünün ya da bir bölümünün çalışma ve yaşama koşullarının iyileştirilmesini gerektirebilir. Diğer bir deyişle, bu alanda işçiler lehine sağlanan her olumlu gelişmenin ille de işverenlerin aleyhine olduğu biçimindeki bir mantık geçerli değildir. Hayat birçok insanın sandığından daha karmaşık, işverenler ise birçok insanın tahmin ettiğinden daha akıllı ve deneyimlidir. Kapitalizmde işçilerin nispî yoksullaşması genel ve yaygın olarak görülen bir olgudur. Mutlak yoksullaşma ise belirli koşullarda söz konusudur. Diğer bir deyişle, her ücret artışının arkasında mutlaka yoğun bir mücadelenin yattığı anlayışı tek boyutlu bir yaklaşımdır.

Bu nedenle, ücretlerin artması, çalışma süresinin çeşitli biçimlerde kısaltılması, iş güvencesinin sağlanması, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin ön planda tutulması ve işsizlik, hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, yaşlılık, malûllük ve ölüm durumlarında sosyal güvenliğin sağlanması, bir taraftan işçilerin bazı taleplerinin karşılanmasıdır, diğer yanıyla da, bu taleplerin mevcut sistem içinde karşılanmasıyla sistemin korunmasıdır.

II. GENEL OLARAK HAKLARIN SAĞLANMASI

A. Hakların Sağlanmasında Etmenler

İşçilere fiilen veya çeşitli hukuksal düzenlemelerle belirli demokratik, siyasal ve ekonomik hakların sağlanması (reformların yapılması) çok çeşitli etmenlerin karmaşık bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu etmenlerin en önemlileri (Türkiye'den de örneklerle) şöyle özetlenebilir:

1. İşgücü Arzı ve «Haklar»:

Ülkede işgücünün ve özellikle de mülksüzleşmiş ve endüstride çalışmaya hazır işgücünün yetersizliği, diğer bir deyişle, yedek sanayi ordusunun yokluğu, işçilerin belirli taleplerinin karşılanması sonucunu doğurabilir. Çalışma niyetinde olmayan insanları çalıştırabilmenin iki yolu vardır: (1) Zorla çalıştırmak; (2) Çalışmayı çekici duruma getirmek. Türkiye'de Ereğli Kömür Havzasında mükellefiyet sistemi uzun süre uygulanmıştır. Olağanüstü dönemlerde tüm ülkede zorunlu çalıştırma uygulamasına da başvurulmuştur. Ancak sürekli işçi yokluğunu önlemenin diğer yolu olan daha iyi çalışma koşullarının sağlanmasına daha sık başvurulmuştur.

İşçi sıkıntısı yaşanan dönemde işçi bulma ve ayrıca işçileri daha yoğun biçimde çalıştırma amacıyla «hak verme» uygulamasında dikkati çeken bir nokta, başka etmenler etkili olmadığında, yalnızca veya ağırlıkla ekonomik hakların kullanılmasıdır. Daha iyi çalışma koşulları, daha yüksek ücret, daha uzun süreli ücretli izin gibi haklar verilmekte, ancak çalışanların insiyatiflerini geliştirmelerini, bağımsız bir güç olabilmelerini sağlayacak örgütlenme hakkından genellikle uzak durulmaktadır. Sanırım şöyle bir genellemenin yapılması mümkündür: «Hak verme»nin amacı işçi bulmak ve işçiyi daha çok çalıştırmaksa, «haklar» ekonomik konularla kısıtlı ve sınırlıdır. Çalışanların ücretleri işverenin işine geldiği biçimde farklılaştırılır, «haklar verilir.» Ancak bu «haklar», işçinin durumunda mutlak anlamda bir iyileşme sağlarken, işçinin günlük çalışma süresi içinde kendisi için çalıştığı sürenin daha da azalması sonucunu birlikte getirir. Diğer bir deyişle, yukarıda belirtilen amaçla ekonomik alanda «hak verme», gerçekte, sömürünün sürdürülebilmesini ve nisbi olarak yükseltilmesini amaçlayan uygulamalardır.

Türkiye'de 1950 öncesinde sürekli olarak, sanayi işçisi bulunmamasından yakınılmaktadır. Örneğin 1925 yılında Meclis'te 1924 yılında hazırlanan İş Yasası taslağı görüşülürken Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, savaşın ülkedeki olumsuz sonuçlarına değinmiş ve «memlekette amele buhranı mevcuttur» demiştir[13].

1943 yılında Sümerbank'la ilgili olarak Yüksek Murakabe Kurulu'nca hazırlanan bir raporda bu soruna değinilmekte ve şu önerilerin tartışıldığı belirtilmektedir:

«Mesken vererek işçiyi topraktan ayırmak lazımdır.»

«İşçi tarla sahibi değil, fabrika civarında ev sahibi olmalıdır.»

«Meskenleri, fabrika yapıp, işçiyi parasız iskan etmelidir.»

«Sigorta işçiyi bağlayacaktır. Hemen sigorta teşkilatı kurulmalıdır.»

«Az iş olan vilayetlerden çok iş olan yerlere işçi getirip iskan etmeli.»

«İki öğün yemeğe geçmeli. İşçiyi en iyi yemeğe alıştırmalı, konferanslar vermeli, musiki ile, plak ile yemek yedirmelidir.»[14]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sendikalaşma yasaktır, Milli Korunma Kanunu yürürlüktedir ve işçilerin seslerini çıkartması mümkün değildir. Ancak, sürekli sanayi işçisi yetersizliği, çok sayıda gencin askere alınmasıyla daha da artmıştır. 1940 yılında kabul edi-

13) Gülmez, M., *a.g.e.*, s. 213.
14) Ekin, N., «Türkiye'nin Sanayileşmesinde Köylü - Şehirli İşçiler», *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Haziran - Eylül 1968, s. 227.

len Milli Korunma Kanununa göre işçilerin işlerinden izinsiz ayrılmaları yasaktır, ama bu hüküm sorunu çözmede yetersiz kalmaktadır. 1943 yılında tartışılan öneriler, çalışmayı daha çekici kılmaya yöneliktir. Konunun işgücü yetersizliği yanı bilinmediğinde, işçiyi sürekli kılmak ve işte daha yoğun çalışmayı teşvik etmek için verilen bazı haklar (prim, lojman, vb.) «yoğun mücadeleler» sonucu alınmış haklar gibi değerlendirilebilir.

İktisadi devlet teşekküllerinin lojman, yemek, çeşitli sosyal yardım uygulamaları, ağırlıkla, sanayi yatırımlarının arttığı bir dönemde yedek sanayi ordusunun yokluğuna bağlıdır.

1940'lı yıllarda bir taraftan bazı ekonomik haklar (ve belki genel yoksulluk ortamında küçük ayrıcalıklar) verilirken, diğer taraftan hukuksal düzenlemelere de başvurulmuştur. 1944 yılında Milli Korunma Kanununda yapılan bir değişiklikle, çalıştığı işyerini mazeretsiz olarak terk eden işçilerin güvenlik kuvvetlerince yakalanıp zorla çalışmaya gönderilmesine ilişkin bir hüküm eklenmiştir.

1950'li yıllara kadar Türkiye'de sürekli sanayi işçisi sağlama alanında sıkıntı çekildi. Bu dönemde kırsal kesimde topraksız köylüler nüfusun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturuyordu. Ancak bunların büyük bir bölümü büyük toprak sahipleriyle yarıcı-ortakçı ilişkisi içindeydi. 250 - 300 binlik bir kesim ise tarım işçisiydi. Tarımda bu dönemde kullanılan teknoloji bu işgücünü henüz dışlamıyordu. 1950 öncesinde ağırlıkla kamu kesiminde yapılan sanayi yatırımları için gerekli vasıflı işgücü ise bu kitleden zaten sağlanamazdı.

1950 sonrasında tarımda hızlı makineleşme ve pazarla ilişkilerin artması ile ortakçılık ilişkileri önemli ölçüde çözüldü. Ayrıca sanayide özellikle özel sektör yatırımlarının artması, işgücü talebini hızla yükseltti. 1950 sonrasında işçilerin yaşama ve çalışma koşullarındaki göreli iyileşme bir yanıyla işçilerin oy gücüne, sendikaların varlığına bağlanabilirse, diğer yanıyla hızlanan yatırımların artırdığı işgücü talebine dayanmaktadır.

Türkiye'de sanayi için işgücü arzının yetersizliği (yedek sanayi ordusunun yokluğu veya küçüklüğü), 1950 öncesinde ve 1950'li yılların başlarında vasıflı sanayi işçileri için göreli olarak daha iyi çalışma koşulları elde edilmesinde büyük rol oynadı. Ancak 1950'li yılların ikinci yarısından başlayarak etkisi azaldı, belirli meslekler ve bölgelerle kısıtlı kaldı.

2. *Ücretlilerin Maddi Durumu, Devraldıkları Miras ve Sendikal ve Siyasal Örgütlenme Düzeyi:*

Ücretlilerin sayısal durumu, devraldıkları örgütlenme ve müca-

dele mirası ve sendikal ve siyasal örgütlenme düzeyi, belirli haklar (reformlar) elde etmedeki gücünü doğrudan etkilemektedir.

Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar ücretlilerin toplam nüfus içindeki payı kısıtlıydı. Ayrıca küçük işyerleri yaygındı. Örneğin, 1960 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre, Türkiye'de ücretli sayısı 2,4 milyondu. Faal işgücü içinde ücretlilerin oranı yüzde 19 düzeyindeydi. 1980 nüfus sayımı sonuçlarına göre ise, ücretlilerin sayısı 6,2 milyon ve ücretlilerin faal işgücü içindeki oranı yüzde 33'tür. 1982 yılında yapılan kentsel yerler hanehalkı işgücü anket sonuçlarına göre, onbin ve daha fazla nüfuslu kentsel yerleşim birimlerinde faal işgücü içinde ücretlilerin oranı yüzde 65 idi[15]. 1986 yılı Temmuz ayında sendikaların toplam üye sayısı (bir miktar şişirmeyle) 2 milyona yaklaşmıştı. Siyasal örgütlülük düzeyi ise büyük darbeler yemiş durumdaydı.

Türkiye sendikal hareketinin devraldığı miras da çok kısıtlıdır. Sanayileşmenin geç başlamasının, diğer sektörlerde işçi yoğunlaşmasının azlığının ve kamu kesiminin öneminin yanı sıra, bazı başka etmenler de Cumhuriyet dönemine devredilen sendikal örgütlenme ve mücadele mirasının zayıf kalmasına yol açtı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu yapısı ve İmparatorluğun çözülme sürecinde uluslar arasında çıkan ve işçiler arasında ekilen düşmanlıklar, İttihat ve Terakki ile başlayan milli burjuva devrimi ve İmparatorluğun dağılması, çokuluslu bir Osmanlı işçi sınıfı hareketinin oluşmasını engelledi. Ulusal boyutta cılız kalan işçi hareketleri ise her ulusun milliyetçi hareketi içinde etkisiz bir konuma itildi. Osmanlı işçilerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolunanlar genellikle en vasıfsızlar, deneyim birikimi en az olanlardı. Milliyetçi hareket ise Osmanlı mirasçıları içinde en başarılısı ve güçlüsüydü.

İşçilerin Seçmen Olarak Oy Gücü ve Etkinliği:

Ücretlilerin güçlerini hissettirmelerinin ve hak elde etmelerinin yollarından biri oylarıdır.

Ülkede parlamenter demokrasi kurallarına uygun bir biçimde işliyorsa, ücretliler, oyları ve seçim kampanyasına katılış biçim ve düzeyleriyle, seçimlerin sonuçlarını etkileyebilirler. Bu nedenle de, ücretlilerin bazı talepleri yerine getirilebilir.

Ücretliler sendikalarda örgütlüyse, yasama ve yürütme organları üzerindeki etkileri daha fazla ve daha sürekli olur. Sendikalar-

15) Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Koç, «Türkiye'de Ücretlilerin Maddi Durumu», *11. Tez*, Kitap 2, Şubat 1986, s. 159-195.

da örgütlenme düzeyi geriyse, uygulamalar karşısında tepki ancak seçimlerden seçimlere gösterilir. Halbuki, sendikalarda örgütlü olma durumunda, ücretlilerin talepleri ve tepkileri sürekli olarak gündeme getirilebilir.

Eğer ülkede çok-partili bir parlamenter demokrasi bile yoksa, sendikalaşmanın yasak olduğu koşullarda ücretlileri kimse kaale almaz.

Çok-partili parlamenter demokrasinin işlediği ve sendikaların siyasal partilerle yakın ilişki içinde bulunduğu durumlarda, ücretliler, yoğun ve sert mücadelelere gerek kalmaksızın bazı taleplerinin gerçekleştirilmesini sağlayabilirler. Sendikaların varlığı ve etkinliği, siyasal partilerin ücretlileri seçimden seçime değil, sürekli olarak hesaba katmalarına yol açar. Sendikaların siyasetten uzak tutulması, siyasal partileri ücretliler karşısında biraz daha özerk kılar. 1946'ya kadarki türden tek partili bir «demokrasi»de veya bu görünüme bile gerek duyulmayan durumlarda ise, sendikalar da zaten etkisiz kılınmış ya da araç durumuna getirilmiş olacağından, ücretlilerin yeni haklar elde edebilmesi çok farklı ve gerçekleşmesi oldukça zor etmenlere bağlıdır.

4. *Tüketici Olarak İşçilerin Gücü :*

İşçilerin üretici ve seçmen olarak gücünün yanı sıra, tüketici olarak da önemli bir güçleri vardır. Özellikle ücretlilerin faal işgücünün yüzde 90 dolayında bir bölümünü oluşturduğu ülkelerde, sendikaların örgütlediği tüketici boykotları, işçilerin belirli haklar elde etmeleri için dayanışmalarının önemli araçlarından biridir. Tüketici örgütlerinin tüketici boykotlarında amaç, malların kalitesinin düzeltilmesi ve fiyatlarının düşürülmesidir. Sendikalar ise, sendikalaşmaya karşı çıkan ve işçilere isteklerini vermemekte direnen işverenlere karşı tüketici boykotları düzenler.

Diğer taraftan, kapitalizmin ekonomik buhranlarında eksik-tüketim eğiliminin ağır bastığı durumlarda, geniş ücretli kitlelerinin alım gücünün artırılmasına dönük bir politika da uygulanmıştır. Bu durumda ise, ücretlilerin tüketici olarak gücü, işverenlerin ve hükümetlerin ekonomik buhrandan kurtulma politikalarını etkilemektedir. Sosyal refah devleti yaklaşımı bir yanıyla sendikaların talebiyse, diğer yanıyla da ücretlilerin eksik-tüketim sorununa çözüm bulacak tüketiciler olarak değerlendirilmesinin sonucudur.

Ayrıca, işsizlik tazminatı uygulamalarıyla piyasadaki etken talepteki dalgalanmaların boyutlarının azaltılması ve ekonomik dalgalanmaların kontrol altına alınması amaçlanmaktadır.

Türkiye'de ne tüketici örgütlenmelerinin, ne de sendikaların tüketici boykotları olmuştur. Ancak özellikle dayanıklı tüketim malları tüketiminin artırılmasında ücretliler gözönünde tutulmuştur. Ama bu konuda sistemli bir plan da uygulanmamıştır[16].

5. *Esnaf - Sanatkâr ve Küçük Köylülerle Dayanışma:*

Hükümetlerin politikaları işyerlerinde işçilerin ekonomik haklarını giderek daha fazla etkilemeye başlamıştır. Bir işyerindeki işçilerin ücretlerinin artması, çalışma süresinin düşürülmesi, iş güvencesinin sağlanması, sosyal güvenlik haklarının geliştirilmesi, v.b. yalnızca o işyerinin işverenine bağlı değildir. Ayrıca, işçilerin demokratik ve siyasal hakları da hükümetlerin uyguladıkları genel politikalarla ilgilidir. Çeşitli ülkelerde, işçilerin ve esnaf-sanatkâr ile küçük köylülüğün ortak ekonomik, siyasal ve demokratik talepler uğruna ortak bir mücadele örgütledikleri görülmektedir.

Türkiye'de esnaf-sanatkâr dernekleri çok dar mesleki çıkarlarla ilgilenmektedir. Meslek çıkarları aşılarak sınıf çıkarları doğrultusunda bir hareket yoktur. Küçük köylülüğün tek yaygın örgütlenmesi olan kooperatifler ise genellikle büyük çiftçilerin ve siyasal partilerin denetimindedir.

Türkiye'de işçi örgütleriyle esnaf-sanatkâr ve küçük köylü örgütleri ve kitlesi arasında bir dayanışma gelişmemiştir.

6. *Gelişmiş Ülkelerdeki İşçi Hareketinin Etkileri:*

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sendikal hareket, dolaylı yollarla ya da doğrudan, azgelişmiş ülkelerde sendikal hareketin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu yardımın bir kısmı ya da çoğunun hangi amaçlara dönük olduğu tartışılabilir. Ama sendika hakkı ya da daha genel olarak «işçi haklarının» elde edilmesinde, gelişime yalnızca o ülkenin işçi hareketinin mücadelesi açısından bakmak son derece yanıltıcı olacaktır. Birkaç örneğe bakalım.

İngiltere'de işçi hareketinde 1890'larda hakim olan «yeni sendikacılık» anlayışı, niteliksiz işçilerin örgütlenmesini gündeme getirmesiyle bilinir. Ancak bu akımın diğer yanı, sömürgelerdeki işçile-

---

16) Türkiye Yol - İş Sendikası 1986 yılında Türkiye'de tüketici boykotlarının uygulanması için bir kampanya açılması girişiminde bulundu. *Yol - İş Dergisi* ve 16 - 19 Ekim 1986 tarihinde toplanan *İkinci Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*'nda bu konuya yer verildi. Genel kurulda oybirliğiyle alınan kararlardan birinde de, Türk - İş'in tüketici boykotları düzenlemesi talep ediliyordu.

rin de örgütlenmesi ya da buralarda yerel sendikaların kurulmasına katkıda bulunulmasıydı.

Gelişmiş ülkelerin işçi hareketindeki bu eğilim daha sonraki yıllarda yaygınlaştı ve uygulamaya kondu. Bazı sömürgelerde, sömürgeci ülkedeki ana sendikanın şubeleri açıldı. Bazılarında ise aynı adı taşıyan ayrı sendikaların oluşturulmasına yardımcı olundu. Ayrıca, sömürgeci ülkede geçerli çalışma mevzuatının işçi lehine getirdiği haklar da yaygınlaştırılmaya çalışıldı.

Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU), Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU) ve Dünya Emek Konfederasyonu (WCL), özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında azgelişmiş ülkelerde sendikalar örgütleme, kurulu sendikaları güçlendirme sendikal özgürlükleri geliştirme ve işçilerin çalışma koşullarını iyileştirme doğrultusunda önemli çabalar gösterdiler. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Uluslararası Sendikalar Federasyonu'nun (IFTU) bu alandaki çalışmaları çok kısıtlıydı.

Özellikle örgütlenmeye ilişkin hakların elde edilmesinde çeşitli ülkelerdeki işçi örgütlenmelerinin desteği unutulmamalıdır. Bu destek, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tekellerin bütün dünyada üretim birimleri kurmaları ve azgelişmiş ülkelerdeki ucuz işgücünü ve büyük işsiz kitlesini, gelişmiş ülkelerdeki işçiler ve sendikalar karşısında bir tehdit aracı olarak (uluslararası düzeyde yedek sanayi ordusu biçiminde) kullanmayı ön plana çıkarmasıyla daha da artmıştır. Uluslararası işkolu federasyonları, özellikle çokuluslu şirketlerin çeşitli ülkelerdeki üretim birimlerinde uyguladıkları çalışma koşullarının eşitlenmesi doğrultusunda çaba göstermekte ve çalışma koşullarının göreli olarak kötü olduğu ülkelerdeki işçilere çeşitli biçimlerde destek sağlamaktadırlar.

Çeşitli ülkelerin deneyimlerinin ülkelerarası sendikal ilişkiler veya uluslararası sendikal örgütler aracılığıyla aktarılması da önemlidir.

Türkiye'de belirli hakların elde edilmesinde çeşitli ülkelerdeki işçi hareketlerinin ve uluslararası işçi örgütlerinin doğrudan etkisi kısıtlı kaldı. Ancak bu kuruluşlar, Uluslararası Çalışma Örgütü içindeki etkinlikleri aracılığıyla bu süreçte etkili oldular.

19. yüzyılda gelişmiş kapitalist ülkelerde işçi hakları, her ülkenin kendi koşullarına bağlı olarak, farklı düzeylerde gelişti. Bu ise işgücü maliyetlerinin ülkeler arasında farklılaşmasına neden oldu. İşçi haklarının daha gelişkin olduğu ülkelerde işgücü maliyetleri göreli olarak yükseldi. Bu ülkelerin işverenleri, uluslararası piyasalarda sattıkları malların rekabet edebilme özelliğinin ortadan kalkmasına engel olmak için, diğer ülkelerdeki işçi hareketlerinin güçlen-

mesini, bu ülkelerde de işgücü maliyetinin artmasını istemeye ve hatta desteklemeye başladılar. Diğer bir deyişle, 1919 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurulmasının ana nedenlerinden biri, çeşitli ülkeler arasında işgücü maliyeti farklarının asgariye indirilmesi çabasıydı.

Uluslararası işçi hareketi de Uluslararası Çalışma Örgütü'nün oluşturulmasına katıldı. Birinci Dünya Savaşı süresince işçiler bütün ülkelerde büyük fedakârlıklara katlanmışlardı. Yeni haklar elde etmek, bunları uluslararası düzeyde güvenceye bağlamak istiyorlardı. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı öncesinde işçi haklarının geri olduğu ülkelerden getirilen işçiler, birçok ülkede grev kırıcı olarak kullanılmıştı. Uluslararası işkolu Federasyonları (o yıllarda uluslararası meslek federasyonları) öncelikle grev kırıcılığını önlemek amacıyla ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında oluşturulmuştu. ILO gibi bir kuruluş aracılığıyla asgari çalışma standartlarının belirlenmesi ve bunların bütün ülkelerde uygulamaya sokulması, çeşitli ülkelerin işçilerinin çalışma ve yaşama koşulları ve demokratik hakları konusundaki farkları da ortadan kaldıracak ve böylece grev kırıcılığı eylemlerini önleyecekti.

Birinci Dünya Savaşı'nın dolaylı ürünlerinden biri de Rus Devrimi oldu. 1917 yılında Rus Devrimi'ne önderlik eden siyasal kadroların Batı Avrupa'daki sol parti ve gruplarla bağları vardı. Bu kadrolar, sanayileşme açısından geri Rusya'da başlayacak hareketin ancak sanayileşmiş Avrupa'nın da aynı sürece katılmasıyla ayakta kalabileceğine inanıyorlardı. Nitekim 1918-1919 yıllarında Avrupa kaynadı. Avrupa'daki devletler, Rusya'daki değişikliklerin ülkelerine sıçramasını önlemek amacıyla, sistemin temellerinin korunması için belirli uzlaşmaları ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemde bunları telafi edecek biçimde temel sendikal hak ve özgürlükleri tanımayı seçtiler. Bu, dönemin koşulları düşünüldüğünde sistem açısından çok akıllı bir seçimdi. Temel hak ve özgürlüklerin tanınmasıyla, bunların olmadığı durumlarda ortaya çıkan yeni arayışlar engelleniyordu. Savaşın yarattığı yokluk ve sıkıntılar ise, demokratik hak ve özgürlükler tanınarak telafi ediliyordu.

İşverenlerin ucuz işgücüne dayalı üstünlüğü ortadan kaldırma, işçilerin grev kırıcılığını önleme ve temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alma ve devletin de politik ve toplumsal devrimi önleme çabalarının uzlaşması, Uluslararası Çalışma Örgütü oldu.

Bu dönemde dünya imalat sanayi üretiminin çok büyük bir bölümü gelişmiş Batı ülkelerinde gerçekleştiriliyordu. Buna bağlı olarak da, sanayi işçilerinin büyük bir bölümü bu ülkelerdeydi. Bu nedenle Uluslararası Çalışma Örgütü İkinci Dünya Savaşı öncesinde

ağırlıkla gelişmiş Batı ülkeleri arasında asgari çalışma standartlarının yayılmasında etkili oldu. Sömürgelere ilişkin bazı sözleşmeler de kabul edildi, ancak bunların önemi ikincildi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında azgelişmiş ülkelerde de önemli sanayi işletmeleri kurulmaya başladı. Özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde hızlı bir sanayileşme gerçekleştirme özlemleri siyasal bağımsızlığı pekiştirmenin aracı olarak görüldü. Diğer taraftan, sermayenin uluslararasılaşma sürecinde yeni aşamalara ulaşıldı. Uluslararası düzeyde sermaye hareketleri arttı. Azgelişmiş ülkelerde ithal ikameci endüstrileşme politikaları uygulandı. Bu ülkeler yerli sermaye, yabancı sermaye ya da doğrudan devlet yatırımlarıyla imalat sanayiine yüklendiler. Sanayi işçilerinin toplam işgücü ve ücretliler içindeki payı ve mutlak sayısı da hızla yükseldi.

Kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı bu oldukça uzun refah döneminde, gelişmiş kapitalist ülkelerde toplumsal sınıflar arasında sağlanan uzlaşmanın etkisiyle, azgelişmiş ülkelerde «demokrasinin» ölçütü olarak sendikal hak ve özgürlükler gündeme getirildi. Birleşmiş Milletler örgütüne kabul edilen her üye Uluslararası Çalışma Örgütü'ne de üye oldu. ILO'ya üye olan her ülke ise, hem ILO Anayasası, hem de 1944 Philadelphia Beyannamesi'ni onayladı. Bu belgeler ise Batılı anlamdaki demokrasinin temel özelliklerinden biri olarak sendikal hak ve özgürlükleri kabul ediyordu.

Bu ekonomik büyüme döneminde, azgelişmiş ülkelerin önemli bir bölümünde sendikal hak ve özgürlüklerin yasalarla düzenlenmesinde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Sözleşmeleri ve Tavsiye Kararları gözönünde tutuldu. ILO uzmanları birçok ülkede çalışma mevzuatının hazırlanmasına veya değiştirilmesine yardımcı oldular. Çağdaş Batı içinde yer almak isteyen ülkelerden, temel sendikal haklar ve özgürlükler konusunda güvence ve bu doğrultuda uygulama istendi. Gelişmiş Batı ülkelerinde mevcut sistem içinde güçlü bir yerleri olan sendikalar, diğer ülkelerdeki işçilerin ucuz işgücü kaynağı olarak kullanılmasını önlemek amacıyla, hükümetlerine baskı yaptı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkenin kapitalist dünyadan ayrılması, bu ülkelerdeki toplumsal hareketleri denetim altında tutma ve sistemle uzlaştırmaya çalışma doğrultusundaki girişimleri güçlendirdi. Ayrıca, özellikle 1970'li yıllarda ihracata dönük sanayileşme ve özellikle de serbest bölgelerle birlikte, azgelişmiş ülkelerin ucuz işgücü kaynağı olarak kullanılması yaygın olarak gündeme geldi. Avrupa ülkelerinin işçi sınıfı hareketleri, üretimin azgelişmiş ülkelere kaydırılmasının kendi açılarından olumsuz

sonuçlarını yaşamaya başladı. Azgelişmiş ülkelerin ucuz işgücü gelişmiş kapitalist ülkelerde ücretlerin artmasını durdurmada veya en azından sınırlandırmada bir yedek sanayi ordusu gibi kullanıldı. Ekonomik buhranla birlikte gelişmiş kapitalist ülkelerde işsizliğin artması, bu tehdidin etkisini daha da artırdı.

Özetle; özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasından günümüze kadar Uluslararası Çalışma Örgütü azgelişmiş ülkelerde sendikal hak ve özgürlüklerin gelişmesini olumlu doğrultuda etkileyen bir güç olarak ortaya çıktı. İşverenlerin kendi aralarındaki rekabetleri, gelişmiş kapitalist ülkelerin bazı azgelişmiş ülkelerin kapitalist sistemden kopmasını önleme çabaları ve uluslararası işçi hareketinin ücretlerin düşmesini ve çalışma koşullarının kötüleşmesini önleme çabaları, azgelişmiş ülkelerde işçi sınıfı hareketlerinin çağdaş koşullara yakın demokratik hak ve özgürlükler elde etmesinde etkili oldu.

Ancak, dikkat edileceği gibi, ILO'nun etkileri doğrudan işgücü maliyeti ve ücretlerin düzeyi üzerinde değil, bunların belirleneceği oyunun kuralları üzerinedir.

Türkiye Uluslararası Çalışma Örgütü'ne 1932 yılında üye oldu. Ancak 1946 yılına kadar Türkiye'den yalnızca hükümet temsilcileri genel konferansa katıldı.

1961 Anayasasında çalışma yaşamına ilişkin maddelerin ve devletin sosyal ve ekonomik görevlerinin belirlenmesinde ILO Sözleşmelerinden büyük ölçüde yararlanıldı. 1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın taslaklarının hazırlanması sırasında Türkiye'ye gelen ILO heyetinin çalışmaları bir ölçüde etkili oldu.

Türkiye 1932-1986 döneminde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 28 Sözleşmesini onayladı ve ülke içinde uygulanan çalışma mevzuatına dahil etti.

ILO'nun Türkiye'de sendikal hak ve özgürlükler açısından önemi özellikle 1980 sonrasında ortaya çıktı. 1982 Anayasasına çalışma yaşamı ile ilgili olarak konulan hükümler ve 2821 sayılı Sendikalar Yasası ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın Türkiye'nin ILO üyeliği nedeniyle kabul ettiği temel ilkelere ve onayladığı Sözleşlemelere aykırı olduğu, ILO Heyetlerinin raporlarıyla da saptandı. Uluslararası sendikal örgütler, Türkiye'de sendikal alanda hükümetin uygulamalarını ILO'ya şikayet ettiler. ILO, şikayet başvurularını değerlendirdi ve Türkiye'deki çalışma mevzuatının ILO temel ilkeleri ve Türkiye'nin onayladığı ILO Sözleşme-

leriyle uyumlu hale getirilmesi için yetkisi dahilinde girişimlerde bulundu[17].

Özetle; Türkiye'de çalışma mevzuatında bazı temel hakların sağlanmasında ILO'nun kısıtlı olan etkisi, bu hakların ortadan kaldırılmasına gösterilen tepkide ön plana çıktı. ILO, özellikle yapısı içindeki uluslararası işçi örgütlerinin, çeşitli ülkelerdeki sendikal merkezlerin ve ilerici bazı hükümetlerin taleplerine uyarak, Türkiye'de sendikal hak ve özgürlüklerin yeniden sağlanması için 1980 sonrasında son derece önemli girişimlerde bulundu.

7. *Hakim Sınıfların İç Çelişkileri*

İşçi sınıfı hareketinin gelişiminde oy hakkı, demokrasi, bağımsızlık gibi talepler için verilen mücadelenin önemli bir yeri vardır. Bu temel yurttaşlık hakları için verilen mücadele sürecinde işçi sınıfı ilk deneyimlerini kazanır. Burjuva devriminin kitlelerin katılımıyla gerçekleştiği durumlarda, hakim sınıflar arasındaki çelişkide tarafların biri, işçileri ve diğer emekçileri politika sahnesine çeker, onlara çeşitli haklar ve özgürlükler vaad ederler.

Burjuva devrimi, çağdışı yapılara karşı ülke içinde bir hakim sınıflar saflaşması ya da ulusal bağımsızlığın sağlanması sürecinde çeşitli ülkelerin hakim sınıfları arasındaki bir saflaşmaya bağlı olarak, emekçi kitlelerin desteğine gerek duyabilir.

İşçiler lehine bazı düzenlemelerin yaygınlaşmasında işverenler arasındaki rekabetin de küçümsenmeyecek bir rolü vardır.

İşverenler arasında pazarda payını büyütme ve kârını artırma mücadelesi, rakiplerinin maliyetini yükseltme mücadelesiyle birlikte de yürüyebilir. Bir işkolunda ve özellikle de aynı malın üretiminde rekabet içinde bulunan işyerlerinin bir bölümünün işçilerinin sendikalaşması ve işgücü maliyetinin yükselmesi, bu şirketlerin rekabet gücünü zayıflatır. Bu durumda, işyerinden sendikayı söküp atamayan işverenlerin tek seçeneği, kendi işçisine sağlamak zorunda kaldığı hakların rakipleri için de maliyeti artıran birer öge haline getirilmesidir.

İşverenlerin «elle gelen düğün bayram» anlayışıyla diğer işverenlerin de maliyetini yükseltme yolundaki girişimleri iki yolla gerçekleştirilebilir. 1970'li yıllarda özellikle İstanbul yöresinde rakiplerinin işyerlerinde çalışan işçilerin sendikalaşması için sendikalara yardımcı olan işverenlere rastlanıyordu. Birinci yol, işverenin toplu sözleşmeyle vermek zorunda kaldığı hakların yine toplu sözleşmey-

---

(7) Türkiye'deki çalışma mevzuatının ILO ilkeleriyle çeliştiği noktalar için bkz., Işıklı, Alpaslan (Prof. Dr.), *TİSK Raporlarına Yanıt*, Yol-İş Yay. No. 1986/10, Ankara, 1986.

le rakiplerinin işyerlerinde de uygulanmasıdır. İkinci yol ise, toplu sözleşmelerle verilen hakların yasalarla yaygınlaştırılmasıdır. İşverenler arasındaki rekabetin yaygın sendikalaşma yoluyla dengelenemediği durumlarda, İş Yasası'nda yapılan değişikliklerle bazı haklar toplu sözleşmeye gerek kalmaksızın yaygınlaştırılabilir. 1975 yılında 1927 sayılı yasa ile kıdem tazminatına hak kazanabilmek için gerekli kıdemin üç yıldan bir yıla indirilmesi ve her kıdem yılı için ödenecek ikramiye tutarının 15 günden 30 güne çıkarılmasının mantığı budur. 1963-1975 döneminde birçok işyerindeki toplu iş sözleşmesinde kıdem tazminatı, İş Yasası'nda belirlenen miktarın üstüne çıkmıştı. Sendikasız birçok işyeri ise bu hakkı tanımıyordu. İşverenler arasında rekabet gücü açısından önemli farklar doğuyordu. Ayrıca bu konuda getirilecek yeni haklar, seçimlerde işçi seçmenlerin tercihlerini de etkileyecekti. Bu nedenle, 1975 yılında kıdem tazminatı hakkında sendikasız işçiler ve sendikalı olup da henüz toplu iş sözleşmelerinde yeterince hak alamamış işçiler açısından önemli bir kazanım sağlandı.

8. Sömürünün Artırılmasını Amaçlayan Düzenlemeler:

İşverenler ve devlet, işçileri disiplin altına sokmak, üretime istikrar kazandırmak ve işçilerin daha yoğun bir biçimde çalışmalarını sağlayarak artık-değeri artırmak amacıyla görünüşte ve bazı durumlarda gerçekten de işçi lehine olan bazı uygulamalar getirebilirler. Örneğin, işçilerin sağlık kontrolundan geçirilmesi ve işgücü arzının yetersiz olduğu durumlarda sağlık hizmetinin sağlanması böyle bir uygulamanın sonucu olabilir. Bu konuda akla gelen bir örnek, 1865 yılında çıkarılan Dilaver Paşa Nizamnamesi ile Ereğli Kömür Havzasında çalışan işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesidir. Ancak bu konuda genel kabul gören yorum, getirilen hakların ana amacının üretimin sürekliliğinin sağlanması olduğudur[18]. Gelişmiş Batı ülkelerinde üretim teknolojisindeki gelişmelere koşut olarak gündeme getirilen yeni ve avantajlı gözüken düzenlemelerin bir çoğunun özünü de üretkenliğin artırılması oluşturmaktadır[19].

---

18) Gülmez, M., *a.g.e.*, s. 279.

19) Üretkenliği artırmak için kullanılan yeni teknolojiler, işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında, uğrunda bilinçli yoğun bir mücadeleye gerek kalmaksızın, bazı kazanımlar sağlayabilir. Dr. Gürhan Fişek şunları belirtmektedir: «Ülkemizde, uygulamada, işçi sağlığı iş güvenliği önlemleri... ithal malı teknolojilere paralel olarak ithal edilmiştir. Çünkü teknolojiyi alırken, az sayıda kişi, 'bunun koruyucularını istemem' demektedir. Ancak bazı ithal malı teknolojilerin gelişmiş ülkelerin yeni standartlarına uymamasından dolayı bize gönderildiği de unutulmamalıdır. O halde biz, sağlık ve güvenlik önlemlerini, gelişmiş ülkelerin bir adım gerisinde ve isteğimiz olmaksızın (kendiliğinden) alıyoruz.» («İşçi Sağlığı Konusunda İşverenler Harekete Geçirilmelidir», *Şeker-İş Dergisi*, Nisan 1986, No. 4, s. 21.)

9. *Evcilleştirme Politikası:*

Bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde işçi örgütlerinin meşru bir nitelik kazanmasının ne ölçüde bir «hak» olduğu konusundaki tartışmalar değerlendirilmişti. Ekonomik, demokratik ve siyasal tüm haklar için de aynı tartışma yinelenebilir. Devlet ve işverenlerin en bilinçli kesimleri, mevcut düzene karşı bir tehdit oluşturan hareketleri düzen sınırları içine çekmek için belirli hak ve özgürlüklerin verilmesine razı olabilirler. Bu konu, İngiliz tarihçi Hobsbawm tarafından şöyle özetleniyor:

«Birçok Avrupa ülkesinde işçi hareketine hoşgörüyle yaklaşma ve ona karşı olmak yerine, onunla birlikte faaliyette bulunma kararı ondokuzuncu yüzyılın sonlarından önce alınmadı. Bu durum Fransa'da 1880'li yıllarda, Komün-sonrası isteri krizinin sona ermesinden sonra; Almanya'da Bismarck'tan sonra, sosyalistlere karşı olan yasaların iptaliyle; İtalya'da Crispi'nin baskı döneminin başarısızlığından sonra ortaya çıktı. Ancak İngiltere'de sendikacılığın resmen tanınması ve kitlelerin (ve bu durumda ağırlıkla proleterlerin) seçmen olabilmesi 1860'lı yılların ortalarında gerçekleşti... Bu tarihten sonra, en tutucu hükümetler tarafından bile hiçbir zaman tümüyle desteklenmeyen bazı özel iş çevrelerinin dışında, İngiltere'de işçi hareketini baskı altına almak için hiçbir sistemli çaba gösterilmedi. Aksine, hükümetin ve giderek artan biçimde önemli endüstrilerin temel tavrı, büyük hayvan avcılığı yerine arslan terbiyecisi olmak oldu.»[20]

Türkiye'de de 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Yasası'nın Meclis'te tartışılması sırasında, CHP'nin o günlerdeki genel sekreteri olan Recep Peker, İş Yasası'nın amacını şöyle formüle ediyordu:

«İş Kanunu Türkiye'de Ulusal Devlet tipindeki ahenkli, muvazeneli bir hayatın tanzimine yarayacak bir eser olacaktır. Bu kanun ile yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı örüyorsak, Türkiye'de müstehlik ve müstahsil unsurlar mücadelesinin ruhunu da ortadan kaldırmış oluyoruz. Yeni kanun, sınıfçılık şuurunun doğmasına veya yaşamasına imkan verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Türk işçisi bir yıkıcı, bir bozguncu değil, başlanan büyük milli eseri tamamlayıcı bir unsurdur.»[21]

1961 yılında Anayasa'da toplu sözleşme hakkı açıkça belirtilir ve grev hakkı tanınırken, bu hakların kullanılmasının kanunla düzenleneceği hükmü getirilmişti. 1963 yılında Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası tasarısı Meclis'te görüşülürken, dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit eleştirileri şöyle yanıtlıyordu:

---

20) Hobsbawm, E. J., «Trends in the British Labour Movement», *Labouring Men, Studies in the History of Labour*, 1964, s. 336.

21) *Cumhuriyet*, 9.6.1936. Aktaran: İş ve İşçi Bulma Kurumu, *İstihdam'da 25 Yıl*, s. 267.

«Sayın Şadi Pehlivanoğlu arkadaşımızın isabetle belirttiği gibi, bizim birçok hususlarda kendimize örnek tuttuğumuz ileri Batı demokrasilerinin hemen hepsinde bu kanunla Türk işçisine tanımak üzere bulunduğumuz haklar ancak uzun ve kanlı mücadeleler sonucu elde edilebilmiştir. Bu mücadelelerin toplum bünyesinde meydana getirmiş olduğu yaralar, toplumu bölen sınıf ayrılığı şuuru, Batı ülkelerinin birçoğunda hâlâ onarılamamıştır. Bu bakımdan, Yüksek Heyetinizin, şu birkaç gün içinde bu hakları, bu tür mücadelelere ihtiyaç kalmaksızın Türk işçisine tanımak suretiyle toplum ve tarihe büyük bir hizmette bulunmuş olacağınız şüphesizdir.»[22]

İşverenlerin ve devletlerin, sendikaları zayıflatmak ve işçilerin kendi örgütlerine ve güçlerine olan güvenlerinin gelişmesini önlemek için kullandıkları diğer bir yöntem ise, işçiyi koruyan ve kollayan bir «kerim devlet» anlayışının yerleştirilmesidir. Sendikalar üyelerinin çeşitli alanlardaki haklarını korur ve geliştirirken hem toplu iş sözleşmelerini, hem de çalışma mevzuatında lehte değişiklikleri kullanırlar. Başarılı bir sendikal hareket, bu iki alandaki mücadelesini birbiriyle eşgüdümlü bir biçimde geliştirir. İşverenler ve bazı hükümetler ise, bu iki alanı birbirinin alternatifi olarak gündeme getirebilir.

Bu uygulamanın en ilginç örneğini Almanya'da Bismarck'ın girişimleri oluşturmaktadır.

Bismarck bir taraftan 1878 yılında sosyalistlere karşı bir yasa çıkararak sosyalistlerin denetimindeki sendikaları kapattı (sendikaların büyük bir bölümü bu nitelikteydi). Diğer taraftan, 1880'li yıllarda sosyal sigorta sistemleri kurarak, işçiyi koruyan ve kollayan bir devlet görünümü üstlendi[23]. 1940'lı yıllarda Arjantin'de Peron da yasalarla işçilere çeşitli haklar sağlayarak sendikaların işçiler üzerindeki etkisini azalttı ve sendikaları tümüyle kendi denetimi altına aldı.

Aynı uygulama 1950-1960 döneminde Menderes hükümetleri tarafından da gündeme getirildi. Daha sonra ele alınacağı gibi, işçiler lehine çıkarılan bazı önemli yasalarla yeni haklar sağlandı. Bu dönemde grev hakkı da olmayan sendikal hareket ise işçilere fazla bir yarar sağlamadı. Bu nedenle, 1950-1960 döneminde seçmen olarak gücü giderek artan ve yasalar aracılığıyla yeni haklar elde etmiş olan işçilerin sendikal harekete karşı ilgisinde önemli bir artış görülmedi.

---

22) Türk-İş, *Sendikalar ve Grev ve Lokavt Hakları*, 1964, s. 131.
23) Bebel'in bu konudaki görüşleri için bkz., Philip Taft, *a.g.e.*, s. 262.

B. Hakların Sağlanmasında Toplu İş Sözleşmeleri ve Mevzuat

İşçilerin çalışma ve yaşama koşulları ya mevzuatta yapılan değişikliklerle, ya da toplu iş sözleşmeleriyle korunabilir ve geliştirilebilir. Güçlü bir sendikal hareket, toplu iş sözleşmeleri ile yasa değişikliklerini birbirini tamamlayacak bir strateji çerçevesinde kullanabilir, böylece yeni yeni haklar elde edebilir.

Sendikal hareket çok güçlü değilse ve üye kitlesi ile ilişkileri gelişmemişse, siyasal partiler, işçileri sendikalardan soğutmanın ve sendikaları işlevsiz bir konuma düşürmenin aracı olarak yasa değişiklikleri aracılığıyla hak verme taktiğini benimseyebilirler. Bu durumda toplu iş sözleşmeleri ve yasa değişiklikleri birbirini tamamlamaz, birbirinin yerine geçer. Güçlü olmayan sendikal hareket, yürütme ve yasama organları ve siyasal partiler üzerinde etkili olamaz. İktidardaki siyasal parti de, işçileri kendi yapısı içinde örgütlemeyi yeğleyebilir.

Türkiye'de 1923-1946 döneminde işçilere sağlanan ekonomik, demokratik ve siyasal haklarda sendikaların örgütlü mücadelesinin etkisi hemen hemen yoktur. Diğer taraftan, 1936 yılına kadar grev hakkı vardır, ancak kullanılmamıştır. 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu ile grev de yasaklanmıştır.

Bu nedenlerle, işçilerin yeni haklar elde etmesinde sendikaların örgütlü mücadelesi ve toplu iş sözleşmeleri kullanılamamıştır.

1946-1963 döneminde yeni hak elde etmede sendikaların örgütlü mücadelesinin gücü ve etkinliği yine çok kısıtlıdır. Bu dönemde sendikalaşma hakkı vardır ve 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı Sendikalar Yasası ile sendikalara üyeleri adına toplu iş sözleşmesi bağıtlama yetkisi verilmiştir. Ancak grev hakkının bulunmaması nedeniyle, sendikaların toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla üyelerinin haklarını artırma mücadelesi etkili olmamıştır. Sendikalar Yasası'na göre, sendikaların siyasetle uğraşmalarının yasaklanması ve sendikalar üzerindeki yoğun denetimlere bağlı olarak, sendikaların yasa değişiklikleri aracılığıyla yeni haklar elde etme mücadeleleri de fazla bir sonuç vermemiştir[24].

1960 yılında 27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra durum biraz değişmiştir. 1961 Anayasası'nın hazırlandığı Kurucu Meclis'te sendikacılar da yer almış ve diğer ilerici güçlerle birlikte, temel hak-

24) Türkiye'de 1936-1960 döneminde işçi haklarının bu açıdan incelenmesi için bkz., Y. Koç, «Türkiye'de 1936-1960 Döneminde İşçi Hakları», *Osmanlı Döneminden 1986'ya Türkiye'de İşçi Hakları*, Yol-İş Yay., No. 1986/8, Ankara, 1986, s. 77-138.

ların Anayasa'da yer almasında etkili olmuşlardır. 1961-1963 döneminde görülen işçi eylemleri, Anayasa'da anahatları belirlenen işçi haklarının kullanılmasını sağlayacak mevzuatın biran önce çıkarılmasını sağlamak içindir.

1963-1980 döneminde ise sendikaların faaliyeti toplu iş sözleşmeleri üzerinde yoğunlaştı. Yeni haklar elde etmede toplu iş sözleşmelerinin etkili bir biçimde kullanılmasını sağlayacak bir hukuksal çerçeve bulunuyordu. Diğer ülkelerdeki uygulamalarla karşılaştırıldığında kısıtlı olan grev hakkı, Türkiye koşullarında yeni haklar elde etmede önemli bir araç olarak kullanılabildi.

Bu dönemde işçilerin ekonomik, demokratik ve siyasal haklarında yasalarda değişiklik yapılarak sağlanan gelişmeler çok kısıtlıdır. Bunun bir örneği, 1975 yılında 1927 sayılı yasa ile İş Yasası'nın kıdem tazminatına ilişkin maddesinde yapılan işçi lehine değişikliktir.

İşçiler lehine yasalarda değişikliklerin yapıldığı ikinci alan sosyal sigortadır. Sendikalar sosyal sigortanın kapsamının genişletilmesi, sağlanan yardımların niceliğinin ve niteliğinin geliştirilmesi, yardımlara hak kazanmak için gerekli süre ve ödemelerin azaltılması gibi konularda üst düzey girişimler ve demeçlerin ötesinde bir mücadele vermediler. Ancak buna karşılık bu dönemde sosyal sigortalar alanında işçi lehine önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Bu değişikliklerde işçilerin seçmen olarak gücü önemli bir rol oynadı. İşçi lehine yapılan değişikliklerin faturası genellikle işverenlere değil, Sosyal Sigortalar Kurumu'na çıkarıldı. Ayrıca bu faturanın bedeli yasa değişikliklerinden yıllar sonra tahsil edildi.

Türkiye'de işçi hareketi niçin 1963-1980 döneminde mevzuatta değişiklik yaparak işçilerin çalışma ve yaşama koşullarını geliştirmeyi ikinci plana itti ve yalnızca toplu iş sözleşmelerine eğildi?

— Türk-İş, bir ölçüye kadar da DİSK hiçbir zaman merkezi bir işçi örgütü olamadı.
— Sendikalar toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla yalnızca üyeleri için bazı haklar almayı daha kolay ve mevcut yasalar çerçevesinde mümkün gördüler.
— Sendikalar, Türkiye'deki toplam işçilerin küçük bir bölümünü temsil ediyorlardı. Mevzuat değişikliği tüm işçileri ilgilendiren bir konu olarak, işverenlerin ve devletin daha büyük tepkisini çekecekti. Böylesine zor bir yol seçilmedi.
— Çeşitli ülkelerde mevzuat aracılığıyla belirli hakların verilmiş olması sendikal hareketi yıpratmakta kullanıldı. 1950-1960 dönemi için de bu değerlendirme bir ölçüye kadar yapılabilir. Bu dene-

yimler, zaten zor olan mevzuat değişiklikleri için mücadele etmek yerine, toplu iş sözleşmeleri üzerinde yoğunlaşma sonucunu doğurmuş olabilir.

— Sendikal hareket hem işçilerin yaklaşık yüzde 20'sini temsil ediyordu, hem de bölünmüştü. Mevzuatta belirli değişiklikler yaptıracak güce de sahip değildi. Ayrıca, sendikaların mücadelesi sendikasız işyerlerinde çalışan işçilerin sendikalaşmasından çok, birbirinden üye alma doğrultusunda işliyordu. Bu savunma-saldırı durumu, sendikaları, tüm güçlerini, kendi propagandalarını yapmada kullanabilecekleri toplu iş sözleşmelerine yöneltti.

— Sendikalarla siyasal partiler arasındaki organik bağların yasaklanmış olması da sendikaların mevzuat değişikliği için mücadele vermesini olumsuz doğrultuda etkiledi.

C. Hak Almak İçin Mücadele Gerekli mi?

«İşçi hakları daima mücadele sonucu alınmıştır» biçiminde bir anlayış kabul edildiğinde, mücadelenin her zaman zorunlu olup olmadığı sorusu da dikkatlerden kaçmaktadır.

Mücadele ve hele uzun ve zor mücadele, güçlerin denge durumunda söz konusudur. Güçler arasında büyük bir dengesizlik varsa, uzun boylu bir mücadeleye gerek kalmaz. Diğer bir deyişle, mücadelesiz hak almak da mümkündür. Ayrıca, güçlerin denge durumunda bile, her iki tarafın gelirlerinde artış sağlayacak bir ekonomik büyüme, mücadeleye gerek bırakmaksızın hakların verilmesini sağlayabilir.

Gelişmiş Batı ülkelerinin bir bölümünde, sermaye sahipleri belirli bir güce ulaşıp diğer mülk sahipleriyle ittifak kurduktan sonra, işçi hareketi güçlenmeye başladı. Bu ittifak, sömürgelerden yeterince pay alamayınca da, bir işçi aristokrasisi geliştiremedi. Bu yapı, uzun mücadelelerle dolu bir işçi hareketi doğurdu. Bunun en tipik örneği, ondokuzuncu yüzyılın sonlarından 1914 yılına kadar Almanya'dır.

İngiltere ise, 1870-1880'lerde sömürgeciliğin yeniden ve yeni bir içerikle canlandırılmasında «arslan terbiyeciliğine» önem verdi. Ayrıca, sömürgelerden sağlanan ek kaynaklar, arslan terbiyecisinin arslanı uyuşturmakta kullanacağı afyonu sağladı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar tarafların güçleri dengedeydi; ama sömürgelerden ülkeye akıtılan kaynaklar, üretkenliğin artışı ve ekonomik büyüme, bu denge durumunun da uzun mücadelelerle sonuçlanmasını engelledi. Güç dengesi durumuna karşın, uzun mücadelelere gerek kalmaksızın «işçi hakları» sağlandı. Canlı ve vahşi bir arslanı sürekli kafeste tutmak gerekir. Ama afyon yutturup terbiye edilirse,

boynuna yular takıp gezdirilebilir. Vahşiyken sahibinin düşmanı olan arslan, afyon yutturulup evcilleştirilince sahibinin yardımcısı, başkalarının korkusu olabilir. 1870'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiliz işçi hareketinin durumu genellikle buydu.

Azgelişmiş ülkelerde ise, bazı durumlarda mücadeleye gerek kalmaksızın işçi hakkı alınabilir.

Bunun bir örneği ilerici cuntalardır. Azgelişmiş ülkelerde genellikle toplumsal örgütsüzlük hakimdir. Ordular ise ulusal bağımsızlık mücadelesinde ve sonraları toplumsal ve siyasal yaşamda önemli bir yere sahiptir. Bu durumda ordu, destek almak amacıyla ya da başka nedenlerle, ağırlığını işçiler lehine koyduğunda, mücadeleye gerek kalmaksızın bazı haklar sağlanabilir.

Örneğin Tayland'da 1957 yılındaki askeri darbeden sonra çıkarılan ilk İş Yasası ile sendikalara izin verildi. Daha sonraki yıllarda darbeler birbirini izledi. Darbecilerin bir bölümü işçilerin desteğini almak için işçi haklarını genişletti; diğerleri ise kıstı. Örneğin ,1976 darbesi hakları kısarken, 1977 darbesi hakları genişletti.

Azgelişmiş ülkelerin önemli bir bölümünde toplumsal yaşamda örgütlü en önemli iki güç, işçi hareketi ve ordudur. Latin Amerika'da bu iki güç çoğunlukla birbirinin rakibidir. Her ikisi de güçlüdür. Bu ise genellikle uzun mücadelelerle dolu bir işçi hareketi tarihi oluşturuyor. Afrika'da ise birçok durumda bu iki güç uzlaşıyor. Bu ise, fazla bir mücadeleye gerek kalmaksızın işçi hakları sağlıyor. Şili'de 1920-1925 dönemi, ordu ile işçi hareketi ilişkileri ve dengeleri açısından incelemeye değer bir örnektir.

Biraz özel bir durum olmasına karşın, unutulmaması gereken çok önemli bir ülke ise İsrail'dir.

İsrail'in oluşum sürecinde 1920 yılında kurulan işçi örgütü Histadrut'un (Genel Emek Federasyonu) belirleyici bir rolü vardır. Histadrut, 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasına kadar devletin birçok işlevini üstlendi. 1948 yılından sonra ise ekonomik, toplumsal ve politik yaşamda bu etkinliğini sürdürüyor. Histadrut ve İsrail'de işçi haklarının alınması, «her hakkın mutlaka işverenlere karşı yoğun mücadeleler sonucu alındığı» anlayışı ile uzaktan yakından ilgili olmayan bir süreçtir. Güç dengesi çalışanlar lehinedir, ama çalışanlar, çeşitli iç ve dış etmenlere bağlı olarak, sistemle bütünleşmiştir.

Her «hak» belirli bir güçler dengesinin, diğer bir deyişle, güçlerin nesnel durumunun, deneyim birikiminin ve yönetilmelerinin arasındaki ilişkinin karmaşık bir ürünüdür. Ancak güçlerin karşılıklı durumu, bir çatışma çıkmadan da bir hakkın sağlanması sonucunu doğurabilir. Gücün büyüklüğü gücün kullanılmasını gerek-

siz kılabilir. Bu durumda, görünüşte, uğrunda hiç mücadele verilmeden bir hak sağlanmış olabilir. Ancak bu görünüş gerçek durumu yansıtmamaktadır.

III. TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAKLARININ SAĞLANIŞI

Türkiye'de işçi haklarının elde edilişi konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz bir yaklaşım, tüm hakların ve özellikle de örgütlenme ve grev haklarının, yoğun mücadeleler sonucunda alındığı inancındadır[25]. Bu yaklaşımda olanlar, ondokuzuncu yüzyıldan başlayarak çeşitli işçi olaylarını sergileyerek, işçilerin özveri gerektiren mücadeleleri olduğunu ileri sürmektedir. İşçilerin eylemleri incelenirken, bunların hangilerinin yeni haklar ve özellikle demokratik ve siyasal haklar elde etmek için verilen mücadeleler, hangilerinin ise ekonomik hakların kısıtlanmasına karşı tepki olduğunu ayırmakta yarar vardır. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işçi eylemlerinin büyük bir çoğunluğu, ücretlerin ödenmemesi ve çalışma koşullarının kötüleşmesine karşı birer tepkidir. Örgütlenme ve grev hakkı gibi demokratik bazı haklar için fazla eylem yapılmamıştır.

Bu tartışmalarda yaygın olarak görülen bir özellik ise, «hak» olarak nitelendirilenlerin gerçekte birer «reform» olduğunun sık sık unutulmasıdır. Her hak bir reformdur. «Hakların hep mücadeleyle alındığı» biçimindeki formülasyon kolayca ve yaygın biçimde yapılırken, bunun bir başka kavramla ifadesi olan «reformlar hep mücadeleyle gerçekleştirildi» formülasyonu pek yapılmamaktadır.

Birçok çalışmada kahramanlık destanları yaratılmaktadır. İşçi sınıfının gerçekte ne bazı kurumlar gibi kendisini övmeye ve efsaneler yaratmaya ihtiyacı vardır, ne de bunun yararı.

Konuyu ele alışta diğer uçta sınıf mücadelesinin ve Türkiye işçi sınıfının mücadelesinin reddi yer almaktadır. Bu yaklaşıma göre, Türkiye'de işçi hakları tepeden verilmiştir, devlet tarafından

---

25) Türkiye'de «hakların yoğun mücadelelerle alındığı» görüşünde olan çalışmalara örnek olarak aşağıda belirtilenlere bakılabilir:
Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri*, Onur Yay., 1978, s. 200.
SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi ve Sonrası Türkiye Tarihi*, (2. Kitap), Bilim Yay., İstanbul, 1978, s. 194.
Aykan, F., *Türkiye'de Sosyalizm Akımının Maddi Temeli*, İstanbul, 1976, s. 9.
Güzel, Ş., *Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı*, Bilimsel Yayıncılık, 1980, s. 62-63.

bahşedilmiştir, lütfedilmiştir[26]. Bu yaklaşım da tümüyle yanlıştır ve bilimdışıdır.

Bu yazıda ayrıntılı olarak anlatılmaya çalışıldığı gibi, ekonomik, demokratik ve siyasal «hakların» sağlanması çok karmaşık etmenlerin sonucudur. Sorun, «alındı mı, verildi mi?» gibisinden tek boyutlu bir tartışmaya indirgenemez. Şimdi, çalışmanın ilk iki bölümünde ele alınan yaklaşım çerçevesinde ve ışığında Türkiye'de sağlanan haklara bakılabilir.

A. İşçilerin Demokratik Hakları

1. *Örgütlenme Hakkı:*

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamit döneminde 1908 yılına kadar dernek kurmak yasaktı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden yürürlüğe konulan Anayasa'da bu hak tanınmaktaydı. Ülkenin çeşitli bölgelerinde işçi sendikaları kuruldu ve bir anda grevler yaygınlaştı. Bu gelişme karşısında 1908 yılında Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat kabul edildi ve 1909 yılında bu kanun hükmündeki kararname yerine Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarıldı. Bu kanunla, kamuya yönelik hizmet sağlayan işler-

26) Bu doğrultudaki değerlendirmelerden üç örnek aşağıda sunuluyor:

«Biz, iş hayatımızı düzenlemek isterken, bu memleketleri örnek olarak alamayız. Bizde sınıf menfaatleri organize değildir. Devlet, bir sınıf devleti olmaktan uzaktır. Bunun en kuvvetli delili, Türk işçilerinin hiçbir mücadele yapmak zorunda kalmadan iş hayatını düzenleyici bir kanun külliyatına bugünden kavuşmuş bulunmalarıdır. Bunun bir eşini insanlık tarihinde bulmak imkansızdır. Hangi devlet, Kemalist devlet gibi, kendiliğinden işçilerin haklarına karşı bu kadar anlayışlı davranmıştır? Sosyal mesuliyetlerini müdrik devlet tipinin gittikçe mükemmelleşen bir örneğini vermek üzere olduğumuz bir sırada, sosyal bünyemize grev mikrobunu, sanki bulunmaz bir matahmış gibi, sokmak istemek içtimai irticaın en kaba ve en taze tecellisidir.» (Vedat Nedim Tör, «Grev Hak mıdır? Suç mudur?», *Yeni İstanbul*, 5 Mart 1950.)

«UBA muhabirinin sendikal yaşam konusundaki sorularını cevaplayan Mehmet Dülger, Türkiye'de sendikacılığın göstermelik bir olay, işçilerin mücadeleleri sonucu kazanılmış değil, yukarıdan aşağıya verilmiş olduğunu, bunun için de, işçilerin kendi haklarını savunmada yetersiz kaldıklarını savundu.» (*Milli Gazete*, 22 Nisan 1986.)

«Ülkemizdeki işçi hakları ve buna bağlı olarak sendikal haklar sürekli olarak, yöneticilerin isteklerine bağlı olarak, daralma ya da genişleme göstermiştir. Türkiye'de işçiler ve sendikalar hiçbir haklarını kendi mücadeleleri sonunda, emekçiler arasındaki yaygın deyimle, söke söke almamışlardır. Sürekli olarak yukarıdan ne verildiyse onunla yetinmek durumunda kalmışlardır. Türk işçi hareketinin kısa tarihinde de, kendi hakları için eylemsizlik, temel bir nitelik olarak meydana çıkar.» Engin Ünsal, «Türk-İş Güven Bunalımını Aşmalı», *Milliyet*, 13.12.1986.

de çalışanların sendikalaşması yasaklandı ve grev uygulama bir uzlaştırma prosedürüne bağlandı.

1908 yılında çok sayıda işçi sendikasının kurulması, işçilerin belirli bir sayıya ve deneyim birikimine ulaşmaları ve ülkede mülk sahibi sınıf ve tabakalar arasındaki çelişkiler nedeniyle doğan boşluktan kaynaklandı. İktidardakiler, sendikaların gelişmesinin grevlerin yaygınlaşmasının ana nedeni olduğunu görünce, işçilerin en yoğun olarak bulunduğu ve yabancı sermayeli işyerleri ile devleti en yakından ilgilendiren işkollarında sendikalaşmayı yasakladılar.

Özellikle 1913 sonrasında sendikalar kapatıldı. 1913-1919 döneminde savaşlar ve sıkıyönetimler, işçi örgütlerini engelledi.

1919-1922 dönemi ise gerek İstanbul'da, gerek Anadolu'da işçi örgütlenmelerinin hızla yayıldığı yıllar oldu. Savaş yılları işçilerin çalışma ve yaşama koşullarını çok kötüleştirmişti. İşçilerin sayısında ve deneyim birikiminde de artış olmuştu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında özellikle Almanya'ya işçi olarak gidenler, bu ülkelerde işçi örgütlenmeleri ve hareketleri konusunda çok şey öğrenmişti. Bu yıllarda yasalara göre kamuya yönelik hizmetlerde sendikaların örgütlenmesi yasak olmakla birlikte, gerek İstanbul'da, gerek Ankara'da sendikalar kuruldu. Kanımca, bunda en önemli etmen, ülkede mülk sahibi kesimler arasındaki çelişkinin had safhada olmasıydı. Ülke işgal altındaydı ve mülk sahibi kesimlerin bir bölümü işgalcilerden yanayken, diğer kesimi işgalcilere karşı mücadele veriyordu. İstanbul'da ise işgal kuvvetleri arasında anlaşmazlıklar vardı ve işçi hareketi bu çelişkiden yararlanabiliyordu. Diğer taraftan, 1919 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü kurulmuştu. İşgalci devletler de bu kuruluşun üyesiydiler ve ülkelerinde güçlü işçi örgütleriyle karşı karşıyaydılar. Bu nedenle, işgalleri altında bulunan bölgelerde sendikal örgütlenme konusunda daha hoşgörülü davranma eğilimindeydiler. Ankara ise işgalcilere karşı mücadelede işçilere ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle örgütlenmelerine ses çıkarmıyordu.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve yönetimde bazı düzenleme ve tasfiyelerden sonra, 1925 yılında sendikalar üzerinde baskı uygulanmaya başlandı. 1925-1928 döneminde varolan işçi örgütleri yavaş yavaş söndürüldü. 1928-1938 döneminde ise, hukuken mümkün olmasına karşın, bağımsız sendikaların kurulmasına izin verilmedi. Var olan bir hak kullandırılmadı ve kullanılamadı. 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile de, «sınıf esasına dayalı cemiyet kurmak» yasaklandı.

1938-1946 döneminde Türkiye'de faaliyet gösteren sendika yoktu.

1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nun «sınıf esasına dayalı cemi-

yet kurma yasağı» kaldırıldı. Sendikalaşma hakkı, henüz bir hukuksal düzenleme olmaksızın, tanındı.

1946 öncesinde Türkiye'de fiilen varolan ve kendisini kabul ettirmiş bulunan işçi sendikaları yoktu. Bu nedenle, 1946 yılındaki yasa değişikliği, fiilen var olan bir hakkın, sendikalar meşrulaştırılarak kısıtlanması ve sendikaların düzen sınırları içine çekilmesi biçiminde yorumlanamaz.

1946 yılındaki değişiklikte, kanımca, ana etmen uluslararası kuruluşların etkisi oldu. Türkiye Birleşmiş Milletler'e girmişti. Birleşmiş Milletler oluşturulurken, 1919 yılında kurulan ve o dönemde Cemiyet-i Akvam'ın bir parçası olan Uluslararası Çalışma Örgütü de Birleşmiş Milletler'e bağlandı. Türkiye zaten 1932 yılından beri eksik bir delegasyonla bu örgütte temsil ediliyordu. Türkiye özellikle 1945 yılında Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bozulmasının arkasından, Batı dünyası içinde yer almak istiyordu. Bunun koşulları ise çok partili parlamenter demokrasi ve ILO ilkelerinin gereği olan sendikal özgürlüklerdi. Ayrıca, çok partili parlamenter demokrasiye geçişle birlikte, sayıları artmış ve artmakta olan işçilerin seçmen olarak gücü de ön plana geçecekti. Ülkede mülk sahibi sınıflar arasındaki çelişki gün ışığına çıkmaya başlıyordu ve çeşitli ayrı siyasal örgütlenmeler, bu seçmen gücünden yararlanmak amacıyla, İkinci Dünya Savaşı sırasında çok kötü koşullarda yaşamış olan işçi kitlesine belirli haklar vaad edecekti. Bunların yanısıra, çeşitli ülkelerdeki (özellikle Yunanistan'daki) gelişmeler, işçi hareketinin düzenin sınırları dışına çıkma eğilimini kanıtlıyordu. Bu koşullarda, ülke içinden kaynaklanan bazı etmenlerle birlikte ve ancak ağırlıkla dış dinamikle, 1946 yılında sendikalaşma hakkı tanındı.

1946 yılında kurulan sendikaların «solcu» olarak bilinenleri aynı yıl Aralık ayında kapatıldı ve 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı yasayla, sendikaların düzen açısından denetim dışına çıkmaları önlendi.

1947-1961 döneminde örgütlenme hakkında bir genişleme olmadı. 8 Ağustos 1951 tarihinde Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı İlkelerinin Uygulanmasına İlişkin 98 sayılı ILO Sözleşmesinin onaylanması uygulamada önemli bir yenilik getirmedi.

1961 Anayasası «memur» statüsünde çalışan ücretlilere de sendikalaşma hakkı tanıyordu. 1961 öncesinde memurların sendikalaşma doğrultusunda ciddi bir örgütlenmeleri görülmüyor. Öğretmenler arasında dernekleşme yaygındı, ancak diğer memurlar hemen hemen tümüyle örgütsüzdü. Memur statüsünde çalışan ücretlilere örgütlenme hakkının tanınması, fiilen örgütlü bulunan bir memur

kitlesinin çabalarıyla gerçekleşmedi. Ancak bu doğrultuda talep vardı. 1961 Anayasası hazırlanırken uluslararası kuruluşların örgütlenmeye ilişkin ilkeleri ön- planda tutuldu. Memurların 1950-1960 döneminde alım güçlerinde meydana gelen kayıplar da örgütlenme hakkı tanınması eğilimlerini güçlendirdi. Memurların seçmen olarak gücü de önemliydi. Ancak sanıyorum bu hakkın sağlanmasında en önemli etmen, mülk sahibi kesimler arasındaki çelişkilerin keskinleştiği bir boşluk döneminde uluslararası planda kabul edilmiş hakların ve özgürlüklerin yasalara geçirilmesi isteği oldu.

1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Yasası kabul edildi. Bu yasa ile yalnızca bedenen veya bedenen ve fikren değil, hizmet akdi ile çalışan herkese örgütlenme hakkı tanındı. Ayrıca, sendikaların siyasetle uğraşma yasağı kaldırıldı. Bu önemli bir gelişmeydi. 1947-1963 döneminde sendikaların siyasetle uğraşma yasağı, sendikaların iktidardaki siyasi partinin denetimi ve güdümü altına alınmasının aracı olarak kullanılmıştı. Bu yasağın kaldırılması, sendikaların işverenler ve devlet karşısında daha bağımsız hareket edebilmesini olanaklı kıldı. Ancak 1963 yılında bu değişikliğin gerçekleşmesinde ana etmen, işçilerin seçmen olarak gücü oldu. Uluslararası plandaki uygulamalar da bu değişiklikte rol oynadı.

1965 yılında, memurların sendikalaşma hakkını düzenleyen ve memur sendikalarının kurulmasını olanaklı kılan 624 sayılı Kamu Personeli Sendikaları Yasası kabul edildi. Anayasa ile tanınan hakkın kullanılmasını sağlayan bu yasanın çıkmasında özellikle öğretmen derneklerinin çalışmalarının ve memurların seçmen olarak gücünün önemli bir etkisi oldu.

1970 yılında 274 sayılı Sendikalar Yasası 1317 sayılı yasa ile değiştirildi. Bu değişikliğin amacı, giderek önemli bir güç olmaya başlayan DİSK'in zayıflatılması ve hatta kapatılmasıydı. Bu yasa Türk-İş tarafından desteklendi. DİSK ise tepki gösterdi ve hesapta olmayan biçimde 15 - 16 Haziran olayları doğdu. Ancak tasarı yasalaştı ve daha sonra bazı maddeleri Anayasal Mahkemesi tarafından iptal edildi. 1961-1963 döneminde yapılan mitingler, 1961 Anayasası ile sağlanmış hakların kullanılmasını düzenleyecek yasaların bir an önce çıkarılması içindi. 1970 yılındaki 15 - 16 Haziran olayları ise, sendikaların denetimi ve güdümü dışında, «sendikalaşma hakkının elden gitmesini önlemek» amacıyla ve ağırlıkla kendiliğinden bir hareket olarak gelişti.

1971 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile memur statüsünde çalışan ücretlilerin sendikalaşma hakları kaldırıldı.

1971-1980 döneminde örgütlenme hakkında herhangi bir geliş-

me olmadı. Mevcut haklar daha geniş bir kitle tarafından kullanılır hale geldi.

1982 Anayasası ve 1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Yasası ile sendikaların siyasetle uğraşması yeniden yasaklandı ve sendikal çalışmaya başka birçok kısıtlama getirildi.

Özetle; Türkiye'de sendikalaşma hakkının yasalarla düzenlenmesi ve tanınması, fiilen varolan örgütlerin tanınması biçiminde gelişmedi. İşçilerin bu doğrultudaki talebi, işçilerin seçmen olarak gücü, uluslararası standartlar, mülk sahibi kesimler arasındaki çelişkiler ve evcilleştirme politikaları, bu hakkın yasalarla tanınmasında etkili oldu.

2. *Toplu İş Sözleşmesi Bağıtlama Hakkı:*

22 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen Borçlar Kanunu, işçi cemiyetlerinin umumi mukaveleler yapma hakkını tanıyordu. Ancak sendikaların 1926-1938 döneminde fiilen ve 1938-1946 döneminde hukuken yokluğu, bu hakkın kullanılmasını engelledi.

Türkiye'de toplu iş sözleşmesi bağıtlama hakkının İkinci Dünya Savaşı sonrasında yasalarla düzenlenmesi 1947 yılında kabul edilen İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile gerçekleşti. Bu yasanın 4. maddesinde sendikaların yetkileri arasında, «üyeleri adına genel sözleşmeler akdetmek» hükmü yer alıyordu. Ancak bu dönemde grevin yasaklanmış bulunması, bu hakkın kullanılmasını kısıtladı. 1963 öncesinde bağıtlanmış toplu iş sözleşmesi sayısı çok azdır. 1961 Anayasasına işçilerin toplu iş sözleşmesi bağıtlama hakkı da kondu. Sendikalar, güçlenmelerinin yolunun üyelerine yeni haklar sağlamaktan geçtiğinin bilincindeydi. Bu nedenle, Anayasa'ya bu konuda bir hükmün konması için etkili oldular.

Ancak bu konuda dikkati çeken bir nokta daha vardır. Uluslararası Çalışma Örgütünün 98 sayılı Sözleşmesi, «Örgütlenme ve Toplu Görüşme Hakkı İlkelerinin Uygulanmasına» ilişkindir. Türkiye, toplu pazarlık hakkını tanıyan bu Sözleşmeyi 8 Ağustos 1951 tarihinde onayladı. Diğer bir deyişle, 1961 Anayasası'na toplu pazarlık hakkına ilişkin olarak konan hüküm, 1951 yılında onaylanan 98 sayılı ILO Sözleşmesiyle zaten Türkiye'de çalışma mevzuatının bir parçasıydı. Anayasaya konması mevzuat ve hak açısından bir yenilik oluşturmuyordu.

1951 yılında ILO'nun 98 sayılı Sözleşmesinin onaylanması için sendikalardan bir talep (bilindiği kadarıyla) gelmiş değildir. Bu Sözleşmenin onaylanmasını ve toplu pazarlık hakkının Türkiye'de çalışma mevzuatının açıkça bir parçası olmasını, Menderes Hükü-

metinin Batı ile iyi ilişkilere girme çabasının bir parçası olarak düşünmek mümkündür. Bu dönemde Türkiye ile ILO arasında ilişkiler yoğun bir biçimde sürüyordu. 1949 yılında Türkiye'de incelemeler yapan bir ILO heyeti 1950 yılında Türkiye ile ilgili ayrıntılı bir rapor yayınlamıştı.

1947 Sendikalar Yasası ve 1951 yılında onaylanan 98 sayılı ILO Sözleşmesi ile hukuken tanınan hakkın kullanılabilmesi, 1950-1960 döneminde mümkün olmadı. Daha önce de değinildiği gibi, Menderes Hükümetleri, işçilere yasalar aracılığıyla hak sağlayarak, sendikaların gücünü zayıflatmayı bilinçli bir politika olarak benimsedi ve uyguladı.

1963-1980 döneminde, grev hakkı ile birlikte kullanılan toplu sözleşme hakkı, işçilerin yaşama ve çalışma koşullarını geliştirmede ve korumada önemli bir araç olarak kullanıldı.

1980-1983 döneminde bu hak kaldırıldı ve Yüksek Hakem Kurulu toplu iş sözleşmelerini elden geçirdi.

1984 yılından günümüze ise, kısıtlanmış bir grev hakkı temelinde iyice sınırlandırılmış bir toplu pazarlık hakkı kullanılabiliyor.

Özetle; Türkiye'de toplu pazarlık hakkının yasalaşmasında ve meşrulaşmış hakkın kullanılmasında sendikaların etkisi sınırlı oldu. Hakkın yasalarla tanınmasında uluslararası ilişkiler ve ILO standartları en önemli etmenlerdi. Hakkın yasalarla tanınmasına karşın 1947-1963 döneminde gerektiği biçimde kullanılamaması hem sendikaların güçsüzlüğüne, hem de grev hakkının olmamasına bağlıdır. 1963-1980 döneminde ise mevcut hak etkili bir biçimde kullanıldı.

3. *Grev Hakkı:*

1909 yılında kabul edilen Tatil-i Eşgal Kanunu grev hakkını tanıyor, ancak bir uzlaştırma sürecinden geçilmesini zorunlu kılıyordu. Bu yasa 1936 yılına kadar yürürlükte kaldı. Diğer bir deyişle, Türkiye'de 1923-1936 döneminde grev hakkı hukuken mevcuttu. Ancak bu hak kullanılmadı veya kullanılamadı.

1936 yılında kabul edilen İş Yasası ile grev yasaklandı. Bu yasak 1961 yılına kadar sürdü ve uygulandı.

1961 yılında Anayasa'ya grev hakkını tanıyan hükmün konması öncesinde, özellikle 1946-1960 döneminde, sendikalar sürekli olarak grev hakkı istediler. Sınırlı güçleriyle de bu isteklerini dile getirdiler. Siyasal partiler, iktidara gelebilmek için giderek büyüyen işçi seçmenlerin oylarını alabilmek amacıyla, sürekli olarak grev hakkının verileceği vaadini yinelediler. Kurucu Meclis'te 1947-1961 döneminin birikimi etkili oldu ve bu hak Anayasa'ya sokuldu. Grev

hakkının bu tarihte henüz uluslararası belgelerde yer almamış olmasına karşın, bu hakkın Anayasa'ya sokulması, gelişen işçi hareketinin nasıl olsa bir süre sonra fiilen kullanmaya başlayacağı bu hakkın meşrulaştırılarak kontrol altına alınması düşüncesinin (evcilleştirme politikası) etkili olmuş olabileceğini akla getirmektedir. 1961 Anayasasının kabul edilmesinden bir süre sonra Türkiye'nin imzaladığı Avrupa Toplumsal Temel Yasası'nın taslakları da gözönünde bulundurulmalıdır[27].

1961-1963 döneminde, Anayasa ile tanınan grev hakkının kullanılmasını düzenleyen yasanın çıkarılması için sendikaların yoğun çabaları ve işçilerin direnişleri oldu. 1963 yılında kabul edilen Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası, grev hakkının kullanılmasına çok sayıda kısıtlama getirdi ve lokavtı yasal bir yetki olarak tanıdı.

1963-1980 döneminde grev hakkı oldukça yaygın bir biçimde kullanıldı.

1982 Anayasası ve 1983 yılında kabul edilen 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile, grev hakkı büyük ölçüde kısıtlandı. Lokavt ise anayasal bir yetki oldu.

Özetle; grev hakkı, hukuken var olmasına karşın, 1923-1936 döneminde fiilen kullanılamadı. 1936-1961 döneminde grev yasaktı, ancak grev hakkı için sendikalar mücadele verdi. 1961 yılında sendikaların mücadelesi, işçilerin seçmen olarak gücü ve iktidarın evcilleştirme politikalarının karmaşık bir ürünü olarak grev hakkı doğdu. Uluslararası ilişkilerin etkisi sınırlı kaldı. Grev hakkı 1982 ve 1983 yıllarında ise büyük ölçüde kısıtlandı.

4. *İşyerinde Söz Hakkı:*

İşçilerin işyerinde söz hakkı (ya da yönetime katılma) konusunda Türkiye çok geri bir düzeydedir. Yasa uyarınca, bazı iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim kurulunda bir sendika temsilcisi bulunmaktadır. Ayrıca bazı tüzük ve yönetmelikler uyarınca işyer-

---

27) İLO ilkeler ve sözleşmelerinde grev hakkı yer almamaktadır: «Uluslararası Çalışma Örgütü'nün oluşturduğu hiçbir sözleşme ya da öneri metninde ve öteki türlü belgelerde grev hakkından söz edilmemiştir.» (Talas, Cahit, *Toplumsal Politikaya Giriş*, S Yay., Ankara, 1981, s. 136) Avrupa Konseyince hazırlanan ve 26.2.1965 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Toplumsal Temel Yasası'nın toplu pazarlık hakkı bölümünde lokavt yetkisi yer almazken, grev hakkı belirtilmiştir. Bu metin 18 Ekim 1961 tarihinde imzalanmıştır ve imzalayanlar arasında Türkiye de bulunmaktadır (bkz. Talas, C., *a.g.e.*, s. 164, 169). 1961 Anayasasına grev hakkının konulmasında bu belgenin hazırlık çalışmalarının önemli bir rolü olsa gerektir.

lerinde işçi sağlığı, izin gibi konularda bazı komiteler kurulmuştur. Ancak bunların yetkileri son derece kısıtlıdır. Toplu iş sözleşmeleriyle özellikle kamu kesimi işyerlerinde çok sayıda komite ve özellikle de disiplin komiteleri oluşturulmuştur. 1980 yılına kadar toplu sözleşmelerle oluşturulan komitelerin oldukça geniş yetkileri bulunuyordu. Ancak Yüksek Hakem Kurulu 1980-1983 döneminde bu komitelerin yetkilerini kaldırdı veya çok etkisiz bir düzeye indirdi.

İşçilerin işyerindeki söz hakkı konusunda toplu sözleşmelerle elde edilen kazanımlar sendikaların çabalarının ürünüdür. Yönetime katılma Türkiye'de üretkenliği ve sömürüyü artırmanın bir aracı olarak fazlaca kullanılmamıştır.

B. İşçilerin Siyasal Hakları

Türkiye'de işçilerin temel siyasal haklar doğrultusunda etkili bir mücadelesi olmamıştır.

Genel oy hakkı, uğrunda kitle mücadelelerini gerektirmeyen bir biçimde sağlanmıştır.

1923-1946 döneminde yeni siyasal partilerin örgütlenmesi doğrultusunda işçilerin örgütlü bir çabası olmadı. Zaten daha en temel örgütlenme hakkını bile kullanamayanların daha öte ve daha zor bir mücadeleye etkin bir biçimde katılması düşünülemezdi.

1946-1960 döneminde işçilere yasalarla sağlanan bazı ekonomik haklar, bazı siyasal özgürlüklerin kısıtlanması karşısında işçilerin tepkisine engel olan bir etmen oldu.

1960-1986 döneminde ise sendikalar yeni temel siyasal hak ve özgürlükler için mücadeleye girmediler. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri Türk - İş tarafından desteklendi. Türk - İş, 27 Mayıs 1960 sonrasında alelacele Demokrat Partili genel başkanını bile değiştirdi.

Ancak 1980-1986 döneminde yaşanan zorluklar ve yapılan mevzuat değişikliklerinin artık ortaya çıkan somut olumsuz sonuçları, demokrasi mücadelesi ile ekonomik mücadelenin bir bütün oluşturduğunu herkese öğretti.

Özetle; işçiler geçmişte yeni siyasal haklar mücadelesine önemli bir katkıda bulunmamışlardır. Ancak önümüzdeki dönemde bulunmak zorunda kalacağa benzemektedirler. Türkiye işçi sınıfı, Türkiye'de demokrasiyi koruma, kollama ve geliştirme görevini ve sorumluluğunu üstlenecek bilinç, deneyim ve örgütlenme düzeyine ulaşma sürecindedir.

C. İşçilerin Ekonomik Hakları

İşçilerin ücretlerinin artması, çalışma sürelerinin çeşitli biçim-

lerde azaltılması, iş güvencesinin sağlanması, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda gerekli önlemlerin alınması ve sosyal sigortanın kurulması ve işletilmesi hem yasalar, hem de toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla olabilir.

1963 yılına kadar bu alanda yasalar kullanıldı. 1963-1980 döneminde ise ağırlık toplu iş sözleşmelerindeydi.

İşçi lehine ekonomik haklar sağlayan ilk kapsamlı düzenleme[28] 1865 yılında Ereğli Kömür Havzası'nda uygulamaya konulan Dilaver Paşa Nizamnamesidir. Bu Nizamname'nin asıl amacının kömür üretimini artırmak ve üretimde istikrarı sağlamak olduğu yolunda genel bir kanı vardır.

1921 yılında Ereğli Havzası işçilerinin çalışma koşullarını düzenleyen Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun çıkarıldı. Bu yasa çıkarıldığında Ereğli Havzası'ndaki kömür madenleri yabancı şirketler tarafından işletiliyordu ve işçilerin çalışma koşulları çok kötüydü . İşgalci güçlerin sermayedarları tarafından işletilen bu işletmelerde çalışan işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi, mülk sahibi kesimler arasındaki çelişkinin ifade biçimlerinden biridir. Ayrıca yörede 1908 yılında güçlü bir işçi hareketi görülmüştü. Bu hareketin desteğinin alınmak istenmesi de önemli bir etmen olmuştur.

Cumhuriyet döneminde 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu'nun kabul edilmesine kadar 1924, 1927, 1929 ve 1932 yıllarında da İş Kanunu tasarıları hazırlandı.

1924 yılında hazırlanan İş Kanunu tasarısının Şark Şimendifer işçilerinin 2 Aralık 1923 günü başlattıkları grev sonrasında gündeme getirildiği belirtilmektedir[30]. Ancak tasarıda hakim olan anlayış işçinin korunmasından çok, üretimin sürdürülmesidir. Ayrıca, işçi arzındaki yetersizlik de vurgulanıyordu.

1927 yılında hazırlanan İş Kanunu tasarısı da üretimin istikrarlı bir biçimde sürdürülmesini ön planda tutuyordu.

1932 yılında hazırlanan İş Kanunu tasarısı ilk kez Serbest Fırka'nın geniş bir kitle desteğine sahip olduğunun saptanmasından sonra hazırlandı[30]. Bu tasarı daha öncekilerden farklıydı ve ülke-

---

28) Dilaver Paşa Nizamnamesinden önce Çukurova'da tarım işçilerinin çalışma koşullarının idari müdahalelerle düzenlenmesi 19. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Çukurova'yı yedi yıl süreyle yönetirken, çalışma sürelerini, ücretlerin belirlenmesini ve uyuşmazlıkların çözümünü düzenledi. (Bkz. Aksoy, Suat, *Tarımda İş Hukuku*, Türk Zirai Ekonomi Derneği Yay., No. 1, Ankara, 1969, s. 23.)

29) Gülmez, M., *a.g.e.*, s. 204.

30) Gülmez, M., *a.g.e.*, s. 235.

de mülk sahibi sınıflar arasındaki çelişkilerden, işçilerin giderek artan sayısından ve seçmen olarak gücünden etkilenmişti.

1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu olarak yasalaşan tasarı ise 1934 yılında hazırlandı. Bu tasarıda bir taraftan işçilerin sınıf mücadelesine girmelerinin önlenmek istenmesi, bazı hakların sendikalara gerek bırakılmadan verilmesi, üretimin sürekliliğinin sağlanması ve çalışmanın çekici hale getirilmesi düşünceleri varken, diğer taraftan Uluslararası Çalışma Örgütü'ne girilmiş olmasının getirdiği yükümlülükler de rol oynamıştı.

Çalışma Bakanlığı'nın bir yayınında şu değerlendirme yapılmaktadır:

> «Türkiye, 9 Temmuz 1932 tarihinde, Milletler Cemiyeti'ne üye olmakla dünyada sosyal politikanın uluslararası normlarını saptamaya çaba gösteren Milletlerarası Çalışma Teşkilatı'na otomatik olarak katılmış oldu. Böylelikle, bu örgüt anayasasından yükümlülükleri kabul etmemiz, hükümetimizi 1934 yılında bir tasarı hazırlayarak Büyük Millet Meclisi'ne sunmaya götürdü. Bu tasarı 1936 yılında 3008 sayılı İş Kanunu olarak kanunlaştı.»[31]

Aynı görüş Mesut Gülmez tarafından da paylaşılmaktadır:

> «Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olması dolayısıyla Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üye olmuş sayılmasından kaynaklanan dış etkenin eklenmesiyle, işçi - işveren ilişkilerine yasal bir çerçeve çizilmesi için gerekli olan koşullar tamamlanmıştır. Gerçekten, bu üyeliğin yarattığı manevi baskının iş yasası çıkarılması ile ilgili çalışmaları etkilediği anlaşılmaktadır.»[32]

Özetle, 1936 yılında İş Kanununun çıkarılmasında işçilerin gücü, yetersiz işgücü arzı, 1930 Serbest Fırka deneyimi (mülk sahibi sınıflar arasındaki çelişkiler), sendikalaşma eğilimlerini gereksiz ve etkisiz kılma istekleri ve Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üyelik etkili oldu.

1945 yılında İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu kabul edildi. Bu, ağırlıkla, parlamenter demokrasiye geçiş sürecinde işçilerin desteğini almaya yönelik bir adımdı.

Ancak Demokrat Parti döneminde, bir taraftan daha önce vaad edilen grev hakkı verilmezken, diğer taraftan işçilere yasalar aracılığıyla çeşitli haklar sağlandı. Bunda amaç sendikalar yerine «kerim devlet» anlayışını yerleştirmek, seçmen işçilerin desteğini almak ve uluslararası ilişkilerde Hükümetin durumunu güçlendirmekti.

---

31) T.C. Çalışma Bakanlığı, *50 Yılda Çalışma Hayatımız*, Ankara, 1973, s. 60-61.
32) Gülmez, M., *a.g.e.*, s. 288.

1950-1960 döneminde Demokrat Parti tarafından çıkarılan bazı yasalar şunlardır:

— İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Kanun
— Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun (Basın İş Kanunu)
— Öğle Dinlenmesi Kanunu
— Deniz İş Kanunu
— Devlet ve Ona Bağlı Müesseselerde Çalışan İşçilere İlave Tediye Yapılması Hakkında Kanun
— Malûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortası Kanunu
— Yıllık Ücretli İzin Kanunu.

Ayrıca, 1936 yılında kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu ancak 10 ve daha fazla sayıda işçi çalıştıran işyerlerini kapsamına almışken, 1952 ve 1956 yıllarında çıkarılan Bakanlar Kurulu kararlarıyla 4 - 9 işçi çalıştıran işyerleri de İş Kanunu kapsamına alındı.

Demokrat Parti'nin bu politikası, sendikalaşmayı önlemede ve seçimlerde geniş kitle desteği sağlamada oldukça etkili oldu. 1963-1980 döneminde ekonomik planda işçilerin sağladığı haklar genellikle toplu iş sözleşmeleri alanında verilen yoğun mücadelelerle elde edildi. Çok sayıda grev yapıldı. Ancak, kamu kesimi işyerlerinde toplu iş sözleşmeleriyle yeni haklar elde edilmesinde, sendikalarla siyasal partiler arasındaki ilişki ve işçilerin seçmen olarak gücü de önemli bir rol oynadı.

Bu dönemde işçilerin ekonomik haklarında yasalar yoluyla gerçekleştirilen ilerlemeler genellikle sosyal güvenlik alanında kaldı. 1975 yılında 1927 sayılı yasa ile kıdem tazminatına ilişkin düzenlemenin niteliğine daha önce değinilmişti. Sendikalar sosyal güvenlik haklarında gelişme sağlamak amacıyla etkili bir mücadele vermediyse de, işçilerin seçmen olarak gücü siyasal partilerin bu konuda çok duyarlı olmalarına neden oldu.

İşçilerin haklarında yasalarla yapılan bir diğer gelişme ise, 1983 yılında haftalık çalışma süresinin 48 saatten 45 saate düşürülmesidir.

Özetle; ekonomik haklar alanında, grev hakkının etkin bir biçimde kullanılabildiği dönemlerde, sendikaların toplu iş sözleşmeleri alanında verdiği mücadele etkili oldu. Parlamenter demokrasinin işlediği dönemlerde ise, seçmen olarak işçilerin gücü, yasalar aracılığıyla bazı hakların elde edilmesinde önemli bir rol oynadı. Bazı iktidarlar yasalar aracılığıyla hak vermeyi sendikaları zayıflatmanın bir aracı olarak kullandı.

Uluslararası işçi hareketinin, çeşitli ülkelerdeki işçi örgütlerinin ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün ekonomik haklarda yeni mevziler kazanma konusunda hemen hemen hiçbir etkisi olmadı.

D. Türkiye'de Memurların Hakları

Türkiye'de işçi hakları verildi-alındı tartışmasında gözönünde tutulması gereken konulardan biri de, «memur» statüsünde çalışan ücretlilerin durumudur.

Bilindiği gibi, «memur» statüsünde çalışanlar da genellikle mülksüzleşmiş ücretlilerdir. Hatta, bazı gözlemlerden hareketle, yönetici görev üstlenmeyen memurlar arasında mülksüzleşme düzeyinin iş yasaları kapsamındaki ücretlilerden daha ileri olduğu bile söylenebilir.

«Memur» statüsünde çalıştırılan ücretliler İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar Türkiye'de diğer ücretlilere oranla oldukça ayrıcalıklı bir konumdaydılar. Aylıkları diğer ücretlilerin aylıklarının üstündeydi. Çalışma koşulları yasalarla belirlenmişti. İş güvenceleri çok daha fazlaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın karaborsa yıllarında piyasada bulunmayan bazı tüketim maddeleri memurlara sağlanıyordu. Bu koşullarda, İkinci Dünya Savaşı öncesinde memurların işçi aristokrasisinin büyük bir bölümünü oluşturup oluşturmadıkları tartışılabilir.

Diğer taraftan, «memur» statüsünde çalıştırılan ücretlilere bu ekonomik hakların verilmesinde «memurların» örgütlülüğü, gücü ve mücadelesinin etkilerinin de tartışılması gerekir.

1950 öncesinde öğretmenler dışında memurlar içerisinde ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla önemli bir örgütlenme olmamıştır. Memur statüsünde çalışan ücretlilere sağlanan ekonomik haklar işveren devlet tarafından tek taraflı olarak ve ağırlıkla «devletin korunması-kollanması ve gücünün artırılması» amacıyla verilmiştir. Ancak dikkat edileceği gibi, salt ekonomik konularda hak verme durumu sözkonusu olduğunda, bu haklar gerektiğinde kolayca geri alınabildi ve kitleden uzun süre bir tepki gelmedi[33].

---

33) Memurların ve hatta subayların «ücretli» olarak kabul edilmesi şaşırtıcı gelmemelidir. Türkiye'de Osmanlıların son dönemlerinden bugüne, üst düzeydekiler dışında memurların büyük bir bölümü mülksüzleşmiş insanlardır. Türkiye'de memurların bu durumu, geçmiş yüzyıllarda Batı'da devlet hizmetinde bulunan aristokratların durumundan çok farklıdır. Bugün bütün dünyada kamu hizmetlerinde çalışanlar hızla sendikalarda örgütleniyor ve geçmişte yalnızca mavi yakalı işçilerin ve özel kesim büro personelinin elde ettiği haklara sahip olmak için mücadele ediyor. Bazı ülkelerde subayların ve polislerin de sendikaları var.

SONUÇ

İşçi haklarının sağlanmasının dinamikleri, metinde de ele alındığı gibi, son derece karmaşıktır ve her türlü genellemenin ötesindedir. Gerçeklerin abartılmasına veya küçümsenmesine değil, kavranmasına gereksinimimiz var. Çünkü ancak gerçeklerin doğru olarak kavranmasıyla hayatın akışı üzerinde etki yapabilmek mümkündür.

1980 Sonrasında İşçi Haklarında Gerilemeler

M. Şehmus GÜZEL

Bir ülkenin işçi-işveren ilişkileri ve sosyal yasaları, o ülkenin siyasi ve ekonomik yapısı ile bu yapıdaki değişikliklere yakından bağlıdır. Bu konularda sözkonusu ülkenin uluslararası ilişkileri ve bulunduğu bölgedeki gelişimler de belirleyici roller oynayabilmektedir. Yeni bir ekonomi politikasının uygulanması genel olarak işçi-işveren ilişkilerinde değişikliklere yol açar. En azından bu ilişkiler yeni ekonomi politikasının etkisinde kalırlar. Çünkü bir ülkenin işçi-işveren ilişkileri o ülkedeki ekonomik düzenin bir alt ürünü niteliğindedir.

24 Ocak 1980'de yürürlüğe konulan ve «istikrar politikası» olarak sunulan yeni ekonomi politikasının işçi haklarında önemli yasak ve kısıtlamalara yol açacağı biliniyor ve bekleniyordu. Nitekim bu yasak ve kısıtlamalar 12 Eylül sonrasında gündeme geldi. Zaten 12 Eylül'ün bir amacı da işçi hareketini frenlemek ve işçi haklarındaki yasak ve kısıtlamaları genişletmek değil miydi?

12 Eylül'le birlikte toplu sözleşme ve grev hakları askıya alınmış, DİSK başta olmak üzere ona bağlı bütün sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, yöneticileri tutuklanmıştır. Sadece resmi ideolojiyi savunan ve uzlaşmacı sendikacılığın temsilcisi olan Türk - İş'e ve bağlı sendikalarına izin verilmiştir. Ancak onların da toplu sözleşme ve grev haklarının ellerinden alındığını biliyoruz.

Bu yasaklayıcı tavır, devletin resmi ideolojisinden ve işçi hareketine karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana alışkanlık haline getirdiği politikalardan, yöntemlerden kaynaklandığı gibi, 24 Ocak ekonomi politikasının hedeflerine de uyuyordu. Çünkü yeni ekonomi politikasının amaçlarından biri, çalışanların gelirlerinin, bu arada özellikle ücretlerin artışının önlenmesiydi. Enflasyonu durdurabilmek, kâr oranını yükseltmek, ihracatı geliştirmek ve özel sektörün dış rekabet şansını artırmak için amaçlanan hedeflerden biriydi ücret artışına son vermek. Ayrıca IMF (Uluslararası Para Fo-

nu) koşullarının da ücretlerin denetim altına alınmasını gerektirdiğini biliyoruz. Nihayet Türkiye'yi yabancı sermaye için daha çekici kılabilmenin yolu da ucuz işgücü sağlayabilmekten geçiyordu[1]. Bütün bunlar için ise, mücadeleci sendikaların susturulması ve gerektiğinde kapatılması zorunluydu. Aynı nedenlerle toplu sözleşme ve grev hakları da yok edilerek, işverenlerin maliyet ve kâr hesaplarını tedirgin olmadan yapabilmeleri isteniyordu.

Unutulmaması gereken bir nokta, 12 Eylül öncesinde bütün işverenlerin tek tek veya koro halinde işçi haklarının sınırlandırılmasını ısrarla istedikleridir. Bu talepler 12 Eylül sonrasında da sürdürülmüştür. Aşağıda bu konulara değişik alt-başlıklarda değineceğim.

Nihayet, bütün bu oluşumlar ve gelişimler sırasında Türk-İş üst yönetimi, sendika bürokrasisinin bu en güzel örneği, etkin bir muhalefet yapmamıştır. Birazdan göreceğimiz gibi, yeni yasal düzenlemeler konusunda, sendika bürokratları, kişisel ve zümresel çıkarlarına halel gelmedikçe, yasa koyucuya destek bile olmuşlardır. Bu açıdan o dönemde Türk-İş Genel Sekreteri olan Sadık Şide'nin askeri hükümette bakanlık yaptığı anımsanmalıdır. Yine aşağıda belirteceğim gibi, Sosyal Sigortalar Yasası'nda işçiler ve emekliler aleyhine yapılan değişiklikler onun bakanlığı sırasında gerçekleştirilmiştir.

Aslında Türk-İş'in son dönemde benimsediği tavır bütün tarihiyle tutarlıdır. Bugün Türk-İş Genel Başkanlığı görevinde bulunan Şevket Yılmaz'ın 1960'lı yılların ikinci yarısında tüzel düzenlemelerle getirilen birçok kısıtlayıcı hükmün şiddetli bir savunucusu olduğu unutulmamalıdır. Türk-İş'in kurulduğundan bu yana işçi hareketinde tekeli hep elinde bulundurmaktan yana olduğu bilinmektedir. DİSK'in kuruluşunu başlangıçta önemsemeyen Türk-İş yöneticileri, yeni konfederasyonun gittikçe güçlenmesi üzerine onu silmeye çalışanlar arasında yerlerini almışlardı. 15-16 Haziran olaylarına yol açan, sendikal hakları sınırlayıcı 1317 sayılı yasanın hazırlanmasında, Şevket Yılmaz başta olmak üzere, o zaman AP milletvekili olan Türk-İş yöneticileri doğrudan rol oynamışlardı. Nitekim, 1983 tarihli Sendikalar Kanunu (SK), Anayasa Mahkemesi tarafından birçok hükmü iptal edilen 1317 sayılı yasanın genel ilkelerini benimsemiştir. 1983 tarihli SK'ya Türk-İş yöneticilerinin ilk karşı çıkışları ise, onların kişisel çıkarlarına dokunabilecek hüküm-

1) 24 Ocak kararlarının simgelediği ekonomi politikasının bölüşüm üzerindeki etkileri konusunda bk. Ş. Pamuk, «24 Ocak Sonrasında Sınıflar ve Gelir Dağılımı», *11. Tez*, Kitap 2, Şubat 1986 ve K. Boratav, «İktisat Politikası Alternatifleri, Bölüşüm İlişkileri ve Sol», aynı kaynak.

ler yumuşatıldıkça ya da tümüyle terkedildikçe sona ermiştir. Kısacası, sendika bürokrasisinin 1980'den sonra ulaştığı yeni aşama, bu zümrenin 1947'den sonraki oluşumu ve palazlanmasıyla doğrudan doğruya ilgilidir[2].

I. RESMİ İDEOLOJİYİ REDDEDEN SENDİKALARA KARŞI SAVAŞ

12 Eylül'den sonra mücadeleci sendikalara karşı baskı politikası belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Türk - İş ve ona bağlı sendikaların dışındaki işçi örgütleri baskıdan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Yasaklamalar, sendika bürolarının basılması, aranması, kapatılması, yöneticilerin tutuklanması, hatta öldürülmesi bu baskının aldığı biçimlerin bazılarıdır.

12 Eylül 1980'de Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 No. lu bildirisiyle DİSK'in ve MİSK'in faaliyetleri durduruldu. Hak - İş'in varlığı birkaç gün sonra hatırlanınca, onun faaliyetlerine de 18 Eylül'de son verildi. Bu arada, Türk - İş'e bağlı sendikalardan bazıları da faaliyetten men olundular. Örneğin, Petrol - İş'in faaliyetlerine 18 Ekim 1980'de son verildi, fakat bu karar 9 Ocak 1981'de kaldırıldı. 13 Haziran 1981'de İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı Yol - İş Federasyonu'na bağlı İzmir Yol - İş Sendikası'nın faaliyetlerini durdurdu. Daha önce de Diyarbakır ve Ankara Yol - İş Sendikalarının faaliyetleri yasaklanmıştı. Petrol - İş, Yol - İş Federasyonu ve bu federasyonun, faaliyetleri durdurulan İzmir, Diyarbakır ve Ankara Yol - İş Sendikaları, sosyal demokrat sendikaların en önemlileri olmaları nedeniyle baskı altına alınmışlardır. Ancak bu sendikalar, Türk - İş üst yönetiminin araya girmesiyle yöneticilerinin bir kısmını değiştirerek, bir anlamda rejime uyarak baskı ve kapatılma tehditlerini azaltmaya çalışmışlardır.

MGK'nın 18 Şubat 1981'de verdiği izinle Hak - İş faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Hak - İş çalışmalarını pek tedirgin edilmeden sürdürmüştür. 1982 Anayasası ve 1983'teki iki özel yasa konusundaki eleştirilerini içeren broşür ve teksirler yayınlamış, genel kurullarını yapmıştır.

MİSK'in faaliyetlerine de Mayıs 1984'te yeniden izin verilmiş ve bu örgüt faaliyetlerine eski binasında (MHP Genel Merkezi bitişiğinde) yeniden başlamış, genel kurulunu toplamış, yeni yöneticilerini seçmiştir.

---

2) Sendika bürokrasisi konusunda bkz. E. Mandel, *İşçi Sınıfı Hareketi ve Bürokrasi*, Köz Yayınları, İstanbul, 1976; B. Dereli, *Türkiye'de Sendika Bürokrasisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1977; ve M. Şehmus Güzel, •Sendika Bürokrasisi Üzerine•, *Süreç*, 1981/2, cilt: 2, Sayı: 6, s. 32-41.

Dolayısıyla, sendikal örgütler arasında, 12 Eylül'den en büyük baskı ve zararı DİSK ve bağlı sendikaları görmüştür. Sonuçta da, bilindiği gibi, Sıkıyönetim Mahkemesi DİSK'i ve (ikisi dışında) DİSK'e bağlı bütün sendikaları kapatmış ve yöneticilerine ağır cezalar vermiştir.

DİSK'e karşı savaşın aslında 12 Eylül'den önce başlatıldığını biliyoruz. DİSK kurulup işçi sınıfı içinde yerleşmeye ve güçlenmeye başladığından beri, işveren, iktidar ve Türk - İş üçlüsünün hücumuna uğramıştır.

Bu hücum, 1975'ten sonra, çok daha ciddi boyutlara ulaşmış ve bu 12 Eylül 1980'e dek gittikçe hızlanmıştır. DİSK, Maden - İş ve Genel - İş öncülüğünde Anadolu'nun her kentine yayılmaya başlayınca yukarıda sözü edilen üçlü karşı hücuma geçmiştir. Türk - İş'in yanısıra, sağcı iktidarlar ve işveren örgütleri, özellikle TÜSİAD, TİSK ve MESS, DİSK'in aleyhinde gerçek bir karalama ve ihbar kampanyası başlatmışlardır. Bu arada Milliyetçi Cephe'nin 1975'ten itibaren iktidara gelmesi, MHP ile MSP'nin birçok bakanlığı denetim altına alması, MİSK ile Hak - İş'in bu iki parti denetiminde «kendi» bakanlıklarında örgütlenmesi, aynı zamanda DİSK'in yayılmasını önlemek amacına da yönelikti. Bu bağlamda faşist odağa bağlı gençlik örgütlerinin militanlarının, işverenler ve işveren milisleriyle işbirliği halinde grevcilere, DİSK'li işçilere ve yöneticilere saldırıları da DİSK'in işçi sınıfı içinde ve Anadolu kentlerinde taban bulmasını engellemeyi hedefliyordu.

DİSK'in bu yıllarda özel sektördeki örgütlenmesini hızlandırmasının yanısıra kamu sektöründe de yeni işyerlerinde örgütlenmesi «üçlü»nün tedirginliğini daha da artırmıştır. Hele Türk - İş kendi «özel avlanma alanı» olarak gördüğü kamu sektöründe DİSK'in örgütlenmesinden tam anlamıyla paniğe kapılmıştır. Bu gelişmeler sonucu 1980'e doğru DİSK'e karşı işverenler, işveren örgütleri, Türk-İş, resmi ideolojinin savunucusu uysal ve uzlaşmacı diğer işçi sendikaları, aşırı sağcı ve İslâmcı işçi sendikaları, faşist örgütler ile sağcı iktidarlardan oluşan bir «kutsal cephe» kurulmuştu.

Bu «kutsal cephe» bugün savaşımı kazanmış gibidir: DİSK kapatılmış, yöneticileri yıllarca hapishanelerde tutularak yıldırılmak istenmiştir. Birazdan göreceğimiz gibi yeni tüzel düzenlemelerle DİSK türü bir sendikacılığın bir daha oluşamaması için tüm yasal önlemler de getirilmiştir. DİSK'in susturulmasıyla iktidar, işveren ve klasik siyasi partilerden bağımsız bir sendikacılık bir kez daha önlenmek istenmiştir. Bu, Türkiye Cumhuriyeti resmi ideolojinin ve onu oluşturan unsurların, toplumun iç dinamiklerinden gelen, işçi sınıfının bağrından çıkan bağımsız oluşumlara tahammül edemediğini bir kez daha göstermektedir.

II. YENİ UYGULAMALAR, YENİ TÜZEL DÜZENLEMELER

12 Eylül 1980'den bugüne dek gelen dönemin en belirgin özelliği, önce fiilen sınırlandırılan ve yasaklanan işçi haklarının bir süre sonra tüzel düzenlemelerle yasal hale getirilmesidir. Aynı dönemde, işçilerin satın alma gücü, işçi hareketi tarihinin son dönemlerinde görülmemiş boyutlarda düşmüştür. Bu noktaları, «niye böyle oldu?» sorusuna da yanıt vermeye çalışarak tek tek inceleyelim.

1. Yüksek Hakem Kurulu (YHK) sayesinde işçi ücretleri artışı sınırlandırılmıştır. Hükümetin ekonomi politikasını harfi harfine izleyen YHK, işçi ücretlerini enflasyon hızından daha düşük oranlarda artırarak bir yandan iç tüketimi azaltmayı, öte yandan işverenlerin dış piyasadaki rekabet gücünü artırmayı amaçlamıştır. Böylece işletmelerin giderleri arasında ücretlere ayrılan pay azalmış, kârlar ise yükselmiştir[3].

YHK düzenlemeleriyle, toplu iş sözleşmelerinin genellikle işverenlerin istediği kuralları içermesi sağlanmıştır. Sendikacılığın uysal sendikalar eline teslim edilmesi işverenlerin işini daha da kolaylaştırmıştır. Grev hakkının fiilen kullanılmaz duruma getirilmesi de işverenlerin vermek istemedikleri ücret artışlarının grev yoluyla alınmasını olanaksızlaştırmıştır. YHK kararlarına Türk-İş temsilcilerinin de katıldığını ve bu kararlara karşı etkin bir mücadele veremediklerini burada anımsayalım.

Bu bağlamda, Sosyal Sigortalar Kanunu'nun değiştirilerek sigortalı işçi ve emeklilerin prim ve benzeri yüklerinin artırılması ve sosyal hizmetlerin azaltılması ise, zaten geçim sıkıntısı içinde olan bu kesimlerin yaşamlarını daha da zorlaştırmıştır. Bu değişikliklerin bir sendikacının (yani Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide'nin) bakanlığı sırasında gerçekleştirilmesiyse Türk-İş'in her dönemde her iktidarla sürdürmüş olduğu işbirliğinin bir başka göstergesidir[4].

2. 1983 Tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) ile grev hakkına getirilen yasak ve kısıtlamalarla bu hakkın uygulanması ciddi bir biçimde engellenmiştir[5]. Bu koşullarda

---

3) Bu konu artık açık biçimde bilindiği için, burada rakamlar sıralamak istemiyorum. Ancak OECD'nin bile bu konuda aynı kanıda olduğunu belirteyim. Bk. OECD, *Turquie (Etudes économiques)*, Paris, Mayıs 1984, Tablo 21, s. 52.

4) Bu konuyu daha önceki bir yazımda incelediğim için burada ayrıntısına girmiyorum. Bk. M.Ş. Güzel, «Sosyal Sigortalar Yasası ve Son Gelişmeler», *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Haziran 1982, sayı 66-67, s. 43-49.

5) Bu konuda ayrıntılı bilgi için şu kaynağa bakılabilir: M.Ş. Güzel, «1961'den 1983'e Grev Hakkı: Nereden Nereye?», *Saçak*, Eylül 1984, sayı 8, s. 20-28. Ayrıca bkz. M. Sönmez, *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1984.

grev kararı almak, onu uygulamak ve başarıya ulaştırmak büyük bir cesaret ve maharet isteyecektir. 1963 Yasasıyla daha ilk kez getirilirken zaten oldukça zorlaştırılmış olan grev uygulaması, yeni yasayla neredeyse imkânsızlaştırılmıştır.

Yasama alanında gelenek, kazanılmış hakların korunması ve hatta olanaklar ölçüsünde genişletilmesiyken, Türkiye'de son yıllarda bu gelenek terkedilmiştir. Diğer konular gibi grev konusunda da kazanılmış haklar yadsınmış, anayasa ile tanınan bu hakkın özüne bizzat anayasa tarafından zarar verilmiş, özel yasanın düzenlemesi sonucunda ise grev hakkının varlığı yokedilmek istenmiştir. Bu aşamada «Niye böyle oldu?» ya da «Greve gitmeyi zorlaştırmak, grev uygulamasını başarısızlığa mahkum etmek için neden onca kural, onca yasal önlem getirilmiştir?» sorularını sormalıyız. Hatta «Neden grev tümüyle yasaklanmıyor?» sorusunu da sorabiliriz. Bu sorulara yanıt vermeye çalışalım.

a) 1963-1980 dönemi grev uygulamalarının analizini yapınca özel sektörün grevlerden öncelikle etkilendiğini görüyoruz[6]. Bu nedenle, 1960'lardan beri, TİSK ve bağlı sendikaları ile diğer işveren örgütleri grevin sınırlandırılması amacıyla ısrarlı bir çalışma yapmışlardır. Grevin uygulanmasının bugün neredeyse imkânsızlaştırılmış olmasının birinci nedeni bu olmuştur.

b) Grev hakkını tümüyle ortadan kaldırmak bugünkü aşamada çok zor. Çünkü bu hak 1961 Anayasası ile tanınmış ve 1980'e dek uygulanmıştır. Anayasaca tanınmış bir hakkın bir sıçrayışta tamamen yadsınması ise kolay değildir. Ayrıca, grev hakkı tümüyle yadsınmayarak uluslararası kuruluşlarda (örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü'nde) grev hakkını tanımamış olmakla eleştirilmekten kurtulmak istenmiş olabilir. Türkiye kendisini Avrupa ülkesi gibi takdim etmek, özellikle AET'ye üye olmak istediğinden bu etkenler belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, 18 Ekim 1961'de imzalanarak 26 Şubat 1965'de yürürlüğe giren «Avrupa Temel Sosyal Yasası»nın 6. maddesi ile grev hakkını tanıdığını; 1961'de bu yasayı imzalayan ancak henüz onaylamamış olan Türkiye'nin her şeye karşın bu konuda moral yükümlülüğü olduğu da unutulmamalıdır.

İşçi haklarından en önemlisi olan grev hakkı bugün Türkiye'de gücünden çok şey yitirmiştir. O kadar ki greve gitmek işverene karşı bir tehdit olmaktan çıkmıştır. Çünkü her işveren greve itmenin çok zor, hele grevi başarıya ulaştırmanın neredeyse imkânsız olduğunu bilmektedir.

---

6) Bkz. M.Ş. Güzel, «Cumhuriyet Türkiyesi'nde İşçi Hareketi», *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 8, s. 1858-1876.

Gelecekte işçilerin, sendika bürokrasilerine ve uzlaşmacı sendikalara rağmen, onları aşarak ve yasal düzenlemelerin boşluklarını bularak isteklerini elde etmek için grev ve benzeri eylemler yapacaklarını sanıyorum. Zira, işçi sınıfı tarihinin gösterdiği gibi, işçi sınıfı deneyim ve gelenekleri tüzel düzenlemelerin dar kalıplarına uzun süre sığdırılamamaktadır. Olumlu siyasi ve toplumsal çevre koşullarının doğmasıyla bu gelişimler hızlanacaktır.

3. **1983 Tarihli Sendikalar Kanunu ve Sendikacılığa Getirdiği Yasak ve Kısıtlamalar:** Yeni SK'nin amacı, sendikalaşma hakkını birçok yasak ve kısıtlamalarla sınırlamaktır. Ayrıntılarına girmeden birkaç noktada yeni yasanın niteliklerini ve sendikacılığa getirdiği sınırları belirtelim.

Yasa hükümlerini tek tek incelediğimiz zaman genel olarak şöyle bir izlenim ediniyoruz: «Yasaklar dışındaki her şey serbesttir.» Ancak, yasaklar o kadar çok ki serbest olanlar asgari düzeyde kalmaktadır. Yasa maddeleri iki veya üç bölümde düzenlenmiş; ilk bölümde Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sendikal haklar tanınmış, diğer bölümlerde ise bu haklar teker teker yok edilmiştir. Örneğin 28. maddeye bakalım. Bu madde ilk hükmü ile sendika ve konfederasyonların uluslararası işçi örgütlerine **serbestçe** üye olabileceklerini belirtmektedir. Ancak, daha sonraki hükümleriyle uluslararası işçi örgütlerine üyelik imkânsız kılınmaktadır. Her madde aynen bu biçimde düzenlenmiştir SK'yı ayrıntılı olarak inceleyelim:

a) **Sendika tanımı:** SK, daha ilk maddesiyle sendikayı tanımlarken onun kültürel ve eğitsel rolünü belirtmemiş, buna karşılık, sendikaların «denetlenmesi esasları»nı yasada düzenlendiğini vurgulamıştır. Sendika tanımı şöyledir: «Sendika, işçilerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için» kurdukları örgüttür. Bu tanıma göre sendikaların çalışma ilişkileri dışında, örneğin demokratik hak ve özgürlükler için eylem yapamayacağı açıktır. Kültürel amaç da yok edilerek sendikaların işçilere sınıf bilinci verecek eğitim yapmaları yasaklanmıştır. Yasa 33. maddesiyle sendikaların kurs ve konferanslar düzenlemelerini öngörmüştür, ancak bunlar daha çok mesleki eğitime yönelik olacaktır.

Bu bağlamda Türk-İş'in bir «sendikacılık okulu» açmaya karar verdiğini ve «YÖK'e bir yazı yazıp, buraya resmi bir hüviyet de kazandırmak için öğretim üyesi» istediğini basından[7] öğrenince, öngörülen eğitimin ne tür bir şey olacağı konusunda hiçbir tereddüdümüz kalmıyor. Ankara ve Samsun'daki Türk-İş eğitim mer-

---

7) *Milliyet* (Almanya Baskısı), 14 Haziran 1985.

kezlerinin ABD'li sendikalarca yönetildiğini de anımsatarak tabloyu tamamlayalım.

b) **Sendikaların kuruluşu**: 6. maddeye göre, «Sendika ve konfederasyonlar önceden izin alınmaksızın kurulabilir.» Oysa, gerçekte durum tümüyle farklıdır: Yeni tüzel düzenleme çerçevesinde, işçi haklarını ciddi bir biçimde korumak amacıyla **yeni bir sendikanın kurulması çok zor hatta imkânsız kılınmıştır**. İşte yeni hükümler:

aa) İşyeri ve işletme sendikası kurulması yasaklanmış, sadece işkolu düzeyinde sendika kurulması öngörülmüştür (m. 3). Çalışma Bakanlığı tarafından işkolları yeniden düzenlenmiş, sayıları da azaltılarak 28 işkolu belirlenmiştir. Böylece, yerel düzeydeki güçlü sendikalar ya işkolundaki Türk - İş üyesi sendikaya katılmak, ya da eylemsizlikten — toplu iş sözleşmesi ve grev de yapamayacağından — kendini feshetmek arasında tercih yapmaya zorlanmıştır. Uygulamada birçok sendika bu yüzden yok olup gitmiştir[8]. Bu düzenleme ile şu anda —DİSK ve sendikalarının faaliyetleri yasaklanmış olduğundan — işkolu düzeyinde en güçlü sendikalara sahip olan Türk - İş'e tekel tanınmıştır. Ancak geleneksel olarak Türk - İş, işçi sayısı düşük özel kesim işyerlerinde — oralardaki işçilerin ısrarlarına rağmen — örgütlenmeye yanaşmadığı için, bu tür özel kesim işyerleri pratikte toplu pazarlık ve işçi sendikacılığı dışında kalacak demektir. Özel kesim işverenleri de zaten bunu istemektedir. Tüzel düzenleme işte bu isteğe cevap vermiştir.

bb) Sendika kurucusu olacak işçiler için 5. maddeyle birçok koşul getirilmiştir. Bu koşullara sahip olmayanlar sendika kuramıyacaklardır. Aranan koşullardan birkaçı şunlardır:

- Sendikanın kurulacağı işkolunda en az bir yıldır çalışıyor olmak (yasa tasarısında bu süre üç yıl olarak öngörülmüştü);
- Kamu hizmetlerinden mahrum edilmemiş olmak;
- Siyasi ve ideolojik nedenlerle suç işlememiş olmak;
- TİSGLK'ya aykırı eylemlerden ceza giymemiş olmak.

cc) Sendikaların kurulmasında amaç sendikal eylemler (toplu iş sözleşmesi, grev, gösteri ve yürüyüş vb.) yapabilmektir. Oysa yasa bu eylemler için de birçok ilke öngörerek, gerçekten faal sendikaların kuruluş ve işlemesini de zorlaştırmıştır. Sendikanın toplu sözleşme yapabilmesi için, ilgili işletmedeki işçilerin yarıdan bir

---

8) Nitekim Yol - İş Federasyonu eski Genel Başkanı Muzaffer Saraç, MGK'nın 7 numaralı bildirisini eleştirdiği gerekçesiyle yargılanması sırasında bu konuda şunları belirtmiştir: «Nitekim, 24 Ocak'ta (1980) 800 olan sendika sayısı bugün yaklaşık 45'e indirilmiştir. Hükmi şahsiyet olarak gerçekte birçok sendika kapanmış durumdadır.» *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1985.

fazlasını üye kaydetmesi yeterli sayılmamış, ilgili işkolunda çalışan işçilerin en az % 10'unu da kapsaması koşulu getirilmiştir. Bu koşullar, sendikalar açısından, kolay aşılabilecek engeller değildir. Bir sendika bir işyeri işçilerinin tümünü de temsil etse, işkolundaki % 10'luk barajı aşamamışsa sendikal faaliyetlerinde ciddi biçimde sınırlandırılmış olacaktır. Bu konuya aşağıda yine döneceğiz.

dd) Sendikanın kurulmuş sayılması için yasada tek tek belirtilen formaliteler uyarınca gereğinin yapılıp, kayıt işleminin çözümlenmesi gerekmektedir. (m. 6). Sendikaların kuruluşta uyacakları yöntemler, tüzüklerinde yer alacak ilkeler ve diğer işlemler en ince ayrıntısına kadar belirtilmiştir. (Bkz. m. 6, 7 ve 8)

c) **Sendika organları ve yöneticileri**: Bu konular da en ince ayrıntılarına dek düzenlenmiştir. (Bkz. m. 9 - 19) Sendika organlarının görev, yetki ve faaliyetleri, kaç kişiden oluşacakları, toplantılarını ne zaman ve nasıl yapacakları, karar almada izlenecek yöntemler, seçimlerde uyulacak ilkeler, kısacası sendikal yaşamın her yönü en ince ayrıntısına dek düzenlenmiştir. Böylece sendika üye ve yöneticilerinin sendikal ihtiyaçlara cevap verecek yeni organlar yaratması engellenmek istenmiştir. Sendika tüzükleri de sınırlandırılmış, içeriği tek tek belirtilmiştir. (m. 7) Sendika yöneticisi olmak da alabildiğine zorlaştırılmıştır.

aa) Sendika yöneticisi olabilmek için o işkolunda on yıldır fiilen işçi olarak çalışıyor olmak gerekir. (Bu hüküm 1982 Anayasası'nın 51. maddesinde de aynen vardır.)[9] Ayrıca, TİSGLK'ya aykırı hareket edip ceza almamış olmak gerekir.

bb) Yöneticilerin kaç yıl yöneticilik yapabilecekleri yasayla belirlenmiştir.

cc) Siyasi parti yönetim organlarından herhangi birinde görev alan yöneticilerin sendikadaki görevlerinden hemen ayrılmaları gerekmektedir.

dd) Mahalli veya genel seçimlerde adam olan yöneticilerin görevleri adaylık süresince askıda kalır; seçilirlerse görevleri sona erer.

Bu sınırlamalarla bir yandan gençlerin, dinamik üyelerin yönetici olması önlenirken, öte yandan siyasi partilerle ilişki kuranların sendikalardan ayrılması amaçlanmıştır. Aynı bağlamda sendika yöneticilerinin yaşlı ve çok dikkatli, yasaları zorlamayan işçilerden seçilmesi de öngörülmüştür. Oysa dünyada genel ilke, sendika yö-

---

9) 1982 Anayasası sendika, toplu sözleşme ve grev haklarını tanımakla birlikte, aynen 1983'te çıkarılan özel yasalarda olduğu gibi, birçok ayrıntıya da yer verip, birçok sınırlamayı da getirmiştir. Daha önemlisi, dünyada ilk kez bir anayasa 'lokavt'a yer vermiştir (m. 54).

neticilerinin hiçbir koşul olmadan sendika üyelerince özgürce seçilmesi biçimindedir. Türkiye'de devlet kimin sendika yöneticisi olacağını bizzat saptayarak sendika özgürlüğünü zedelemiştir.

d) Sendika üyeliği: 20. maddeye göre, «Onaltı yaşını doldurmuş olup da bu kanuna göre işçi sayılanlar, işçi sendikalarına üye olabilirler.» Böylece çocuk işçiler («çıraklar») kapsam dışı bırakılmıştır. 22. maddenin ilk cümlesine göre «Sendikalara üye olmak serbesttir.» Oysa aynı maddeler ve 21. madde ile üyelik konusunda 1963 tarihli Sendikalar Yasası'na kıyasla birçok yeni sınırlama getirilmiştir:

aa) Öğrenciler sendika üyesi olamaz. Bu, ücretli olarak çalışan öğrencileri hedefleyen bir sınırlama olduğu için öğrenci işçiler sendikalardan uzak durmak zorundadırlar. Öğrenimlerini sürdüren işçiler de sendika üyesi olamayacaktır.

bb) Özel öğretim kurumlarında çalışan öğretmenlere üyelik yasaktır.

cc) Emekli olan işçiler, malül olanlar, sosyal sigortalardan sosyal gelir elde edenler sendikalardan ayrılmak zorunda kalacaktır. İşkolunu değiştirip başka bir işkolunda çalışan işçinin üyeliği de son bulacaktır. Bu hüküm Türk-İş yöneticilerinin birçoğunun konfederasyon veya sendikalarından ayrılmasını gerektirince (çünkü birçoğu emekli işçidir) yasaya yeni değişiklikler getirilerek Türk-İş bürokrasisinin saltanatını sürdürmesi garanti altına alınmıştır.

Görüldüğü gibi, sendika üyesi olmak çok sınırlayıcı koşullara başlanmıştır.

dd) 22. madde uyarınca birden çok sendikaya üye olunamaz. Oysa 1963 tarihli Sendikalar Yasası uyarınca örneğin bir metal işçisi aynı zamanda yazarlık yapıyorsa hem metal işyerindeki sendikasına, hem de yazarlar sendikasına üye olabiliyordu. Şimdi böyle bir olanak yoktur.

ee) İşçi üye kayıt fişini notere tasdik ettirmek zorundadır. Ayrıca sendika üyeliği kesinleşen işçi üye kayıt fişini onbeş gün içinde işverene bildirmek zorundadır. Böylece işverenin durumdan hemen haberdar olması ve sendikayı beğenmiyorsa, işçiyi işten atmaya dek gidecek baskı ve yıldırma yöntemlerini uygulaması mümkün olacaktır. Bu konuda birçok örnek bulmak mümkün olur[10].

---

10) 12 Eylül 1980'den sonra getirilen işten çıkarma yasağı Ekim 1984'te tümüyle kaldırılınca işçi çıkarmalarının alabildiğine arttığını ve binlerce işçinin birkaç günde sokağa terkedildiğini biliyoruz. Özellikle birçok sendikalı işçi işinden atılmıştır. *Nokta* dergisinin (17-23 Aralık 1984, Yıl 2, Sayı 43, s. 51) belirttiğine göre, «işçi çıkarma yasağının kaldırılmasından sonra, işini kaybedenlerin sayısı üç bini aşarken, işten çıkarılan bazı işçiler işverenlerin sendika

ff) Üyelik konusunda başka bir sorun, sendika yönetimlerine üyelik başvurularının reddedilmesi yetkisinin tanınmasıdır (m. 22). 1980 öncesindeki yasada yer alan benzer bir hüküm Anayasa Mahkemesi tarafından sendika özgürlüğünü sınırladığı gerekçesiyle iptal edilmişti. Oysa şimdi bu yetki yeni yasayla tanınmıştır. Buradaki amaç, sendika yönetimlerinin beğenmedikleri işçilerin üyelik başvurularını kabul etmeyerek sendika içi muhalefet oluşmasını engellemektir. Böylece sendika bürokrasilerine yönetimlerine süreklilik kazandırmak konusunda yeni bir araç daha hediye edilmiştir. Bu yol sendika içi demokrasinin darbe yemesine de neden olacaktır.

e) **Üyelikten istifa:** 25. madde uyarınca «İşçi sendikada üye kalmaya veya üyelikten ayrılmaya zorlanamaz» ilkesinden sonra birçok koşul getirilerek, işçilerin istifa işlemi pahalı ve zor bir hale sokulmuştur: İstifa etmek isteyen işçinin istifasını notere tasdik ettirmesi, noter harcını ödemesi ve istifasının geçerli sayılması için üç ay beklemesi gerekmektedir. İstifa bildirimi ayrıca üç işgünü içinde işverene bildirilecektir.

Böylece bir yandan işçilerin istifası zorlaştırılmış ve pahalılaştırılmıştır. Öte yandan işverene yakın bir sendikadan ayrılan bir işçi, işveren tarafından kararını geri alması yönünde gelecek baskılara da maruz bırakılmaktadır. Daha vahimi, üç aylık bekleme süresi içinde, sendika, istifa etmek isteyen işçiler adına bunlar sanki kendi üyeleriymişcesine faaliyeti gösterebilecek, belki onlar adına toplu iş sözleşmesi bile yapabilecektir. Bu ilkeler de sendika özgürlüğüne aykırıdır.

f) **Aidatlar, sendika gelirlerinde sınırlamalar:** Yeni düzenlemeye göre, «İşçi sendikasına işçinin ödeyeceği aylık üyelik aidatı tutarı, bir günlük çıplak ücretini geçemez.» Aynı 23. maddede üçüncü fıkrasıyla da şu hükmü getirmiştir: «Sendika tüzüklerine, üye-

---

ayırımı yaptığını söylüyorlar.» Böylece, sendikal faaliyet nedeniyle, özellikle mücadeleci bağımsız sendikalara üyeliğin veya bu sendikalarda yöneticiliğin işten atılmada belirleyici olduğunu görüyoruz. 1984 başında serbest toplu pazarlık dönemi başladığında Türk-İş ile Hak-İş'e bağlı sendikalar yanında daha radikal bağımsız sendikaların faaliyeti ve çok sayıda işçi çekmesi işverenleri özellikle rahatsız etmişti. İşverenler uysal Türk-İş sendikaları ile toplu pazarlık yapmak istediği için bağımsız sendikaların (örneğin metal işkolunda Otomobil-İş'in) işyerlerinde üye toplamasına karşı tavır almışlar, işçilerinin bu sendikalardan ayrılıp, kendilerine yakın sendikalara (örneğin metal işkolunda Türk-İş üyesi, MHP'ye yakınlığıyla bilinen aşırı sağcı Türk Metal-İş'e) üye olmalarında ısrar etmişlerdir. Bu ısrara uymayanlarla, bağımsız sendikaların yöneticilerinin işlerine, işçi çıkarma yasağının kaldırılması fırsat bilinerek yer yer son verilmiştir.

lik aidatı dışında, üyelerden başka bir aidat alınacağına ilişkin hükümler konamaz.»

Sendika gelirleri sadece üyelik aidatlarıyla sınırlanarak, sendikaların kendi öz kaynaklarıyla güçlenmesi, malî olanaklara kavuşması önlenmek istenmiştir. Böylece, örneğin sendikalar özel grev fonları için üyelerinden ek ödenti alamayacaktır. Bu sınırlama işçisiyle sendikası arasındaki ilişkilere devlet karışımının en iyi örneklerinden biridir. Bu sınırlama sonucu bir sendikanın grev örgütlemesi ve grev sırasında işçilere para ödemesi güçleşmektedir.

Bu sınırlama, öte yandan, mali bakımdan güçsüz kalan sendikaların, iktidarların, siyasi partilerin, işverenlerin ve devletle iyi ilişkiler içinde olan uluslararası örgütlerin denetim ve güdümüne girmesi olasılığını da doğurmaktadır.

Bu konuda bir başka sorun aidatların ödenmesine ilişkindir. Yasaya göre aidat, işçinin ücreti ödenirken işverence kesilip sendikaya ödenir (check-off yöntemi). Bu yöntemden ise, ancak toplu iş sözleşmesi imzalamış sendikalar yararlanacaktır. Dolayısıyla, toplu iş sözleşmesi imzalayana kadar sendikanın aidat toplamasında bir takım problemlerle karşılaşacağı açıktır. Ayrıca, değişik nedenlerle toplu iş sözleşmesi yapmak yetkisine sahip olamayan sendikaların malî bakımdan çok daha zor durumlara düşecekleri açıktır. Bu hükümler şu an varolan Türk - İş üyesi sendikalar dışındakilerin ve yeni kurulacak olanların yaşamasını engellemek amacına yöneliktir.

g) **Sendikal faaliyetlerde yasak ve sınırlamalar:** 32. maddede sendikaların çalışma yaşamına ilişkin faaliyetleri (toplu iş sözleşmesi akdetmek, bu konuda gerekli girişimleri yapmak, üyeleri adına dava açabilmek, greve karar verip yönetmek) sıralandıktan, 33. maddede sendika ve konfederasyonların sosyal faaliyetleri belirtildikten sonra 37, 38 ve 39. maddeler sendikalara yasak olan faaliyetlere ayrılmıştır. Ayrıntısına girmeden yasak faaliyetleri şöyle sıralayabiliriz:

aa) Sendikalar siyasi faaliyet yapamazlar.

bb) Sendikalar ticaretle uğraşamazlar;

cc) Sendikalar kendi konu ve amaçları dışında toplantı yapamaz, gösteri yürüyüşü düzenleyemezler.

Bu yasaklar Anayasa'nın «Sendikal faaliyet»i düzenleyen 52. maddesinde de aynen yer almaktadır.

Böylece, sendikal uğraşlar sadece toplu iş uyuşmazlıklarına ilişkin faaliyetlerle sınırlandırılmıştır. Politik hiçbir eylem yapamayacak olan sendikalar sağlık ve spor tesisleri kurabilecek, boş zamanları iyi değerlendirmek amacıyla imkanlar yaratabileceklerdir.

h) **Sendikaların denetimi**: Faaliyetleri sınırlı, birçok bakımdan gerçek anlamda sendika özgürlüğünden yoksun sendikalar, sıkı bir devlet denetimi altına da sokulmuştur. Bu amaçla birçok hüküm getirilmiştir. 47. maddeye göre «Devlet, sendika ve konfederasyonlar üzerinde idarî ve malî denetim yetkisine sahiptir.» Bu madde uyarınca sendikalar yılda en az bir kez Maliye ve Çalışma Bakanlıklarınca denetlenecektir. Ayrıca sendika ve konfederasyonların yıllık hesapları ve idarî yönetimi yetkili başka hükümet organlarınca da —örneğin Yüksek Denetleme Kurulunca— denetlenebilecektir[11]. Yasa, ayrıca, konfederasyonların üye sendikaları denetlemesini de öngörerek, sendika içi demokrasi yerine sıkı bir merkeziyetçilikten yana olduğunu bir kez daha göstermiştir.

i) **Sendikaların faaliyetlerinin durdurulması, feshi ve kapatılması**: Bu konularda yeni hükümler getirilerek, sendikaların kapatılma, fesih ve faaliyetlerinin durdurulmasında devlete geniş yetkiler verilmiştir. Yargı organlarına tanınan yetkiler yanında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına tanınan denetim vb. konulardaki idarî yetkiler de sendikaları faaliyetlerinden alıkoyabilecek niteliktedir.

j) Yasa son hükümlerinde birçok cezai müeyyideyi de öngörmüştür. Böylece yasa bir tür sosyal ceza kanunu havasına bürünmüştür. TİSGLK da aynı biçimde birçok yaptırım maddesi içermektedir.

Sendikal faaliyetler sadece SK ve TİSGLK ile değil, SK'nın boşluklarını doldurmakta kullanılan veya sendikal eylemlerin bir kısmını da düzenleyen Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Olağanüstü Hal Kanunu, Sıkıyönetim Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu... gibi kanunlarla da sınırlanmıştır. Konumuzu aşacağı için bu sınırlamalara girmiyoruz. Ancak iktidarların bu yasalar üzerinde yapacakları yeni düzenlemeler ve değişikliklerle sendikal faaliyetleri daha da sınırlandırabileceklerini unutmamak gerekiyor.

Sonuç olarak 1983 tarihli SK, 1963'ten itibaren işverenlerin sendika hakkına getirmek istedikleri bütün yasak ve sınırlamaları içermektedir. Yasa, o zamana dek kazanılmış birçok sendikal hakkı alabildiğine sınırlamakta, sendika özgürlüğünü birçok açıdan zedele-

11) Sıkı devlet denetiminin en ilginç örneğini 1985'de Türk-İş'in Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca denetlenmesinde gördük. Türk-İş harcamalarında «yolsuzluk ve usulsüzlük» yapıldığının Bakanlıkça kamuoyuna sızdırılması üzerine Türk-İş yöneticilerinin sert tepkilerine tanık olduk. Kanımca bu olay Bakanlığın Türk-İş üst yöneticilerini köşeye sıkıştırmak ve onları «ANAP'lılaştırmak» hedefine yöneliktir.

mektedir. Getirdiği yasak ve sınırlamalarla, sendikaları, toplumu oluşturan diğer güçlerden tecrit etmiş, toplu pazarlık fasit dairesi içine hapsetmiştir. Konfederasyonların uluslararası örgütlere üyeliğini hükümetin ön iznine bağlamıştır. Sendikaların siyasi yaşama katılmasını yasaklamıştır. Sendika bürokrasisinin devamı garanti altına alınmıştır. Bu tüzel çerçeve içinde DİSK benzeri bağımsız, mücadeleci, işçi haklarını korumayı hedefleyen sendikaların kurulması önlenmek istenmiştir. Böylece, 1947'de olduğu gibi, sadece devletle işçi sınıfı arasında yukarıdan aşağıya emir taşıyacak sendikalara yaşama olanağı tanınmıştır.

SONUÇ: NİYE BÖYLE OLDU?

Tüzel düzenlemelerin bu biçimde yapılmasının ve uygulamanın yasanın özü de aşılarak işçi haklarını alabildiğine sınırlayan ve bazı sendikaları destekleyen bir yönde götürülmesinin nedenlerine eğilerek ve bu oluşumlarda hangi kişi ve kurumların rolü olduğuna da değinerek bitirelim.

Bu oluşumlarda ilk sorumlunun 24 Ocak 1980'den itibaren uygulamaya konulan yeni ekonomi politikası ile 12 Eylül 1980 sonrası uygulamalar olduğu birçok kişi tarafından kabul edilmektedir. Mutlaka öyledir. Ancak sadece o kadar değil. Durumun biraz daha derinliğine incelenmesi gerekiyor. 12 Eylül sonrasındaki tüzel düzenlemeler sadece siyasal iktidar ile özdeşleştirilmemelidir. Bugün olan bitenlerde sanayi burjuvazisinin rolü de çok büyüktür.

Bu bağlamda, 1980'den önce işverenlerin, öncelikle TİSK ile MESS'in, bütün güçleriyle işçi sendikalarına, özellikle DİSK'e ve işçi haklarına karşı başlattıkları haçlı seferi anımsanmalıdır. Yine bu bağlamda 12 Eylül öncesinin ekonomi politikasının baş mimarı, sonrasının ise ekonomi işlerinden sorumlu Devlet Bakanı ve günümüz Başbakan Turgut Özal'ın daha on yıl önce MESS genel başkanlığı yaptığı da unutulmamalıdır. Özal, 1975'de özel kesim temsilcisi, 1976'da MESS genel başkanı olarak savunduğu bütün işçi hakları karşıtı düşünce ve özlemlerini 12 Eylül'den sonra, askeri rejimin olağanüstü koşullarında gerçekleştirmiştir. Bu tüzel düzenlemelerin, dönemin Çalışma Bakanı T. Esener aşılarak ve bazı konularda ona karşın Özal ve ekibi tarafından gerçekleştirildiği artık herkesçe bilinmektedir[12].

---

12) Bu konuda bkz. örneğin: Teoman Erel, «Esener Söz Verdi», *Milliyet*, 23 Nisan 1981; H. Tunç, «İşverenler Yönetimi İstismar Etti», *Yankı*, 6-12 Nisan 1981, Sayı 523, s. 32-33; E. Çölaşan, *12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası*, İstanbul, 1984; M. Sönmez, *a.g.y.*

12 Eylül sonrasında gerçekleştirilen birçok yasak ve kısıtlamaların TİSK'in ve diğer işveren örgütlerinin yıllardan beri ısrarla istedikleri ilkeler olduğu da bilinmektedir[13]. Bugün TİSK'in tüm istek ve görüşleri yasa hükmüne dönüştürülmüştür[14]. 1982 Anayasası ve 1983 tarihli SK ve TİSGLK işveren isteklerinin çoğuna yer vermiştir. Bu oluşumda Özal'ın yanısıra Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu üyesi ve yıllarca TİSK Genel Sekreterliği yapmış olan Rafet İbrahimoğlu'nun çabaları da belirleyici olmuştur. Aynı bağlamda, askeri hükümetin Sanayi ve Teknoloji Bakanı, işveren sendikası eski yöneticisi ve Bakanlıktan yolsuzluk iddiası üzerine istifa etmek zorunda kaldıktan kısa bir süre sonra yeniden TİSK yönetim kuruluna getirilen ve TÜSİAD Genel Başkanı seçilen Şahap Kocatopçu'nun rolü de anımsanmalıdır. Bu isimler, 12 Eylül sonrasında devlet ve işverenler arasındaki somut ilişki ve etkileşimleri gösteriyor.

1980 - 1984 arasında görev yapan askeri hükümetin onbir bakanının, bakanlıktan ayrıldıktan sonra özel sektör holdinglerinde görev almaları ve T. Özal'ın sivil hükümetinin hemen hemen bütün üyelerinin özel sektör holdinglerinin danışman, genel müdür, yönetim kurulu üyesi, ortağı vb. kadrolarından gelmesi burjuvazinin, sanayi oligarşisinin devletle bütünleştiğinin en belirgin delilidir.

Tüzel düzenlemelerin işçi haklarını sınırlayan ve yasaklayan bir biçimde gerçekleşmesinde Türk - İş sendika bürokrasinin de so-

13) Daha önceki bir yazımda («Grev Hakkı, Anayasa ve Lokavt», *Ayko Eğitim - Bilim Derleme* 1/1, Haziran 1982, s. 112-122) bu konuya değinmiş, «TİSK'in TİSGLK'ya İlişkin Görüşleri» ile TİSGLK tasarısı arasındaki koşutluğu göstermiştim. TİSK'in «hak uyuşmazlıklarında grev yapma imkânı olmamalıdır», «Grev yasakları genişletilmelidir», «Grev erteleme sebepleri genişletilmeli, greve başlamadan da erteleme yapılabilmeli; ertelenen grevlerle ilgili toplu iş sözleşmeleri, YHK tarafından kesin olarak karara bağlanmalıdır» türünden istekleri 1982'deki Genel Kurulu'nda dile getirilmiştir. Bkz. TİSK: *XIV. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara, 1982, s. 29-30. TİSK'in sendikal haklar konusunda ileri sürdüğü görüşler için de aynı «Rapor»a bakılabilir (s. 27-28). Ayrıca bkz.: M. Sönmez: *a.g.y.*, s. 59-60. Bu konularda MESS, TÜSİAD ve Türkiye Odalar Birliği'nin «görüşleri» için bkz.: *a.g.y.*, s. 23-42.

14) TİSK'in bütün istekleri TİSGLK tasarında yer almışken, bir kısmı yasadan çıkarılınca şimdi yeni istekler ileri sürmekte ve yasalarda bunlara da yer verilmesini istemektedir. Örneğin «grevlerin 60 günlük bir süreyle sınırlanması, bu süre içinde bir sonuca ulaşılmazsa uyuşmazlığın YHK'ca çözümlenmesi» isteği bunlardan biridir. Bir başkası «Greve çıkan işçiye mensup oldukları sendikalarca ücret ödenmesi» zorunluluğu getirilmesidir. Bu isteklerin TİSK tarafından gelecek aylarda da ısrarla savunulacağından şüphemiz yok; böylece, TİSK yeni yasal düzenlemelerin kendisini ve işverenleri mağdur duruma düşürdüğü izlenimini vermek istemektedir. Bu konuda bir fikir edinmek için ayrıca bkz.: Ali Polat: «İşveren - İşçi İlişkileri ve Çalışma Barışı», *İşveren Dergisi*, cilt: XX, sayı: 7, Nisan, 1982, s. 3-6.

rumluluğu vardır. Sendika bürokrasisi güncel kişisel ve zümresel çıkarlarını, başka bir deyişle makamlarını ve bunun getirdiği maddi ve manevi hazları öncelikle düşündüklerinden yasak ve kısıtlamalara karşı etkin bir mücadele vermemiştir, vermek istememiştir. Yasa tasarılarına karşı gösterilen sınırlı tepkinin de işçi haklarına getirilen yasak ve kısıtlamalara karşı olmaktan çok sendika bürokrasisinin kendine özgü çıkarlarını savunmaya yönelik olduğu daha sonra anlaşılmıştır. Örneğin emekli işçilerin sendika yöneticiliğinden ayrılması zorunluluğu, sendika bürokrasisinin «hatırı» için yasada yapılan bir değişiklikle giderilmiştir.

Dolayısıyla, bugün işçi hareketinin yeni sendika bürokratlarına değil, dağ gibi yığılmış işçi sorunlarını çözümlemek, onca yasak ve kısıtlamalara karşın işçi hak ve çıkarlarını savunmak ve elde edebilmek için işçilerle, üyeleriyle doğrudan ve sağlam ilişkiler kurmuş ve onlara güven veren sendikacılara, işçi önderlerine ve iç demokrasisini gerçekleştirmiş ve sendika bürokrasisinden arınmış sendikalara ihtiyacı vardır. Bu konuda birinci dereceden görev de fabrikalardaki işçilere ve tutarlı sendikacılara düşmektedir.

Sendikal Bilincin Sınırları

Richard HYMAN*

Marx ve Engels'in, kendilerini izleyen yazarların önemini azımsama eğiliminde oldukları temel içgörüleri, sendikacılığın zorunlu olarak kapitalist sanayinin doğurduğu çelişkileri dile getirdiğidir. Daha özel olarak, sendikacılık, işçilerin gördükleri işte içkin olan yoksunluğa karşı (ne kadar geçici de olsa) isyanlarının somutlaşması olarak görülebilir; böyle bir isyan kapitalizmin temellerine yönelik iki cepheli bir tehdit oluşturur.

Birincisi, sendikacılık işçilerin emeğinden artıdeğerin çekilip çıkarılması demek olan ekonomik sömürüye karşı bir tepkiyi ifade eder. Sendikalar bu ekonomik bağlamda daima işçilerin emekgüçlerini satma koşullarını düzenlemek ve iyileştirmek için mücadele vermişlerdir... Her ne kadar işçilerin ekonomik talepleri genel olarak kapitalizm çerçevesinde karşılanabilirse de, durum her zaman böyle değildir.

İkincisi, sendikalar daha az tutarlı bir biçimde de iktidar ve denetim sorunlarını gündeme getirirler. En azından, Goodrich'in, ne yazık ki görmezlikten gelinen bir çalışmasında ileri sürdüğü gibi, «terslikle denetlenmeme talebi» —ki bu çok daha açıkça «siyasal» talepler için bir temel oluşturabilir— «sendikal faaliyette hep varolmuştur»[1]. Daha genel olarak, Britanya'da işçi-işveren ilişkilerinde «yöneticilik işlevleri»yle ilgili çatışmaların sürekli olarak yeniden ortaya çıkışı, sendikaların ücretlerle ve çalışma koşullarıyla uğraşmalarının yönetsel denetim sorunlarına yönelmelerini de ne kadar

---

*) R. Hyman İngiltere'de Warwick Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Bu yazı yazarın *Marxism and the Sociology of Trade Unionism* (Pluto Pres, 1971) adlı kitabının bir bölümüdür.

1) C.L. Goodrich, *The Frontier of Control*, 1920, s. 37, Yeni baskı, Pluto Press, 1975.

gerektirdiğinin işaretidir[2]. Saf bir ücret sendikacılığının düşünülemeyeceği ileri sürülebilir: Sadece, işçilerin yoksunluklarını salt ekonomik bir yoksunluk olarak yaşamaları pek olası gibi görünmediğinden değil, ayrıca her istihdam ilişkisinde örtük olarak varolan «yoğun çalışma pazarlığı» sürekli bir «siyasal» çatışma kaynağı oluşturduğu için böyledir bu[3].

Elbette «iyimser» çözümlemelerin önemli kayıtlar getirilmeden kabul edilebileceğini ileri sürmüyoruz. Bu bağlamda, Britanya'daki mevcut durumun bir başka yönü de anlamlıdır: Örgütlü işçilerin eylemleri ile bilinçleri arasındaki belirgin farklılık. Sendikaların özellikle işyeri düzeyindeki günlük faaliyetleri Britanya kapitalizmi için tehlikeli bir istikrarsızlık yarattığı halde, bu, hiçbir şekilde amaçlanmış bir sonuç değildir.

«Büyük sayıda işçi, ilk kez, yaşam standartlarını ve çalışma koşullarını korumak için kollektif öz-faaliyetin gerekliliğinin farkına varmakta; fakat bu faaliyet, hiçbir şekilde, kapitalist toplumun üretim ilişkilerinin genel bir sorgulamasını yansıtmamaktadır. Burjuva ideolojisinin hegemonyası 'kamuoyu' araştırmalarında açıkça ortaya çıkmaktadır: Sendika üyelerinin çoğunluğu, ekonomik zorluklardan dolayı sendikaları eleştirmeye, çatışmaların çoğunda suçu işçilere yüklemeye ve grev hakkına getirilen yasal sınırlamaları desteklemeye hazırlar. Bu bulgular, örgütlü işçilerin çoğunluğunun salt kesimsel bir bilince sahip olmalarının doğal sonucudur: Bu işçiler, basının ve politikacıların başka işçilerin grevlerine suçlamalar yöneltmelerini kabul etmeye hazırdırlar. Kendi faaliyetleriyle ilgili olarak egemen ideolojiyi kabul etmeye hazır olmamalarına karşın, bu faaliyetin kendisi —somut kazanımlarla sonuçlansın ya da sonuçlanmasın— çoğu kez geçicidir; pek az durumda bilincin kalıcı bir biçimde gözden geçirilmesiyle sonuçlanır.»[4]

Burjuva ideolojisinin eleştirisiz kabulünün bir başka örneği de, Britanya işçi hareketinin parlamentoculuk karşısındaki geleneksel

---

2) Bkz. B. Pribicevic, *The Shop Stewards' Movement and Workers' Control*, 1959, s. 53-64. Sendika eylemlerinin 'ekonomik' olduğu kadar 'siyasal' olduğunu savunan daha yeni bir çalışma için bkz. Flanders, «Collective Bargaining: a Theoretical Analysis», *British Journal of Industrial Relations*, 1968.

3) H.A. Turner (*The Trend of Strikes*, 1963, s. 18) Britanya'da işçi-işveren ilişkilerinde açıkça denetime yönelik konuların çok arttığını ileri sürüyor. Başka yazarlar bu tür konuların ücret tartışmalarının temelinde yaptığında ısrar ediyorlar. Örnek olarak bkz. K.G.J.C. Knowles, *Strikes*, 1952, s. 219-21; A.W. Gouldner, *Wildcat Strike*, 1954, s. 25-6; A. Gorz, «Work and Consumption», P. Anderson ve R. Blackburn (derl.) *Towards Socialism*, 1965 içinde, s. 319. Bu konu R. Hyman tarafından ayrıntısıyla incelenmiştir: Bkz. *Strikes*.

4) Hyman, «Strikes in Britain», Centro di Documentazione de Torino, 1971.

saygısı, çağdaş kapitalizmde 'siyaset' ile 'ekonomi'nin neredeyse kaynaşmış olmasına karşın, işçilerin sanayideki gücünü 'siyasal' amaçlar için seferber etme düşüncesini hararetle reddetmesidir[5]. Mevcut durumda, bu tür ideolojik körlüklerin şu sonuca yolaçması çok gerçek bir olasılıktır: Giderek daha çok bütünleşen bir saldırıyı bölünmüş bir biçimde karşılayan örgütlü işçilerin uğradıkları bir dizi kesimsel yenilgi, kısa bir süre içinde, öz-güveni moral bozukluğuna dönüştürebilir. Böyle bir süreçte, işçilerin işyerindeki gücü —bunda sendika yönetiminin katkısı olsun olmasın— yansızlaştırılabilir.

Doğal olarak, kısmi ve kesimsel bir bilincin kaçınılmaz olup olmadığı; sendikal faaliyetin, sistemin istikrarına yönelik tehditlerinin (devrimci bir partinin doğrudan önderliği altında sürdürülmedikçe) ister istemez amaçlanmamış olup olmayacağı sorusu akla gelmektedir. Açıktır ki, Lenin'in sendikal bilince ilişkin kuramının ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Lenin'in Ne Yapmalı?'daki argümanlarını, bir de son zamanlarda Hobsbawm'un (görünürde aynı tezi) sunduğu biçiminde ele almak, bu konudaki tartışma için kolaylık sağlayabilir:

«İşçi sınıfının 'kendiliğinden' deneyimleri iki şey geliştirmesine yolaçar: bir yanda bir dizi acil talep (örnek olarak ücret artışı) ve bu talepleri gerçekleştirmek üzere tasarlanmış bir dizi kurum ve davranış biçimi; öte yanda —daha bulanık bir biçimde ve her zaman olmamakla birlikte —varolan sistem karşısında genel bir hoşnutsuzluk, daha tatmin edici bir sistem için genel bir özlem ve alternatif toplumsal düzenlemelere ilişkin (rekabete dayalı düzenlemeler karşısında işbirliğine dayalı düzenlemeler, bireyci biçimler karşısında sosyalist biçimler) genel bir tasarım. Birinci gruptaki düşünceler, şeylerin doğası gereği, ikinci gruptakilerden çok daha kesin ve özgüldür. Dahası, bunların her zaman bir işlerliği varken, ikinci gruptakilerin —moral önemi çok büyük olmakla birlikte— pratik önemi azdır; ancak, mevcut sistemin tümüyle devrilmesi olası ya da hemen gerçekleştirilebilir gibi göründüğü, görece nadir anlarda pratik önem kazanır bu düşünceler. İstikrarlı kapitalizm koşulları altında 'sendikal bilinç' ile kapitalizmin de facto (hatta resmen) kabulü pekâlâ uzlaşabilir —ta ki sistem sendikacılığın minimum talebi olan 'adil bir işgünü için adil bir ücret' talebini karşılayamayacak hale gelsin. (O zaman, sendikal bilinç, kendiliğinden,

5) Bkz. R. Miliband, *Parliamentary Socialism*, 1961, s. 13. İşçi-İşveren İlişkileri Yasasına karşı grevler bu ideolojik bloktan bir ilk kurtuluşu ortaya koymuştur.

ikinci diziden değişikliklerin talebine dönüşüyor gibi görünmektedir.)»[6]

Lenin'in argümanlarının değerlendirmesi ışığında ortaya hemen bir soru çıkmaktadır: İşçilerin, «minimum sendikal talep olan 'adil bir işgünü için adil bir ücret' talebi»ne ilişkin anlayışlarının parametrelerini belirleyen nedir? Şayet işçiler «adilliği» «emeklerinin tüm meyvesi»ni almak olarak tanımlayacak olsalardı, yüzeyde salt ekonomik bir talep olan bu talep çok açık devrimci sonuçlara yol açardı. Karşılanabilecek taleplerin düzeyi ekonomik bağlama göre değişir. Bazı bağlamlarda, iyileştirme yönünde hiçbir talebin karşılanması olanaklı değildir; ve her durumda, öyle bir nokta vardır ki bunu aşan talepler hazmedilemez. Troçkist «geçiş talebi» anlayışının özü, tam da, nesnel olarak gerçekleştirilemeyecek reformlar için verilecek bir mücadelenin, kapitalist sistemin yapısal sınırlarına ilişkin bir bilinci geliştireceği kabulüne dayanır. Tarih bu tezin en azından belli bir geçerlilik taşıdığını ortaya koymuştur.

Bu bizi Lenin'in çözümlemesine yönelik daha özgül bir eleştiriye getirmektedir. Burada sözkonusu olan, Lenin'in sendikal bilinç ile Sosyal-Demokrat (yani devrimci sosyalist) bilinç arasında kurduğu katı ikilik ve bunun yanısıra, hiçbir «ara ideoloji» olamayacağı yolundaki ısrarıdır. Bu tavrın tuhaf sonuçları —herhalde amaçlanmadan— Hobsbawm'un formülasyonunda açıkça ortaya çıkmaktadır: Lenin «sendikal bilinç»in, kapitalizm karşısında duyulan genel bir hoşnutsuzluğa ve bir tür sosyalist toplum anlayışına ve özlemine varabileceğini kabul etmektedir. Gerçekten de, «bulanık —ve dolayısıyla tümüyle etkisiz— bir ütopyacılığın işçilerin deneyimlerinin, reformizm kadar, kendiliğinden bir ürünü olabileceğini» ileri sürer ve «Britanya meslek sendikaları bu açıdan İspanyol anarşizminden daha kendiliğindenci değildir»[7] der. Ne var ki, Lenin'in kendi dilinde, bu tür bir «ütopyacılık» işçilerin burjuvaziye ideolojik köleliği olarak tanımlanmak zorundadır. Bunun, anarko-sendikalizmin en düşman eleştirmenlerinin bile açıkça benimsemekte tereddüt edecekleri bir tavır olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, bir «ara ideoloji»nin olmadığı yolundaki iddianın gerçekten geçerli olup olmadığını sorgulamak anlamlı görünmektedir: Yoksa sendikal bilinç ile devrimci sosyalist bilinç arasındaki ikilik, belirli koşullarda bir tırmanmayı olanaklı kılan bir sürekliliği gizliyor olabilir mi?[8]

---

6) E.J. Hobsbawm, «Trends in the British Labour Movement Since 1850», *Labouring Men*, Weidenfeld ve Nicolson, 1964 içinde, s. 334-5.

7) Aynı yerde.

8) Gerçekten Lenin'in *Ne Yapmalı*'daki kendi açıklamalarında böyle bir sürekliliğin olduğu ileri sürülebilir. Sendikal bilince ilişkin ilk değinmesinde, onun

Lenin'in Ne Yapmalı?'da benimsediği katı tavrın, onun, sendikal mücadelenin işçilerin bilincini yükseltme potansiyelini oldukça vurguladığı daha önceki ve daha sonraki bazı yazılarıyla uyuşmadığını belirtmek gerekebilir. 1895-96 yıllarında yazdığı Rus Sosyal-Demokrat Partisi için program taslağı geleneksel Marksizmin düpedüz «iyimser» tezini yansıtmaktadır[9]; «Grevler Hakkında» adlı makalesinde ise çok daha ileri gider:

«Her grev işçilerin aklına güçlü bir biçimde sosyalizm düşüncesini getirir, sermayenin baskısından kurtulmak için işçi sınıfının tümünün mücadelesi düşüncesini uyandırır... Grev işçilere işverenlerin gücünün neye dayandığını, işçilerin gücünün neye dayandığını öğretir; onlara yalnız kendi işverenlerini ve kendi çalışma arkadaşlarını değil, bütün işverenleri, tüm kapitalist sınıfı ve tüm işçi sınıfını düşünmeyi öğretir...

Dahası, grev işçilerin gözlerini, yalnızca kapitalistlerin değil, hükümetin ve yasaların doğası konusunda da açar... Dolayısıyla, grevler işçilere birleşmeyi öğretir: Onlara, kapitalistlere karşı, ancak birleştiklerinde mücadele verebileceklerini gösterir; grevler işçilere tüm işçi sınıfının, tüm fabrika sahipleri sınıfına ve keyfi polis devletine karşı mücadelesini düşünmeyi öğretir...»[10].

Ne Yapmalı?, elbette, yalnız sendikal mücadele içindeki deneyimlerle işçilerin bilincinin kendiliğinden bu derece gelişeceğini kesinlikle reddediyordu; fakat Lenin 1905 devrimi olaylarındaki deneyimleri sonunda yine daha önceki «iyimser» değerlendirmesine döndü. İşçilerin, Putilov İşletmesi'ndeki kendiliğinden grev hareketi sırasındaki deneyimlerinin bir «devrimci içgüdü» ürettiğini düşünüyordu:

«Hareketin saf ekonomik temelden siyasal temele şaşırtıcı bir hızla kayması, yüzbinlerce işçinin sergilediği müthiş dayanışma ve enerji çok çarpıcı; ve bütün bunlar bilinçli bir Sosyal-Demokrasi etkisinin yokluğunda ya da ancak görülebilir olduğu bir durumda gerçekleşiyor.»[11]

---

kesimsel yapısından ve bu bilincin bireysel meslek çıkarları aşamasından sözeder. İzleyen, daha ayrıntılı sosyalist bilinç değerlendirmesinde, etkilenen *hangi sınıf* olursa olsun 'her türlü zorbalık, baskı şiddet ve haksızlığa karşılık verme' yeteneği üstünde durur. (*Toplu Eserler*, c. V, s. 375); bu vurgu özellikle Çarlık Rusyasının yarı-feodal koşulları için uygun kabul edilebilir. Lenin'in açık olarak yüzleşmekte başarısız olduğu şey orta bilinç aşamalarıdır. Yani sınıf olarak *işçilerin* ortak çıkarlarının kabul edilmesi ve bu çıkarların mevcut toplumsal yapıyla ters düşüyor olması gerçeği.

9) *Toplu Eserler*, c. II, 1960.

10) Aynı yerde, c. IV, s. 315-17.

11) «The St. Petersburg Strike», a.g.e., c. VIII, 1962, s. 92-3.

1905 olayları geliştikçe, Lenin «işçi sınıfının içgüdüsel olarak, kendiliğinden Sosyal - Demokrat»[12] olduğunu söylemeye kadar vardı. Aynı dönemi daha sonra tekrar gözden geçirirken ise klasik Marksist yaklaşıma döndü:

«Sermaye, işçileri büyük yığınlar halinde büyük kentlere toplar, onları birleştirir ve onlara birlik halinde hareket etmeyi öğretir. İşçiler, her adımda, baş düşmanları olan kapitalist sınıfla yüz yüze gelirler. Düşmanla bu çatışmasında işçi Sosyalist olur, toplumun bir bütün olarak tümüyle yeniden kurulmasının, her tür yoksulluğun ve baskının ortadan kaldırılmasının gerekliliğini kavramaya başlar.»[13]

Bu yorum 1917 devriminin arifesinde de yinelenir:

«Mücadelenin özellikle proleterce bir silahı olan grev, kitleleri harekete geçirmek için temel araçtır. Sömürülen sınıfı yalnızca mücadele eğitir. Ancak mücadele, ona kendi gücünün büyüklüğünü gösterir, onun ufkunu genişletir, yeteneklerini zenginleştirir, zihnini açar, iradesini güçlendirir... Ancak ekonomik mücadele, koşulların hemen ve doğrudan iyileştirilmesi mücadelesi, sömürülen kitlelerin en geri tabakalarını uyandırabilir, onlara gerçek bir eğitim verir, devrimci bir dönemde onları bir kaç aylık bir süre içinde siyasal mücadeleciler ordusuna dönüştürür.»[14]

İşin garibi bu görüş Rosa Luxemburg'un kendiliğindencilik kuramıyla büyük koşutluklar göstermektedir.

Luxemburg'un görüşü genellikle Leninizm ile tam bir çelişki içindeymiş gibi sunulur. Onun kendi görüşlerinin de Rus deneyine çok şey borçlu olması ilginçtir:

«Fakat Rus hareketinin bugüne kadar geçirmiş olduğu aşamalarda ne görüyoruz? Son on yılın en önemli ve verimli taktik dönüşleri hiçbir anlamda hareketin kararlı önderlerince 'icat' edilmemiştir —hele önde gelen örgütlerce hiç değil; bu dönüşler, her durumda, dizginsiz hareketin kendisinin, kendiliğinden ürünleri olmuştur... Bu durumların hepsinde başlangıçta 'eylem'in bulunduğunu söyleyebiliriz. Sosyal - Demokrat örgütlerin inisyatifinin ve bilinçli önderliğinin rolü giderek azalmıştır... Sosyal - Demokrat eylem... tarihsel olarak, en doğal sınıf mücadelesinden doğar. Böyle doğarken de, diyalektik bir çelişki içinde etkisini gösterir ve devinir. Bu çelişki, proletarya ordusunun başlangıçta bizzat mücadelenin içinde derlenmesi, mücadelenin görevleri konusunda gene bu mücadelenin içinde açıklığa kavuşmasıdır. Örgütlenme, aydınlanma ve mü-

12) «The Reorganization of the Party», a.g.e., c. X, 1962, s. 32.
13) «The Lessons of the Revolution» (1910), a.g.e., c. XVI, s. 301-2.
14) «Lecture on the 1905 Revolution» (1917), a.g.e., c. XXIII, 1964, s. 239-42

cadele birbirinden ayrı, mekanik ve zamansal olarak da birbirinden kopuk etkenler değil... sadece aynı sürecin farklı yanlarıdır.»[15]

Sendikalistlerden farklı olarak, Luxemburg sendikal mücadelenin her koşulda doğal olarak devrimci eyleme götüreceğini önermemiştir: «Ancak devrim döneminin güçlü atmosferinde, emek ile sermaye arasındaki her küçük, kısmi çatışma genel bir patlamaya gidebilir.»[16] Luxemburg'un temel argümanı açıklığını hep korumuştur: «Kitleleri faaliyetin kendisi eğitir.»[17]

Son önemli konuşmasında da bunda ısrar etmiştir:

«Sosyalizm mücadelesi ancak kitleler tarafından, doğrudan kapitalizme karşı, her fabrikada her proleterin kendi tekil işverenine karşı yürütülebilir... Sosyalizm buyrukla kurulamaz ve kurulamayacaktır, bu isterse en iyi ve en yetenekli sosyalist hükümet olsun. Sosyalizm kitleler tarafından, tek tek proleter bireylerin her biri eliyle kurulmalıdır.»[18]

Ne Yapmalı?'nın tek-yanlı kötümserliğinin alternatifi olan iyimser görüş elbette anarko-sendikalizmin, ekonomik mücadelenin doğrudan ve tek başına devrime yol açacağı tezinin kabul edilmesini gerektirmez. Lenin ile Luxemburg veya 1902'nin Lenin'iyle 1905'in Lenin'i arasındaki tartışma konusu sendikal bilincin sınırları sorunudur. İşçilerin kapitalizme muhalefetini dile getirecek, kapitalizmin yıkılmasında öncülüğü üstlenecek ve yeni bir toplumun kurulmasında rehberlik edecek bir partinin gerekliliği tartışma konusu değildi. Ayrım daha inceydi: Sendikal mücadelenin işçileri, bilincin devrimci bir genişlemesine yatkın kılma derecesi sorunuydu, devrimci parti ile kendiliğinden sendikal faaliyet arasında kurulacak ilişkinin türü sorunuydu.

Bu sorun, Gramsci'nin, sendikacılıkta içkin olan ikircikliliği incelediği 1919 - 1920 yazılarında merkezi bir konuma sahipti[19]. Gramsci bir yandan sendikaları şöyle nitelendirir:

---

15) «Organisational Questions of Russian Social Democracy» (1904), *Leninizm or Marxism?* olarak yayınlanmıştır (1935). Luxemburg'un görüşleri ve Lenin'le «örtük anlaşması» J.P. Nettl tarafından *Rosa Luxemburg*, (Oxford University Press, 1966) adlı yapıtta ele alınmıştır. Özellikle bkz. s. 286-93, 334, 496-503.

16) «Massenstreik, Partei und Gewerkschaften» (1906), Nettl'den altıntı, s. 501.

17) «Alman Komünist Partisinin Kuruluş Kongresinde Konuşma» (1918), Cliff'in, *Rosa Luxemburg* adlı yapıtından alıntı, s. 44.

18) A.g.e. alıntı Nettl'den, s. 756.

19) *L'Ordine Nuovo*. Bu makalelerden bir seçme «Soviets in Italy» adıyla *New Left Review*'da 1968'de yayınlandı (aynı adla «İşçi Denetimi Enstitüsü» tarafından broşür olarak yayınlandı 1969). Gramsci'nin düşüncelerinin tartışılması için bkz. J.M. Cammett, *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism*, 1971 ve A. Pozzolini, *Antonio Gramsci: an Introduction to his Thought*, 1971.

«...Sermayenin egemen olduğu tarihsel döneme özgü proleter örgüt tipleri. Bir anlamda, kapitalist toplumun ayrılmaz bir parçası oldukları ve özel mülkiyet düzeninde içkin olan bir işlev taşıdıkları kabul edilebilir.»[20]

Gramsci bütünleşme tezine bir de bürokratikleşmeyi eklemiştir:

«İşçiler 'kendi' örgütlerinin oluşturduğu geniş yapının yani sendikaların dev bir aygıt haline geldiğini ve, artık, kendi yapı ve karmaşık işlevlerine içsel, ama kitlelere yabancı yasalara uyduğunu hissederler... Mevcut kurumsal hiyerarşi içinde iktidar iradelerinin yeterince açık ve kesin bir biçimde dile getirilmediği duygusuna kapılırlar.

Bu de facto koşullar işçileri tedirgin eder fakat birer birey olarak bunları değiştirecek güce sahip değillerdir: Sendika aygıtlarının bürokratik yapılarında içkin olan demir yasalarla karşılaştırıldığında her insanın dünyası ve istekleri çok küçük kalır.»[21]

Gramsci bu tür içsel gelişmelerin, sendikaların toplu sözleşme sürecindeki dışsal faaliyetlerinin doğal bir sonucu olduğunun farkındadır.

«Sendikanın faaliyet alanını yoğunlaştırması ve genelleştirmesi hareketin güç ve disiplininin merkezi bir dairede toplanması ile sonuçlanır. Bu daire derleyip toparladığı kitlelerden kopar; kendisini, büyük kargaşalı kitlelerin tipik özelliği olan çalkantılı anaforlardan ve akımlardan uzak tutar. Sendika böylece sözleşme imzalama ve sorumluluk üstlenme yeteneğini kazanır ve işvereni, işçilerle ilişkilerinde, belli bir yasallığı kabul etmek zorunda bırakır. Bu yasallık, işverenin, sendikanın yükümlülüklerini karşılama yeteneği ve çalışan kitlelerin sözleşme yükümlülüklerine uymalarını sağlama yeteneğine duyduğu güvene bağlıdır.»[22]

Bu, sendikaların üyelerine somut kazanımlar sağlama görevi için zorunlu olduğu ölçüde, toplu sözleşmenin getirdiği düzen kendi - içinde iyi olarak görülmeye başlamıştır.

«Sendika bürokratı işçi-işveren ilişkilerinde yasallığı sürekli bir durum olarak algılar. Çoğu kez, o da bu yasallığı mülk sahibinin bakışaçısından savunur. Çalışan kitlelerden kaynaklanan her şeyi kargaşa ve inatçılık olarak görür. İşçinin kapitalist disipline karşı isyan eylemini bir isyan olarak anlamaz; burada, yalnızca, kendi içinde ve kendisi - için çok önemsiz sayılabilecek olan fiziksel eyle-

---

20) «Soviets in Italy», *New Left Review*, sayı 51, 1968, s. 36.

21) Aynı yerde, s. 35.

22) Aynı yerde, s. 39.

mi algılar... Bu koşullarda sendika disiplini ancak sermayeye hizmet edebilir.»[23]

Ne var ki, Gramsci bu argümanları geliştirirken, aynı zamanda da, sendikacılığın bu niteliklerinin, işçi sınıfının birliği ve öz-güvenine yaptığı katkı dolayısıyla çok olumlu değer taşıdığında da ısrar ediyordu: «Sendika üretici güçlerin eşgüdümünü sağlar ve sanayi aygıtına toplulukçu bir biçim kazandırır.»[24] Sosyalizmin bakışaçısından önemli olan, sendikal «yasallığın» geçici niteliğinin görülmesiydi.

«İşçi-işveren ilişkilerinin yasaya bağlanmış olması işçi sınıfı için büyük bir zaferdir, fakat bu nihai ve kesin zafer değildir. Sanayide yasallık işçi sınıfının maddi yaşam koşullarını iyileştirmiştir, fakat bu bir uzlaşmadan başka bir şey değildir — yapılması gerekli olan ve güçler dengesi işçi sınıfı lehine değişene kadar desteklenmesi gereken bir uzlaşma.»[25]

Gramsci'nin çözümlemesinde, resmi sendikacılıkta içkin olan kurumlaşma ile İtalyan sanayiinde ortaya çıkmış olan Fabrika Konseylerinin faaliyetleri arasındaki diyalektik karşıtlık merkezi bir konuma sahipti. Gramsci Konseylerin «temeli temsile dayanan, alanı da sanayi olan yeni bir tür proleter kurumları»[26] olduğunu ileri sürüyordu.

«Bu temsili aygıtı kurmakla işçi sınıfı aslında üretimin ilk harekete geçirici gücünün, en önemli aletinin, işçi sınıfının kendisinin kamulaştırmasını tamamlar. Böylelikle, işçi sınıfı kendi organik birliğinin bilincine ererek ve kendini kapitalizmin karşısına bir bütün olarak koyarak kendini yeniden - keşfeder. İşçi sınıfı, böylece, sınai gücün ve bu gücün kaynağının fabrikaya dönmesi gerektiğini ortaya koymuş olur. Fabrikayı, yeni bir ışıkta, işçilerin bakışaçısından, işçi sınıfının kendisini özgül bir organik bütün olarak oluşturduğu bir biçim, yeni bir devletin —işçi devletinin— hücresi ve yeni bir temsil sisteminin —Konsey sisteminin— temeli olarak sunar.

Fabrika Konseyi işçi-işveren ilişkilerindeki yasallığın olumsuzlanmasıdır. Her an bu yasallığı yıkma eğilimini taşır, çünkü zorunlu olarak işçi sınıfını üretimde iktidarı ele geçirmeye yöneltir ve işçi sınıfını gerçekten de üretimdeki iktidarın kaynağı haline getirir... Fabrika Konseyi devrimci kendiliğindenciliğiyle her an sınıf mücadelesini başlatma eğilimini taşır, sendika ise bürokratik biçimiyle sınıf mücadelesinin herhangi bir an başlamasını engelleme

---

23) Aynı yerde, s. 41.
24) Aynı yerde, s. 45.
25) Aynı yerde, s. 39.
26) Aynı yerde, s. 33.

eğilimini. İki kurum arasındaki ilişkiler öyle olmalıdır ki, Konseylerin havai bir davranışı işçi sınıfının geri adım atmasına, bir işçi sınıfı yenilgisine neden olmasın; başka bir deyişle, Konseyin devrimci niteliği sendika üzerinde etkisini gösterip sendikanın bürokratikliğini çözerken, Konsey sendikanın disiplinini kabul edip özümlemelidir.

Konsey her an işçi-işveren ilişkilerinde yasallığın ötesine geçme eğilimini taşır. Konsey, sömürülen, zorbalığa uğrayan, kölece çalışmaya zorlanan kitledir; dolayısıyla, her isyanı evrenselleştirme, gücünü ortaya koyduğu her eylemine devrimci bir boyut ve değer katma eğilimindedir.»[27]

Gramsci'nin Fabrika Konseyleri çözümlemesinin aynı dönemde Britanya işyeri temsilcileri hareketi ideologlarınca geliştirilen kuramlara çok yakın olduğu noktalar vardır.[28] Örneğin Murphy, şunda ısrar etmiştir: «işyerlerini...yeni örgütlenme birimleri olarak alıp... Büyük Sanayi Birliği yapısını kurabilir, işçi hareketini gerçek bir demokrasi ruhuyla canlandırabilir ve bu süreçte sendikal hareketin tarihsel mücadelesinde kazanılmış hiçbir gerçek değeri de yitirmeyebiliriz.»[29] Geriye bakıldığında, o dönemde yaygın olan işyeri örgütlenmesine ilişkin birçok nitelendirmenin romantikliği inkâr edilemez[30]; çalkantılı toplumsal bağlam ve en belli başlı kitle hareketlerinin devrimci önderliği dikkate alındığında, belli bir tek-yanlı iyimserlik anlaşılabilir. Bu Gramsci'nin durumunda özellikle belirgindir: Gramsci'nin Fabrika Konseylerinin, resmi sendikacılıkta içkin olan bütünleştirici ve bürokratik eğilimlerden bağışık olduğu yolundaki iddiası, gerçeklikten çok umutlara dayanıyordu.

Gene de, bu tür kuramların, iki temel nedenle, süregelen bir önemleri vardır. İlkin, kitle örgütlerinin, önderliğin otokrasisini sınırlama doğrultusundaki doğal eğilimlerini ortaya koymaları, Gouldner'in, Michels'in daha çok bilinen çözümlemesi karşısında geliştirdiği 'demokrasinin demir yasası' anlayışının ilk tutarlı ifade-

---

27) Aynı yerde, s. 34, 39-40.
28) Bu koşutlukları James Hinton *The First Shop Stewards' Movement*, (George Allen ve Unwin, 1973) adlı yapıtında ele alır.
29) J.T. Murhpy, *The Workers' Committee*, 1918, s. 8.
30) G.D.H. Cole (İngiliz hareketinin önde gelen kuramcısı) «Sendikalar, tüm eksiklikleriyle ve sınırlarıyla, en yüksek toplumsal amaçlara yönelik loncalara dönüştürülebilirler ve 'denetime müdahale' süreciyle işyerinde tüm denetimi ellerine geçirebilirler, bu muhtemelen işveren sınıfını işlevsiz ve aşılmaya açık duruma getirir» görüşünü daha sonra 'saçmalık' olarak kabul etmişti. (Pribicevic'in «önsöz»ü, *The Shop Stewards' Movement*, s. VII.)

siydi.[31] Ancak, bu kuramların, işyeri düzeyindeki sendikal örgütlenmenin iktidarının ve denetiminin taşıdığı devrimci potansiyele ilişkin görüşlerinde içerilen sendikal bütünleşme tezi eleştirisi, bazı yönlerden daha da önemlidir.

Bu potansiyeli Gramsci İtalya'daki «iç komisyonlar» (ki bunlar Britanya'daki işyeri temsilcileri «komiteleri»ne koşuttur) çözümlemelerinde açıkça ortaya koymuştu: «bugün, iç komisyonlar kapitalistlerin fabrikadaki gücünü sınırlamakta ve hakemlik ve disiplin işlevlerini yerine getirmekteler. Yarın, gelişip zenginleştiklerinde komisyonlar, kapitalistin yönetim ve idareye ilişkin bütün yararlı işlevlerini devralıp işçi sınıfı iktidarının organları haline gelmelidirler.»[32] Fabrika içinde «Ortodoks» sendikal faaliyetin işçi denetimi[33] biçimlerinin dayatılması doğrultusunda genişlemesi eğilimine ta savaşın patlak vermesinden önce Cole işaret etmişti:

«Toplu sözleşme yönteminin, yalnız ücretler ve çalışma saatleri sorunlarında değil, işverenle işçiler arasında işyerinde çıkabilecek her türlü sorunda uygulanabileceği artık kavranıyor. Toplu sözleşme yalnız toplu olarak işçilerin yaşam standartlarını güvence altına almakla kalmaz; ayrıca bireysel acıların giderilmesi için de yararlı olabilir. Dahası, yönetimin fiilen denetlenmesine katılmak için bir araç olarak kullanılabilir. Ücretlerin tartışılması kaçınılmaz olarak yönetimin tartışılmasına yol açar ve tartışma hakkı karışma hakkına dönüştürülebilir. Son huzursuzluklarda işçiler çalışma hayatındaki yetkilerinin yeni alanları kapsayacak biçimde genişletilmesini talep ediyorlar. İşyerinde otokrasi yıkılmaya başladı bile...»[34]

Daha sonraları, böyle bir sürecin taşıdığı potansiyeller işçi denetimi üzerine çalışan bir dizi İngiliz kuramcı tarafından ayrıntılı olarak incelendi; özellikle lonca sosyalistleri «yayılan denetim» kavramıyla bu anlayışı geliştirdiler[35].

---

31) A.W. Gouldner, «Metaphysical Pathos and the Theory of Bureaucracy», L.A. Coser ve B. Rosenberg (derl.), *Sociological Theory*, Collier Macmillan, 1964, içinde.

32) «Soviets in Italy», *New Left Review*, s. 29.

33) Burada «işçi denetimi» terimi geleneksel anlamıyla yönetimin özerkliğinin işçilerce sınırlanması anlamında kullanılmıştır: Yani nihai egemenliği elinde tutan yönetimce alınan kararları, tâbi kişiler olarak işçilerin gözetimi, hatta engellemeleri, anlamında. İşçilerin egemenliği ellerinde tuttukları ve üretime ilişkin tüm kararlarda kollektif olarak yetki sahibi oldukları durum —gevşek kullanımıyla 'işçi denetimi'— daha çok 'işçi yönetimi' olarak adlandırılır.

34) *The World of Labour*, 1913, s. 8-9.

35) Bu tür kuramlardan bir seçme için bkz. K. Coates ve A. Topham (derl.), *Industrial Democracy in Great Britain*, MacGibbon ve Kee, 1968. (1970'de *Workers' Control* adıyla yeniden yayınlandı.)

Toplumsal devrimin bir eylemden çok bir süreç olduğu anlayışı bütün «yayılan denetim» kuramlarının ayrılmaz parçasıdır. Veya daha kesin olarak, bu tür kuramlar «klasik» devrimci doruk perspektifini dışlamamakla birlikte, kapitalizmin **içinde** gedikler açılmasının olanaklılığını, hatta zorunluluğunu sonunda sosyalizme geçişin bir temeli olarak önemserler. Bu açıdan, Marx'ın «işçi sınıfının ekonomi politiği» kavramıyla bir koşutluğa işaret edilebilir. Açış Konuşması'nın yeniliği, Harrison'un belirttiği gibi, şuydu: İlk kez, «Marx proletaryanın, kendi mülkiyet biçimini ve üretimi örgütleme ilkelerini kapitalist üretim tarzı içinde oluşturabileceğini kabul etmişti... Dolayısıyla, işçi sınıfı tam da bu kazanımları güvence altına almayı, genişletmeyi, güçlendirmeyi ve genelleştirmeyi amaçlayabilir. İşçi sınıfının ilerlemesi artık **parti örgütünün mükemmelleştirilmesi ile değil, mevcut üretim tarzında açtığı gediklerle ölçülmektedir.**»[36]

Sosyalist devrime ilişkin «kıyamet» kuramlarıyla çelişen bu bakışaçısı bir yazar tarafından «rakip sistemler modeli» olarak adlandırılmıştır[37]. Bundan herhalde şu anlamı çıkarmak gerekir: Kapitalist üretim tarzında açılan her gedik proletaryanın gücünü arttıracak, kapitalist sınıfınkini ise azaltacak ve böylece sürecin —Rusya'da 1917'de Şubat ve Ekim devrimleri arasında varolan durum[38] gibi— bir «ikili iktidar» durumuna doğru yönelmesine yol açacaktır. Troçki'nin bu döneme ilişkin açıklamalarında Açış Konuşması'nın yankıları şöyle yer alır:

«Bu ikili egemenlik, iktidarın iki eşit parçaya bölünmesi ya da herhangi bir biçimsel güçler dengesinin olanaklı olduğu varsayımına dayanmaz, hatta genel olarak bunu dışlar. Bu, anayasal değil devrimci bir olgudur. Toplumsal dengenin yıkılmasının devlet üstyapısını bölmüş bile olduğu anlamını taşır bu durum. Rakip sınıflardan her birinin, artık, özü gereği birbiriyle bağdaşamayacak ayrı ayrı yönetim örgütlerine dayandıklarını gösterir; bu örgütlerden biri miyadını doldurmuştur, öteki ise kuruluş aşamasındadır ve bunlar yönetim alanında, her adımda, birbirlerini karşılıklı olarak itip kakarlar.»[39]

«İşçi sınıfının ekonomi politiği»nin «burjuvazinin ekonomi politiği»nin hegemonyasına karşı önemli bir tehdit oluşturduğu böyle bir durum, zorunlu olarak, istikrarsızdır.

---

36) R. Harrison, «The British Labour Movement and the International in 1864», *Socialist Register*, 1964, s. 305.

37) S. Moore, *Three Tactics*, 1943, s. 58.

38) Bu Lenin tarafından ayrıntısıyla tartışılmıştır: «The Tasks of the Proletariat in Our Revolution», *Toplu Eserler*, c. XIV, 1964.

39) *The History of the Russian Revolution*, 1932, c. I, s. 222.

«Toplum iktidarın yoğunlaşmasına gereksinim duyar ve yönetici sınıf kimliğinde... karşı konulmaz bir biçimde bunu elde etmeye uğraşır. Fakat rakip sınıflar ve partiler bu sürecin uç noktasına varmadan önce... oldukça uzun bir süre boyunca, kendilerini, bir ikili iktidar sistemine razı olma ve hatta onu meşrulaştırma zorunda hissedebilirler. Gene de bu sistem kaçınılmaz olarak patlamayla sonuçlanacaktır.»[40]

İkili iktidar kavramı genel olarak devletin denetimine ilişkin çözümlemelerde kullanılırsa da, fabrika içinde üretimin denetimi bağlamında da kullanılması anlamlıdır. Troçki'nin kendisi, 1917 yazında Rusya'daki duruma ilişkin tartışmalarında bunu görmüş ve fabrika komitelerinin üretimde bir tür ikili iktidar yarattıklarını ileri sürmüştür: «İşçilerin iradesi dışında bir şey yapmak... olanaksızdı.»[41] Bir başka yerde, «fabrikadaki ikili iktidar ile devletteki iki iktidar» arasındaki ilişkiyi ayrıntısıyla ele almıştır[42]. Bu noktada, Açış Konuşması'ndaki argümanına ilişkin olarak Marx'ın kendisinin getirdiği kayıtlar anlamlıdır: «toprak ağaları ve sermaye ağaları siyasal ayrıcalıklarını daima ekonomik tekellerini savunmak ve sürdürmek için kullanacaklardır. Emeğin kurtuluşunu kolaylaştırmak bir yana, bu kurtuluşun karşısına her türlü engeli çıkarmaya devam edeceklerdir... Dolayısıyla, siyasal iktidarı ele geçirmek işçi sınıfının büyük görevi haline gelmiştir.»[43] Aynı şekilde Troçki de şunda ısrar etmiştir:

«Eğeri üstünde kendisini sağlam hisseden bir burjuvazi, asla, fabrikalarında ikili iktidarı hoş görmeyecektir... Dolayısıyla, işçi denetimi düzeni özü gereği geçicidir, bir geçiş düzenidir ve ancak burjuva devletinin sarsıldığı, proletaryanın hücumda olduğu ve burjuvazinin geri çekildiği döneme tekabül eder... Bunun anlamı, fabrikalardaki ikili iktidarın devletteki ikili iktidara tekabül ettiğidir. Ancak, bu ilişki mekanik bir biçimde, yani fabrikada ikili iktidarla devlette ikili iktidarın günışığına aynı gün çıkacağı biçiminde anlaşılmamalıdır... Belirli koşullarda... işçilerin üretimi denetlemesi belli bir ülkede siyasal ikili iktidardan önce gelebilir.»[44]

Bu çözümleme Gramsci'nin yazılarıyla bir başka bağlantı daha kurmaya olanak vermektedir. İtalyan hükümetinin ve işverenlerinin Fabrika Konseylerinin artan gücünü yıkma yönündeki kararlı

---

40) Aynı yerde, s. 222-3.
41) Aynı yerde, c. II, s. 325.
42) «Letter to Correspondents in Germany», *The Militant*, Ekim 1931, ayrıca, bkz. *What Next? Vital Questions for the German Proletariat*, 1932.
43) *Seçme Eserler*, c. I, s. 384.
44) «Letter to Correspondents in Germany», (bkz. not. 42).

(ve sonunda başarılı) çabalarını gözönünde tutarak, Gramsci iki ayrı denetim sisteminin özerk işleyişinin uzun zaman dayanamayacağında ısrar etmiştir:

«İtalya'da sınıf mücadelesinin mevcut aşaması, ya devrimci proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirmesinin ve üretkenlik artışını olanaklı kılacak yeni üretim ve bölüşüm tarzlarına geçişin arifesi aşamasıdır, ya da mülk sahibi sınıfların ve yönetici kastın korkunç bir tepkisinin arifesi aşaması. Sanayi ve tarım proletaryasının kölece çalışmaya mahkûm edilmesi için hiçbir şiddetten kaçınılmayacaktır: İşçi sınıfının siyasal mücadele kurumlarını (Sosyalist Parti'yi) acımasızca yıkmak, ekonomik olarak direnmesini sağlayan kurumlarını da (sendikaları ve kooperatifleri) burjuva devletinin aygıtlarına özümlemek için bir açık artırmaya girişilecektir.»[45]

Britanya'daki mevcut durum elbette, Troçki ve Gramsci'nin terimleriyle kolayca yorumlanamaz; çağdaş çatışmaların temelinde, işyerinde işçilerin denetime müdahalesinden çok, geleneksel denetim biçimlerinin değişen bir ekonomi ve teknoloji bağlamında tahammül edilmez hale gelmesi yatıyor. Fakat, Britanya'da örgütlü işçilerin hücumda değil de savunmada olmalarına karşın, sözü edilen argümanlar gene de geçerliliğini koruyor. Son tahlilde, işçilerin işyerindeki geleneksel denetimleri ancak daha geniş siyasal ve ekonomik iktidar yapılarına yol açacak bir taarruz stratejisinin yürütülmesiyle sağlanabilir.

BAZI SONUÇLAR

Marx'ın en bilinen devrim anlayışı işçilerin sefaletiyle radikalleşmelerini özdeşleştirmiştir; sendikalara ilişkin ilk kuramı, bu örgütlerin siyasal önemini, tam da bunların, işçilerin ekonomik koşullarının kötüleşmesini engelleme yeteneğine sahip olmadıkları varsayımında bulur. Sefalet ile devrim ateşi arasında kurulan bu eşitlik, (çağımızda «ideolojinin sonu» nu ilan edenler gibi) «ortodoks» Marksistleri de, sendikaların ekonomik kazanımları gerçeğini işçi sınıfı içinde devrimci bilincin gelişmesi önündeki bir engel olarak yorumlamaya yöneltmiştir.

Ne var ki, Marx'ın «işçi sınıfının ekonomi politiği» formülasyonu ve sonra gelen sosyalist kuşağın geliştirdiği kuramlar bir alternatif perspektifi olanaklı kılmaktadır: Bu perspektiften bakıldığında, işçi sınıfının somut kazanımları, giderek daha ihtiraslı ve zorlayıcı taleplerin temelini oluşturur; bu taleplerin doruğa ulaştığı noktada sınıf iktidarının iki uzlaşmaz odağı arasındaki açık yüzleşme yer

45) «Soviets in Italy», *New Left Review*, s. 51-2.

alır. O zaman şu soruyu sormak gerekmektedir: Maddi düzelmeler hangi bağlamda bir palyatif işlevini görür, hangi bağlamda uyarıcı etkisi yapar? Hangi kazanımlar üretimin kapitalist denetiminde gedikler açar, hangileri işçilerin ve onların örgütlerinin kapitalist hegemonyaya özümlenmesine yol açar?

Canalıcı bir öğe, bu tür reformların ne yolla gerçekleştirildiğidir. Troçki, sınıf mücadelesine dayanan karar sürecine katılım ile sınıf işbirliğine dayanan katılımı birbirinden ayırmakla bu noktayı özlü bir biçimde dile getirmiştir. İkincisi ekonomik ve siyasal sistemin istikrarına yönelik bir tehdit oluşturmaz: «bu durum, işçilerin sermaye üzerindeki denetimi değil, işçi bürokrasisinin sermayeye tâbiyetiydi. Deneyimlerin gösterdiği gibi bu tâbiyet uzun zaman sürebilir —proletarya sabrettiği kadar.»[46] Britanya işyeri temsilcileri hareketinin kuramlarında da benzer bir ayırım temeldir: «Sendikaların düsturu, içeri kabul edilme değil içeri girme olmalıdır.»[47] İstilâyı özümlenmeden ayıran şey, esas olarak, bağımsız bir iktidar tabanının sürekliliğidir; bu tabanın harekete geçirilmesi sürekli olarak gündemde olmalıdır. Endüstri ilişkileri üzerine mevcut kuramda, tek taraflı düzenleme ile birleşik düzenleme arasındaki karşıtlık buna bir paralel oluşturur. İşverenleri, politikacıları ve onların akademik danışmanlarını bu kadar korkutan şey, işçilerin işyeri örgütlerinde uygulanan denetimin özerk niteliğidir. Görülmüş olduğu gibi, yönetimin «denetimi (güya) paylaşarak yeniden ele geçirmesi» gerektiği savı, doğal bir özümleme reçetesidir. Dolayısıyla şunda ısrar etme gereği vardır:

«Denetimden pay almak, işçilerin, hiçbir şekilde, işverenle birlik olması, veya onunla ortak sorumluluk yüklenmesi, veya onunla herhangi bir biçimde özdeşleşmesi anlamına gelmez... Gerçekten, işyerinin günlük akışı içinde, onunla, temsilcileri aracılığıyla pazarlığa girmek zorunda kalacağız, ama tersini yapmaya gücümüz yettiği sürece, onun çıkarlarını benimsemek, veya onları herhangi bir şekilde beslemek zorunluluğumuz yoktur. Politikamız, şimdi küstah ve zorba gaspçıların elinde olan kendi çalışma alanımızı istilâ etme politikasıdır ve ilerlerken elde ettiğimiz kazanımları **yalnız biz ve bağımsız olarak** denetleriz».[48]

Aynı biçimde büyük önem taşıyan ve özdeş olmamakla birlikte, bununla bağlantılı bir etken de, bugüne dek sistematik bir biçimde üzerine eğilinmemiş olan, işçilerin maddi gelişmenin işleyişini **kavrayışıdır.** Bu boyutla ilgili olarak aydınlatıcı bir içgörüyü Lenin'in,

---

46) «Letter to Correspondents in Germany.»
47) Goodrich, *Frontier of Control*, s. 253.
48) W. Gallacher ve J. Paton, *Towards Industrial Democracy*, 1917.

işçilerin ekmeği konusundaki görüşlerinde bulmak mümkündür.

«Petrograd'ın uzak bir işçi banliyösündeki küçük bir işçi evinde akşam yemeği yeniyor. Ev sahibesi masaya ekmek koyuyor. Ev sahibi, 'Bak ne güzel ekmek. Artık «onlar» bize kötü ekmek vermeye cesaret edemiyorlar. Biz de Petrograd'da bir daha iyi ekmek alabileceğimizi ummaktan bile vazgeçmiştik' diyor.

Temmuz günlerinin bu tür bir sınıf bilinciyle değerlendirilmesine şaşırmıştım... Ekmeğe gelince, yoksunluğu bilmeyen biri olarak, onu aklıma bile getirmemiştim. Ekmeği varsaymıştım, onu yazarlığın bir yan-ürünü olarak almıştım sanki...

'«Onları» biraz sıkıştırdık; artık eskiden olduğu gibi bize efendilik etmeye kalkışmayacaklar. Gene sıkıştırıp, sonra da tümüyle kapı dışarı edeceğiz.' İşte işçinin düşündükleri ve duydukları bunlar.»[49]

İktidar ilişkilerinin sergilenmesi işçilerin algılayışlarının belirlenmesinde en belirgin etken ise de, tek etken değildir: Eylem ile bilinç arasındaki, daha önce sözü edilen farklılık da buradan kaynaklanır. Bu farklılığı yorumlamaya çalışırken, sendikacılığın en tipik işlevlerinin sıradanlaştırma ve uzlaştırma çevresinde döndüğünü gözönüne almak özellikle önemlidir. Süregiden bir 'istilâ' bilincinin kendi kendisini ancak anormal koşullarda ayakta tutabileceği ileri sürülebilir. İngiliz sendikacılığı tarihinde en sürekli sloganlardan birinin «meydan okuma değil, savunma» olmuş olması boşuna değildir.[50]

Sorun böylece yeniden ortaya çıkmaktadır: Sendikal faaliyet ile devrimci parti arasındaki ilişki nasıl olmalıdır ki, 'normalleşme' eğilimleri yansızlaştırılabilsin? Fabrika Konseyleri döneminde, Gramsci'nin gözünde reçetenin ne olduğu açıktı: «Parti halk kitlelerinin tarihsel bilinciyle özdeşleşir ve onların karşı konulamaz, kendiliğinden hareketini yönetir.»[51] Partinin görevi, «kapitalizmin işçi sınıfına dayattığı durumun yarattığı isyan dürtülerini bilince ve devrimci yaratıcılığa dönüştürmek»ti[52]. Bu işlev örgütsel olmaktan çok ideolojik bir işlev olarak düşünülüyordu. Luxemburg gibi Gramsci de partinin, kendiliğinden mücadeleye egemen olmaya çalışmaması gerektiği konusunda ısrarlıydı. «Partinin rolü konusunda sekter bir anlayışın, devrimci süreci parti biçimlerine bürünmeye zorlayarak, hareket halindeki kitleleri yönetmesi gereken bir aygıtı doğrudan iktidarın mekanik biçimlerinde dondurmaya yönelmesi felâket

49) *Toplu Eserler*, c. XIV, s. 120.

50) Burda Anderson'un korporatif ve hegemonik sınıf bilinci arasındaki ayrımına başvurulmalı. Bkz.: «Origins of the Present Crisis», *Towards Socialism* içinde, s. 33-39.

51) «Soviets in Italy», *New Left Review*, s. 43.

52) Aynı yerde, s. 41.

olur.»[53] Tersine, parti; «neden-sonuç ilişkilerinin iç-içe örüldüğü ve tersine döndüğü tek bir diyalektik gelişme süreci içinde»[54] kendiliğinden hareketlerle etkileşmeliydi.

«Partinin, sanayi ve tarım proletaryasının verdiği sınıf mücadelesi gerçekliğinde sürekli bir biçimde kök salmış olması, bu mücadelenin çeşitli aşamalarını ve türlü ortaya çıkış biçimlerini anlayabilmesi ve bu çeşitlilikten bir birlik türetebilmesi çok önemlidir. Partinin, hareketin bütününe gerçek bir önderlik sunacak durumda olması ve kitlelere, mevcut korkunç düzensizlikte bir düzenin içkin olduğu inancını verebilmesi gerekmektedir...»[55]

Deneyler, çok geçmeden, Gramsci'nin kendiliğinden hareketi değerlendirişinin aşırı iyimser olduğunu gösterecekti[56]. 1920'lerde İtalya'da —ve genellikle Avrupa'da —yaşanan olaylar işçi sınıfı bilincinin uçarılığını ve açıkça devrimci olan bir sendikacılığın geçici olduğunu gösterdi. Buradan —ve Lenin ile Luxemburg'un daha önce ele alınan argümanlarından— çıkarılacak sonuç, hiç kuşku yok ki, sendikal bilincin sınırlarının farklı tarihsel dönemlerde belirgin farklılıklar gösterdiği ve kısa bir süre içinde kökten bir biçimde değişebileceğidir. Özgül nesnel koşullar altında kollektif işçi eylemleri eğitim açısından büyük bir potansiyel taşıyabilir; farklı, belki de daha tipik durumlarda, işçilerin bilincinin kendiliğinden gelişmesi burjuva ideolojisinin sınırlarını aşmakta mutlak olarak başarısızlığa düşebilir. Dünya tarihi içinde kendi başına büyük bir anlam taşımayan belirli bir zaferin ya da yenilginin parçası olmak, işçilerin öznel güvenleri ve umutları açısından önemli sonuçlara yol açabilir.

Dolayısıyla, maddi reformlar için verilen mücadeleyle bilinçliliğin gelişmesi arasında bağlanti kuracak genel bir kuram yoktur. Britanya'daki mevcut durum, daha önce açıklanan nedenlerden dolayı, olsa olsa, hiç yerleşik olmayan bir «ikili iktidar» olarak görülebilir. Fakat koşulların faaliyet ile bilinç arasındaki farklılığın kendiliğinden kapanmasına izin verip vermeyeceği; sendikal örgütlenmenin yerleşik haklarına yöneltilen eşgüdümlü saldırıların, doğal bir biçimde, eleştirel toplumsal bilincin yükselmesine yol açıp açmayacağı; ya da şimdi geçerlikte olan sınırlı ufkun varlığını sürdürüp, kaçınılmaz olarak yenilgi ve moral bozukluğu karışımı bir so-

---

53) Aynı yerde, s. 44.
54) Aynı yerde, s. 47.
55) Aynı yerde, s. 52.
56) Fabrika Konseylerinin çöküşü Gramsci'yi partinin rolüyle ilgili çözümlemelerini köktenci biçimde gözden geçirmeye ve Lenin'in *Ne Yapmalı*'da savunduğu görüşlerle temelde özdeş görüşler benimsemeye yöneltti.

nuca götürüp götürmeyeceği yanıtsız bir soru olarak kalmak zorundadır; bu sorunun yanıtı, son tahlilde, kuramsal spekülasyona değil pratik faaliyete ve pratik deneyime dayanacaktır. Başka bir deyişle, kuramsal sorun ancak mücadelenin praxis'i aracılığıyla çözülebilir.

İngiltere'de Kömür İşçileri Grevi—1984/1985

Tayfun ERTAN

İngiltere'de 12 Mart 1984 tarihinde başlayan kömür işçileri grevi 358 gün sürdü. Enerji kesiminin alt yapısını oluşturan son derece önemli bir üretim dalında, ülke tarihinin en uzun greviydi bu. Ne ücret artışı elde etmeye, ne de çalışma koşullarını iyileştirmeye yönelikti. Başbakan Thatcher'in, 'İkinci Dünya Savaşından bu yana hükümetlerin karşılaştığı en önemli savaş', olarak tanımladığı grev, enerji kesiminde ekonomik bunalımla birlikte nükleer enerjiye dayalı yeni bir yapılanmaya gitme stratejisinin, kömür üretim dalı üzerinde yarattığı ekonomik ve toplumsal tehditleri durdurmaya yönelik bir işçi hareketiydi. Aynı zamanda, 1979 yılında iktidara gelen 'yeni sağın', savaş sonrasında oluşan toplumsal uzlaşmaya dayalı geleneksel yönetim kalıbında işçi hareketinin sahip olduğu söz hakkını kırma projesine karşı, ülkenin en güçlü sendikalarından birinin giriştiği direnişin sembolüydü. Grevde sendika yenik düştü. Bunda, grevin yönetimindeki stratejik hatalar, Thatcher hükümetinin yıllar öncesine giden hazırlıkları, genel anlamda işçi hareketinin greve destek olamaması gibi tarihsel olduğu kadar, konjonktürel olgular üzerine oturan nedenlerin herbiri etkili oldu. Bu yazı grevin birbirinden ayrı her yönünü kronolojik bir akış içinde anlatmayı hedeflemiyor; grevin içerik ve biçimini belirleyen nedenlere sonucu etkiledikleri ölçüde açıklık kazandırmayı amaçlıyor. Dolayısıyle öykü biraz erken bir tarihten başlıyor.

I

Kömür işçileri, ücret ve çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla, ulusal düzeyde greve gitmeyi, 1926 yılındaki ağır yenilgi üzerinden 46 yıl geçtikten sonra, 1972 yılında göze alabildiler. 1972 ve hemen ardından 1974 yıllarında girişilen grevler, NUM[1] için dönüm noktaları oldu. Sendika her iki grevde de, başbakan Edward Heath' in Muhafazakâr Parti hükümetlerini küçük düşüren başarılar elde etti. Öyle ki, 1974 grevi Muhafazakâr Parti hükümetini iktidardan indirdi. Bu grevlerin başarıları, NUM'a işçi hareketi içinde, gerek genel ücret düzeylerinin belirlenmesi, gerek eylem açısından öncü sendika rolünü verdi. 1984 - 85 grevinin karmaşık, çok katmanlı örgüsünü biraz olsun aralamada, 1926 olaylarının mirası ne kadar önemliyse, 1972 ve 1974 grevleri de daha sonra sahneye çıkacak kişilerle tanışmak, bu kişilerin düşünce yapılarının oluşumunu anlamak ve ilerde izlenecek stratejilerin şekillenişini görmek açısından o kadar önem taşıyor.

1972 grevi, doğruda doğruya ücret düzeyini artırmaya yönelikti. Kömür işçileri ücret sıralamasında onyedinci sıraya düşmüştü, NUM, 1971 yılındaki kurultayda ücretlere yüzde 27 oranında artış getirilmesini istedi. Bu istek, NCB[2] tarafından reddedildi. NUM Merkez Yönetim Kurulu, greve gitme kararı almadan önce, sendikanın kuralları gereğince oylamaya gitti ve işçilerin yüzde 58,8 oranındaki evet oyuyla, gerekli gördüğü zaman grev çağrısında bulunmaya yetki aldı. Aynı zamanda fazla mesailer durduruldu. Fazla mesailerin durdurulması, kömür madenlerinin hafta sonunda yapılan güvenlik bakımının, her gün, günlük çalışma zamanları içinde yapılmasını gerekli kıldığından, doğal olarak üretimin düşmesine ve kömür stoklarının azalmasına yol açacaktı.

1972 grevi 9 Ocak'da başladı. Strateji olarak, kömürle doğrudan ilgili üretim ve kullanım tesislerinin felce uğratılması benimsendi. Bunun sağlanabilmesi için, grevdeki kömür işçilerinin, ülkenin dört

---

1) NUM - National Union of Mineworkers - Ulusal Maden İşçileri Sendikası-1926 yılındaki genel grevin ardından gelen yenilgi, TUC (İşçi Sendikaları Konfederasyonu) Yönetim Kurulunun kazanmaktan korktuğu bir greve gitmesinden kaynaklanıyordu. Tüm genel grev boyunca, sendikaların siyasal gücünün çok fazla olduğundan yakınan Baldwin Hükümeti 1927 yılında «İş Anlaşmazlıkları ve Sendikalar Yasası»nı geçirdi. Bu yasayla, genel greve gitmek yasadışı kılındı. Önce MFGB (Büyük Britanya Madenciler Federasyonu) ve bunun devamı niteliğindeki NUM açısından 1926 olayları TUC genel yönetim kurulunun ihanetine uğramak şeklinde değerlendirildi.

2) NCB - National Coal Board - Ulusal Kömür İşletmeleri: İşveren durumundaki Kamu İktisadi Kuruluşu.

bir yanına dağılarak, kömürle bağlantılı tesislerde grev gözcülüğü yapması kavramı oluşturuldu. Bu kavram, 'uçan grev gözcüleri' adını aldı. Grev gözcülerinin 'uçmaları', özellikle Yorkshire gibi militan bölgelerdeki işçilerin, büyük gruplar halinde gerekli yerlere otobüslerle gönderilmeleri anlamına geliyordu. Gerçekten de grev gözcülüğü öylesine etkili sonuçlar getirdi ki, İngiltere'de 1947 yılından sonra ilk kez elektrik kesintisine gidilmesi gerekti. 1984 yılında, NCB başkanlığını yapacak olan Ian MacGregor'a göre, «1972 ve 1974 grevlerinin başarısı, büyük ölçüde, İngiltere'de elektriklerin çok çabuk sönmesinde yatmaktadır.»[3]

1972 yılında, Birmingham'daki Saltley Kok Tesisleri'nde geçen bir olay, 1984 - 85 grevinde, tarafların izlediği stratejilerin gerisindeki temel ilkeleri şekillendirdi. 'Uçan grev gözcüleri', Saltley tesislerinin dışında kömürle ilgili tüm merkezleri kapatmayı başarmışlardı. Oysa Saltley tesislerine günde yüzlerce kamyon girip çıkıyor ve stoklardan elektrik santrallerine yüzlerce ton kömür dağıtılıyordu. Staffordshire ve Nottinghamshire bölgelerinden gelen grev gözcülerinin sayısı, Saltley tesislerinin kapılarının kapatılmasını sağlamaya yetmiyordu. Bunun üzerine NUM yetkilileri, Birmingham'daki sendikaların desteğini istediler. 10 Şubat günü TGWU[4] ve AUEW[5] sendikaları, bir günlük dayanışma grevi ilan ettiler. O gün Saltley tesislerinin kapısında yaklaşık onbin işçi toplandı. Saltley yarım saat içinde kapılarına kilit astı. Bu olay İngiliz tarihine 'Saltley Kapısı Savaşı' adıyla geçti. Saltley tesislerinin kapatılmasının gerisindeki stratejiyi çizen ve olay yerinde grev gözcülerini yöneten NUM görevlisi, Arthur Scargill'di. Bu olayı, o sıradaki başbakan Heath'in siyasal danışmanlarından Douglas Hurd (şimdi İçişleri Bakanı) günlüğüne şöyle geçirecekti: «Hükümet şimdi, her yerde katliama uğramış bir halde, savaş alanında teslim olacak birini aramakta.»[6] Saltley olayı, o sırada Yurkshire bölgesinde NUM görevlisi olarak çalışan A. Scargill'i, bir gecede herkesin tanıdığı bir isim haline getirdi. O andan itibaren Scargill, durdurulması mümkün olmayan bir hızla NUM başkanlığına doğru ilerlemeye başladı. Saltley olayı, 'kitle grev gözcülüğü' kavramını oluşturan ve uygulayan kişi olarak A. Scargill'in kafasında, «hayatımın en mutlu anlarından biri»[7] olarak iz bıraktı. «Katliama uğrayan hükümet», kömür

---

3) MacGregor, I., *The Enemies Within*, Collins, Londra, 1986, s. 129.
4) TGUW - Transport and General Workers Union - Taşımacılık ve Genel İş Sendikası.
5) AUEW - Amalgamated Union of Engineering Workers - Birleşik Metal İşçileri Sendikası.
6) Crick, M., *Scargill and the Miners*, Penguin, 1985, s. 62.
7) Aynı yerde, s. 52.

işçilerinin yüzde 27 oranındaki ücret artışı isteğini kabul etti. Kömür işçileri ücret sıralamasında en başa geçti. O sırada NUM genel sekreterliği görevini yürütmekte olan Lawrence Daly, 1972 yılında sağlanan anlaşmayla, 1926 yılındaki yenilgiden kaynaklanan tüm kayıpların giderildiğini açıkladı.

1974 grevi de yine ücret artışı isteğiyle başladı. 1971 yılındaki olaylar zinciri tekrarlandı; NCB isteği reddetti, işçiler grev çağrısını bu kez yüzde 81 oranıyla desteklediler. O sırada petrol fiyatlarında meydana gelen keskin artış, kömür üretim dalının önemini öne çıkardığı gibi NUM'un pazarlık gücünü de artırmıştı. Kitle grev gözcülerinin başarılı eylemleri başbakan Heath'i bir kez daha elektrik darboğazıyla yüz yüze bıraktı, başbakan haftada üç gün çalışma uygulamasına girdi ve ünlü «İngiltere'yi kim yönetiyor?» sloganını kullanarak, erken genel seçim kararı aldı. Seçimi, beklenmedik şekilde İşçi Partisi kazandı. NUM dilediği ücret artışını alırken; İşçi Partisi hükümeti, NCB ve NUM, '1974 Kömür Planı'nı hazırladılar. Ian MacGregor'un ilerde, 'Alis Harikalar Diyarında', ifadesiyle tanımlayacağı bu plan, 1984 yılında NUM'un savunma gündeminin temelini oluşturdu. Bu grevin en can alıcı sonucu, NUM'un daha da güçlenmesinden çok, ılımlı Muhafazakâr E. Heath'ın Muhafazakâr Parti içinde tam bir bozguna uğraması ve siyaset sahnesinden fiilen silinmesi oldu. Başbakan E. Heath, genel seçime gitme kararı alırken, bakanlar kurulunda bu karara iki bakan çok sert karşı çıktı. Sir Keith Joseph ve Margaret Thatcher adlarındaki bu iki bakan, hükümetin, NUM'da sembolleşen sendikal güç ile mücadeleye girilmesi görüşünü savundular. İlerde, İngiltere'de 'Thatcherizm' ismini alacak olan 'Yeni Sağ' hareketin, Muhafazakâr Parti yönetimini ele geçirebilecek güce ulaşması ve bu hareketin temel hatlarını çizecek olan görüşlerin hiç değilse bir bölümü 1974 yılında belirlendi.

1975 yılının hemen başlarında Arthur Scargill, ilerde NUM başkanlığına aday olmak üzere, Merkez Yönetim Kurulu üyeleri arasında sol grubun lideri haline gelirken, M. Thatcher ilerde başbakan adayı olmak üzere Muhafazakâr Parti Genel Başkanı oldu. İlerde NCB'nin başkanlığına atanacak olan I. MacGregor ise 1972 ve 1974 olaylarını Amerika Birleşik Devletleri'nden izlemekteydi: «Ortada iki temel sorun vardı: nasıl olur da bir sendikanın böylesine güçlü ve yenilmez bir hale gelmesine izin verilebilirdi? Neden hükümet (Heath hükümeti), uzun bir iş anlaşmazlığına dayanacak durumda değilken, NUM'un meydan okumasına izin verdi? Kendilerini bu duruma sokan yönetimler, sonunda, kaçınılmaz olarak, grev öncesinden çok daha kötü koşulları kabul etmek zorunda kalırlar. Bayan Thatcher'in bakanlarının çoğu, bu iki grev sırasında

siyaset sahnesindeydi. Bu deneyimlerin kendilerini dehşete düşürmüş olmasına şaşmamak gerek.»[8]

II

Thatcher'a göre 1972 ve 1974 olaylarının anlaşılmaz, açıklanamayacak ya da şansa bağlı bir niteliği yoktu; 1945'den bu yana iktidara gelen İşçi Partisi hükümetlerinin sendikalara ödün üzerine ödün vermesi, sendikaların sorumluluk üstlenmeden siyasal iktidarak ortak olmalarına, hatta perde arkasında iktidara tamamen sahip çıkmalarına yol açmıştı. Bu dönem içinde iktidara gelen Muhafazakâr Parti hükümetleri de, sendikaların gücünü kırmaya yöneleceklerine, iç barışı sürdürme adına, anlaşılması zor uzlaşmacılık siyasetleri izlemişlerdi. Thatcher'a göre, siyasal iktidarın rengi ne olursa olsun, sendikaların aşırı güçlü hale gelmesi ve örneğin 'zorunlu üyelik' gibi uygulamaları, bireysel özgürlüklerin sınırlanması, bir başka deyişle demokrasinin elden gitmesi, demokrasinin sendikalar tarafından rehin alınması anlamına gelmekteydi. 1974 yılında E. Heath'in erken seçim kararı almasına şiddetle karşı çıkması ve 1979 yılında başbakan olduktan sonra, E. Heath'e, tüm devlet adamlığı deneyimine karşın en önemsiz bir bakanlık önerisinde dahi bulunmaması bu görüşlerden kaynaklanmakta. Thatcherizm olarak tanımlanan doktrin, 'uzlaşmacı', 'sulandırılmış', 'ıslak' Muhafazakârlığa da, en az İşçi Partisi'nin siyasetleri kadar kötü gözle bakmaktadır. Ortaya, 'ıslak' Muhafazakârlığı reddeden, 1945 sonrasındaki sosyal devlet uzlaşmacılığına katılan sağ siyasetleri de yadsıyan, sendikaların gücünü kırmayı kendisi için tarihsel görev, 'nihai proje' edinen, radikal bir kopma, köklü bir ayrılma çıkmaktadır. Thatcherizmin geleneksel muhafazakârlıktan ayrılan özgünlüğü ve tekilliği burada yatmaktadır. Proje, İngiliz siyasal yaşamında, «sosyalizmi ikinci bir güç olmaktan silmektir»[9]. Ancak kopma, asla muhafazakârlığın temel ilkelerini reddetme anlamına gelmemektedir; tam tersine amaç bu ilkelere en sıkı şekilde bağlı kalmak, bu ilkeleri somut siyasetlerle günlük yaşama aktarmaktır[10].

---

8) MacGregor, I., a.g.y., s. 122.

9) *The Financial Times*, 'An Interview with the Prime Minister, Two More Terms To Eliminate Socialism', 19 Kasım 1986, s. 24.

10) İngiliz solunda Thatcherizm tartışmalarına örnek olarak bkz.:
Jessop, B., et, al., 'Authoritarian Populism, Two Nations and Thatcherism'. *New Left Review*, No. 147, 1984, s. 32-61.
Miliband, R., 'The New Revisionism in Britain', *New Left Review*, No. 150, 1985, s. 5-29.
Hall, S., 'Authoritarian Populism: A Reply', *New Left Review*, No. 151, 1985, s. 115-125.
Jessop, B., et, al., 'Thatcherism and the Politics of Hegemony: A Reply to Stuart Hall', *New Left Review*, 1985, s. 87-102.

Bu ideolojinin ekonomik uzantısı içinde görülen temel sorun da yine sendikaların aşırı güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Sendikalar güçlerine dayanarak, aşırı yüksek ücret talebinde bulunmakta, bunlara boyun eğilmesi, enflasyonun düşürülmesini olanaksız kıldığı gibi, işsizliği de artırmaktadır. Sendikalar, işgücü piyasasını, serbest piyasa koşullarından uzaklaştıran, işgücünün serbest hareketini durduran, piyasanın gerektiğinde ücretlerin düşmesine yol açacak esnekliğini yok eden, genel anlamda serbest piyasanın etkin işleyişini bozucu rol oynamaktadırlar. Belki M. Friedman'dan çok, F.A. Hayek'e uzanan bu teşhisin çözümü ortadadır: Sendikaların gücünü kırmak. Bunu gerçekleştirmek yolundaki adımlar 1980, 1982 ve 1984 yıllarında Parlamento'dan geçirilen Sosyal Güvenlik ve Çalışma Yasaları'nda yer alacaktır.

1984 yılında patlak veren ve enerji kesimi gibi çok önemli bir sanayide, ülke tarihinin en uzun süren grevi haline gelen kömür işçileri grevini, bu çerçeve içinde görmek büyük önem taşıyor. Thatcher, İngiltere'nin çöküşünün gerisinde olduğuna inandığı tüm hastalıkları NUM ve A. Scargill'de görmekteydi: Etkin bir piyasa sisteminin tamamen dışında, en küçük bir ekonomik sağduyuyla bağdaşmayan bir şekilde sübvansiyon gören bir kamu iktisadi kuruluşunda, tekelci sendikacılık.

M. Thatcher, Muhafazakâr Parti'nin genel başkanı olduğu günden itibaren görüşlerini somut siyasetlere dönüştürecek adımlara yöneldi. Thatcherizmi soyut düzeyde tanımlamak amacıyla bir grup bağımsız akademik enstitünün yanısıra, Thatcherizmin iktidar stratejisini çizecek somut siyasal önerileri hazırlayan komisyonlar oluşturuldu. Bu siyasal komisyonlardan bir tanesi, Kamu İktisadi Kuruluşları hakkında rapor hazırlamakla görevli kılındı. Muhafazakâr Parti milletvekillerinden Nicholas Ridley'nin (şimdi Çevre İşleri Bakanı) başkanlığını yaptığı komisyon, 'Devletin Sınırlarını Geri Çekmeliyiz', sloganı altında başladığı çalışmalarını, KİT'lerin etkin üretim yapabilmeleri için, zaman içinde mutlaka özel kesime devredilmeleri gerektiği sonucuyla noktaladı. Ancak bunun, enerji kesiminde, özellikle güçlü sendikalar bulunması nedeniyle, muhtemelen çatışmasız olmayacağı sonucuna vararak, rapora, sendikalardan gelecek olası tepkilere nasıl karşı konulabileceğini öneren bir de ek kondu. Gizli 'Ridley Raporu'nu ele geçiren Economist dergisi, 27 Mayıs 1978 tarihinde raporun ekini, baş haber olarak yayınladı.

***

'1. 'Tehlikeli' sanayilerde, sermayenin getirisine ilişkin istatistikler üzerinde oynanarak, ortalamanın üzerinde ücret taleplerine karşı çıkılmalıdır.

2. Kaçınılmaz savaş, Muhafazakârların seçtiği ve kazanacaklarını düşündükleri sahada olmalıdır (demiryolları, British Leyland, Kamu Yönetimi ya da çelik).

3. Elektrik ve gaz kesimlerinde, ortaya çıkabilecek meydan okumalara karşı her önlem alınmalıdır. Ancak bu sanayi kollarında, işçi açığa çıkarmanın gerekli olması olasılığı zayıftır. Bu komisyon, en olası savaş alanının kömür sanayii olacağı inancındadır. Bu komisyon, Thatcher hükümetinin: a) en başta elektrik santrallerinde olmak üzere kömür stoklarını maksimuma çıkartması; b) kömür ithali için olağanüstü durum planları hazırlaması; c) kömürün gerekli yerlere ulaştırılabilmesi için kara taşımacılık şirketlerini sendika üyesi olmayan sürücüler kullanmaya teşvik etmesi; d) tüm enerji santrallerinde en kısa zaman içinde, ikili kömür/petrol yakabilecek sistemlerin kurulması gibi önlemleri almasını istemektedir.

4. Bu komisyon, işçileri herhangi bir greve gitmekten caydıracak en önemli etkenin, «grevcilerin para kaynağını kesmek ve sendikaları ödeme yapmaya zorunlu kılmak» olacağı görüşündedir.

5. «Şiddete başvuran» grev gözcülüğü karşısında yasaları geçerli kılmak amacıyla hazırlanmış ve iyi teçhiz edilmiş, çabuk hareket edebilen, geniş bir polis gücü bulunmalıdır. Polis koruması altında grev hattını geçecek, «İyi, sendikalı olmayan sürücüler istihdam edilmelidir».'

The Economist, 27 Mayıs 1978

***

Ridley Raporu, 1979 yılında iktidara gelen Thatcher hükümetinin izlemeye başladığı monetarist siyaset içinde, Kamu İktisadi Kuruluşlarının etkin hale sokulmasının, devlet harcamalarının azaltılması ilkesinin vazgeçilmez bir parçası olduğunu vurgulamaktaydı. Enflasyonun önlenmesini birinci hedef alan ekonomik siyasetin işleyebilmesi için, başbakan Thatcher, KİT'lerin devlet desteğine gerek duyulmadan işler hale sokulmasını, bu kuruluşlarda yeni bir yapılanmaya gidilmesini seçim programının en önemli maddelerinden biri haline getirdi.

Zarar eden KİT'lerden NCB, büyük bir parasal/siyasi baskı altında kaldı. Enerji kesimine alt yapı oluşturan kömür sanayiinin o sırada yüz yüze bulunduğu en ciddi sorun, elektrik tüketimindeki mutlak azalmaydı. Bu azalma kömüre olan talebi de düşürdü. Elektrik tüketimindeki düşme, 1974 yılında İşçi Partisi hükümeti/NUM ve NCB arasında, kömür sanayiinde orta erimli üretim ve yatırım stratejisini belirlemek amacıyla çizilen 'Kömür Planı'ndaki talep beklentilerini altüst etmişti. Kömür tüketimi 1979 yılında 129,4 milyon tona ulaştı, 1980 yılında 123,5 milyon tona, 1981 yılında da 118,4 milyon tona düştü. Oysa kömür üretimi, 1980 yılında 130,1 milyon

ton; 1981 yılında da bir miktar gerilemeye karşın hâlâ 127 milyon tondu[11].

Thatcher hükümeti, kömür sanayiine yönelik sübvansiyonların kısa erimde kaldırılması amacıyla, 1980 yılında Parlamento'dan 'Kömür Sanayii Yasasını' geçirdi. Bu yasa gereğince, NCB 1983 - 84 üretim dönemine kadar kâr ve zararlarını dengelemekle yükümlü hale geldi.

Hükümetin, zaman içinde KİT'lerden sübvansiyonları çekme kararı ve NCB'ye 'sosyal maliyet' kavramından uzak basit muhasebecilik esasına dayalı bir yapı verme isteği, NUM yönetiminde ciddi endişelere yol açtı. 1974 Kömür Planına göre, maden ocaklarının jeolojik nedenlerle tükenme gibi doğal sayılabilecek gerekçeler dışında kapatılabileceği öngörülmemekteydi. Oysa 1980 Yasası, tamamen üretkenliğe dayalı 'ekonomik' kapatma gerekçesine yol açmaktaydı. NUM içinde militanlığıyla tanınan Yorkshire bölgesi, 1981 yılının Ocak ayında işçilerini oylamaya çağırdı. İşçilerden, herhangi bir maden ocağının doğal tükenme gibi nedenlerin dışında kalan gerekçelerle kapatılması durumunda, gerekirse grev kararı almak üzere, bölge yönetim kuruluna yetki vermesi istendi. O sırada sayıları altmış bini geçen Yorkshire madencileri, yüzde sekseni aşan bir çoğunlukla, bölge yönetim kuruluna yetki verdi.

Gerçekten de bu oylamadan birkaç gün sonra, NCB başkanı Derek Ezra (şimdi Sir Derek) 1980 Yasası uyarınca üretimin yılda 4 milyon ton azaltılacağını, bu nedenle 23 madenin kapatılması gerekeceğini açıkladı. Bu, otuzbin kadar kömür madencisinin işsiz kalması anlamına geliyordu. NUM'un o sıradaki başkanı Joe Gormley (şimdi Lord Gormley) Thatcher hükümetine uyarıda bulunarak, 23 maden ocağının kapatılması planlarından vazgeçilmesini istedi. Bu istek karşılanmadığı takdirde, NUM merkez yönetim kurulunun ulusal düzeyde greve gitmek için üyelerini oylamaya çağıracağı belirtildi. Bu sırada en başta Yorkshire, Kent ve Wales bölgeleri gelmek üzere bazı ocaklarda Joe Gormley'nin oylama çağrısını beklemeden grevler patlak verdi. Demiryolu ve Çelik İşçileri sendikaları da gerekirse genel grev yolunu açacak şekilde destek sözü verdiler.

NUM ile Thatcher hükümeti arasındaki tırmanmanın başlaması ve sonuçlanması hepsi hepsi birkaç gün aldı. D. Ezra ve J. Gormley, Enerji Bakanı David Howell ile son kez görüşmeye gittiklerinde, bakan NCB'nin mali durumuna ilişkin kararı gözden geçirmeye niyetli olduğunu söyledi. J. Gormley, bunun NCB'ye mali destek sağ-

---

11) Adeney, M., - Lloyd, J., *The Miners' Strike*, RKP, Londra, 1986, s. 74.

lanacağı ve 23 maden ocağının kapatılmayacağı anlamına gelip gelmediğini sorduğunda, 'evet' yanıtını aldı.

Başbakan Thatcher'in 1981 yılında böylesine keskin bir dönüş yapması, stratejik ve taktik nedenlere dayanmaktaydı. Enerji Bakanı D. Howell, 1981 yılındaki gerilemenin nedenlerini, «Ne hükümet, ne de bir bütün olarak toplum, kömür grevi içine girecek durumda değildi ... o günler kömür stokları fazla değildi. Ülkenin hazır olduğuna inanmıyordum. Ayrıca NUM ve sendikal hareket karşımızda tam bir bütünlük göstermekteydi»[12] şeklinde açıkladı. 1984-85 grevi sırasında NCB başkanı olan Ian MacGregor (şimdi Sir Ian), başbakan Thatcher'in geri çekilme kararını şöyle değerlendirdi: «sakin bir şekilde savaş alanını gözden geçirdi, kuvvetlerini denetledi, düşmanın daha üstün durumda olduğunu gördü ve biraz hırpalanmakla birlikte, akılcı bir kararla fazlaca bozguna uğramadan geri çekildi. O sırada kömür stokları çok azdı. Gormley'nin grev çağrısının tam destek görmesi olasılığı büyüktü. Kömür ithal etme girişiminde bulunmak dokları kapatacaktı. Kömürü içeri soksanız bile, demiryolları işçileri bunu taşımayacaktı. TGWU sendikasının pençesi, o zamanlar kara taşımacılığı yaptırmayacak kadar güçlüydü. Mevsim hâlâ kıştı. Başbakan bu nedenlerle, kuvvetlerini yeniden toplamak üzere yavaşça savaş meydanından çekildi. Kafasındaki düşünce, kafasından kesinlikle geçen düşünce, ayakta kalıp bir başka gün savaşmaktı».[13]

1981 yılındaki geri çekilmeden sonra, 'bir başka gün savaşmak üzere', hazırlıklar ilk ağızda kömür stoklarının yükseltilmesi üzerinde yoğunlaştırıldı. Elektrik santrallerinde depolanmaya başlanan kömür miktarları, başbakanın her hafta dikkatle incelediği temel istatistikler arasında yer almaya başladı[14]. Elektrik santralleri grev öncesindeki yıl boyunca 81,8 milyon ton kömür yakmıştı ve elektrik üretiminde kömüre bağımlılık, nükleer yakıt ve petrol yanında yüzde 78'lere varıyordu. 1981 yılındaki grev tehdidi öncesinde kömür stokları 37 milyon tondu. Üç yıl sonra stoklar sürekli olarak artarak, 57 milyon tona yükseltildi. Aynı yıl petrol ithalatı 3,1 milyon tondan, 12,5 milyon tona çıkarıldı[15]. Elektrik üretiminden sorumlu devlet kuruluşu CEGB'nin[16] başkanı G. England, kömür stoklarının artı-

12) Crick, M., a.g.y., s. 89.
13) Mac Gregor, I., a.g.y., s. 129.
14) Adeney, M., a.g.y., s. 20.
15) Beynon, H., ve McMylor, B., 'Decisive Power - The New Tory State Against The Miners', Beynon H., Ed. *Digging Deeper*, Verso, Londra, 1985, s. 37.
16) CEGB - Central Electricity Generating Board - Merkezi Elektrik Üretimi İşletmeleri.

rılmasının yanısıra hükümetin, 'histerik' olarak nitelendirdiği kararıyla, santrallerin gerektiğinde petrol yakacak şekilde uyarlanması emrinin, elektrik fiyatlarının aşırı düzeyde yükselmesine yol açacağını düşünerek, bu planlardan hoşnut olmadığını açık açık dile getirmekteydi. G. England, 1982 yılında, görevinden alındı, yerine bu işlemleri itiraz etmeden gerçekleştirecek, nükleer enerji yanlısı Dr. Walter Marshall atandı (şimdi Sir Walter ve Atom Enerjisi Kuruluşu başkanı). Walter, görevi devraldığı ilk günler içinde kömüre bağımlılığın çok yüksek olduğundan ve maden işçileri sendikasının bir tekel gücüne sahip olduğundan yakınıyordu. O sırada Enerji Bakanına danışmanlık yapan John Moore (şimdi Ulaştırma Bakanı), şimdi geriye dönüp baktığında, kömür stoklarının artırılma gerekçesi olarak NUM'a, kömür sanayiini koruma gerekçesinin gösterilmiş olduğunu anımsayarak, «böylece, hiçbir tepki görmeden stokları artırabildik. Kömür sanayiinin elindeki kömürleri satın alarak, bu sanayii daha sağlam hale getireceğimiz görüşünü getirmiştik. Ve NUM liderleri bunu kabul ettiler. O günler, stoklar aydan aya yükselirken bize karşı çıkılmamasına inanamamıştım: Hâlâ da inanamıyorum.»[17] demekte. G. England da şimdi, «Hiç kimse Scargill'den bahsetmiyordu, ama bunları neden yaptığımızdan da kimsenin fazlaca kuşkusu yoktu»[18] yorumunu getirmekte.

1983 yılında, grevin baş aktörlerinin seçimi ve atanması da tamamlandı. 1983 genel seçiminden 141 milletvekili çoğunluğuyla çıkan başbakan Thatcher, Peter Walker'i, «Enerji bakanlığına geçmeni istiyorum. Madenciler greviyle karşılaşacağız»[19] sözleriyle Enerji bakanı yaptı. Bunu NCB başkanlığına atanma kararı daha önce alınmış olan Ian MacGregor'un, 1 Eylül'de işbaşı yapması izledi. NUM Merkez Yönetim Kurulu'nun sol grubu içinde yer alan Arthur Scargill ise, tüm kömür işçilerinin katıldığı seçimde oyların yüzde 70'ini toplayarak 8 Aralık 1983'de NUM başkanı oldu. Scargill, seçim kampanyası boyunca propagandasını, kömür madenlerinin 'ekonomik olmadıkları' gerekçesiyle kapatılması kararlarına karşı çıkacağı ilkesi üzerine yoğunlaştırmıştı.

Arthur Scargill'in NUM başkanlığına seçilmesi, Hükümet ve NCB için, kömür işçileri grevinin bir aşamada artık kaçınılmaz olacağı gibi bir düşünceyi oluşturdu. Arthur Scargill'in, 4 Temmuz 1983 günü, Muhafazakârların seçimi kazanmasından bir süre sonra yap-

---

17) Adeney, M., a.g.y., s. 77.
18) Aynı yerde, s. 218.
19) Saville, J., 'An Open Conspiracy: Conservative Politics and the Miners' Strike 1984/85', Miliband, R. et al., ed., *Socialist Register 1985/86* Merlin, Press, 1986 s. 304.

tığı konuşmadaki, «İki seçeneğimiz var ... Ya Almanların 1930 yılında yaptığı gibi teslim oluruz ... ya da savaş veririz. Bu hükümetin siyasetlerine karşı savaş, kaçınılmaz olarak, Parlamento'da değil, parlamento dışında yer alacaktır ... Ben, İngiliz seçmenlerinin azınlığının oyuyla seçilmiş bir hükümetin siyasetlerini kabul etmeye hazır değilim. Ben, kömür sanayiinin yıkılmasını sessizce kabul etmeye hazır olmadığım gibi, sosyal hizmetlerin tamamen doğranmasını görmeye de istekli değilim ... bu demokratik olmayan hükümet, dilediği yasaları parlamentodan kolaylıkla geçirebilir, ... çalışan sınıfa ve işçi hareketine açık olan tek yol parlamento ötesi eylemdir»[20], şeklindeki sözleri, Ian MacGregor için, grevin kaçınılmaz olduğunun yeterli kanıtıydı. Nitekim MacGregor, grevin ortaya çıkışının nedenlerini yorumlarken, bu sözlerin başlangıç oluşturduğunu vurgulayarak, «Arthur Scargill, 4 Temmuz 1983'de savaş ilan etti»[21], diye yazacaktı. Bu değerlendirme, NCB gibi bir Kamu İktisadi Kuruluşunu tamamen ekonomik ilkelere göre yönetme görevini üstlenen MacGregor'un, grevi, başlamasından dokuz ay önce, 1925 yılını anımsatacak şekilde, siyasal bir çerçevede görmeye başladığına da işaret etmekte.

Arthur Scargill'in NUM başkanlığına seçilmesi, NCB ve hükümet içinde nasıl endişe yarattıysa, Ian MacGregor'un NCB başkanlığına getirilmesi de NUM içinde hükümetin çok sayıda maden ocağını kapatma planlarında bu kez direteceği ve bir aşamada grevin kaçınılmaz olacağı düşüncesine yol açtı. I. MacGregor, NCB başkanlığına atanmadan önce, üç yıl süreyle bir başka kamu iktisadi kuruluşu, BSC[22]'nin başkanlığını yapmıştı. Bu üç yıllık dönem sona erdiğinde BSC'de çalışan işçilerin sayısı 166 binden 85 bine düşmüştü[23]. Demir ve Çelik işçilerinin, bu dönem içinde giriştikleri onbeş haftalık grev, sonuç getirmemişti. Başbakan Thatcher, Ian MacGregor'u, BSC'nin başına geçirmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'nden, Lazard Freres adlı, merkezi New York'daki bir Yatırım Şirketi'nden birbuçuk milyar liraya transfer etmişti. Aslen İskoçyalı, sonradan Amerikan vatandaşı olan MacGregor'a, Amerika Birleşik Devletleri'nde, AMAX şirketinin başkanlığını yaptığı sırada, 'sendika kırıcısı' lakabı takılmıştı. Bu şirkete bağlı iki kömür madeninde, UMWA[24] şirket yönetimi tarafından kabul edilmesi için bir yılı aş-

20-21) Mac Gregor, T., a.g.y., s. 11.

22) BSC - British Steel Corporation - İngiliz Çelik Kuruluşu.

23) Sunday Times Insight Team - (Wilsher, P., Macintyre D., Jones, M.), *Strike*, Coronet, 1985, s. 28.

24) UMWA - United Mine Workers of Amerika - Amerika Birleşik Maden İşçileri Sendikası.

kın bir grev sürdürmüş, grev sırasında şiddet olayları yaşanmış ve bir formenin grev gözcülerine ateş açması üzerine bir işçi ölmüş; ama sonunda sendika AMAX tarafından kabul edilmemişti[25]. Kendisini, «sadece kazanmak isteyen, beyaz saçlı yaşlı adam', olarak tanımlayan ve çelik işçileri tarafından 'bıçak Mac' adı yakıştırılan I. MacGregor, 69 yaşında NCB başkanlığına getirildiğinde, kömür işçileri şiddetli tepki gösterdi. A. Scargill, «sürekli olarak uyardık, bu adamın görevi İngiliz kömür sanayiini vahşice doğramaktır»[26] dedi. I. MacGregor'un kafasında olayların nasıl değerlendirildiğini kavrayabilmek için şu sözleri ipucu vermekte: «1 Eylül 1983'de, NCB'ye katıldığım ilk gün, Arthur Scargill, grevini yapmaya karar vermişti bile. Geriye hepsi hepsi tarihin belirlenmesi kalmıştı. Ben de, başbakanın desteğiyle, o günün seçiminde mümkün olduğunca söz sahibi olmakta kararlıydım.»[27]

Ian MacGregor'un, NCB başkanı olarak yaptığı ilk açıklamalardan biri NUM'a uyarı niteliğindeydi. MacGregor, sanayinin çok yüksek maliyetle çok fazla kömür ürettiğini vurguladı, ardından da NCB'nin o yıl için saptadığı ücret artışının yüzde 5,2 olacağını ve bu oranın pazarlık konusu edilmeyeceğini belirtti. Bu andan itibaren, NUM ile NCB arasındaki savaş hatları çizilmeye başlandı: NUM, bölge temsilcilerini olağanüstü bir kurultaya çağırdı, 1972 ve 1974 yıllarındaki gibi, 1983 yılının Kasım ayı ile birlikte fazla mesailer durduruldu.

***

'Başbakan bayan Thatcher ile Downing Sokağındaki çalışma odasında otururken, Scargill'in madencileri toptan bir çatışma için seferber etmeyi sağlaması durumunda ne olacağını düşündüğümü sordu. Thatcher'a, bunun, böyle bir durumla ne kadar iyi başa çıkabileceğine bağlı olduğunu söyledim. Halefinin, 1974 yılında teslim olmaktan başka bir seçeneği kalmaması durumuna düşmeyi istemeyecekti. «NUM ile son karşılaşmanızdan bu yana büyük miktarda kömür stoklanmasını cesaretlendirmiş olduğunuzu anlıyorum», dedim. «Gayet doğal», diye yanıtladı, «bu, özellikle Arthur Scargill'in madencilerin lideri olmasından sonra alınacak tek sağduyulu önlemdi. Çatışma tehdidi, şimdi çok daha büyük. Tam ekonomik iyileşme doğrultusunda biraz ilerleme kaydedilirken, bunun - sonuç olarak normal bir sendika görevlisi kılığı altına gizlenen Marxist bir devrimci - Scargill gibi bir adam tarafından durdurulması ülke için trajik olur.»

«O halde» dedim, «bizim üstümüze gelirse grevlerle nasıl başa çıkılacağına ilişkin olarak üç altın kuralım var. Birincisi, sadece pa-

25) Goodman, G., *The Miners' Strike*, Pluto, Londra, 1985, s. 57.
26) Insight Team, a.g.y., s. 28.
27) Mac Gregor, I., a.g.y., s. 116.

ra sözkonusu olduğu zaman asla uzun bir greve girme - böylesi anlaşmazlıklar hep uzlaşmayla sonuçlanır ... İkincisi, anlaşmazlık, yönetimin yönetme hakkı ya da iş verimliliğine ilişkin değilse, asla büyük bir greve yol açmamalısınız. Deneyimlerime göre, biz kez yönetme hakkından vazgeçerseniz, bunu çok büyük bir mücadeleye girmeden geri alamazsınız. Üçüncüsü ve en önemlisi, eğer en sonuna kadar gitmeyi göze alamazsanız, asla bir greve bulaşmayın.

«Biraz poker gibi Başbakan, eğer kaybetmeye hazır değilseniz, asla kazanamazsınız ... Eğer Scargill bir çatışmaya doğru ilerliyorsa, önümüzdeki yıl her şeyden önce kömür stoklarının daha da artmasını önlemeye çalışacak, sonra da kış yaklaşırken kabul edemeyeceğimiz bir dizi istekle meydan okuyacaktır.

«O halde başbakan, bence bunu görmeli ve eğer bir çatışma çıkacaksa, bunun Scargill için değil, bizim için en uygun zamanda olmasını sağlamak zorundayız.»

Biraz şaşırmış olarak, «Bunu nasıl sağlarsınız?» diye sordu, «Grevin ne zaman olacağını dikte edecekmişsiniz gibi konuşuyorsunuz.»

«Bu benim işimin bir parçası olacaktır. Şu gerçeği kabul etmek zorundayız ki madencilerin liderlerinin, sanayii düzene sokma doğrultusundaki herhangi bir girişimi, NCB'ye ve bizim üzerimizden hükümetinize saldırmak için bir fırsat olarak kullanacakları hemen hemen kesindir. Böyle bir olasılığa karşı eksiksiz hazır olmalıyız.

Ama, şimdiden bir uyarıda bulunayım, bu uzun ve sert bir yol olabilir. Şunu önereyim ki, eğer konuyu bu şekilde görmüyorsanız, bana şimdiden, yolda ilerlemeye başlamadan önce söyleyin.»...

«... 6 Mart 1984 günü, sendikaya, yüksek maliyetlerle çalışan kömür ocaklarında üretimi azaltmaya başlayacağımızı duyurduğumuz zaman, Scargill'in grevine başlaması kaçınılmazdı.»

MacGregor, I., *The Enemies Within*, s. 12-14.

***

III

1980 yılında çıkartılan Kömür Sanayii Yasası'nın, NCB'nin 1983-1984 yılında kâr ve zararlarını dengelemesi koşulunu getirdiğine değinmiştik. 1983 yılında Genel Seçim sırasında bulgularını açıklayan MMC[28] raporunda da kömür sanayiinin hiç de iç açıcı olmayan ekonomik durumu ortaya dökülmekteydi. 1984 - 85 grevinde NCB'nin savunma gündemini belirleyen, 1980 Yasası değil, MMC Raporu oldu. Raporda NCB'ye, «düşük maliyetle çalışan üretim birimlerinden maksimum üretim sağlanması ... ve yüksek maliyetle çalışan üretim birimlerinin kapasitesini daraltması» öneriliyordu. Ian MacGregor'un yanından ayırmadığı ve sık sık 'İncilim' diye söz ettiği Raporda kömür sanayiindeki üretim kapasitesinin yüzde 10 azaltılma-

---

28) MMC - Monopolies and Mergers' Commission - Tekeller ve Birleşmeler Komisyonu.

sı tavsiye ediliyor, bunun, önümüzdeki birkaç yıl boyunca, kömür üretimini her yıl 3 ile 4 milyon ton arasında azaltarak sağlanabileceği belirtiliyordu. MMC raporunda, böyle bir uygulamanın, «İngiltere'de ekonomik yönden en durgun bölgelerde istihdam açısından ciddi uzantıları olacağı kabul edilmektedir», ama bunun «kaçınılamayacak bir sorun» olduğu vurgulanmaktadır[29]. 1981 - 1982 yılında kömür sanayiine devlet yardımı 902 milyon sterlin tutarındaydı. Bu miktar 1983 - 1984 yılında 1 milyar 130 milyon sterline yükseldi. MMC raporunda da belirtildiği gibi, bu tutar, tüm kamu iktisadi kuruluşlarına yapılan toplam sübvansiyonların yüzde kırkına ulaşıyordu. 1984 - 1985 grev yılında sübvansiyonun 875 milyon sterlin olacağı sanılıyordu.

Bu istatiklere dayalı önerilerin mesajı gayet açıktı: NCB yüksek maliyetle üretim yapan maden ocaklarını, ekonomik gerekçelerle kapatmak zorundaydı. I. MacGregor, 1984 - 85 döneminde 100 milyon tona ulaşması beklenen üretimi, o yıl 4 milyon ton azaltmaya karar verdi. 1984 yılı Şubat ayının sonlarına doğru NCB'nin 12 bölge müdürünü Londra'da toplantıya çağırdı. Her birine, o yılki üretim ve kapasite indirimi hedefleri verildi. Stratejinin, Yorkshire gibi militan bölgelerde, 'doğrudan ve kararlı', Nottinghamshire gibi kömür işçilerinin greve gitmektense çalışmayı tercih edebileceği bölgelerde 'tatlılıkla' uygulanması kararlaştırıldı.

***

'Güney Yorkshire bölge müdürü George Hayes ile yaptığımız görüşmede ... kendisine hedeflerini verdik. G. Hayes, 7.6 milyon tonluk üretim kapasitesini 500 bin ton azaltacaktı ... Hayes, ... hemen harekete geçerse, bu indirimi tek bir maden ocağını kapatarak sağlayabileceğini, beklerse mutlaka iki maden kapatması gerekeceğini söyledi. Biz hemen harekete geçmesi gerektiğini düşündük.'

Ian MacGregor, *The Enemies Within*, s. 167.

***

G. Hayes, 1 Mart 1984 tarihinde, bölge sendika yetkilileriyle üç ayda bir yapılan olağan toplantıda, 111 yıldır üretim yapan Cortonwood maden ocağının, beş hafta sonra kapatılacağını açıkladı. Cortonwood'u kapatma kararı, üç nedenle 1984 - 1985 Grevinin ilk kıvılcımı oldu. Herşeyden önce Güney Yorkshire'da yemek zamanları ile ilgili olarak bir iş anlaşmazlığı vardı, atmosfer gergindi ve bölgedeki onbeş maden ocağının yarısı grev çağrısında bulunmaktaydı. İkinci olarak, Hayes, Cortonwood'u gelenekselleşmiş idari protoko-

---

29). Mac Gregor, I., a.g.y., s. 134-135.

lu çiğneyerek, sendikaya danışmadan tek yanlı bir kararla kapatıyordu. Üçüncü olarak, kapatma kararı tamamen ekonomik gerekçelere dayanıyordu. Hayes, toplantıda Cortonwood'un ton başına 20 sterlin zarar etmekte olduğunu vurguladı. Oysa bir süre önce, Cortonwood'un en az beş yıl daha ömrü olduğu açıklanmış ve bu nedenle yakındaki Elsecar kömür ocağının kapatılması ardından, oradaki işçiler Cortonwood'a transfer edilmişlerdi. Hayes'in açıklamaları ardından NUM Yorkshire Bölgesi Yönetim Kurulu, 1981 yılındaki oylamadan aldığı yetkiyle bölge işçilerini 9 Mart tarihinden itibaren greve çağırdı. 5 Mart tarihinde Yorkshire bölgesindeki madenlerin yarısı greve başlamıştı bile.

6 Martta, NUM Merkez Yönetim Kurulu ile NCB Yetkilileri olağan yarı yıl görüşmesini yaptı. Bu toplantıda I. MacGregor, sendika yetkililerine üretimi o yıl içinde 4 milyon ton azaltma planlarını anlattı. Bu 20 kadar maden ocağının kapanması ve 20 bin iş kaybı anlamına geliyordu. Olayın Cortonwood ile bitmeyeceği ve kömür sanayiinde yeni bir yapılanmaya gidilmesi planlarının artık kesin bir kararlılıkla uygulamaya sokulacağı açıktı.

NUM Merkez Yönetim Kurulunun 8 Mart tarihindeki toplantısında, İskoçya ve Yorkshire Bölge Yönetim Kurullarının, Polmaise ve Cortonwood maden ocaklarının kapatılması kararına karşı aldıkları grev çağrısının kurallar gereğince Merkez Yönetim Kurulu tarafından onaylanması isteği gündeme geldi. Bu iki bölgenin temsilcileri çağrılarını NUM tüzüğünün bölgesel iş anlaşmazlıklarına ilişkin 41'nci maddesi uyarınca yaptılar. Polmaise ve Cortonwood maden ocaklarının kapanmayla yüz yüze gelmesi ardından bu onayın verilmesine herhangi bir üyenin karşı çıkması beklenemezdi. Ancak, İskoçya ve Yorkshire temsilcileri, diğer bölgelerin de, yürürlükteki fazla mesai yapmama eylemini genişleterek, kendilerine destek olmasını istediler. Bu istek, grevin ulusal düzeye genişletilmesi anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine bazı bölge temsilcileri, sadece bölgesel grevleri ilgilendiren 41'nci maddenin ötesine geçilmesi gerektiğini, ulusal grevin sadece 43'ncü maddenin harekete geçirilmesiyle mümkün olabileceğini savundular. 43'ncü madde, ulusal düzeyde greve gidilebilmesi için tüm madencilerin önce genel oylamada yüzde 55 çoğunluk sağlanmasını gerekli kılıyordu. Toplantıya, hem 41'nci hem de 43'ncü maddeyi kullanarak greve gidilmesini içeren önergeler getirildi ve üyeler arasında sert tartışmalar oldu. Toplantının sonunda Arthur Scargill, NUM başkanı olarak farklı görüşleri değerlendirdi, «Sendika, bazı kararlara varmazsa bu tartışmanın anlamı kalmaz. Karar zamanı gelmiştir. Hepimiz, savaşmamız gerektiğinde görüş birliğindeyiz. Uygulanmakta olan

fazla mesai yasağı var. Tartışılan konu sadece taktik meselesidir»[30], diyerek 41'nci maddeyi içeren önergeyi oylamaya soktu. İskoçya ve Yorkshire bölgelerinin grev çağrısını onaylayan, diğer bölgelerin de grev çağrısı yapmaları durumunda bunun onaylanmış sayılacağını içeren önerge, üçe karşı yirmibir oyla kabul edildi. 43'ncü maddeyi kapsayan önerge gündeme getirilmediği gibi, üzerinde oylama da yapılmadı.

Bu karar, tüm genel grev boyunca, üzerinde en çok tartışılan konu oldu. Grev sona erdikten sonra yapılan, 'kabahatli kim' sorgulamalarında da grevin yenilgiyle sonuçlanmasının en temel nedenlerinden biri olarak gösterildi. Birazdan göreceğimiz gibi, 43'ncü madde yerine 41'nci madde üzerinden harekete geçilmesi, gerçekten de grevin her yönünü etkiledi. NUM Merkez Yönetim Kurulu içinde, Arthur Scargill'in öncülüğünü yaptığı sol grup, 41'nci maddeyi öne çıkartarak, grevin sadece Yorkshire ve İskoçya bölgelerinde kalmasını savunmuyorlardı. Tam tersine sol grup, grevin ulusal düzeyde yürütülmesini istiyordu. Buna rağmen 41'nci madde madde üzerinde ısrar edilmesi, sol grubun, grevin oturtulacağı somut eylem stratejisiyle bağlantılıydı. Arthur Scargill'in yardımcısı Mick McGahey, Merkez Yönetim Kurulu toplantısından daha bir gün önce, «Bölge bölge karar verilecektir. Kanımca, bu domino etkisi yaratacaktır ... bizi, önümüze kuralları çıkartarak (43'ncü madde kastediliyor) engelleyemezsiniz»[31], demişti. Sol grup, grevin, geleneksel olarak en militan Yorkshire ve İskoçya bölgelerinde başlatılmasını, daha sonra, kitle grev gözcülüğüyle diğer bölgelere yaygınlaştırılmasını en etkili taktik olarak görüyordu.

Böyle bir taktik üzerinde durulmasını ise, iki temel neden; hem son yıllarda yapılan bazı grev çağrılarına maden işçilerinin ne şekilde karşılık verdiği hem de tarihsel deneyimler belirliyordu. Tarihsel nedenler 1972 yılına uzanmakta. Saltley olayı, 'kitle grev gözcülüğünün' üretimin durdurulmasında ne denli başarılı sonuçlar getirdiğini kanıtlamıştı. Kaldı ki bu sadece tarih kitaplarından okunan bir başarı da değildi. Kitle grev gözcülüğünün başarılı olduğunu bilenler, örneğin Arthur Scargill artık NUM'ın lideriydi. Kararlarının bu deneyimlerden etkilenmemesi düşünülemezdi. İkinci nedene gelince, son yıllar içinde maden işçilerinin, Merkez Yönetim Kurulunun çeşitli aşamalarda yaptığı ulusal grev çağrılarına verdiği yanıt genellikle olumsuzdu. 1982 yılının başından bu yana, Mer-

30) Ottey, R., *The Strike, An Insider's Story*, Sidwick and Jackson, Londra 1985. s. 69. (Roy Ottey, bu tartışmalar sırasında Merkez Yönetim Kurulu üyesiydi. Grevin ileri aşamalarında görevinden istifa etti).

31) Adeney, M., a.g.y., s. 169.

kez Yönetim Kurulu, 43'ncü maddeyi kullanarak gittiği oylamalarda grev kararı alma yetkisini elde edememişti[32].

Grev Eylemini Destekleyenler (yüzde):

Bölge	*İşçiler*	*1982 Ocak*	*1982 Ekim*	*1983 Mart*
Cumberland	650	52	36	42
Derbyshire	10,500	50	40	38
Güney Derbyshire	3,000	16	13	12
Durham	13,000	46	31	39
Kent	2,000	54	69	68
Leicester	2,500	20	13	18
Midlands	12,200	27	23	21
Nottingham	32,000	30	21	19
Lancashire	7,500	40	44	39
Northumberland	5,000	37	32	35
İskoçya	11,500	63	69	50
Yorkshire	56,000	66	56	54
Kuzey Galler	1,000	18	24	23
Güney Galler	21,000	54	59	68
Maden Ocağı Görevlileri	16,000	14	10	15
Kok İşçileri	4,500	32	22	39
Ulusal Ortalama		45	39	39

En son oylamada, en militan Yorkshire bölgesinde bile, grevi destekleyenlerin sayısı gerekli yüzde 55 oranının gerisinde kalmıştı. Muhalefetteki İşçi Partisi'nin genel başkanı Neil Kinnock, grev sonrası yaptığı değerlendirmede[33] Scargill'in grevlerde hep öncü rol oynayan Yorkshire'in desteğini kaybetmekte olabileceğini düşünerek paniğe kapıldığını, bu nedenle genel oylamaya gitmediğini ileri sürecekti. Yorkshire bölge yönetim kurulunun, grev kararını, üç yıl önceki bir oylamaya dayanarak almış olması, N. Kinnock'un değerlendirmesini bir dereceye kadar inandırıcı kılmakta, ama bunun kanıtlanması zor bir yorum olduğunu da vurgulamak gerek. Çünkü, 10 Mart sabahı, Weekend World adlı televizyon programı için yapılan bir kamuoyu yoklamasında maden işçilerinin yüzde 62'sinin grevi desteklediği, yüzde 33'ünün kesin olarak çalışmaya kararlı olduğu, yüzde 5'inin ise kararsız olduğu sonucu alınmıştı[34]. Ancak, biraz ilerde göreceğimiz gibi, zaman zaman NUM yetkililerinin kullandığı bazı ifadeler, o sırada genel bir oylamanın sonucundan hiç emin olamadıklarını yansıtmakta. Grev ardından Scargill'in de oy-

32) Callinicos, A., Simons, M., *The Great Strike*, Socialist Worker Pub., London, 1985, s. 44.

33) Adeney, M., a.g.y., s. 283.

34) Insight Team, a.g.y., s. 57.

lamaya gidilmiş olsaydı bunun kaybedileceğinden kesin olarak emin olduğunu söylediği anlaşılıyor[35]. İşte işçilerin desteğinden emin olunamaması nedeniyle 41'nci madde, kitle grev gözcüleri kullanarak yaratılacak 'domino etkisiyle' birlikte en iyi eylem stratejisi olarak düşünüldü.

Sendikanın 'domino stratejisine' dayalı grev kararının, zamanlama açısından NCB'de hiçbir gerilim yaratmadığını vurgulayalım. Ian MacGregor kararı; «Kuvvetlerin ne durumda olduğunu dikkatli bir şekilde değerlendirdim. Eğer ülke, Mart ayından başlamak üzere uzun bir kömür grevi ile yüz yüze gelecektiyse, bunun müşterilerimiz üzerindeki etkisi, grevin Ekim ayı gibi bir tarihte başlamasına kıyasla daha az olacaktı. Scargill'in stratejisini anlayamadım. Scargill, yılın, kömür tüketiminin genellikle çok büyük miktarda azalmaya başladığı bir dönemini seçiyordu. Eğer NUM grevin başlaması için ısrarlıydıysa, grevin şimdi başlaması bizim açımızdan daha az zararlıydı ... Zamanın, başbakan için, en az uygunsuz zaman olduğunu düşündüm»[36], şeklinde değerlendirdi.

IV

8 Mart 1984 günü alınan kararla başlayan ve 358 gün devam eden grev sırasında her gün yeni dramatik olaylar yaşandı ama grevin yönünü ve sonucunu belirleyecek olan eğilimler ilk birkaç hafta içinde şekillendi. Grev kararı 41'nci maddeye göre alındığı için, NUM Yönetim Kurulu içinde yer alan bölge temsilcileri kendi bölgelerindeki işçilerinin tutumunu öğrenmek için oylamaya gittiler. Sekiz bölgede sonuç, gerekli oranların çok altında kaldı. En can alıcı darbe 16 Mart günü Nottinghamshire'dan geldi. Toplam 32 bin işçinin çalıştığı Nottinghamshire bölgesinde grev çağrısını işçilerin sadece 27'si destekledi.

8 Mart günü grevin başlaması ile birlikte, Yorkshire bölgesinden hareket eden 'uçan grev gözcüleri' kendi bölgelerinden taşarak ve özellikle Nottinghamshire maden ocaklarını hedef alacak şekilde 'kitle grev gözcülüğüne' başladılar. Amaç, 1972 yılının başarıyla sonuçlanan deneyimini tekrarlamaktı. Nottinghamshire'in hedef alınmasının gerisindeki neden ise, 1926 yılındaki tarihsel deneyimlere uzanıyordu. 1926 yılındaki grevin çözülmesi büyük ölçüde Nottinghamshire bölgesindeki işçilerin işbaşı yapmasından kaynaklanmıştı. En başta Yorkshire madencilerinin gözünde Nottinghamshire

35) Goodman, G., a.g.y., s. 47.
36) Mac Gregor, I., a.g.y., s. 165.

hiçbir zaman güvenilemeyecek bir bölgeydi. Nitekim Yorkshireli militanlar, Nottinghamshire'in kararının ne olacağını beklemeden, NUM'un Nottinghamshire bölge temsilcilerine, 'grev kırıcıları' damgasını vurmuşlardı. Öyle ki, NUM Yönetim Kurulu 8 Mart toplantısını yaparken, Nottinghamshire Bölgesi Genel sekreteri Henry Richardson, «Bize dışarda grev kırıcıları diye bağırılması bir işe yaramaz. Eğer daha greve başlamadan önce Nottingham madencileri grev kırıcıları ilan edilirse, Nottingham madencileri sonunda grev kırıcıları olurlar»[37], demişti. NUM'un Yorkshire ve Nottinghamshire yetkilileri grev kararının alınmasından sonra yaptıkları görüşmelerde 16 Mart gününe kadar Nottinghamshire'a, bölge işçilerinin yerel oylama öncesinde taciz edilmemesi için, grev gözcüleri gönderilmemesi konusunda anlaşmaya varmışlardı. Ancak, Yorkshire yetkilileri 'uçan grev gözcülerini' durduramadılar ve 13 Mart günü baskı altında kalarak grev gözcülerinin diğer bölgelere gitmesini onayladılar. Böylece daha ilk günlerde Yorkshireli grevcilerle 16 Mart günü yapılacak oylamaya kadar işbaşı yapmaya devam eden Nottinghamshireli madenciler arasında derin anlaşmazlıklar doğdu. 13 Mart günü Yorkshire'dan gelen grevcilerin Nottinghamshireli işçileri durdurmaya çalıştıkları sırada yer yer patlak veren şiddet olaylarında Yorkshireli grev gözcülerinden David Jones'un ölümü, bu iki bölge işçileri arasındaki uçurumu öylesine derinleştirdi ki, ertesi gün grevdeki bazı Nottinghamshireli işçiler bile, işlerinin başına döndüler. 16 Mart günü Nottinghamshire işçileri NUM Bölge temsilcilerinin grev çağrısını sert bir şekilde reddetti ve bölgenin 25 maden ocağı grev sona erene kadar üretime devam etti.

Nottinghamshireli madencilerin temel itirazı, ulusal grev için genel oylamaya gidilmemiş olmasına dayanıyordu. Bu madenciler, Yorkshireli grev gözcülerinin eylemlerinin taciz edici olduğunu, NUM'un demokratik geleneğinin, kitle grev gözcülerinin tehditkâr eylemleriyle değiştirilmiş olduğunu savunndular. Yorkshireli madencileri korkutan konu, NUM Yönetim Kurulu'nun sol kanadını endişelendiren konudan farklı değildi: Nottinghamshire'in greve katılacağından büyük kuşku duyuluyordu. Gerçi Nottinghamshire 1972 ve 1974 yıllarındaki grevleri desteklemişti ama o grevler ücret artışı elde etmeye ilişkin grevlerdi. Oysa bu kez grev ücret artışı sağlamak gibi bir amaç taşımadığı gibi, ortada zorunlu olarak işten çıkartılma gibi tehditler de bulunmuyordu. Bu kez grev, NCB'nin 'ekonomik olmayan' maden ocaklarının kapatılması planlarına karşı yürütülüyordu. Grevciler için sorun, bir yandan geleceği güven-

37) Ottey, R., a.g.y., s. 63.

ce altına almak, bir yandan da maden ocaklarının etrafındaki küçük yerleşme topluluklarının tamamen ortadan silinmesini önlemekti. Grevin temel nedenini oluşturan bu iki konuda Nottinghamshire'in hiçbir gelecek korkusu yoktu. Geleneksel olarak Nottinghamshire en ileri yöntemlerle işlenen, en verimli kömür damarları üzerinde oturan bir bölgeydi. Nottinghamshire madencileri, diğer bölgelere kıyasla en yüksek ücretleri almaktaydılar. Kömür madenciliği işinde eğer aristokrasiden söz edilebilirse, Nottinghamshire madencileri aristokrasiyi temsil etmekteydiler. Dolayısıyle bu bölgeden yükselen, sendikadaki demokrasinin rehin alındığı yolundaki görüşlerin, ne denli samimi olduğunu söyleyebilmek çok güç. Nottinghamshire bölgesindeki Ollerton Maden Ocağı'ndaki NUM görevlisi Jimmy Hood'a göre, Nottinghamshire madencilerinin çalışmaya devam etmeleri bu madencilerin NCB'yi ya da hükümeti desteklediklerı anlamına gelmiyordu. Nottinghamshire madencilerinden pekçoğu, üretkenlikten yararlanarak, aldıkları ücret üzerine, bir o kadar da prim alıyorlardı. «Kasıtlı olarak şımartıldık», diyen J. Hood'a göre, «Nottinghamshire madencileri yaşam biçimleri ve mali taahhütlerin tuzağına düşmüşlerdi, grevi desteklemenin bedelini kabul edemediler.»[38] Aynı konuda I. MacGregor da, «Scargill, Nottingham dersini öğrenmemişti: İşlerinde refah ve güvenceyi görenler ve bunun meyvelerini tadanlar gözü kör bir şekilde greve gitmezler», yorumunda bulunuyordu. Bölgenin bu özelliği dikkate alındığında Nottinghamshire'in sadece kitle grev gözcülüğünün yıldırmacılığı nedeniyle greve katılmadığını ya da H. Richardson'un ikaz ettiği gibi, 'zorla grev kırıcıları' haline sokulduklarını söyleyebilmek zor. Ancak, zaman zaman çalışanların evlerinin kundaklanmasına kadar giden, yıldırıcı grev gözcülüğünün bölgeleri birbirlerine düşürdüğü de kesindi. NUM başkan yardımcısı Mick McGahey, geriye dönüp baktığında, «durumu iyi yönettiğimize tam emin değilim ... onları (Nottinghamshire) grev sırasında yabancılaştırdık», demekte[39].

Nottinghamshire bölgesi daha ilk günden, hem NUM hem de NCB için grevin geleceği açısından anahtar rol oynamaya başladı. Ian MacGregor, «eğer bu dev büyüklükteki, zengin kömür bölgesinin üretime devam etmesini sağlayabilirsek, ne kadar uzun sürerse sürsün, grevi kazanırız»[40], diye düşünmeye başladı. Nottinghamshire'in üretmeye devam etmesi, NUM karşısında sembolik bir zafer kazanmanın çok ötesine gitmekteydi. Bölgedeki 25 maden ocağı çalıştığı takdirde, NCB yıllık toplam üretiminin yüzde 25'ini gerçekleş-

38) Insight Team, a.g.y., s. 117.
39) Adeney, M., a.g.y., s. 98.
40) MacGregor, I., a.g.y., s. 195.

tirebilecek ve Trent vadisi boyunca uzanan dev termik elektrik santralleri de işlemeye devam edebilecekti. Bu elektrik santrallerinin çalışır halde tutulması ise, elektrik darlığı çıkmasını önleyeceğinden, I. MacGregor'un 1972 yılında başbakan E. Heath'in yenilgiye uğramasında çok önemli rol oynadığına inandığı elektrik kesintisi sorunu doğmayacaktı.

Grevin ilk günlerine egemen olan hava daha çok düzensizlik, belirsizlik ve tereddüt yansıtıyordu. İkinci hafta dolarken, sadece Nottinghamshire bölgesindeki 25 maden ocağı değil, aynı zamanda kuzeyde ve Midlands bölgelerindeki bazı kömür ocaklarında da üretim devam ediyor, toplam işçilerin dörtte biri hergün işbaşı yapıyordu. NCB, bu aşamada dikkatlerini sadece Nottinghamshire üzerinde yoğunlaştırarak, bir yandan genel oylama yapılmamış olmasını eleştirirken, diğer yandan da mümkün olduğu kadar çok işçinin çalışmaya devam etmesini sağlamaya yöneldi.

Bu stratejinin işler kılınabilmesi, kitle grev gözcülüğünün durdurulabilmesinde düğümleniyordu. Ian MacGregor, o zamanki İçişleri Bakanı'na, kişisel dostluğunun da verdiği yakınlık içinde yaklaşarak, greve katılmayanların 'çalışma özgürlüğünün' ceza hukuku çerçevesi içinde korunması gerektiğini duyurdu. Thatcher hükümeti aslında Saltley Olayından aldığı dersin etkisiyle olsa gerek, 1980 yılında Parlamento'dan yeni bir çalışma yasası geçirmişti. Bu yasada, işçilerin kendileriyle doğrudan ilgili olmayan çalışma yerlerinde grev gözcülüğünde bulunması yasaklanmıştı. Nitekim Ian MacGregor bu maddeyi kullanarak 17 Mart günü mahkemeden NUM Yorkshire Bölge yönetimine karşı, diğer bölgelere grev gözcüleri gönderilmemesi doğrultusunda bir karar çıkarttı. Ancak Ian MacGregor, özellikle Enerji Bakanı Peter Walker'in müdahalesiyle bu kararı uygulamaya sokmadı. Bunun nedeni, tüm sendikaların 1980 Çalışma Yasasını işçi haklarını kısıtlayan bir yasa olarak değerlendirmelerinden geliyordu. Bu yasaya işlerlik kazandırılması, NUM'u desteklemeye fazla istekli olmayan sendikaların bile tam anlamda kenetlenmesi anlamına gelecekti. NCB ve hükümet, NUM'un, TUC'dan[41] somut destek sağlaması olasılığının zayıf olduğunu gördüğünden, 1980 Çalışma Yasasını harekete geçirirse bu büyük avantajı yitireceğini düşündü. Bu nedenle Ceza Hukuku hükümlerinin kullanılmasına yönelindi. İçişleri Bakanı 15 Martta Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, «Yasal durum açıktır. Çalışmak isteyenleri engelleme ya da taciz etme doğrultusundaki her girişim, Ceza Hukuku hükümlerine göre suçtur. Grev gözcülerinin sayısının çok fazla olma-

41) TUC - Trades Union Congress - İşçi Sendikaları Konfederasyonu.

sı, kendi başına taciz edici olabilir. Engellemeleri ve taciz edici davranışları durdurmak, polisin görevidir»[42], dedi.

İçişleri Bakanı'nın bu konuşması ile birlikte, kitle grev gözcülüğünün etkisini silmek için, NRC[43] alarma geçirildi. NRC, 1973 yılında kurulmuştu. Amacı, acil durumlar karşısında yerel polis kuvvetlerinin tek bir ulusal merkezden yönetilmesini sağlamak, polis fazlası olan bölgelerden diğer bölgelere yedek kuvvet gönderilmesini düzenlemekti. 1974 ve 1979 yılları arasındaki İşçi Partisi iktidar dönemlerinde hiç başvurulmayan NRC, Liverpool'da başgösteren şiddetli gösteriler sırasında denenmişti. Kitle grev gözcülüğü karşısında yerel polis kuvvetleri sayıca yetersiz kalıyordu. NRC'nin harekete geçirilmesinden üç saat sonra Nottingham'daki yerel polis kuvvetlerine 1000 ek polis gönderildi. Bir hafta sonra bu sayı yedi bine, yaz ortalarında da sekiz bine ulaştı. Polis operasyonları, Nottinghamshire bölgesinin fiilen abluka altına alınmasını sağladı. Bu bölgedeki maden ocaklarının çalışır halde tutulabilmesi, polis kuvvetlerinin, İngiltere'de savaş sonrasından bu yana tanık olunmadık şekilde kullanılması ve polis kuvvetlerinin tek bir merkezden yönetilerek, kitle grev gözcülüğünün önünde duvar oluşturulmasıyla mümkün oldu. Nottinghamshire bölgesinin dış dünya ile bağlantısını kesme amacı, sembolik bir anlam taşımıyordu. NRC tarafından yapılan açıklamaya göre, grevin ilk altı ayında, Nottinghamshire'a grev gözcülüğü yapmak üzere girme amacı güttüğünden şüphe duyulan 164 bin kişi, «asayişi koruma» iddiasıyla yollarda durduruldu, bunlara geri dönmedikleri takdirde tutuklanacakları uyarısında bulunuldu[44]. Kent Bölgesi madencileri bu uygulamanın seyahat özgürlüğünün çiğnenmesi anlamına geldiği gerekçesiyle mahkemeye gittiler. Mahkeme, polisin, grev gözcülüğünde bulunabileceğinden kuşku duyduğu kişiyi, olay yerinden uzakta durdurmaya yetkisi olduğu sonucuna vardı. Mahkemelerin o sırada aldığı ve eleştiriyle karşılanan bir başka kararı da grev gözcülüğü sırasında suçlu bulunan kişilerin, koşullu olarak salıverilmeleri ardından uymak zorunda oldukları koşullara ilişkindi. Bu koşullardan biri, her gün yerel polis karakollarında imza atma hükmünü getirdiğinden, grev gözcülüğüne katılanların sayısı, uygulamanın yaygınlaşması ile birlikte azalıyordu.

Çalışma Yasalarını uygulamaya sokmanın grevin geleceği açısından sakıncalı bulunması ve Ceza Hukuku hükümlerinden yararlanılması, bazı polis yetkilileri tarafından sert bir şekilde eleştirildi.

42) Insight Team, a.g.y., s. 63.
43) NRC - National Reporting Centre - Ulusal Bilgi Verme Merkezi.
44) Insight Team, a.g.y., s. 69.

Batı Yorkshire polis yetkilisi Ronald Carroll örneğin, Polis Federasyonu adlı sendikanın 1985 yılındaki kurultayında yaptığı konuşmada, «Polis, NCB tarafından, tüm kirli işlerini gerçekleştirmek üzere kullanıldı. Ceza hukukunu öne çıkartarak, tüm sorunların çözümünü tamamen polise bıraktılar»[46], dedi. Guardian gazetesi de, bir polis yetkilisinin, «polis kuvvetlerinin kamu hizmeti yapmak yerine siyasal bir amacı gerçekleştirmek için» kullanıldığı iddiasını öne çıkarttı. Bu yetkili, hükümetin, olaya karışmadığı iddiasıyla devreden çıkması ve grev gözcülerinin de kendilerini bir düşman olarak görmesi karşısında, sadece görevini yapmaya çalışan polis gücünün, siyasal hesaplar uğruna saygınlığını yitirme tehlikesi ile yüz yüze bırakılmasından ve iki taraf arasında sıkışıp kalmasından yakındı[47].

Kitle grev gözcülüğünü durdurmak üzere, kitlesel polis kullanımına gidilmesi 1984 - 85 grevi sırasında Saltley Gate Olayı'nın tekrarlanabilmesini önledi. Orgreave Kok Tesisleri'nde 23 Mayıs ve 18 Haziran tarihleri arasında, Saltley Gate olayını yinelemek üzere, zaman zaman Arthur Scargill'in kişisel olarak yönettiği kitle grev gözcülüğü hiçbir sonuç getirmedi. Bu grevi 1972 ve 1974 yıllarındaki grevlerden farklı kılan en önemli etkenlerden biri, polisin İngiltere tarihinde tanık olunmadık boyutta kullanılması ve Saltley Gate olayını, hükümetlerin, sendikaların aşırı siyasal gücü karşısında yenilmesinin sembolü olarak değerlendiren Thatcher hükümetinin, bu olayın bir daha yaşanmayacağını vurgulamadaki kararlılığıydı.

V

Kitle grev gözcülüğünün, kitlesel polis kullanımı yoluyla etkisiz kılınması, 'domino etkisinin' yaratılamaması, NCB'nin her ne bahasına olursa olsun Nottinghamshire madenlerinin çalışır durumda tutulması stratejisinin mutlak bir başarıyla yürütülmesini sağladı. Ancak bu bölgenin üretime devam etmesi, kendi başına grevin yenilgiye uğratılması için yeterli değildi. Bu kömürün elektrik santralleri ve demir-çelik tesislerine taşınıp taşınamayacağı, bu tesislerde çalışan işçilerin destek eylemlerine girip girmeyeceği de en az kömür üretimi kadar önemliydi. Elektrik Santrallerinin çalışır halde tutulmasını sağlamak için hükümet, 1981 yılından beri alabileceği tüm önlemleri almıştı. Kömür stokları artırılmış, tesislerin aynı zamanda petrol yakacak hale getirilmesi tamamlanmıştı. CEGB, grev başlar başlamaz, üretimini daha önce hazırlanan bir bilgisa-

46) Adeney, M., a.g.y., s. 100.
47) *Guardian*, 6 Haziran 1984.

yar programına göre, ucuz maliyetle üretme ilkesinden vazgeçerek, kömür stoklarını en tasarruflu kullanma ilkesine dayandırmaya başladı. Ayrıca 1984 yılında kömür ithalatı, bir önceki yıla kıyasla bir misli artırılarak, 10 milyon tona çıkartıldı. Ancak, CEGB'nin elindeki 43 termik santral yılda 91 milyon ton kömür yakmaktaydı. Dolayısıyle alınan önlemler ne kadar köklü olurlarsa olsunlar, fırtınayı sadece belli bir zamana ve düzeye kadar kontrol altına alabilirdi.

NUM genel sekreteri Peter Heathfield, grevin başlamasından bir hafta sonra, TUC'a Yorkshire ve İskoçya bölgelerinin eyleme gitme kararı aldığını duyurdu. Mesajda çok kesin bir ifadeyle, «Bu sendika TUC'dan yardım ya da müdahelede bulunma doğrultusunda hiçbir istekte bulunmamaktadır. Böyle bir girişim istendiği takdirde sizinle yine temas kuracağım»[48], deniyordu. NUM'un, İşçi Sendikaları Konfederasyonu TUC'u tamamen dışarda tutma kararı, 1926 yılındaki olayların yeniden yaşanabileceği korkusunu yansıtmaktaydı. Bir yıl önce Ulusal Basım İşçileri sendikasının bir grevi sırasında TUC içinde görüş ayrılıkları ve bölünmeler olmuş, TUC bu sendikayı destekleme kararı alamamıştı. Bu olayın hemen ardından, Arthur Scargill, TUC'un tutumunu, «1926 yılından sonra görülen en büyük ihanet»[49] şeklinde değerlendirmişti. NUM'un isteği üzerine, TUC, uzun süre grevle ilgili olarak dolaylı da olsa harekete geçmedi. O sırada TUC Genel Sekreteri olan Len Murray, Arthur Scargill'in kendilerinden milyonlarca mil ötede olduğunu belirterek, «...kanımca bunda 1926 grevi temel etkendi. Scargill, TUC'un işlediği 'suçun' bedelini ödemesini istiyordu ... TUC'un yapabileceği tek şeyin, 1926 yılındaki suçun bedelini ödemesi olduğunu düşünüyordu»[50], diyordu. Aslında NUM'un TUC'dan herhangi bir istekte bulunmaması, TUC Genel Yönetim Kurulu içinde büyük bir rahatlama yaratmıştı. Değineceğimiz gibi bazı sendikalar, bir yandan genel oylama yapılmamış olmasını eleştiriyor, bir yandan da kendi sanayilerindeki sorunlar nedeniyle madencileri destekleyemeyeceklerini saklamıyorlardı.

NUM, TUC yerine geleneksel ağır sanayii temsil eden demiryolu ve çelik işçileri sendikalarıyla, tarihsel 'Üçlü İttifakı' harekete geçirmeyi daha uygun buldu. Özellikle Taşımacılık ve Genel İş Sendikasından (TGWU) ve Ulusal Demiryolu İşçileri Sendikası'ndan (NUR) tam destek vaadi aldı. Hem TGWU hem de NUR, vaadlerini somut eyleme dökme çabasını da esirgemediler. NUR örneğin, kö-

---

49) Aynı yerde, s. 130.
48) Adeney, M., a.g.y., s. 131.
50) Adeney, M., a.g.y., s. 47.

mür taşınmaması için işçilerine çağrıda bulundu ve buna ilk günlerde yaygın olarak uyulduğu görüldü. Belki de bu nedenle olsa gerek, destek vaadleri nedeniyle, NUM Mayıs ayının ortalarına kadar elektrik santrallerinde hiçbir ciddi grev gözcülüğü yapmadığı gibi, elektrik işçilerinden yine Mayıs ayına kadar destek istemedi.

'Üçlü İttifak'dan gelen samimi destek sözüne karşın, gerçekleşen destek, elektrik santrallerine tam anlamda kömür ambargosu konabilmesine yeterli olmadı. Bu üç nedenden kaynaklanmaktaydı. Her şeyden önce ekonomik bunalım ve işsizliğin gölgesinde yeniden yapılandırmanın gerçekleştirildiği tek sanayi kolu kömür değildi. Çelik sanayii, yine Ian MacGregor'un yönetiminde bu süreçten geçmişti. Çelik İşçileri Sendikası'nın, 15 hafta süren ve sonuçsuz kalan grevi ardından Scunthorpe gibi dev bir çelik tesisi hâlâ kapanma tehlikesini atlatmamıştı. Benzer sorunlar İngiliz Demiryolları için de geçerliydi. Herbiri Kamu İktisadi Kuruluşu olan ve günün karmaşık teknoloji düzeyi içinde, ekonomideki ağırlıklarını kaybetmekte olan bir zamanların ağır sanayi kuruluşlarının verebileceği destek zaten sınırlı kalmaya makûmdu belki de. İkinci neden, özellikle kara taşımacılığında, sendikalı olmayan, grev hattını geçmekten çekinmeyen ve de grev nedeniyle birdenbire artan navlun fiyatlarından yararlanmak isteyen özel şirketlerin sayısının artmış olmasıydı. Üçüncü neden ise NUM'un dış dünya karşısında tam bir birlik gösterememesiydi. Nottinghamshire'in kömür üretmesi durdurulamıyor ama NUM Merkez Yönetim Kurulu, Üçlü İttifak'dan hiçbir ödüne yanaşmadan destek isterken, «ya hep, ya hiç» tutumunda direniyor, özellikle çelik işçilerinin sorunlarını anlayışla karşılamıyordu. NUR Kuzey Derbyshire Bölge Genel Sekreteri Dennis Widdowson, Nisan ayının hemen başlarında sezilen havayı şöyle aktarıyordu: «Burada genel sekreterlik yaptığım 19 yıl süresince işçiler hiçbir zaman sendika yönetiminin emrine karşı çıkmamıştır. Ancak bu kez, kavganın kendi kavgaları olmadığını ve kendi sanayilerini tehlikeye sokabileceklerini düşünmekteler. Eğer NUM ulusal oylamaya gidip, yüzde ellibeş çoğunluk elde etmiş olsaydı ve onun ardından greve başlamış olsaydı, tabii ki benim üyelerim de kömür taşımazlardı»[51]. Bu belki de haklı yakınmalarına rağmen, NUR ve TGWU sendikaları kömür işçilerinin çalıştığı bölgelerde bile kömür taşınmaması yolundaki yasağı, varolan ekonomik bunalımın kendi sanayileri üzerinde yarattığı tehlikeler izin verdiği ölçüde sürdürdüler.

NUR ve TGWU sendikalarının çabalarını sonuçsuz bırakan en önemli etken, sendika üyesi olmayan taşımacılık şirketlerinin, po-

---

51) Insight Team, a.g.y., s. 75-76.

lis koruması altında, dev büyüklükte kamyonlarla konvoylar halinde kömür taşımaları oldu. Tüm yaz boyunca, bu konvoylar elektrik santrallerine haftada ortalama 400 bin ton kömür taşıdılar. Sonbahara doğru bu miktar 600 bin tona çıktı[52].

Kömürün en önemli müşterisi, yılda ortalama 90 milyon tondan fazla kömür yakan termik santraller olmasına karşın, NUM, elektrik santrallerinde grev gözcülüğüne anlaşılamayan bir nedenle hiç önem vermedi. Bunun yerine, Diocot, Port Talbot, Llanwern, Ravenscraig ve Scunthorpe gibi, çok daha az miktarda kömür kullanan büyük çelik tesislerine gereğinden fazla ağırlık verildi. Demir - Çelik İşçileri Sendikası (ISTC) başkanı Bill Sirs, «Biz madencilere elimizden geldiğince yardım etmek istedik. Beş tesiste de üretimi azaltmaya karar verdik. Ancak onlar, hiç üretim yapmamamızda ısrar ettiler», şeklinde ifade ediyordu NUM ile gerginleşen ilişkileri. Çelik İşçileri Sendikası'nın temel çıkmazı, kapanma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan tesisleri ayakta tutmaya çalışmaktı. 1980 yılında Ian MacGregor karşısında yenik düşülen grevin ardından, örneğin Scunthorpe tesislerinde çalışanların sayısı 20 binden 8 bine düşmüştü. Bir de çelik tesislerinin can damarı sayılan yüksek fırınların, mutlaka hem de yüksek ısı kalitesine sahip kok kömürü ile sürekli olarak beslenmesi gerekiyordu. Fırınları tehlikeye sokmamak için NUM'un verdiği izinle Scunthorpe'a özel kok kömürü sağlanmaktaydı. Ancak bir aşamada NUM tesise çok fazla kömür girdiği iddiasıyla bu izni kaldırdı. Bu sırada yüksek fırınların birinde meydana gelen tehlikenin atlatılmasına NUM yardımcı olmayınca, BSC tesise kamyonlarla kömür taşımaya başladı. Bu olayla birlikte NUM ile ISTC'nin arası iyice açıldı. ISTC, samimi anlamda yardımcı olmaya çalışırken, NUM'dan hiçbir anlayış görmediğinden şikayetçi oldu. Öyle ki, Bill Sirs sorunu, sözlerini hiç sakınmadan şöyle ifade etti: «Sendikal hareket, bir iş anlaşmazlığında denetimin elinden kaçmasına asla izin vermemelidir. NUM'un; çelik işçileri ve madenciler arasında varılan yerel anlaşmalara rağmen çelik tesislerine bir miktar kömür sağlamayı reddetmesi üzerine, BSC müdahalede bulundu, kamyon kiraladı ve denetimi eline geçirdi. Bir sendika diğer bir sendikayla konuşurken, bu, güven ve karşılıklı destek esasına göre olmalıdır. NUM'un, kardeş bir sendika ile girmiş olduğu saygın anlaşmalardan tek yanlı olarak çekilmesi, belki de madenciler için sonun başlangıcıydı.»[53] Hikaye, ağır sanayinin uç kolu dok işçileri için de farklı değildi. Bu işçilerin ge-

52) Adeney, M., a.g.y., s. 149.
53) Adeney, M., a.g.y., s. 139-140.

leceği Scunthorpe gibi demir-çelik tesislerinin ayakta kalmasına ve NCB'nin kömür ihracatı yapabilmesine bağımlıydı.

NCB başkanı Ian MacGregor, NUM'un gerek TUC gerek 'Üçlü İttifak' ile ilişkilerini çok yakından izlemekteydi: «Kanımca, özellikle TUC ve genel anlamda işçi hareketi bu anlaşmazlıktan uzakta tutuldukları takdirde şansımız daha artacaktır ... Scargill'in, sendikal hareket içinde gördüğü desteğe baktık, bize oldukça etkisiz göründü. Ne çelik işçileri ne de elektrik üretimi işçileri fazlaca bir heyecan işareti göstermiyorlardı. Hatta gösterdikleri belki de tam tersiydi. Üçlü İttifakın hareketsizliği ya da güçsüzlüğü beni çok etkiledi ... Scargill'in elektrik işçilerine yaptığı destek çağrısına aldığı yanıt, elektrik santrallerinde giriştiği grev gözcülüğü kadar zayıftı. Scargill, çelik işçilerinin katılımını sağlamada da bundan daha başarılı değildi ... Scargill eğer çelik işçilerini kendi arkasında birleştirmeyi umuyorsa, tarihsel anlamda tamamen yanlış bir zamanı seçmişti ... Çelik sanayii talepteki düşme ve Avrupa'da beliren kapasite fazlası nedeniyle; Port Tablot, Llanwern ve Ravenscraig gibi tesislerden birinin kapatılması ile yüz yüzeydi. Bu tesisler, siyasal anlamda tedbirsizlik olacağı için açık tutuluyordu. BSC Yöneticileri ve çelik işçileri bunun farkındaydılar»[54].

Üçlü İttifakın somut destek getirmemesi, CEGB'nin, elektrik santrallerindeki üretimi olağanüstü durum ilkelerine dayandırarak sürdürebilmesini olanaklı kıldı. CEGB, kömür yerine petrol kullanmaya ve nükleer enerji santrallerine ağırlık verdi. Littlebrook ve Isle of Grain'deki 600 megawattlık dev nükleer santrallerde üretime, kapasite zorlanarak, devam edildi. Bu iki santral, aylarca, yapımcılarını hayrete düşürecek şekilde maksimum kapasitelerinin yüzde 10 üzerinde çalıştırıldılar. Nükleer santraller, küçük miktarda hidroelektrik üretimi de hesaba katıldığında elektrik gereksinmesinin yüzde 50'sini karşıladılar. Geriye kalan yüzde 50, kömür yakan termik santrallerle karşılanacaktı. Nottinghamshire bölgesinin üretiminin devamlı kılınması ve kara taşımacılığının aksamaması halinde geriye doldurulması gereken yüzde 20'lik bir pay kalıyordu ki bu da stoklar akılcı bir şekilde kullanıldığı takdirde doldurulması çok olanaksız bir açık değildi.

NUM'un yalnız bırakılması ve bu sendikaya yardımcı olacak 'ikinci bir cephe' açılmasına izin verilmemesi NCB stratejisinin temel direğini oluşturmaktaydı. Zaten yoğun ekonomik bunalım Üçlü İttifak'ı kırdığından, bu strateji büyük ölçüde kendiliğinden yürümekteydi. Ancak, Ağustos ayının ortalarında, NCB yönetimi büyük

---

54) MacGregor, I., a.g.y., s. 218, s. 280.

taktik hata yapıp, NACODS[55] üyelerini yabancılaştırınca, kendi stratejisini göz göre göre tehlikeye soktu, hem de doğrudan doğruya kömür üretimi ile ilgili olarak.

İngiltere'de kömür madenlerindeki günlük üretim, bazı teknik güvenlik önlemlerinin alınmasından sonra başlayabiliyor. Ayrıca günlük üretim boyunca, işçilerin başında mutlaka bu güvenlik görevlileri bulunuyor. Bu görevliler grizu tesbitinden tutun da, ilk yardıma kadar tüm güvenlik önlemlerinden sorumlular. 1954 yılında çıkartılan Madenler ve Taş Ocakları Yasası'na göre, bu güvenlik görevlilerin onayı alınmadan üretim ne başlayabiliyor ne de devam edebiliyor. I MacGregor'un, «ne işçi ne de yönetici», olarak tanımladığı bu güvenlik görevlilerinin toplam sayısı 14 bin kadar. Bunlar, NUM'a değil, NACODS adlı bir sendikaya bağlılar. NACODS, 74 yıllık geçmişi içinde bir kez olsun greve gitmemiş. Bu sendikanın NCB ile yapmış olduğu anlaşma gereğince, güvenlik görevlileri, örneğin bir grev sırasında, işbaşı yapmadıkları takdirde ücretlerini almaya devam edebiliyorlar. Bu grev sırasında bazı güvenlik görevlileri yer yer grev gözcülerini geçemedikleri gerekçesiyle işbaşı yapmamaya başlayınca Ağustos ayının ortasında NCB kendilerine sert bir uyarıda bulundu. Maden işçileri grev hattını geçerken, güvenlik görevlilerinin aynı şeyi yapmamasının hoş görüşle karşılanamayacağını duyurdu. Bu uyarı ardından işbaşı yapmayan güvenlik görevlilerinin ücretleri durduruldu. Bunun üzerine NACODS yetkilileri greve gitmek üzere oylama yaptılar. NACODS üyeleri grev çağrısını yüzde 82 oranıyla onayladı ve 25 Ekim'den itibaren eyleme geçmeye karar aldı. NACODS'un istekleri, sadece üyelerine ödeme yapılmasını değil, aynı zamanda NCB'nin ilk ağızda kapatma kararı aldığı beş maden ocağının açık kalmasını ve maden ocaklarının kapatılmasına ilişkin protokolun gözden geçirilmesini içeriyordu. A. Scargill'in aylardır başaramadığının üç hafta gibi kısa bir zaman içinde gerçekleşmesi ve tüm maden ocaklarında üretimin tamamen durması olasılığı belirdi. İlerde göreceğimiz gibi, NUM'un mahkemelerde elinin kolunun bağlandığı Eylül ve Ekim ayları, birdenbire I. MacGregor için de, «...tüm grev boyunca baskının maksimuma çıktığı...»[56], günler oluverdi. Ian MacGregor ile Enerji Bakanı Peter Walker arasında, zaten bir türlü kurulamayan karşılıklı güven tam anlamı ile parçalandı. Ian MacGregor, NACODS anlaşmazlığı ortaya çıktığında, ödün verilmemesini istemişti. Bu tutu-

---

55) NACODS - National Association of Colliery Overmen, Deputies and Shotfirers - Ulusal Ocak Güvenlik Denetleyicileri ve Dinamitçiler Birliği.

56) MacGregor, I., a.g.y., s. 281.

munu bakana aktardığında, «aklını kaçırmış olmalısın!»[57] yanıtını aldı. Ian MacGregor'a göre Enerji Bakanı endişelerini Başbakana da duyurmuş olmalıydı ki, bu kez Thatcher de tüm grev boyunca ilk kez çok endişeli olduğunu ifade ederek, ilk kez NCB'ye doğrudan müdahalede bulundu. Thatcher, I. MacGregor'un NACODS anlaşmazlığının o kadar kritik olmadığını savunması üzerine, sözünü keserek, «Ben bu konuda çok endişeliyim. Bay MacGregor, bu hükümetin kaderinin elinizde bulunduğunu anlamanız gerek. Bu sorunu çözmek zorundasınız»[58], dedi. Sonradan ortaya çıktığı üzere, Başbakan bu sırada olağanüstü durum ilan etmeyi, hatta orduyu devreye sokmayı düşündü.

Bu gelişmeler üzerine NCB, NACODS'un tüm isteklerini tek tek kabul etti. NACODS üyelerinin ödemelerine devam edileceğini, ilk ağızda kapatılması düşünülen beş maden ocağını kapatma kararından vazgeçileceğini ve maden ocaklarının kapanmasına ilişkin usulün değiştirilmesini kabul etti. Madenlerin kapatılabilmesine ilişkin usulün ne olacağı görüşmeleri, ACAS[59] çerçevesi içinde çözüme bağlandı. Herhangi bir kapatma kararı NCB ve sendikalar arasındaki görüşmelerde sonuçlandırılamazsa, bağımsız bir hakeme başvurulacağı kabul edildi. Ancak NCB bu konuda büyük bir ödün vermedi; bağımsız hakemin vardığı sonuca, kapatma kararı alınırken NCB'nin gerekli ağırlığı vereceği noktasının ötesine gitmedi. Kapatma kararına ilişkin son söz yine NCB'de kaliyordu. NACODS yetkilileri 25 Ekim'de başlayacak grevden bir gün önce NCB ile anlaşmaya vardılar ve grev durdurulmuş oldu.

Böylece, NCB 'ikinci cephe'yi savaşa girmeden kapattı. Aslında NACODS olayı, TUC ve İşçi Partisi tarafından, NUM'u da içerecek şekilde genel anlaşmazlığın çözümü için kaçırılmayacak bir fırsat olarak görülmüştü. Ancak, «ya hep, ya hiç» yaklaşımından vazgeçmeyen A. Scargill, NACODS'un vardığı anlaşmanın tam anlamıyla NCB'nin isteklerinin kabul edilmesi anlamına geldiği yorumunda bulundu, anlaşmayı sert bir şekilde eleştirdi. Aslında zaman A. Scargill'in haklı olduğunu gösterdi. NACODS - NCB anlaşması, grev ardından gelen kapatma kararlarının engellenmesini sağlayamadı.

NUM, İşçi Hareketinin desteğini canlandırabilmeyi son kez İşçi Sendikaları Konfederasyonu TUC'un Eylül ayında başlayan kurultayında denedi. 3 Eylül'de başlayan kurultaya, bir dizi uzlaşma-

---

57) Aynı yerde, s. 280.

58) Aynı yerde, s. 281.

59) ACAS - Advisory, Conciliation and Arbitration Service - İşçi Partisi tarafından iş anlaşmazlıklarında hakemlik rolü oynamak üzere kurulmuş olan, bağımsız, Danışma, Uzlaştırma ve Arabuluculuk Hizmetleri Kuruluşu.

cı pazarlık ardından sunulan bir önergede, 'sendikaların kömür ve kömür yerine kullanılabilecek malları taşımayı ve kullanmayı boykot etmeleri' istendi. Önerge ezici bir çoğunlukla kabul edildi ama bu kararın uygulamaya sokulması için önce konuyla ilgili sendikalarla, TUC Genel Yönetim Kurulunun ayrıntılı görüşmeler yapacağı da önergede yer almaktaydı. İşin belki de en komik yanı, önerge büyük bir çoğunlukla onaylanırken, aleyhte parmak kaldıran sendikaların, uygulamayla doğrudan doğruya ilgili olan sendikalar olmasıydı. Çelik İşçileri Sendikası başkanı Bill Sirs, önergeyi, sözde birlik gösterisinde bulunan, «pervasız ikiyüzlülük», şeklinde tanımladı. Elektrik İşçileri Sendikası'nın başkanı John Lyons'in sözleri belki de çok daha açıktı: «Elektrik üretimi sanayii, kendisinin dışındaki iş anlaşmazlıklarının çözümü için hiçbir zaman hazır olmamıştır, şimdi de madenciler için bile böyle bir şey yapmaya hazır değildir»[60]. Sonuçsuz kalmaya mahkûm son destek arayışıydı bu. Kurultay'da kabul edilen önergenin bir ay sonra sonuç vermiş olması gerekirken, 13 Kasım günü TUC'un yeni genel sekreteri Norman Willis, madencilere Aberavon'da yaptığı konuşmasında şöyle diyordu: «Çekilen acıları gördüğümde ... katlanılan özverileri gördüğümde, keşke size gerekli olan tüm desteğin verilmesini garanti edebilsem. Ben sendikacıları hiçbir zaman kandırmak istemem; madencileri de gerçek manzara hakkında hiçbir zaman yanıltmayacağım. Etkili destek sağlamak, imkansız olmasa da, zor ve çetindir. Madencileri destekleyen diğer işçi grupları, kendi işlerinden endişe etmekteler. Diğer sendikaların üyeleri kendi geleceklerinden endişe etmekteler. Diğer bazı sendikalar ise grevin bazı yönleri hakkında kuşkulu davranıyorlar...»[61]. Norman Willis böyle konuşurken, madencilerin TUC'a duyduğu güvensizliğin sembolü olsa gerek, tavandan Willis'in gözlerinin önüne idam halatı sallandırılıyordu.

TUC çerçevesindeki bu gelişmeler, NACODS olayının yukardaki şekilde kapatılması ve Ekim ayının sonlarında mahkemelerden çıkan bir dizi karardan sonra, NCB ve Hükümet grevin artık kendi denetimleri altına girdiği sonucuna vardılar. NCB, birazdan değineceğimiz üzere, savunma stratejisinden vazgeçerek, grevi kendi lehine sonuçlandıracak şekilde doğrudan eyleme geçmeye başladı.

VI

NUM, tarihsel olarak İngiltere'nin belki de en demokratik sendikası olarak kabul edilegelmiştir Bunda, gerek yerel gerek ulusal

60) Insight Team, a.g.y., s. 157-8.
61) Goodman, G., a.g.y., s. 157.

grevlere gidilmesinde işçilerin oylarına başvurulması geleneğinin, en sıkı bağlı kalınan kurallardan biri olması önemli etkendir. Ancak, NUM aynı zamanda, merkez yönetim kurulunda yer alan bölge temsilcilerinin herbirinin bir sendika başkanı kadar güçlü olduğu, tek bir sendikadan çok, yerel çıkarları temsil eden güçlü sendikaların birleşmesinden meydana gelen karmaşık bir yapı sergiler. Sendika içi demokrasinin ne anlama geldiği merkez yönetim kurulundaki farklı gruplar tarafından farklı yorumlanır. A. Scargill'e göre örneğin, Merkez Yönetim Kurulu demokratik bir yapı değildir, onun için gerçek demokrasi, sendikanın yüzden fazla şube temsilcinin katıldığı kurultayın kararlarında yatmaktadır. 1972'den başlayarak ağırlığını yavaş yavaş yitirmeye başlayan sağ gruba göre ise, kurultayı, en radikal görüşlü, en militan işçi temsilcileri oluşturmaktadır ve bu temsilciler sıradan madencinin görüşlerini gerçek anlamda yansıtmazlar. Bu nedenle öncü rol, merkez yönetim kurulunda kalmalıdır. Madencilerin cebine giren parayı etkilemeyen, çalışmak isteyen işçilerin zorunlu olarak işsiz kılınmayacağı ve doğrudan çalışma koşulları ile ilgili olmayan bir grevde yerel ayrılıkların ortaya çıkması belki de zaten beklenmeliydi. Ancak, genel oylamaya gidilmemiş olması hiç kuşkusuz bu ayrılıkları kesinleştirdi. Ayrılıklar sıradan madencilere ve bölgelere sıçradı. Üçlü İttifak'dan gelmesi olası desteği güdük bıraktığı gibi NCB'ye de güçlü bir savunma fırsatı verdi.

Merkez Yönetim Kurulunun 8 Mart toplantısından sonra, kurulun baştan beri genel oya gidilmesini isteyen üyeleri ile ilk haftalardaki gelişmeleri gördükten sonra genel oylamaya gidilmesinin gerekli olduğunu düşünmeye başlayan üyeleri gizli bazı toplantılardan sonra yönetim kurulunun 12 Nisan günü konuyu yeniden görüşmek üzere olağanüstü bir toplantı yapmasını sağladılar. Sağ kanat, genel oylama çağrısını destekleyecek sayıda üye sağladığına inanarak oturdu masaya. Nottinghamshire bölge temsilcisi Ray Chadburn, işçilerine grev çağrısında bulunmuş olmasına karşın, işçilerin özellikle grev gözcülerinin davranışlarını gördükten sonra mutlaka genel oylamada direttiklerini vurgulayarak, «umarım oylamaya gideriz ... Nottinghamshire'de sendikacılığı yıkıyoruz»[62], uyarısında bulundu. NUM Genel sekreteri Peter Heathfield ise, oylama konusunda merkez yönetim kurulunun bir karara varması yolunu seçmek yerine olağanüstü bir kurultay toplanmasının anlamlı olacağını savunarak, «Özel Kurultay'daki temsilcilerin ne düşündüğünü dinlemek önemlidir. Biz (herhalde sol grubu kastede-

62) Ottey, R., a.g.y., s. 102.

rek), oylama istemiyoruz. Demokrasi, bir kişinin, bir başkasını işinden yoksun kılmak için oylama yapması değildir. Biz o yolda ilerlememeliyiz», dedi. Leicester bölgesinden Jack Jones, merkez yönetim kurulunda çoğunluğu sağlayacağından emin olduğu için, genel oylamaya gidilmesini içeren bir önerge getirdi ve bunun kurulda oylanması üzerinde ısrar etti. Bu noktada Arthur Scargill, başkanlık yetkisine dayanarak müdahalede bulundu, Jack Jones'in önerisini kurula sunmadı, kendi aralarında ayrılıklar bulunduğunu belirterek, bu ayrılıkların ancak olağanüstü kurultayda giderilebileceğini vurguladı. 19 Nisan'da Sheffield'de toplanan kurultay, sağ grubun tahmin ettiği gibi, grevin 41'nci madde esası üzerinden devam etmesini onayladı. Genel oylamaya gidilmesine karşı çıkan merkez yönetim kurulundaki Yorkshire bölge temsilcisi Jack Taylor, kurultayda oylama öncesi yaptığı konuşmada, sol grubun endişelerini şöyle ifade etti: «Beni oylamalarla ilgili olarak endişelendiren ne biliyor musunuz, hemen söyliyeyim. Kimseyi kırmak istemiyorum, çünkü zaten hepimizin pekçok sorunu var. Oylamayla ilgili sorunun ne olduğunu belirteyim. Biz size tam olarak güvenmiyoruz, biz size tam olarak güvenemiyoruz.»[63]

12 ve 19 Nisan toplantılarındaki sonuç, kitle grev gözcülerinin aşırıya kaçan davranışlarıyla birleşince, Nottinghamshire madencileri kendilerini grevden iyice soyutlanmış hissettiler. Mayıs ayının hemen başlarında, çalışmaya devam eden madenciler, önce bireylerin girişimiyle, daha sonra da NCB tarafından desteklenen örgütlü bir hareket başlattılar. 26 Mayıs günü NUM Nottinghamshire Bölge yönetim kurulu seçiminde işçiler, Ray Chadburn'u devirerek, çalışan madencileri destekleyen Roy Lynk'i başa geçirdiler. Bölge yönetim kurulu içindeki sol grup ortadan silindi. 6 Temmuz'da Ulusal Çalışan Madenciler Komitesi kuruldu. Komite ilk günlerde savunmaya dönük nitelikteydi. Mahkemelerden; Midlands, Kuzey Derbyshire, Lancashire, Kuzey Galler ve Nottinghamshire bölgelerindeki grev kararlarının usulüne uygun olmadığı kararlarını çıkarttılar. Hareketin NUM'u zor durumda bırakmaya başladığını gören Ian MacGregor, iş anlaşmazlıklarında uzman avukatlarla NUM'u tamamen felce uğratma amacını taşıyan yasal bir strateji oluşturdu. I. MacGregor bu çabalarını hiç saklamadığı gibi, komiteye mahkeme masraflarının karşılanmasında kullanılmak üzere kurulan 'Madencilerin Oy Fonu' için para toplama kampanyası önerisinde bulundu. Komite'nin, mahkemeler yoluyla NUM'un elini kolunu bağlama stratejisi, en büyük darbeyi Eylül sonunda indirdi. Komite

---

63) Ottey, R., a.g.y., s. 116.

avukatları, NUM tüzüğünün maddelerinden yararlanarak hazırladıkları ve Yorkshire bölgesi yönetim kurulunun grev kararının kurallara aykırı olduğu iddiasını içeren bir dosya ile yargıç Nicholls'un önüne çıktı. NUM, mahkemeye savunma avukatı göndermedi. Yargıç Nicholls, Yorkshire yönetim kurulunun grev kararının 1981 yılındaki bir oylamaya dayandırılmasını, «çok uzun zaman önce yapılmış bir oylama», şeklinde değerlendirdi, o günden bu yana bölgedeki sendika üyeliğinde önemli değişiklikler meydana gelmiş olduğunu vurguladı ve «... bu oylamanın iki buçuk yıl sonra alınacak bir kararı haklı gösteremeyeceği»[64], sonucuna vardı, Yorkshire bölgesinde alınan grev kararının yasal olmadığına karar verdi. Merkez Yönetim Kurulunun 8 Mart günü, 41'nci maddeye dayanarak aldığı grev kararı İskoçya ve Yorkshire bölgelerinin çağrısını esas aldığı için, aslında tüm grev bu mahkeme kararıyla yasa dışı ilan edilmiş oluyordu. Arthur Scargill mahkeme kararının gecesi televizyonda yaptığı bir açıklamada, «bu sendikanın herhangi bir madencisi ya da yetkilisi, sendikanın verdiği emri çiğneyip, grev gözcülerini geçerse ... kurallara göre disipline verilme riskini göze almalıdır. Hiçbir Mahkeme yargıcı, sendikanın içişlerini düzene sokmadaki demokratik hakkını alamaz. Biz bağımsız demokratik bir sendikayız»[65], dedi ve tüm bölgelerdeki grev çağrılarının yasal olduğunu söyledi. Ertesi gün de, «... ne yargı, ne de hükümete ödün veremeyecek kadar acı çektik»[66], ifadesini kullandı. Çalışan Madenciler Komitesi, A. Scargill'in böyle tepkide bulunacağını tahmin ediyordu. Komite avukatları derhal mahkemeye dönerek, bu kez Scargill'in mahkeme kararını hiçe saydığı iddiasında bulundular. Yargıç Nicholls bu kez de, mahkeme kararlarına «açıkca ve tekrar tekrar karşı çıkılmış olduğunu», belirterek, «... eğer mahkeme kararları bu şekilde boş kılınacaksa, hukukun üstünlüğü ne olur?»[67], sorusuyla, A. Scargill'i bin sterlin, NUM sendikasını da 200 bin sterlin para cezasına çarptırdı. Bundan iki hafta sonra, 25 Ekim'de, cezaların ödenmemiş olması üzerine, Yargıç Nicholls, NUM'un mal ve para varlığına haciz koyarak, bir tasfiye yetkilisi atadı. Haciz kararı 14 Kasım'da A. Scargill ve NUM'un mahkemeden özür dilemesiyle kaldırıldı ama bu dönem içinde NUM grev eylemini sürdürmede can alıcı önem taşıyan mali kaynağını yitirdi. Ian MacGregor'a göre, bu çok önemli bir dönüm noktasıydı: «Sendikanın parası üzerine pençe indiğinde, kitle grev gözcülüğü yapmak için fon

64) Adeney, M., a.g.y., s. 171.
65) Adeney, M., s. 171.
66) Aynı yerde, s. 172.
67) Aynı yerde, s. 172.

kalmadığından, artık çalışan işçiler taciz edilmeden ve tehditlerden korkmadan, akın akın işbaşı yapmaya başladılar.»[68] Mahkemelerin bu kararlarına Scargill'in sert tepki göstermesi, belki de grev gözcülüğünün durulmasından çok, kamuoyunun desteğinin iyice yokolmasına neden oldu. Aylardır, polis hattının gerisinden çekilen televizyon görüntülerinin etkisiyle zaten grev gözcülüğü ile şiddet olayları özdeşleştirilmeye başlanmıştı. Grev, kamuoyunun büyücek bir kesimi için artık, sanki maden işçilerinin grevi değildi de, 'Arthur Scargill ve şiddet yanlısı grev gözcülerinin greviydi. Grevi sempatiyle karşılayanlar bile, işçilerin küçük düşmemesi ama Arthur Scargill'in mutlaka yenilgiye uğratılması gerektiği görüşünü savunmaya başladılar.

VII

Grev boyunca NUM ile NCB arasında bir dizi sonuçsuz kalan görüşme yapıldı. Mayıs ve Haziran aylarında yapılan görüşmeler, pazarlıktan ziyade tarafların tutumlarını ortaya koydukları toplantılar oldu. Bu toplantılarda NUM, NCB'nin ilk ağızda kapatmayı planladığı Polmaise, Cortonwood, Snowdown, Herrington ve Bullcliff Wood adlı maden ocaklarını kapatma planından tamamen vazgeçmesi koşulunu getirdi. Bu Arthur Scargill için, Majino hattını oluşturuyordu. Bundan sonra NCB ile, belki de yeni bir kömür planı çerçevesinde tüm sanayie nasıl bir şekil verilebileceği düşünülebilirdi. Ama bu yeni şekil içinde bile, maden ocaklarının 'ekonomik' gerekçelerle kapatılması diye bir pazarlık söz konusu olamazdı. NCB ise, sanayie nasıl bir şekil verileceği konusundaki nihai kararın kendisine ait olduğundan asla vazgeçmeyeceğini vurgulamaktaydı. I. MacGregor, NCB'nin gerekli gördüğü takdirde maden ocaklarını, ekonomik gerekçelerle de kapatmaya hakkı olduğunun NUM tarafından mutlaka kabul edilmesi gerektiğinde direndi. Ian MacGregor, NCB'nin, yönetme ve maden ocaklarını gerekirse kapatma hakkı kabul edildiği takdirde, 6 Mart günü açıkladığı programının zamanı süresini uzatabileceğini ve A. Scargill'in üzerinde durduğu beş maden ocağının kapatılmaması doğrultusunda ödün verebileceğini duyurdu. Eğer Mayıs ve Haziran aylarında beliren bu uzlaşmaz tutumların aralanabilmesi mümkün idiyse bu en fazla 18 Temmuz günü tanık olunduğu kadar aralanabilirdi. 18 Temmuz'da masaya üç maddelik bir anlaşma taslağı getirdi NCB. Bu taslak: «(a) Kömür Planındaki ilkeler uyarınca tükenmiş ocaklar, ortak anlaşma yoluy-

68) MacGregor, I., a.g.y., s. 228.

la kapatılacaktır. (b) Yine Kömür Planındaki ilkeler uyarınca, ciddi jeolojik zorluklarla karşı karşıya bulunan ocaklar, karşılıklı anlaşma yoluyla kapatılacaktır. (c) Tarafların kendi maden mühendislerinin yapacakları kapsamlı ve ince araştırmalar, bir ocakta işlenebilecek ve yararlı bir şekilde geliştirilebilecek rezerv bulunmadığını gösterirse, NCB ve NUM, o ocağın tükenmiş olduğunu kabul edeceklerdir.»[69] maddelerini içeriyordu. O gün, zaman zaman masanın üzerinde Eş Anlamlı Kelimeler Sözlükleri de açılarak, 13 saat süren tartışmalar yapıldı. NUM, «yararlı» sözcüğüne takılıp kaldı. A. Scargill, güvenlik tehlikesi dışında, hiçbir kömür ocağının son kömür parçası çıkartılana kadar kapatılmaması gerektiğinde ısrar etti. 'Yararlı' sözcüğünün anlamı, sözcüğü kullanan kişinin ona ne anlam vereceğinden başka bir şey olamazdı tabii. Grev sonrasında bu sözcük I. MacGregor için, 'ekonomik' anlamına gelecekti.

NUM ve NÇB arasındaki uçurumun görüşmeler yoluyla kapatılmasında varılabilecek en ileri ve en son aşama buydu. Eylül ve Ekim aylarında NACODS - ACAS görüşmeleri sırasında NUM'un da devreye sokulması doğrultusunda bazı gelişmeler oldu. Bir süre de Enerji Bakanı, Ian MacGregor'a haber vermeden TUC yetkilileriyle görüşmeler yaptı ama hiçbirinde 18 Temmuz önerisine bile varılamadı. Hatta, Ian MacGregor için ileri aşamalarda NUM ile yeniden görüşme masasına oturmak, izlemekte olduğu strateji açısından tehlikeler yaratıyor, sonunu görmekte olduğu grevin bitmesini geciktiriyordu.

Eylül ayında TUC Kurultayı'ndan geçen destek kararının somut hiçbir anlam taşımaması, Ekim ayı sonunda NACODS'un NCB ile anlaşmaya varıp grevden vazgeçmesi ve aynı sıralarda mahkemelerin grevin yasal olmadığı kararına varıp daha sonra NUM'un mal varlıklarına haciz koyması gibi gelişmeler üzerine, Ian MacGregor artık dizginlerin kendi eline geçtiğine karar vererek, işçileri geri çekilmeye zorlamak için yoğun bir kampanya başlattı. Kasım ayının başında grev Nottinghamshire dışında, hâlâ parçalanmadan devam etmekteydi. Bazı bölgelerde, Haziran ayından itibaren yer yer tek tük işçi grevden vazgeçerek işbaşı yapmaya başlamıştı ama bu süreklilik taşıyan bir eğilim gibi durmuyordu. Bu kişiler genellikle çekici gelen gönüllü emeklilik koşullarından yararlanmak isteyen yaşlı işçilerdi. Kasım ayıyla birlikte, Ian MacGregor damlamayı hızlandırmak için işbaşı yapacak grevcilere büyük primler önermeye başladı. Gazetelerde yayınlanan sayfa boyu ilanlarda, işbaşı yapacak olanların, bir buçuk ay gibi kısa bir zamanda bin

69) MacGregor, I., a.g.y., s. 250.

dört yüz sterline varacak kadar para kazanabileceklerini duyurmaya başladı. Görüşmelerden umudunu yitiren ve çok daha önemlisi sekiz aydır devam eden grevin getirdiği sefalete daha fazla katlanamayan iki bin kadar işçi Kasım ayının ilk haftası içinde işbaşı yaptı. 8 Kasım Perşembe sabahı, grevin 'Alamo' adı verilen kalesi Cortonwood maden ocağında bir işçi grev hattını geçti. Yirmi üç yaşındaki bu işçi her sabah üç bin grev gözcüsünün önünden geçip bin kadar polis tarafından korunarak işbaşı yapmaya devam etti. Bundan üç gün sonra Pazartesi günü Cortonwood'da çalışanların sayısı dörde yükseldi. Kalenin sarsılması, MacGregor'un stratejisinin işlemeye başladığına ve damlamanın bir sele dönüşeceğine işaret etmeye başladı. Kasım ayı sonunda, çalışmaya başlayan işçilerin oranı, ay başına kadar grevi eksiksiz sürdürmüş olan Kuzey-doğu bölgelerinde yüzde 15'e, İskoçya'da yüzde 22'ye, Kuzey Derbyshire'de yüzde 42'ye ve Batı bölgelerinde yüzde 78'e yükseldi. Geri dönmenin hızlanması, grev gözcüleri, yerel halk ve polis arasında şiddet olaylarının artmasına yol açtı. Grevden vazgeçenler toplu halde özel toplama noktalarından alınıyor, camları kalın tellerle örtülmüş otobüslere bindirilerek polis eşliğinde, hızla grev hattından geçiriliyordu. Bu geriye dönüş, Enerji Bakanı'nın, MacGregor'dan habersiz TUC liderleri ile görüşmeler yapması nedeniyle bir süre duruldu. Ian MacGregor'a göre bakan, görüşmeleri sürdürerek, geriye dönüş hareketini durduruyor ve grevin sona ermesini geciktiriyordu. TUC ile yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalması ardından 1985 yılının Şubat ayında işbaşı yapanların sayısı hergün katlanarak artmaya başladı. Bunda, A. Scargill'in Ekim ayından itibaren sözünü ettiği elektrik kesintilerinin bir türlü gerçekleşmemesi ve Başbakan Thatcher'in, grevin bir yıl daha devam etmesini bile artık göze alabileceği gibi açıklamaları çok önemli rol oynadı. Ama belirleyici etken grevcilerin artık, soğuk, açlık ve sefalet karşısında direnme güçlerinin sonuna gelmiş olmalarıydı.

Anımsarsanız, Ridley raporunun dördüncü maddesinde grevlerin caydırılması doğrultusundaki en önemli silahın, «grevcilerin para kaynağını kesmek» olduğu yer almaktaydı. Bu madde, 15 Nisan 1980 tarihinde Parlamento'dan geçirilen Sosyal Güvenlik Yasası'nın altıncı maddesini oluşturdu. Her şeyden önce, grevci işçinin, sosyal güvenlik çerçevesinde devletten yardım talebinde bulunabilmesi durduruldu. Sadece grevcilerin bakmakla yükümlü olduğu eş ve çocukları sosyal güvenlikten yararlanabilecekti. Ancak, tanımı daraltılmış bu yardımın bile grevin devam etmesini cesaretlendirici, direnmeyi artırıcı rol oynayabileceği düşünüldü. Bunun üzerine yasaya, grevdeki işçilerin eş ve çocuklarına yapılan haftalık devlet yar-

dımının, normal koşullar altında işsiz kalan bir işçinin eş ve çocuklarının devletten talep edebilecekleri haftalık para yardımından daha az olması maddesi eklendi. Sayılara dökersek, normal koşullar altında işsiz kalan bir madenci ailesinin evine giren, haftalık yaklaşık 22,5 sterlin düzeyindeki sosyal yardım miktarı, grev sırasında karı-koca için yaklaşık 6,5 sterlinde belirlendi. Buna ek olarak her çocuk için haftada ek 2 sterlin 75 peni talep edilébilecekti. Bu durumda grev sırasında iki çocuklu bir ailenin eline geçen haftalık toplam para 12 sterlinin altında kalıyordu. Yine 1980 Yasasına göre, eğer bir madencinin eşi, grev sırasında bütçeye katkıda bulunmak üzere çalışmaya başlarsa, sosyal güvenlik yardımı, kazancına oransal bir şekilde azaltılıyordu. Bunlar evliler için geçerli olan koşullardı. Grevdeki bekar madenci için yasa çok daha az karmaşık ve açıktı: Bekar işçi grev sırasında devletten hiçbir sosyal güvenlik yardımı talep edemiyordu. Şubat ayında grev onbirinci ayına girerken, grevcilerden en sık duyulan yakınma, tüm tasarruflarının eridiği, evlerini ısıtamadıkları, çocuklarını besleyemedikleri ve evlerini kaybetme tehlikesi ile yüz yüze geldikleri yakınmalarıydı. Ridley raporunun dördüncü maddesi belki madencileri grevden caydıramadı ama direnme sınırını kesinlikle daralttı[70].

27 Şubat günü NCB işçilerin yüzde 50'sinden fazlasının çalışmakta olduğunu ilan etti. Ertesi gün NUM'un olağanüstü kurultayı toplandı. Kurultayda 'anlaşmaya varmadan 5 Mart günü düzenli bir şekilde işbaşı yapılması', kararı alındı. Sadece Kent bölgesi temsilcileri karara karşı çıktı ve bu bölgeden işçiler greve bir hafta daha devam etti. 5 Mart sabahı Cortonwood madencileri toplu halde işbaşı yapmaya döndüklerinde, karşılarında Kent bölgesinden grev gözcülerini buldular, Cortonwood madencileri grev hattını o gün geçmedi. Cortonwood madeni 25 Ekim 1985 tarihinde kapatıldı.

VIII

Bu yazıda 1984 - 85 grevinin sonucunu etkileyen nedenler üzerinde durduk. Grev biteli neredeyse iki yıl oluyor. Birinci yıl sonundaki bilançoda 40 maden ocağının kapatıldığını görüyoruz. 4 Mart 1986 tarihi itibarıyle, kömür sanayiinde çalışanların sayısı yaklaşık 148 bin. 1983 yılında kömür işçilerinin sayısı 187 bin, 1982 yılında 200 bindi, grevin hemen ardından yaklaşık 38 bin kişinin gönüllü emeklilik istediği lnlaşılıyor. Bu sayılar, NCB'nin grev öncesinde açıkladığı kömür üretim dalını daraltmaya ilişkin hedeflerinin ger-

---

70) Saville, J., a.g.y., s. 297-8.

çekleştirildiğini gösteriyor. 1985 yılının son üç ayındaki üretim miktarına baktığımızda, üretkenliğin grevden önceki yıla göre yüzde 15 oranında yükseldiği ortaya çıkıyor. Bu üretkenlik artışının ücretlere yansımadığı ve NUM'un ücretler sıralamasında uzun yıllardan bu yana artık birinci sırada olmadığı gözleniyor. Ayrıca NCB'nin 1987 - 88 üretim yılında kâr ve zararlarını dengeleyeceği, hatta kâra geçilebileceği tahmin ediliyor. Ancak NCB yetkilileri ihracatta artış olmadığı ya da iç talep yükselmediği takdirde, üretimin yeniden yüzde 20 oranında azaltılması gerekeceğini belirtmekteler. Petrol fiyatlarında son yıl içinde meydana gelen ve kalıcı gibi görünen keskin düşüş, bu olasılığı güçlendirmekte[71]. Bu arada uzun erimli enerji stratejisi içinde nükleer enerji egemen hale geliyor. Başbakan Thatcher'in geçen Kasım ayı içinde yaptığı açıklamalar, yeni nükleer enerji santrallerinin yapımına başlanacağına işaret ediyor. Ayrıca kömür madenlerinin zaman içinde özel kesime devredilmesi amacı da yine gündemde. İşsizliğe gelince; kömür üretim bölgelerinde işsizlik oranları ülke rekorlarını kırarak, yer yer yüzde 30'u aşıyor.

NUM'un durumuna gelince; artık kömür sanayii dalında tek sendika değil. NUM Merkez Yönetim Kurulunun 10 Ocak 1985 tarihinde Nottinghamshire Bölgesini sendikadan ihraç etme kararı almasını takiben ve çok daha önemlisi, grev sırasındaki ayrılıkların belki de doğal uzantısı olarak şimdi bu bölgede UDM[72] adıyla bir ikinci sendika var. NUM'den ayrılarak bu sendikaya geçen işçilerinin sayısı 25 bin dolaylarında.

Grevden sonra Ian MacGregor bir altı ay kadar daha NCB başkanlığını sürdürdükten sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne geri döndü ve NCB'nin adı değiştirildi, 'British Coal' oldu.

Bunlar grev ardından ortaya çıkan bazı yüzeysel gelişmeler. Belki biraz da grevin düşündürdükleri üzerine eğilmeliyiz. Her şeyden önce grevin, sonunda, tamamen bir zamanlama meselesi haline dönüştüğü ve başlangıç tarihinin Ian MacGregor tarafından seçildiği ortada. Bu durumda NUM'un greve gitmekten başka bir seçeneği yoktu. Ama sendika liderlerinin daha sonra stratejik bazı yanılgılara düştüğü de ortada.

Genel oylamaya gitmeme hata olmakla birlikte bana oldukça mekanik bir hata gibi görünüyor. Kanımca daha büyük hata grevin hedefinin açık seçik belli olmamasından geliyor. NUM liderleri, her ne pahasına olursa olsun genel oylamaya gitmeme tutumunda hapsolmasalardı belki bu hedef daha iyi belirlenirdi. En azından iş-

---

71) *The Financial Times*, 4 Ocak 1986.
72) UDM - Union of Democratic Mineworkers - Demokratik Madenciler Sendikası.

çilerin destekleyeceğinden kuşku duyulan gerekçe yerine, genel desteğin sağlanabileceği bir başka zemin oluşturulabilirdi. 'Madenler ekonomik gerekçelerle kapatılamaz' zemini yerine işçiler için hâlâ zafer kabul edilebilecek bir başka hedefe doğru gidilebilirdi. Kim bilir belki NCB'nin 6 Mart 1984 kararlarını geri çekmesini istemek, Arthur Scargill'in 'majino hattı' olarak tanımladığı beş madenin kapatılmamasını sağlamak ya da örneğin Ian MacGregor'un görevinden alınması gibi, sınırları iyi tanımlanmış hedeflere yönelmek daha akılcı olurdu. Bu sınırlı hedefler üzerinde sağlanacak zafer, en azından ilerde bir başka greve gidilebilmesi yolunu açık bırakırdı. Grevde, en son ana kadar, «ölesiye savaş» tutumundan vazgeçilmedi. Bu tutum günler geçtikçe, dayanmanın sınırlarını zorladı, işçiler arasındaki bölünmeleri keskinleştirdi, geriye dönüşün başlamasıyla birlikte NCB ve hükümeti de tamamen uzlaşmaz bir havaya soktu. Şimdi, kapatılmaması için mücadele edilen tüm maden ocakları kapatılmış olduğu gibi, sendika basit bir grevi bile göze alamayacak kadar zayıf düşmüş halde. Sendika ve işçiler parçalanmış durumda, mali durum tam bir iflas görünümü yansıtıyor.

Bu senaryo içinde kaçınılmaz olarak Arthur Scargill ile ilgili olarak liderlik sorunu gündeme geliyor. A. Scargill'in, maden ocaklarının ekonomik gerekçelerle kapatılamayacağında direnmesi, hiçbir tutarsızlık yansıtmıyor. Tam tersine A. Scargill bu tutumunu gayet açık bir şekilde yıllar önce ortaya koyduğu gibi, bu ilkeden hiçbir zaman sapmadı, NUM liderliğine getirilirken de kampanyasının birinci teması buydu. Ama bu ilkeyi savunmakla, bu ilkeyi varolan siyasal ve ekonomik çerçeve içinde bir grevin nedeni haline sokmak arasında, belki de soyut ilke ile somut eylem stratejisinin, varolan koşullar altında uyuşmaması yatıyordu. A. Scargill, grevin yenilgiyle sonuçlanmasının nedenini, işçi hareketi tarafından yalnız bırakılmalarında gördüğünü belirtti. Ama A. Scargill, yoğun işsizlik ve ekonomik bunalım nedeniyle desteğin mutlak bir destek olmayacağını biliyordu. A. Scargill, Thatcher hükümetinin, işsizliği, işçi hareketi karşısında bir şantaj olarak kullandığını da biliyordu.

Grevin düşündürdüğü bir başka konu, enerji kesiminde kömür üretim dalının önemiyle bağlantılı. 1960'lı yıllarda İşçi Partisi hükümetlerinin başlattığı yoğun nükleer enerji programı, ardından Kuzey Denizi'nde petrol bulunması ve şimdi petrol fiyatlarının çökmesi ile birlikte bu önemin çok azalmış olduğu ortada. Artık kömür üretim dalının ekonomik olup olmadığı kömür üretim dalı içinde değil, alternatif enerji üretim dallarındaki üretkenlik düzeyine göre tanımlanmakta. Bu tanımlama 'sosyal maliyet' kavramını tanı-

mayan siyasal iktidar dönemlerinde çok daha dar sınırlar içinde ya- pılmakta. İngiltere'deki Sellafield nükleer enerji santralinde karşı- laşılan sorunlar ve Çernobil kazası, hükümetleri nükleer enerji programlarından caydırmıyor. İngiltere'de şu anda tartışılan konu, nükleer enerjiye ağırlık verilip verilmemesi değil, santralların han- gi tipte olacağı konusu.

Son olarak bu yazının çerçevesini aşıp geçen bir konuya bir- kaç cümleyle değinerek bitirelim. Grev, İngiltere'de genel anlamda işçi hareketinin bazı zayıflıkları olduğunu ortaya koydu. Radikal bir sağ hükümetle birlikte yoğun bir ekonomik bunalımın yaşan- makta olduğu hesaba katılırsa, bu zayıflıklar beklenmeliydi belki de. Oysa grev beklenmedik, gizli kalmış bazı toplumsal güçleri de ortaya çıkardı. Grevdeki madencilerin eşlerinin oluşturduğu 'Ka- dın Grupları' olağanüstü etkin bir örgütlenme ve dayanışma sergi- lediler. A. Scargill, grevin, hiçbir şey getirmese bile, en azından ma- denci topluluklarının siyasallaşmasını sağlayacağını tahmin etmiş- ti, bu düşüncesi tamamen doğru çıktı. Dünyaya kapalı bu topluluk- ların kadınları grev ardından şimdi daha geniş bir siyasal çerçeve içinde eylemlere katılıyorlar. Bazıları Greenham Common'daki ba- rış kampının en etkin göstericileri arasında. Bu olgu, alternatif si- yaset arayışı içindeki İşçi Partisine, siyasal desteğin sendikaların yanısıra daha geniş bir taban içinde düşünülmesi doğrultusunda ip- ucu veriyor.

Güney Afrika Sendikal Hareketinde Yeni Bir Aşama: COSATU (Belgeler)

«Biz, burada toplanmış olan sendika temsilcileri, baskıdan ve iktisadi sömürüden kurtulmuş, birleşik ve demokratik bir Güney Afrika hedefine kararlı bir biçimde bağlı olduğumuzu ilan ederiz. Bu hedefe ancak birleşmiş bir işçi sınıfının önderliğinde ulaşılabileceğine inanıyoruz.» 29 Kasım - 1 Aralık 1985 tarihleri arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Durban kentinde kurulan COSATU (Congress of South African Trade Unions - Güney Afrika İşçi Sendikaları Birliği) adlı yeni işçi konfederasyonunun, hazır bulunan 870 delege tarafından kabul edilen tüzüğü bu cümlelerle başlıyor. COSATU'nun kuruluşu sadece Güney Afrika işçi hareketinin tarihinde değil, apartheid'*e (ırk ayırımına) karşı verilen mücadele açısından da son derece önemli bir aşama oluşturuyor.*

Günümüzde emperyalist ülkelerin hakim sınıfları ve hükümetleri dışında tüm dünyanın nefretini üzerinde toplayan apartheid *rejimi, üç yüz yıllık bir sömürgeci geçmişe dayanmakla birlikte, bugünkü olgun biçimine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kavuşmuş. Yani Güney Afrika'da kapitalizmin gelişmesiyle birlikte demokrasi gelişmiyor; tersine, ülkenin Afrikalı nüfusunu demokratik ve yurttaşlık haklarından yoksun kılan kaba ve sistematik bir ırksal baskı sistemi, kapitalist sömürünün ayrılmaz bir parçası haline geliyor. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde işçi hareketinin örgütlenmesini* apartheid'*e karşı mücadele açısından belirleyici kılan da kapitalizm ile ırk ayırımı sisteminin bu içiçe geçmiş niteliği.*

COSATU, Güney Afrikalı siyah işçilerin ilk örgütlenme çabası değil kuşkusuz. Yirminci yüzyıl boyunca çeşitli sendikalaşma dal-

galan yaşanmış, ama bunların hepsini devlet şiddete başvurarak bastırmış. Son başarısız deney 1950'li yıllarda yaşanmış: 1955'de Güney Afrika Komünist Partisi (SACP) militanlarının öncülüğünde kurulan SACTU *(South African Congress of Trade Unions - Güney Afrika Sendikalar Birliği), 1960'lı yıllarda baskı karşısında önce yer altına inmiş, sonra da sürgüne çıkmak zorunda kalmış.*

Yeni sendikalaşma hareketleri, temel olarak, Güney Afrika kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı hızlı sermaye birikiminin ve sanayileşmenin işçi sınıfının yapısında meydana getirdiği değişimin ürünü. Savaş öncesinde sanayide özellikle vasıflı işlerin büyük bölümü beyaz işçilerin tekelindeyken, 1945 sonrası sanayileşmeyle birlikte güçlü bir siyah işçi sınıfı gelişmiş. 1951'de sanayide 360 bin, madencilikte ise 450 bin siyah işçi çalışırken, 1980'e varıldığında bu sayılar sırasıyla 1,1 milyon ve 770 bine yükselmiş durumda. 1980 yılında sadece üretim alanında çalışan toplam siyah işçi sayısı 2,3 milyon.

Irkçı yönetimden bağımsız, esas olarak siyah işçileri örgütleyen sendikaların ortaya çıkışı, 1973 başında Durban'da yüz bin siyah işçinin kendiliğinden bir biçimde greve gitmesinden sonra gelişen işçi sınıfı hareketliliğiyle başlıyor. 70'li yılların sonu ve 80'li yıllar bu hareketliliğin dev adımlarla büyüdüğü bir dönem oluyor. Grevler çığ gibi çoğalıyor: 1977'de 15 bin dolayında işçinin katıldığı 90 grev olmuşken, 1982'de 394 greve 142 bin dolayında işçi katılıyor. 1984'de ise, resmi sayılara göre yaklaşık 182 bin işçiyi kapsamına alan 469 grev gerçekleşiyor; bu 182 bin işçinin 175 bini Afrikalı işçiler. Buna paralel olarak, çeşitli sendikalar kuruluyor ve hızla büyüyor. Örneğin MAWU *(Metal and Allied Workers Union - Metal ve Bağlı İşçiler Sendikası) 1981'de üye sayısını üç kat artırıyor; 1982'de bu sayı yeniden iki katına yükseliyor. 1982'de kurulan* NUM *(National Union of Mineworkers - Maden İşçileri Ulusal Sendikası) ise 100 bin aidat ödeyen üyesinin yanısıra 150 bin ek üyesiyle bugün belki de bütün Afrika'nın en büyük sendikası haline gelmiş.*

Bağımsız sendikaların gelişmesi yeni sendikal konfederasyonların oluşmasına da yol açıyor. FOSATU *(Federation of South African Trade Unions - Güney Afrika Sendikalar Federasyonu) 1979'da,* CUSA *(Council of Unions of South Africa - Güney Afrika Sendikalar Konseyi) 1980'de,* AZACTU *(Azanian Confederation of Trade Unions - Azanya Sendikalar Konfederasyonu [Azanya Afrikalılarca Güney Afrika'ya verilen addır]) ise 1984'de kuruluyor. Bazı önemli sendikalar bu konfederasyonların hiçbirine katılmamışlar. Bağımsız kalmayı tercih eden bu sendikaların büyük çoğunluğu işko-*

lu temelinde değil, yerleşim birimi temelinde kurulmuş, «genel-bölgesel» sendikalar olarak anılan işçi örgütleri.

COSATU, Güney Afrika işçi sınıfının bu farklı sendikal örgütlerdeki bölünmüşlüğünü aşma çabasının bir ürünü. Bu yeni ve bir üst aşamadaki birliğin anlamını ve sınırlarını kavrayabilmek için, Güney Afrika işçi hareketindeki ayrılık ve gruplaşmaların siyasal temellerine kısaca göz atmak gerekiyor. Burada, biri ırk sorunu çevresinde, öteki ise işçi hareketinin genel demokratik hareket karşısındaki konumu ve rolü etrafında olmak üzere, iki temel ayrılık noktasından söz edilebilir.

Irk sorunu çevresindeki ayrılık, apartheid sistemine karşı verilecek mücadelede beyazların yerinin ne olduğu sorunu üzerinde yoğunlaşıyor. Güney Afrika'nın en eski ve en güçlü ırkçılık karşıtı siyasal hareketi olan (ve Güney Afrika Komünist Partisi SACP'nin de içinde yer aldığı) ANC'nin (African National Congress - Afrika Ulusal Kongresi) 1955'de kabul ettiği Freedom Charter (Özgürlük Bildirgesi) yayınlanalı beri, Güney Afrika demokratik muhalefetinin çoğunluğuna hakim olan eğilim, muhalefetin saflarını apartheid sistemine karşı olan beyazlara da açık tutmak ve beyazların da herhangi bir vatandaş gibi eşit haklara sahip olacağı bir demokratik cumhuriyet için mücadele etmek. Oysa 1970'li yılların başında, özellikle öğrenciler arasında etkili olan Black Consciousness (Siyah Bilinç) hareketinin de verdiği itilimle, siyah muhalefetin bir bölümü, beyaz işçi sınıfı da dahil olmak üzere beyazların tümünü rejim yanlısı olarak niteliyor ve dolayısıyla beyazların muhalefet örgütlerinde yer almasına karşı çıkıyor. İşte gerek CUSA, gerekse AZACTU bu yüzden sadece siyahlara açık sendikalardan yana. Bunlardan CUSA, FOSATU'nun başlattığı birleşme girişimine karşı başlangıçta olumlu bir tutum takınmış, ancak FOSATU ve bağımsız sendikaların ırk temelinde örgütlenmeme ilkesinde ısrar etmesi karşısında birleşme hareketinden uzaklaşmış. Ancak bu süreç içinde, CUSA'nın en büyük sendikası olan NUM (Maden İşçileri Sendikası) merkezden koparak COSATU'da yerini almış. Bugün CUSA ile AZACTU birbirlerine yaklaşma süreci içine girmişler. İkisinin toplam üye sayısı, değişik tahminlere göre, 100 ile 200 bin arasında. Kısacası, COSATU'nun kuruluşu ırk sorunu çevresindeki bölünmeyi ortadan kaldırmayı başaramamış.

COSATU'nun büyük başarısı, Güney Afrika işçi hareketinde bölünmeye neden olan ikinci sorunun altedilmiş olmasında yatıyor. Bu ikinci konuda tarafların mevzilenişi şöyle: Gerek FOSATU, gerek «genel-bölgesel» sendikalar, siyahların ağırlıklı olduğu siyah-beyaz karışık yapıları savunmakla birlikte, işçi örgütlerinin ve daha

genel olarak işçi sınıfının, apartheid karşıtı genel muhalefet içinde alacağı yer ve rol konusuna gelince farklı görüşler savunmaktaydılar. «Genel-bölgesel» sendikalar, Afrika Ulusal Kongresi'nin siyasal doğrultusunu benimsemekte, apartheid karşıtı bütün toplumsal güç ve sınıfların birlikteliği temelinde salt demokratik bir mücadeleyi ön plana çıkarmaktaydılar. FOSATU ise işçi sınıfının apartheid'e karşı verilecek mücadelede öncü rolünü üstlenmesi gerektiği varsayımından hareketle sınıf örgütlerini inşa etmeye ve işyeri mücadelelerine büyük ağırlık tanımaktaydı. FOSATU'nun bu yaklaşımında, öteki Afrika ülkelerinde, özel olarak da Zimbabwe'de, sömürge yönetimlerinin devrilmesinin işçi sınıfının kurtuluşu açısından ciddi kazanımlar getirmemiş olmasının büyük rolü olduğu da yöneticilerce vurgulanmaktaydı.

FOSATU ile bağımsız «genel-bölgesel» sendikaların, bu ayrılığa rağmen COSATU bünyesinde bir araya gelebilmiş olması, Güney Afrika işçi hareketi açısından büyük bir başarı gibi görünmekte. Üstelik, birleşme hareketinin dışında kalan CUSA'nın en büyük sendikası NUM'un da yeni konfederasyonda yer alması, başarının boyutlarını büyütüyor. COSATU, 500 bin işçiyi bir araya getiren bir konfederasyon olarak, gerek sermaye-emek çatışmasında, gerekse apartheid'e karşı mücadelede çok önemli bir rol oynamaya adaylığını koymuş oluyor.

COSATU beş temel ilke çerçevesinde kurulmuş bir sendikal birlik: Sendikaların işçiler tarafından gerçek bir biçimde denetlenmesi; konfederasyon içinde sendikaların aidat ödeyen üye sayısına orantılı biçimde temsili; sendikalar arasında ülke çapında işbirliği; her işkolunda tek bir sendikanın oluşturulması; ırksal dışlamayı reddeden örgütlenme tarzı. Yukarıda söylenenlerin ışığında son ilkenin önemi kolayca anlaşılabilir. «Her işkolunda tek sendika» ilkesi ise, coğrafi temelde kurulmuş olan «genel-bölgesel» sendikaların üyelerinin ilgili sendikalara dağılımına yol açarak işkolu sendikacılığını güçlendirecek bir kural. Sendikaların işçilerce denetimi ilkesi de Güney Afrika işçi hareketinde sendika içi demokrasiye verilen önemin bir göstergesi.

Kuşkusuz, elde edilen başarının ciddi sınırları da var. Yüzbini aşkın işçiyi örgütleyen CUSA ve AZACTU hâlâ sendikal birliğin dışında. Onbinlerce siyah işçi, beyazların denetiminde, ırklara göre ayrı sendika şubeleri temelinde örgütlenmiş olan güdümlü TUCSA (Trade Union Council of South Africa - Güney Afrika Sendikal Konseyi) bünyesinde örgütlenmiş durumda. Beyaz işçilerin bir bölümünün, siyahlara kapalı, apartheid yanlısı SACOL (South African Confederation of Labour - Güney Afrika Emek Konfederasyonu) içinde

örgütlenmiş olması, işçi sınıfının küçük de olsa bir kesiminin rejime bağlılığının sürmesi anlamına geliyor. Nihayet, COSATU içinde, Afrika Ulusal Kongresi yanlılarıyla FOSATU çizgisi arasındaki ayrılığın zamanla ne yönde evrileceğini şimdiden kestirmek olanaksız.

Ama bütün bunlar temel noktayı gölgelememeli: COSATU'nun kuruluşu, Güney Afrika'da başta siyah proleterler olmak üzere, işçi sınıfının apartheid'e karşı mücadelenin öncü gücü haline gelmesi açısından büyük bir adım oluşturuyor. Güney Afrika'da 1983 - 84'den bu yana yükselen kitle mücadelesi bağlamında bu gelişmenin önemi daha da büyüyor.

Aşağıda COSATU'nun kuruluş kongresinde oylanarak kabul edilen bazı karar metinlerini yayınlıyoruz. İlk iki metin, sırasıyla konfederasyon tüzüğünün girişi ve amaçlarına ilişkin bölümü. Bu metinlerin önemi konusunda fazla bir açıklamaya gerek yok. Bunları, kongrede kabul edilen birçok karar metninden seçilen altı tanesi izliyor. Sözkonusu kararlar hakkında genel olarak iki noktanın altının çizilmesi yararlı olabilir: İlkin, bu metinlerde COSATU'nun kapitalizme uyum sağlamaya yönelik bir programın çok ötesinde, sosyalist bir mücadeleye işaret eden radikal talepler etrafında örgütlenmiş olduğu görülebiliyor; ikinci olarak, COSATU'nun gerek sendikal yaşamda gerekse sosyalizm mücadelesinde işçi demokrasisine verdiği önem her metinde tekrar tekrar ortaya çıkıyor.

Bunların ötesinde, aşağıda yer verilen her metin kendi içinde son derece ilginç özellikler taşıyor. «İşsizlik/Yeni Teknolojiler/Çalışma Hakkı» metni, COSATU'nun sadece çalışmakta olan işçilerin haklarını koruyan dar açılı bir bakışın ötesine geçerek, çalışanlarla işsizlerin birlikteliğinin yaşamsal önemini kavradığını göstermenin yanısıra, yeni teknolojiler ve çalışma temposunun hızlandırılması konusunda nice Batılı sendikadan çok daha duyarlı olduğunu ortaya koyuyor. «Ülke Çapında Asgari Yaşam Ücreti» konulu karar ise, tipik bir dar sendikal talebin bile nasıl çalışanların birliğine ve kapitalist sistemin temellerine meydan okumaya yönelik biçimde formüle edilebileceğinin örneğini oluşturuyor. «Yatırımların Geri Çekilmesi» (yani yabancı yatırımcıların Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki ekonomik faaliyetlerine son vermeleri) bilindiği gibi dünya çapında büyük bir mücadele konusu; COSATU'nun kararının önemi ise, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde rejime karşı ticaret ya da yatırım yaptırımı uygulanmasını önermenin bir suç olarak işlem görmesinden kaynaklanıyor. Dolayısıyla bu karar, 500 bin işçinin birlikteliğinde güç alan COSATU'nun ırkçı rejimin legalitesine meydan okumasının simgesi oluyor. «Afrika'nın Güneyinde Sendikalar Arası İşbirliği» metni, çağımızda enternasyonalizm ilkesinin sendi-

kal faaliyetler açısından dahi büyük önem taşıdığını gözler önüne seriyor. COSATU'nun «Kadınlar» konusundaki kararı, ırk baskısının bu denli ön planda olduğu bir ülkede kabul edildiği göz önüne alınırsa, çarpıcı bir önem taşıyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerin çoğu sendikasında henüz görülemeyen bir yaklaşımla, Güney Afrika işçi hareketi kadınların ezilmesiyle mücadeleyi faaliyetlerinin merkezine yerleştiriyor. Nihayet, «Eğitim» metni, COSATU'nun dar sendikal mücadelenin ötesine geçerek ideoloji alanının önemini tanıdığının açık bir göstergesi.

Aşağıda sunulan belgeler, COSATU'nun resmi yayın organı Congress News *dergisinde yayınlanan İngilizce asıllarından çevrilmiştir. Sözkonusu belgeleri elde etmemizdeki yardımından dolayı Nick Robin'e teşekkür ederiz.*

(Not: Güney Afrika ile ilgili olarak İngilizce'de ince bir ayırım mevcuttur. «South Africa» (Güney Afrika) terimi Güney Afrika Cumhuriyeti için kullanılırken, «Southern Africa» (yine Güney Afrika) terimi ise Afrika kıtasının güneyinde yer alan öteki ülkeleri de (Mozambik, Zimbabwe, Zambiya vb.) kapsayacak biçimde kullanılır. Aşağıdaki metinlerde ilk terim «Güney Afrika (Cumhuriyeti)» olarak, ikincisi ise «Afrika'nın güneyi» olarak Türkçeleştirilmiştir.)

COSATU TÜZÜĞÜNÜN GİRİŞ BÖLÜMÜ

Biz, burada toplanmış olan sendika temsilcileri, baskıdan ve iktisadi sömürüden kurtulmuş, birleşik ve demokratik bir Güney Afrika hedefine kararlı bir biçimde bağlı olduğumuzu ilan ederiz. Bu hedefe ancak birleşmiş bir işçi sınıfının önderliğinde ulaşılabileceğine inanıyoruz. Tarihimiz bize, bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki görevleri yerine getirmemiz gerekeceğini öğretmiştir:

1. Örgütlenmemiş işçileri örgütlemek ve fabrikalarda, madenlerde, atölyelerde, çiftliklerde ve öteki işyerlerinde işçilerin demokratik örgütlenmesi temelinde yükselen etkili sendikalar inşa etmek.
2. İşkolu temelinde, üye işçiler tarafından finanse edilen ve demokratik biçimde seçilmiş komiteler aracılığıyla denetlenen ulusal sendikalar örgütlemek.
3. İşkolu temelinde örgütlenmiş bu sendikaları, işçi denetimindeki bir ulusal konfederasyonda birleştirmek.

4. Güney Afrika işçileri arasındaki bölünmelerle mücadele etmek ve işçileri güçlü ve kendine güven duyan bir işçi sınıfı halinde birleştirmek.

5. Topluluğun öteki ilerici kesimleriyle birlikte, toplumun bütün alanlarında demokratik işçi örgütlenmesi ve önderliğini geliştirmeye çalışmak.

6. İlerici işçi hareketleri arasında uluslararası temas ve dayanışmayı güçlendirip geliştirerek mücadelelerimizde birbirimize yardım etmek.

Kendini bu hedefe bağlı gören herkesi bize ve temsil ettiğimiz işçilere, önümüzdeki mücadeleyi birlikte sürdürecek yoldaşlar olarak katılmaya çağırıyoruz. Bütün sendikaları, bünyelerindeki üyelerini ayırımsız ve önyargısız biçimde birleştirmek için çaba göstermeye çağırıyoruz. Bundan dolayı, bu konfederasyonun bütün işçilerin çıkarlarını geliştirmek ve savunmak için kararlı bir çaba sarfedeceğini taahhüt ederiz. Yolumuza ışık tutan düstur, işçi sınıfı dayanışmasının evrensel sloganı olacaktır:

«Birimize yapılmış bir haksızlık,
hepimize yapılmış bir haksızlıktır.»

COSATU'NUN AMAÇLARI VE HEDEFLERİ

- Bütün işçiler için toplumsal ve iktisadi adaletin sağlanması.
- «Irk», renk, inanç ve cinsiyete bakılmaksızın birleşik bir işçi sınıfı hareketinin inşası için çaba gösterilmesi.
- Bütün işçilerin sendikalara katılmaya özendirilmesi ve bütün işçiler arasında bir dayanışma ruhunun geliştirilmesi.
- Ülke ekonomisinin işçileri nasıl etkilediğinin kavranması ve ekonominin işçi sınıfı çıkarları doğrultusunda nasıl yeniden-yapılandırılacağı konusunda açık seçik politikaların oluşturulması.
- Ekonominin, toplumsal servetin yaratılmasının demokratik biçimde denetlenmesine ve adil olarak bölüşülmesine izin verecek biçimde yeniden-yapılandırılması için çalışılması.
- Herkes için adil yaşam standartları, sosyal güvenlik ve kabul edilebilir çalışma koşulları sağlanması için çaba gösterilmesi.
- İşçi sınıfının çıkarlarına hizmet edebilmek amacıyla, bütün işçilerin eğitim ve yetiştirilmesinin kolaylaştırılması ve koordine edilmesi.

KARARLAR

İşsizlik/Yeni Teknolojiler/Çalışma Hakkı

Bu Kongre,

bütün sağlıklı erkek ve kadınların çalışmaya hakkı olduğu inancıyla ve:

1. Kapitalist sömürü koşullarında işsizliğin her işçiyi sürekli tehdit eden bir gerçeklik olduğunu;

2. Bu işsizlerin patronlarca ücretleri düşük tutmak ve grevler karşısında grev kırıcı emek sağlamak amacıyla bir yedek kaynak olarak kullanıldığını;

3. İster çalışmakta, ister işsiz olsun, bütün işçilerin çıkarlarının aynı (insan onuruna yaraşır bir ücretle çalışma hakkı) olduğunu;

4. Grev kırıcılığına karşı ve yaşanabilir bir ücretle çalışma hakkı için verilecek mücadelede çalışan ve işsiz işçilerin birliğinin vazgeçilmez olduğunu;

5. Kapitalist sömürü koşullarında, işçileri her zaman tehdit eden işsizliğin ülkenin insan kaynaklarının israfı demek olduğunu;

ve ayrıca:

1. Güney Afrika'da milyonlarca işsiz olduğunu ve bu sayının işten çıkartmalar dolayısıyla her geçen gün arttığını;

2. Yeni teknolojilerin kâr vurgunu amacıyla kullanılmasının işsizlik sorununu daha da kötüleştirdiğini, işverenlerin daha yüksek üretkenlik yolundaki baskısının sorunu daha da derinleştirdiğini;

3. Birçok insanın yakın bir gelecekte uygun bir iş bulma konusunda umudunu tümüyle yitirmiş olduğunu;

4. Okullardan mezun olan binlerce kişi için iş bulma umudunun hemen hemen hiç olmadığını, dolayısıyla da bu kişilerin işsizlik sigortası ödemelerinden yararlanmasının olanaksız olduğunu;

5. Güney Afrika'da işsizlerin örgütsüz durumda bulunduğunu kaydederek,

1. Tensikat tehdidi altında bulunan bütün işleri korumak için tek bir yumruk halinde mücadele etmeyi, fabrikaların kapanmasına karşı durmayı ve (daha planlama aşamasından itibaren) herhangi bir yeni teknolojinin uygulanması konusunda katılım ve denetim için mücadele vermeyi; işverenlerin işçileri daha fazla çalıştırma ve üretimi rasyonalize etme çabalarıyla (bugünkü sistemde bunlar hep işsizliğe yol açtığından) mücadele etmeyi;

2. Ücretlerde bir kısıntıya gidilmeksizin ve fazla mesai yasağıyla 40 saatlik bir iş haftası için kampanya açmayı;

2 Afrika'nın güneyinde işçilerin aynı çokuluslu şirketler tarafından istihdam edildiğini ve benzer denetim, sömürü ve baskı koşullarına boyun eğmek zorunda kaldığını;

3. Bu çokuluslu şirketlerin birçoğunun sendika düşmanı olduğunu ve işçilerin sendikalarda örgütlenme konusundaki meşru haklarını engellemiş olduğunu;

4. Bu çokuluslu şirketlerin, emperyalizmin başlıca taşıyıcısı kimlikleriyle, aşırı-kâr hırsı içinde gerici rejimlerle işbirliği yapmış olduğunu;

5. Çokuluslu şirketlere karşı direnilmesinin ancak Afrika'nın güneyindeki çeşitli ülkelerin işçileri arasında birlik ve temas aracılığıyla olanak kazanacağını;

6. Afrika'nın güneyinin işçilerinin karşı karşıya olduğu sorunların özsel olarak birbirine bağlı olduğunu ve geleceklerinin birlikte belirleneceğini

kaydederek, bundan dolayı,

1. COSATU üyesi sendikaların, işçi birliğini güçlendirmek amacıyla, Afrika'nın güneyindeki öteki ülkelerin ilerici sendikalarıyla bağlar kurabilmek için aktif olarak çalışmasını;

2. COSATU'nun Afrika'nın güneyindeki öteki ülkelerin kardeş konfederasyonlarıyla yapıcı ilişkiler geliştirmesini;

3. Afrika'nın güneyindeki ülkelerin işçilerini birleştirmek ve dayanışma çalışmasını geliştirmek için elden gelen her çabanın harcanmasını

karar altına alır.

Kadınlar

Konfederasyon,

1. Kadın işçilerin hem işçiler olarak sömürüldüğünü, hem kadınlar olarak ezildiğini ve siyah kadınların ayrıca ırk temelinde bir ayırıma tabi olduğunu;

2. Kadınların sınırlı sayıda alanda istihdam edildiğini, sıkıcı ve tekrara dayanan işler yaptığını, düşük ve çoğu zaman erkeklerden az ücret aldığını;

3. Fazla mesai ve gece mesaisi dolayısıyla, kadın işçilerin işe gidip gelme sırasında birçok tehlikeyle karşılaştıklarını;

4. Kadın işçilerin işe alınırken ve çalışırken sık sık cinsel bakımdan taciz edildiklerini;

5. Güney Afrika'daki kadın işçilerin çoğunun gebelik sırasında işlerini yitirdiklerini;

6. Gebe kadınların çoğu zaman kendilerine ve henüz doğmamış çocuklarına zararlı koşullarda çalışmak zorunda kaldıklarını kaydederek, bundan dolayı,

1. İşte, toplumda ve konfederasyon içinde, kadınlara yönelik her türlü eşitsiz ve ayırımcı muameleye karşı;

2. Tam ve özgür olarak seçilmiş istihdamın sağlanması yolundaki daha geniş çaplı amacın önemli bir öğesi olarak, kadınlarla erkeklerin ücretli bir işte çalışma bakımından eşit hakka sahip olması için;

3. Eşit değer taşıyan her çalışmaya eşit ücret için (işin değeri örgütlü kadın ve erkek işçilerin kendileri tarafından saptanmalıdır);

4. İstihdamın, kadınlarla erkeklerin eşit değerde işlere uygun özelliklere sahip olma fırsatını yaratacak biçimde yeniden düzenlenmesi için;

5. İşçilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve iş ve aile sorumluluklarını birlikte yürütebilmelerini kolaylaştırabilmek amacıyla çocuk bakımı ve aile hizmetlerinin sağlanması için;

6. Eksiksiz doğum sonrası annelik hakları için, bu arada doğum sonrası ücretli annelik ve babalık izni ve iş güvencesi için;

7. Kadınların ve erkeklerin, çocuk sahibi olma yetilerini etkileyen işler de dahil olmak üzere, zararlı olduğu kanıtlanmış her türlü çalışma biçiminden korunması için;

8. Hangi biçimi alırsa alsın cinsel bakımdan tacize karşı;

9. Fazla mesai ve gece mesaisi yapan işçilere yeterli ve güvenli ulaşım araçları sağlanması için

mücadele etmeyi kararlaştırır ve:

1.Bu kararlar doğrultusunda aktif biçimde kampanyalar yürütmeyi;

2. Bu kampanyaların bir parçası olarak olanaklı olan durumlarda şirketlerle anlaşmalar imzalamaya çalışmayı;

3. Eğitim programı çerçevesinde, kadın işçilerin yaşadığı özel ayırım biçimlerinin ve bunların ortadan kaldırılmasının yollarının kavranması için aktif olarak çaba göstermeyi;

4. Bu kararın uygulanmasında gösterilen başarının gözlemlenmesi ve eğitim komitesine öneriler yapılması amacıyla, eğitim programı çerçevesinde, işçi kontrolü altında bir alt-komite kurulmasını;

5. Böyle bir alt-komitenin çalışmaları için gerekli bütçe olanaklarının sağlanmasını;

6. İşçi kadınların konfederasyonun her düzeyinde eksiksiz katılımı için gerekli güven ve deneyimi kazanabilmeleri için aktif olarak çaba göstermeyi

taahhüt eder.

Eğitim

Konfederasyon,

1. Güney Afrika'da mevcut eğitim sisteminin, işçi sınıfını ideolojik kölelik içinde tutmak amacıyla tasarlanmış olduğunu;

2. Mevcut eğitim sisteminin, hakim sınıfların değerlerini, düşüncelerini ve uygulamalarını güçlendirmek ve sürdürmek amacıyla tasarlanmış olduğunu;

3. Mevcut eğitim sisteminin, işçi sınıfı içinde bölünmeleri ve anti-demokratik değerleri teşvik etmeyi hedeflediğini;

4. İşçi sınıfının kurtuluş mücadelesinde eğitimin yaşamsal bir önemi olduğunu;

5. Eğitimin, ülke halkının ezici çoğunluğunun çıkarlarına hizmet etmesi gerektiğini

kaydederek, bundan dolayı,

1. Konfederasyon'un aşağıdaki amaçlarla ulusal, bölgesel ve yerel çapta bir eğitim programı oluşturmasını:

a) Bu eğitim programının işçi sınıfını, toplumumuzun kurtuluşunda ve bugün ezilen ve sömürülenlerin ihtiyaçlarına hizmet edecek bir iktisadi, toplumsal ve siyasal sisteme dönüşümünde öncü rolünü oynayabilecek şekilde politize etmesinin, hareketlendirmesinin ve örgütlemesinin sağlanması;

b) Mücadelemizi, hem bugün hem de geleceğin kurmayı amaçladığımız toplumunda işçilerin en geniş katılımını sağlayacak, onlara en büyük karar verme gücünü kazandıracak demokratik yöntemlerle sürdürmemiz için gerekli bilinç ve kapasitenin geliştirilmesi;

c) İnsan potansiyelinin eksiksiz biçimde geliştirilmesi, ezilen ve sömürülenlerin bugün yoksun olduğu yeni beceriler ve yeteneklerin yaratılması, eskilerinin dönüştürülmesi;

d) İşçi sınıfı içinde, mücadelelerinin, baskı ve sömürüye karşı dünya çapında yürütülmekte olan mücadelenin bir parçası olduğu bilincinin yayılması;

2. Aşağıdaki amaçlarla bir Konfederasyon gazetesi yayınlanmasını:

a) Konfederasyon'un ve üyelerinin görüşlerini dile getirmek;

b) Konfederasyon'un ve üyelerinin mücadelelerini belgelemek;

c) İşçi sınıfı içinde demokratik düşünce, değer ve gelenekleri popülerleştirerek patronların iletişim araçlarının hakimiyetine karşı ağırlık yaratmak;

3. İşçi sınıfı takvimindeki önemli kültürel olayları ve direniş günlerini (örneğin 1 Mayıs, 16 Haziran [1976 Soweto olaylarının yıl-

dönümü), Konfederasyon'un kuruluşunun yıldönümü vb.) anmak üzere törenler düzenlemeyi;

4. Merkezi Yürütme Kurulu'na, bir eğitim görevlisinin ve gazetenin yazı işleri müdürünün atanması için görev vermeyi;

5. Ulusal Eğitim Koordinasyon Komitesi'nin şu ögelerden oluşmasını:

a) Bölgesel ve yerel işçi komiteleri;

b) Sendika temsilcileri

kararlaştırır.

Althusser, Yapısal Nedensellik ve Teorisizm

Gülnur SAVRAN

GİRİŞ

Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısında özellikle Birikim dergisi sayfalarında başlatılan Althusser tartışması bir anlamda yarıda kesildi[1]. Bunun bir nedeni, kuşkusuz, 1980 Eylülü ile birlikte Türkiye'deki tartışma ortamının bastırılmasıydı. Ama tek neden bu değil: Althusser'in ve onun yakın çalışma arkadaşlarının savunduğu ve asıl etkisini sol bilim adamları/kadınları ile sol aydınlar üzerinde yapmış olan Marksizm anlayışı, seksenli yılların başından bu yana Batı'da giderek itibarını yitirdi. Bu gelişmeye koşut olarak, kuramsal öncülleri bakımından bu anlayıştan hareket eden, ama kanımca belli bir noktada maddecilikten kopuşu ifade eden bir başka «akım» özellikle Fransa'da hakim olmaya başladı. Bu yeni anlayışın temsilcileri, Althusser'i onun kendi öncüllerine dayanarak eleştirdiklerini ileri süren «post-Althusserciler» ya da daha genel olarak «yapısalcılık-sonrası» akıma dahil yazarlardı.

Bu tamamlanmamış tartışmayı sürdürmekte yarar olduğu kanısındayım. Son dönemde yapısalcılık-sonrası akımın sesi Türkiye'-de de yer yer duyulmaya başlandı[2]. Bu anlayışla tartışabilmek için

1) Bu konuda o dönemde çıkmış olan yazılar için özellikle bkz. Murat Belge, «Teorik (Bilimsel) Bir Tarih Açıklamasının Başlangıç Noktası», *Birikim*, Sayı 3; Murat Belge, «Marksizm ve Yapısalcılık», *Birikim*, Sayı 28-29; Şeyla Benhabib, «Metaların Fetişizmi ve İdeoloji/Bilim Sorunu», *Birikim*, Sayı 32. Althusser'in kendi yazıları için bkz. «Marksist Tarih Anlayışı», *Birikim*, Sayı 3; Birikim Yayınları'ndan çıkan *Lenin ve Felsefe* (1976), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (1978), *John Lewis'e Cevap* (1978) ve Birey ve Toplum Yayınları'ndan çıkan *Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi* (1984).

2) Bazı örnekler: R. Coward/J. Ellis, *Dil ve Maddecilik*, İletişim Yayınları, 1985. *Yeni Gündem'in* 21-27 Temmuz 1986 tarihli sayısında Tarık Günersel bu akımın oldukça tipik bir örneği olan bir kitabı (E. Laclau/C. Mouffe, *Hegemony*

Althusser'in düşüncesiyle tartışmanın önemli olduğuna inanıyorum. Ayrıca, Althusser'in sorduğu sorulara verdiği yanıtlar yetersiz bile olsa, bu soruların kendileri oldukça anlamlı. Bu yüzden, son zamanlarda çıkmış üç yazıyı[3] fırsat bilerek, burada Althusser'i genel bir çerçevede ele almaya çalıştım.

Nedir peki Althusser'in sorduğu sorular? Kendisi yapıtını, bir yandan Stalinizm'in, öte yandan da Stalinizm'e yöneltilen «sağ»[4] eleştirinin oluşturduğu ideolojik bağlama yerleştirir. Ona göre, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Yirminci Kongresi'nde «Stalinist dogmatiklik»[5] karşısına koyulan almaşık, «hümanist»[6] ve bu yüzden de sağ bir almaşıktı. Stalinizm'in bu eleştirisinde dile getirilen hümanizm, «ekonomist» bir Marksizm yorumuna, aynı indirgemeci sorunsal içinden geliştirilmiş bir tepkiydi. Bu eleştirinin yetersizliğinin temelinde yatan neden, Althusser'in gözünde, Marksist gelenekte Marx'ın özgüllüğünün kavramlaştırılmamış olmasıdır. Böyle olduğu için, Marksizm-öncesi ya da Marksizm-dışı kavramlar kolaylıkla benimsenebilmektedir.

Bu yüzden, Althusser kendi yapıtında, Marksizm'i başka kuramsal çerçevelerden ayıran özgül farklılığı formüle etme çabasına girişir. Bir kez bu gerçekleştirilebilirse, artık, ekonomizm olsun hümanizm olsun her tür indirgemecilik Marksizm'den kovulabilecektir. «İndirgemecilik» karşısında verilecek bir mücadelenin siyasal uzantıları ise çok açıktır: Marksizm, dünyayı, onu değiştirmek amacıyla anlamaya çalıştığına göre, bu teorinin pratik içinde toplumsal gerçekliğin karmaşıklığı ile başa çıkmasına olanak verecek bir perspektife gereksinimi vardır.

İşte Althusser'in «egemen düzey», «üst-belirlenim» ve «yapısal

---

and Socialist Strategy, Verso, 1985) hararetle överken, *Akıntıya Karşı* Tartışma Dizisi'nin Nisan 1985 tarihli kitabında da bu anlayışın yine Laclau ve Mouffe'tan kaynaklanan çeşitli yansımalarını bulmak mümkün: Örneğin bkz. Meltem Ahıska, «Başlangıçta Farklılık Vardı»; E. Laclau, «Toplumun İmkânsızlığı»; C. Mouffe, «Cinsiyet Sistemi ve Kadınların Bağımlılığının Söylemsel Kuruluşu».

3) Oğuz Ertem, «Althusser'in Güncelliği», *Saçak* 17 (Haziran 1985); Halil Berktay, «Althusser Hakkında», *Saçak* 19 (Ağustos 1975); Saffet Murat Tura, «Meta Fetişizmi Eleştirisine Giriş», *11. Tez* Kitap Dizisi, 3. Kitap (Mayıs 1986). Sonuncu yazı doğrudan doğruya Althusser üzerine olmamakla birlikte, Althusserci anlayıştan hareket ediyor.

4) L. Althusser, «Is It Simple To Be a Marxist in Philosophy?», *Essays in Self-Criticism*, New Left Books, Londra, 1976 içinde, s. 168.

5) L. Althusser, *For Marx*, Penguin, Harmondsworth, 1969 içinde, «İngilizce Baskıya Önsöz», s. 10.

6) L. Althusser, «Is It Simple To Be a Marxist in Philosophy?», a.g.y.

nedensellik» gibi kavramları geliştirmesinin ardında yatan kaygı budur. Ekonomik, siyasal ve ideolojik süreçler arasındaki bağlantılara ilişkin sorular üzerinde yoğunlaşmış olması, onun, genel olarak, en çok benimsenmiş olan yanıdır.

Bu bağlamda, bu yazının amacı, toplumsal bütünün, karmaşıklığı içinde tahlil edilmesi sorununa Althusser'in getirdiği çözümlerin geçerliliğini sorgulamak. Bu çözümlerin «teorisist» olduğu yolundaki eleştiriler karşısında yazar bir öz-eleştiri sürecine girmiştir: **Lenin ve Felsefe** ile başlayan ve **Bir Özeleştirinin Öğeleri** ile doruğuna ulaşan bu süreçte Althusser kendisini, kuramını bu teorisizmden arındırma çabasına adar. Ne var ki, bu yazıda göstermeye çalışacağım gibi, Althusser'in çözümlerinin barındırdığı sorunları tek başına teorisizm açıklayamamaktadır. Teorisizm sorununun kendisi Althusser'in düşünce çerçevesinin daha temel öncüllerine bağlıdır[7].

Aşağıda ilkin, Althusser'in Marksizm'e özgü «bütün» kavramının özgüllüğü konusundaki tahlilini ele alacağım. Bu ilk bölümde, «üst-belirlenim», «yapısal nedensellik» ve «yapının etkilerinde var olması» anlayışlarını yazarın hangi noktadan hareket ederek geliştirdiğini açıklamaya çalışacağım. İkinci bölümde, Althusser'in bu özgül kavramlarının epistemolojik temeli üzerinde duracağım. Burada, Althusser'in sisteminde öz/görünüş ikiliğinin yerini yapısal nedenselliğe bırakması ile bilgi-nesnesi/gerçek-nesne ayırımının mutlaklaştırılması arasındaki bağlantı ortaya çıkacak. Son bölümde ise, ilk iki bölümde ele almış olduğum temel öncüllerin, Althusser'in teorisizminin ortaya çıktığı esas alan olan ideoloji kuramı açısından taşıdıkları anlama göz atacağım[8]. Bu bölümde, ideoloji kuramının sadece bu yazının sorunsalıyla ilgili yönlerini ele almakla yetineceğim. Sonuç bölümünde, Althusser'in düşünce sistemindeki yetersizliklerin, büyük ölçüde, Marx'ın öz/görünüş ikiliğine dayalı meta fetişizmi tahlilinin yadsınmasından kaynaklandığını ortaya koymaya çalışacağım.

I. HEGEL'DE VE MARX'TA BÜTÜN ANLAYIŞI

Althusser, Hegel diyalektiği ile Marksist diyalektik arasındaki ilişkinin bir «tersyüz oluş» olarak nitelendirilemeyeceği görüşündedir. Ayrıca bu ilişki, tutucu bir «kabuk» içinden devrimci bir «çe-

7) Benzer bir değerlendirme için bkz. M. Belge, «Marksizm ve Yapısalcılık», a.g.y., s. 17.

8) Althusser kendi felsefe tanımında içkin olan teorisizmi öz-eleştirisinde «aştığı» için bu soruna girmeyeceğim.

kirdeğin» çekilip çıkarılması, yani yöntemin sistemden ayrılması da değildir. Çünkü aslında, «mistik kabuk diyalektiğin mistik biçiminin kendisinden başka bir şey değildir: Yani (bu kabuk) diyalektiğin görece dışsal bir öğesi değil, Hegelci diyalektikle aynı tözü paylaşan, onun içsel bir öğesidir.»[9] Başka türlü söylendiğinde, Hegel ile Marx'ın diyalektik anlayışları arasındaki fark diyalektiğin yapısına ilişkindir. Diyalektik anlayışını belirleyen temel kavram çelişki olduğu için de, farklılık çelişki anlayışları arasındadır.

Althusser'e göre, Hegel'in sistemindeki, tinin önce yabancılaşması sonra da kendine dönmesinden oluşan diyalektik süreçte basit bir çelişki sözkonusudur. Gerçi tin, her biri tikel bir çelişkinin belirlenimine tâbi olan çeşitli dönüşümlerden geçer, ama sürecin bu farklı aşamaları arasındaki ilişki biçimi, belirleyici çelişkinin «basit» niteliğini açıkça ortaya koymaktadır: Tinin belirişinin farklı aşamalarının hepsi de temel bir çelişkinin ifadeleridir. Hegel felsefesinde «bütün, ... somut belirlenimlerin tümünün hakikatı olan tek bir içsel ilkede yansır.»[10] Tin, dünya tarihi aracılığıyla kendini ortaya koyma süreci içinde, bütün özgül belirlenimleri içselleştirir ve böylece temel çelişkiye indirger. Bütünün özgül ve özerk kerteleri olmak bir yana, özgül belirlenimler temel bir içsel ilkenin öncedenbelirlenmiş yansımalarıdır.

Dolayısıyla, Hegelci anlayışta, bütün, tek bir «özsel» çelişki çevresinde oluşmuş bir bütündür; bu bütünün görüngüleri ya da yansımaları hiçbir özerkliğe sahip değildirler. Hegel'in Tarih Felsefesi'nde, tarihteki toplumların, «siyasal yasalardan başlayarak, töreler, gelenekler, parasal, ticari ve iktisadi düzenler, eğitim sistemi, sanatlar, felsefe vb. den geçmek üzere, dine kadar»[11] bütün somut belirlenimlerini, özün tek yönlü belirleyiciliği açıklar. Bu özsel çelişki tinin yabancılaşmasıdır.

Althusser'e göre, bütün somut görüngülerin tek bir özsel çelişkiye indirgenmesi, Hegel'in hareket noktasının tinsel oluşuyla ilgilidir: Sisteminin özü tinsel olduğu için, Hegel çeşitli belirlenimleri bu özün yansımaları olarak düşünebilmektedir. Başka bir deyişle, Hegel maddenin karmaşıklığıyla yüzleşmediği ölçüde, indirgemeci bir bütün anlayışına başvurma olanağına sahiptir. Althusser bu bütüne **dile getirici bütün (expressive totality)** der. Burada, bütünün özü, parçalarında ya da somut uğraklarında yansımakta ya da dile getirilmektedir.

---

9) L. Althusser, *For Marx*, a.g.y., s. 93.
10) Aynı yerde, s. 102.
11) Aynı yerde.

Bu durumda, konusu toplumsal bütünün maddi gerçekliği olan Marx'ın bu türden, dile getirici bir bütün anlayışını benimseyemeyeceği açıktır. Marx'in çerçevesi somut belirlenimlerin, başlıbaşına, gerçek bir varoluşa sahip olduğu karmaşık bir bütün anlayışını gerekli kılmaktadır.

Öyleyse, Marx'ın bütününün onu Hegel'inkinden ayıran özgül farklılığı karmaşık oluşudur. Ancak bu karmaşıklık özgül bir «karmaşıklık tipidir; birbirinden ayrı ve 'görece özerk' düzey ya da kerteleri içeren, yapılaşmış bir bütünün birliğidir bu ... (düzeyler) son kertede ekonomi düzeyinin ya da kertesinin saptadığı özgül belirlenimlere göre birbiriyle eklemlenir.»[12] Demek ki, Althusser'in gözünde, Marx'ın bütününün karmaşıklığı, çeşitli «düzey» ya da «kerte»lerin birbirlerinden ayrı oluşlarına bağlı olan bir karmaşıklıktır. Öte yandan, bu düzeyler çok özel bir biçimde eklemlenmişlerdir: Siyasal ve ideolojik düzeyler «son kertede» ekonomik düzey tarasından belirlenir. Ekonominin belirleyiciliğinin «son kertede» olmasının anlamı şudur: Bu karmaşık bütünde yapısal bir hiyerarşi vardır; farklı üretim tarzlarında ya da farklı konjonktürlerde, yine ekonomik düzeyin belirleyiciliği altında, düzeylerden biri «egemen» dir; bu egemenlik ise ekonomik düzeyin özelliğine göre yer değiştirebilir. Dolayısıyla, Marx'ın karmaşık bütünü, her zaman, belli bir düzeyin egemenliği altındaki bir bütündür.

Althusser bu anlayışını, Marx'ın **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'ya yazdığı önsöze dayanarak geliştirir. Altyapı-üstyapı tahlilini içeren bu metin maddeci bir diyalektiğin geliştirilmesindeki köşetaşlarından biridir. Ne var ki, Althusser'e göre, burada Marx çok önemli bir noktayı «topografik» bir betimlemeyle iletmektedir bize: «Marx bu topografiyi kullanarak gerçek, ayrı alanlar»[13]ın varlığına işaret etmektedir, ama bu bütün anlayışını kuramsallaştırmak için gerekli kavramları formüle etmemiştir. Kapital'deki, fiilen, salt pratik durumda var olan tahlilin dışında, bu amaçla başvurulabilecek tek kavram Engels'inkidir: Engels düzeyler-arası eklemlenmeyi «son kertede ekonomice belirlenme» biçiminde ifade etmiştir.

Kısacası, Althusser'in çabası, Marksist bütün anlayışını, ekonomik düzeyin belirleyiciliğini ifade ederken aynı zamanda da başka düzeylerin gerçekliğini koruyacak biçimde kuramsallaştırmaktır. Marksist bir bütün kavramı, hiçbir şekilde, çeşitli düzeylerin özsel bir ekonomik düzeye indirgenmesine izin vermemelidir. Althusser bu kuramsallaştırma çabasında «düzeyler» tahlilinden hareket

12) L. Althusser ve diğerleri, *Reading Capital*, New Left Books, Londra, 1970, s. 97.
13) L. Althusser, «Elements of Self-Criticism», *Essays in Self-Criticis*, a.g.y, s. 140.

eder. Ya da daha açıkçası: Althusser maddeci diyalektik anlayışının anahtar kavramını, toplumsal bütünün görece özerk düzeyler, ya da kertelerden oluştuğu önkabulüne dayanarak geliştirir.

Toplumsal bütünün kavramlaştırılmasında bizi yönlendirecek olan anlayış, yazara göre, «son kertede belirleyicilik»tir, gördüğümüz gibi. «Son kerte olması ... yasal, siyasal ve ideolojik üstyapıda ortaya çıkan başka kertelerin de var olmasındandır.»[14] Bunun uzantısı şudur: Ekonomik düzeyin, daha da özel olarak üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki 'temel' çelişkinin kendisi belirlenmiş bir çelişkidir. Ekonomik düzey mutlak bir biçimde belirleyici olmadığına göre, Althusser'in gözünde, bu düzeyde yer alan temel çelişkinin bütün içinde merkezi bir konuma sahip olmadığı ve saf bir biçimde var olmadığı açıktır. Tek bir içsel ilkeye dayanan Hegelci bütün anlayışının tersine, Marksist çelişki «üst-belirlenime tâbi» bir çelişkidir. Burada, temel çelişki başka düzeyleri görüngüler konumuna indirgeyen bir «öz»ü oluşturmaz. Tersine, maddeci bütün anlayışında, diğer düzeyler ekonomik düzeyin varoluş koşulları konumundadırlar: «(Çelişki) bunlar tarafından köklü bir biçimde etkilenir; aynı devinimde hem belirler hem belirlenir; ve yaşam verdiği toplumsal formasyonun çeşitli düzey ve kerteleri tarafından belirlenir. Çelişkinin, ilkesi bakımından üst-belirlenime tâbi olduğu söylenebilir.»[15]

Kapital'i Okumak adlı yapıtında Althusser «üst-belirlenim» kavramını, düşüncesinin epistemolojik öncülleriyle bağlantısı içinde daha da geliştirir. Ancak bu sorunu ikinci bölümde ele alacağım. Burada, sözkonusu kavramın, toplumsal bütünün çeşitli düzeyleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanıldığını, dolayısıyla da ayrı düzeylerin baştan verili olduğu bir bütünü varsaydığını vurgulamakla yetineceğim: Althusser'in toplumsal bütün tahlili bu özgül karmaşıklık anlayışına dayanmaktadır.

Bu aşamada, ilkin, birbirinden ayrı, görece özerk düzeylerden oluşmuş bir toplumsal bütün anlayışının tüm üretim tarzları için geçerli, genel bir anlayış olarak benimsenemeyeceğini savunacağım. İkinci olarak da, «görece özerklik» kavramının toplumsal bütünün farklı alanları arasındaki ilişkiyi nitelendirmede yetersiz kaldığını ortaya koymaya çalışacağım.

Toplumsal bütünün ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerden oluşmuş bir bütün olduğu tahlilini, Althusser «topografik betimleme» olarak nitelendirdiği şu metne dayandırmaktadır: «Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli sosyal bilinç

---

14) L. Althusser, «Is It Simple To Be a Marxist in Philosophy?», a.g.y., s. 176.
15) L. Althusser, *For Marx*, a.g.y., s. 101.

şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasi 'üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli teşkil eder.»[16] Burada Marx sadece altyapı ile üstyapıyı birbirinden ayırmakta ve belirleyiciliği altyapıya atfetmektedir; üstyapı içinde ayrı düzeylerin varlığına ilişkin hiçbir şey söylememektedir. Nitekim, biraz daha ileride, üstyapıdaki «hukuki, siyasi, dini, estetik ya da felsefi ... kısaca ideolojik **biçimler**»[17] den sözeder; burada da üstyapının **içindeki** ayrı **düzeyler** sözkonusu değildir. Böyle olunca, her üretim tarzı için geçerli olacak, başlıca üç düzeyden oluşmuş bir genel toplumsal bütün kategorisi için Marx'ın yapıtında hiçbir dayanak olmadığı söylenebilir. Balibar sorunun farkındadır: «Bir çok kertenin varlığı bütün toplumsal yapıların özsel bir niteliği olmalıdır (ancak bunların sayısını, adlarını ve birbirleriyle eklemlenişlerini ifade eden terimleri gözden geçirilmeye açık olarak görüyoruz)...»[18] Kısacası, «üst-belirlenim» kavramının dayanağı, kendisi «topografik» olan bir betimlemeden hareketle, aceleci ve titizlikten uzak bir biçimde kurulmuştur.

Bunun da ötesinde, bir an için Marx'ın yapıtında, her üretim tarzı için geçerli olacak bir düzeyler tahliline işaret eden bölümler bulunabileceğini varsayalım. Bu kavramlaştırma biçimi toplumsal bütünlerin belirlenim düzenini doyurucu bir biçimde açıklayabilir mi? Yani, bu biçimde, bir yandan genel (her üretim tarzı için geçerli olan) belirlenim düzeni, öte yandan da kapitalizmin özgül belirlenim düzeni kavranabilir mi? Kanımca, soruna, Marx'ın toplumsal bütünün kapitalist üretim tarzındaki özgül kuruluş biçimine getirdiği açıklama ışığında yaklaşmak gerekmektedir.

Kapitalist üretim tarzı tahlilinde Marx toplumsal ilişkilerin, ekonomik ve siyasal olmak üzere, ayrı biçimlere bürünme sürecini açıklar. Bu üretim tarzında doğrudan üretici ile üretim araçlarının birbirinden kopması, artığın mülkedinilmesi için, toplumsal olarak örgütlenmiş bir zor kullanımına gerek olmadığı anlamına gelmektedir: Emekgücünün piyasada satılması bu mülkedinmenin

---

16) K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, «Önsöz» (çev. S. Belli), Sol Yayınları, 1970, s. 23.

17) Aynı yerde, s. 24. (Vurgu sonradan.).

18) E. Balibar, *Reading Capital*, a.g.y., s. 207. Ayrıca bkz. L. Althusser, «Is It Simple To Be a Marxist in Philosophy?», a.g.y., s. 183: «Marx ... bize bir yapı, bir temel ve bir iki üst kat sunar —tam olarak kaç kat olduğunu söylemez.» N. Poulantzas ise, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (*Pouvoir Politique et classes sociales*, Maspero, Paris 1971) adlı kitabında «tarihsel maddeciliğin genel kuramının ayrı ve birleşmiş kerteler arasında genel bir ilişkiler tipi tanımladığı» (s. 10)'nı söylerken, *Devlet, İktidar, Sosyalizm* (*L'état, le pouvoir, le socialisme*, PUF, Paris, 1978) adlı yapıtında bu tür bir kerteler tahliline çeşitli kayıtlar getirir (bkz. s. 16-20).

yeterli koşuludur. Öyleyse, zora dayalı ilişkilerin doğrudan üretim sürecinin dışında yer almasıyla ve bu niteliklerini gizleyen bir biçime bürünmesiyle oluşan **politik alanın bizatihi varlığı**, bu üretim ilişkilerinin bir özgüllüğüne bağlıdır. Gerçi Althusserci anlayışın temsilcileri de artığın mülkedinilişinin özgül biçimini, belli bir üretim tarzının nitelendirilmesinde belirleyici etken olarak görürler. Ne var ki, bu anlayışta ayrı düzeylerin varlığı bir önkabuldür; sözkonusu ölçüt sadece bu düzeylerin eklemlenme biçimini (kapitalizmde düzeylerin görece özerkliğini) açıklamak için kullanılır. Başka türlü söyleyecek olursak, kapitalizmde görece özerk oluşları, bu düzeylerin birbirleriyle **dışsal** bir ilişki içinde baştan verilmiş oldukları varsayımı altında açıklanır. Bu anlayış, kapitalizmde toplumsal bütünün çeşitli alanlarının birbirinden ayrılmasına bir **açıklama getirmez; yalnızca postüle eder bu ayrı alanları.**

Althusser'in düzeyler anlayışının düğüm noktası «ekonomik olan» kavramıdır. Althusser «ekonomik olan»ı, kendisi «global» yapı olan üretim tarzının «bölgesel» yapısı olarak görür[19]. Ona göre, Marx **Kapital**'de kapitalist üretim tarzı için geçerli olan «ekonomik» kavramını geliştirmiştir. Yani, «ekonomik olan» **her** üretim tarzı için önvarsayılabilecek bir kertedir. Oysa bu yaklaşım, «bizatihi ekonomi»nin kapitalizme özgü bir kategori olduğunu gözden kaçırmaktadır. Gerçi Marx'ın toplumsal bütünün belirleyici ilişkilerini «ekonomik» olarak nitelendirdiği doğrudur. Ancak Marx'ın yapıtında, **belirleyici** ilişkileri ifade eden iki ayrı kavram vardır:[19a] **Üretim ilişkileri**, insanların maddi yaşamlarını yeniden-üretirken birbirleriyle kurdukları ilişkileri ifade eden **genel** bir kavramdır; dar anlamıyla **ekonomik ilişkiler** ise, bu ilişkilerin kapitalist üretim tarzında büründükleri **özgül** biçimdir: «Ekonomik olan, siyasal yapıyı belirleyen altyapı olarak görülmemelidir; aslında hem ekonomik olan hem de siyasal olan toplumsal ilişkilerin biçimleridir, kapitalist toplumda temeldeki sınıf çatışmasının büründüğü biçimler...»[20] Marx kapitalizme özgü egemenlik ve tâbiyet ilişkilerinden söz ederken buradaki özgül tâbiyet biçimini «doğası bakımından nesnel, görünüşte özgür iradeye bağlı, salt ekono-

19) L. Althusser, *Reading Capital*, a.g.y., s. 182-183.

19a) Bu ayırım için bkz. E. Laclau, «Politik Düzeyin Özgüllüğü», *İdeoloji ve Politika* (Çev. H. Sarıca), Belge Yayınları, 1985 içinde, s. 81-83.

20) J. Holloway/S. Picciotto, «Capital, Crisis and the State», *Capital and Class*, Sayı 2 (Yaz 1977), s. 84. Bu açıklamanın, Althusser'in yadsıdığı bir öz/görünüş ikiliği anlayışına dayandığı ileri sürülecektir. Bu sorunu bundan sonraki bölümde ele alacağım.

mik»[21] olarak nitelendirir. «Bizatihi ekonomik» düzeyin varlığının anlamı da bundan başka bir şey değildir.

Ekonomik ve siyasal düzeyleri baştan varsayarak, Althusser kapitalizme özgü biçimleri başka üretim tarzlarına genelleştirmiş olur. Bu, bir yandan kapitalizme özgü ilişki biçimlerinin fetiş niteliklerini sulandırır; ama öte yandan da, paradoksal gibi görünse de, Marksizmi indirgemeciliğe açık hale getirir. Kapitalizm bağlamında, üretim ilişkilerinin belirleyiciliğini savunurken, aynı zamanda da belirlenimi sınıf mücadelesinden arınmış bir «ekonomik» devinimin belirleyiciliğine indirgememenin önkoşulu, ekonomik ve siyasal ilişkilerin birliğinden hareket etmektir. Bu ilişkilerin, toplumsal ilişkilerin kapitalizmde büründüğü biçimler olduğunu söylemek, bu ayrı alanların gerçekliklerini[22] küçümsemeyi getirmez. Oysa, ekonomiyi önsel (apriori) olarak ayrı bir düzey konumuna yerleştirmek, o kadar ürküntü veren «ekonomimizm»e düşmenin yolunu açar; çünkü «ekonomik olan» kavramı sermaye ilişkisinde içkin olan antagonizmayı gizleyen bir gerçekliğin ifadesidir.

II. «ÜST-BELİRLENİM»İN EPİSTEMOLOJİK TEMELİ: YAPISAL NEDENSELLİK

Marx İçin adlı yapıtında Althusser «üst-belirlenim» kavramını, yapılaşmış bütünün karmaşıklığı bağlamında, bu bütünde geçerli olan nedensellik türünü açıklamak amacıyla kullanır. **Kapital'i Okumak'ta** ise, bu kavram epistemoloji sorunsalı içinde yeniden ele alınır. Althusser'e göre, Marksizm için gerekli olan nedensellik kavramı bütün ile parçaları arasındaki ilişkileri doyurucu bir biçimde açıklayabilmelidir: «... bir öğenin ya da bir yapının bir yapıca belirlenmesini hangi kavram aracılığıyla düşüneceğiz?»[23]

Marksizm'in «nedensellik» anlayışı etkilerin ardında yatan bir ilişkiler yapısını ortaya koyabilmelidir. Bu tür bir yapısal nedenselliği en iyi ifade eden deyim ise «yapının etkilerinde var olması»[24]dır. Bu anlayışın başka nedensellik anlayışlarına göre üstünlüğü şuradadır: İlkin, ampirizmin tözsel, somut bir neden arayışı aşılmıştır böylece. Çünkü burada, neden ya da belirleyici etken et-

---

21) K. Marx, «Results of the Immediate Process of Production», (*Kapital'in* I. cildinin yayımlanmamış olan 7. bölümü), *Capital* I, Pelican, Harmondsworth, 1976 içinde, Ek s. 1028.

22) J. Holloway/S. Picciotto, a.g.y., s. 81. Bu sorunun ikinci bölümde açıklığa kavuşacağını umuyorum.

23) L. Althusser, *Reading Capital*, a.g.y., s. 188

24) Aynı yerde.

kilerin dışındaki bir «şey» değildir. Öte yandan, Hegel'in «dile getirici» bütün anlayışındaki sakıncalar da ortadan kaldırılmıştır: Bu anlayış, etkileri «neden»in (Hegel'de «öz»ün) görüngülerine indirgemez. Yapısal nedensellikte, neden yani yapı, ne mekanik nedensellikte olduğu gibi etkilere dışsaldır, ne de Hegel'de olduğu gibi etkilerin özüdür. Yapı, etkilerin bütününün kavramıdır: «... kendi öğelerinin özgül bir birleşiminden başka bir şey olmayan yapı, etkileri dışında hiçbir şey değildir.»[25]

Althusser'e göre bu nedensellik kavramı Marx'ın yapıtında «pratik durumda» vardır: Marx sürekli olarak böyle bir anlayışa baş vurur ama onu hiçbir zaman kavramlaştırmadan. Ne var ki, doğrudan doğruya, bütünün parçalarıyla ilişkisi sorunuyla belirtik olarak uğraştığında da öz/görünüş ikiliğini kullanır. Oysa bu ikilik, Althusser'e göre, Marx'ın yapıtındaki bir ideolojik kalıntıdır. İdeolojik olmasının nedeni de, somut belirlenimleri bir özün görüngü ya da görünüşlerine indirgeyen Hegelci sorunsala ait olmasıdır. Marksist nedensellik anlayışı somut belirlenimlere ayrı bir varlık tanımak zorundadır.

Althusser, böylelikle, Marx'ın gerçeklikteki bir ikilik olarak baş vurduğu öz/görünüş (ya da görüngü) ikiliğini Hegelci olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Bu tür bir çift-düzeyli gerçeklik anlayışının reddi, Althusser'in epistemolojik öncülü, yani düşünce-nesnesi ile gerçek-nesne arasındaki kesin ayırım gözönüne alındığında daha da açıklık kazanmaktadır.

Bu ayırımı yapmakla Althusser, kendini, en geniş anlamıyla ampirizm olarak nitelendirdiği ve yaygın olarak benimsendiğine inandığı bir bilgi anlayışının karşısına yerleştirmiş olur. Rasyonalist biçimi altında olsun, duyumcu (sensualist) biçimi altında olsun, bu anlayışın hareket noktası, Althusser'e göre, bilgiden önce gelen bir özneyi ve nesneyi varsaymaktır. Bu bağlamda, bilgi süreci gerçek-nesnenin içindeki özün soyutlama yoluyla çekip çıkarılmasıdır: «Verili bir gerçek-nesneden özünü soyutlayan ampirist soyutlama gerçek bir soyutlamadır, özneyi gerçek öze sahip kılar.»[26] Başka türlü söylendiğinde, ampirist anlayışa göre, gerçek nesnenin özü ile bilgi aynı şeydir.

Bu anlayış karşısında Althusser bilme sürecini bir üretim süreci olarak gören bir yaklaşımı benimser. Marx'ın «Grundrisse'ye Giriş»ine (1857) dayanarak, yazar üretilmiş düşünce-nesnesi ile gerçek-nesneyi birbirinden ayırır. Bilginin nesnesi düşüncede üretilmiş bir nesnedir: «Marx, gerçek-nesne ... ile düşüncenin, kendi için-

25) Aynı yerde, s. 189.
26) Aynı yerde, s. 38.

de bir düşünce-somutu, bir düşünce-bütünü, yani gerçek nesneden mutlak olarak ayrı olan bir düşünce-nesnesi olarak ürettiği bilgi-nesnesi arasındaki ayırımı savunur...»[27]

Dolayısıyla, Althusser'e göre, ampirizmin gerçek-nesne ile düşünce-nesnesini birbirine karıştırmasının bir ürünü olan öz/görünüş ikiliği reddedilmelidir. İfadesini «yapının etkilerinde var oluşu»nda bulan yapısal nedensellik yapıyı gerçek nesneden mutlak bir biçimde ayırır ve onu bir kavram konumuna yerleştirir. Yapı, çok özel bir anlamda «mevcut olmayan» bir nedendir: «**Nedenin mevcut olmayışı ... yapının, bir yapı olarak, etkilerine içsel oluşunun biçimidir.**»[28]

«Bir Özeleştirinin Öğeleri»nde Althusser «mevcut olmayan bir nedenin etkililiği» anlayışını şöyle savunur: Üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki temel çelişkinin somut varlığını algılamak olanaksızdır. «'Nedenin mevcut olmadığını' söylemek ... 'son kertede belirleyici olan çelişki'nin tarih sahnesinde **hiçbir zaman** şahsen **var olmadığı** ... ve, hiçbir zaman, 'orada olan bir kişi'nin **kavranabildiği** gibi doğrudan kavranamayacağı anlamını taşır.»[29]

Kanımca, Althusser'in bu tahlilinde iki ayrı soyutlama düzeyinin birbirine karıştırılmasından kaynaklanan bir sorun vardır. Bu soyutlama düzeylerinin her ikisi de gerçeklikten yapılmış soyutlamaları içerir. Üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki çelişki gerçek bir çelişkidir; ancak bu çelişki somut tarihsel olaylarda farklı biçimlerde ortaya çıkar. Hiçbir somut durumda 'saf' bir bir biçimde ortaya çıkmayışı, onun bir itici güç olarak gerçeklik alanında, düşüncenin soyutlamasından önce, var olmadığı anlamına gelmez. Düşünce bu temel çelişkiyi nasıl bir soyutlama sonucunda kavrıyorsa, aynı biçimde görünüşler düzlemine de bir soyutlamayla ulaşır. Aradaki fark, düşünce açısından, soyutlama düzeyleri arasındaki farktır.

Bu iki ayrı düzeyi birbirine karıştırdığı için Althusser, ampirizmin reddinden, gerçek ilişkilerin düşünce alanına atılmasına varır. Gerçeklik alanını algılanabilir, 'şahsen var olan' biçimlerle sınırlaması[30], onu, etkiler arasındaki ilişkinin **kavramından başka bir şey** olmayan bir neden anlayışına götürür.

Varılan bu noktada düşünce ile gerçeklik arasında mutlak bir kopukluk vardır. Salt bir kavram konumuna indirgenmiş olan belirleyici çelişki gerçek bir ilişki olma niteliğini yitirir. Althusser'in

27) Aynı yerde, s. 41.
28) Aynı yerde, s. 188.
29) L. Althusser, «Elements of Self-Criticism», a.g.y., s. 128.
30) Buradaki ampirizme dikkati çekmeden geçemeyeceğim.

öz/görünüş ikilişinin gerçeklikteki bir ikilik olduğunu reddetmesi, onu, çözümü olmayan bir sorunla karşı karşıya bırakmaktadır: Artık temel çelişkinin kavramını bir şeye ilişkin bir kavram olarak düşünmek olanaksızdır.

Kısacası, Marx'ın ikiliğinin yerine «yapının etkilerinde var olması» anlamındaki bir yapısal nedenselliği getirmek, gerçek ilişkilerin «mevcut olmayan» nedenlere, ya da kavramlara indirgenmesine yol açmaktadır. Bunun, kuramsal yanlışlığının yanısıra, ciddi ideolojik-politik uzantıları da olabilir. Nitekim, (bu yazıda Althusser'in Stalinizm yorumuna girmemekle birlikte) şu gözlemin çok anlamlı bir örnek olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim: «Kimilerinin Stalinizm olarak adlandırdıkları şeyin 'tek bir' nedeninin üzerine 'parmak basmak' güçtür ... Etkiler kesinlikle mevcuttu, ama neden mevcut değildi.»[31] Bu yaklaşımla Stalinizm üzerine birçok düşünce ileri sürülebilir; ancak bu olgu tarihsel ve maddi temelleriyle bir bütün olarak kavranamaz.

Saffet Tura da «Meta Fetişizminin Eleştirisine Giriş» adlı yazısında, Marx'ın, Kapital'in ilk kısmının dördüncü bölümündeki, öz/görünüş ikiliğine dayanan meta fetişizmi tahlilini, Althusser'in öncüllerinden hareket ederek ama, kendisinin de belirttiği gibi, «onun sonuçlarının ötesine»[32] giderek eleştiriyor. Tura'nın eleştirilerini iki ana tezde toparlamak olanaklı: 1. Marx'ın buradaki tahlili ekonomi politiğin «basit meta üretimi» çerçevesine hapsolmuş bir bakış açısının ürünüdür. Sermaye ilişkisini dışladığı ölçüde, Marx'ın sorunsalına ekonomi politik sorunsalından bir kalıntı olarak girmiş, Marksist çerçeveye yabancı bir öğedir; 2. Bununla bağlantılı olarak, ekonomi politiğin özne anlayışını benimser ve bu öznenin doğallaştırılmasına katkıda bulunur. İkinci eleştiriyi bundan sonraki bölümde ele almak üzere burada Tura'nın ilk eleştirisinin geçersiz olduğunu göstermeye çalışacağım.

Marx'ın kapitalizm tahlilinin odak noktasını dolaşım alanı ile üretim alanının, eşitlik ile sömürünün, çelişik birliği oluşturur. Kapitalizmde, meta üretiminin genelleşmesi, yani emekgücünün meta haline gelmesiyle birlikte, sömürünün gerçekleşmesinin önkoşulu emekgücünün bir meta olarak piyasada (dolaşım alanında) satılması olur. Bir kez bu koşul yerine geldiğinde, üretim sürecinde emekgücünün kullanım-değerinin gerçekleşmesiyle artık-değer üretilecek, sömürü gerçekleşecektir.

Böyle olunca, genelleşmiş meta üretiminin görünüşler düzlemini oluşturan piyasa, kapitalist üretim tarzının bütününden yapılmış

---

31) L. Althusser, a.g.y., s. 128.
32) S. M. Tura, «Meta Fetişizminin Eleştirisi», a.g.y., s. 189.

bir soyutlamadır. Bu görünüşler düzleminin «yaygınlaşmış basit meta üretimi» olarak alınması için hiçbir gerekçe yoktur, çünkü burada bireylerin hepsi üretim araçlarının mülkiyetine sahip bireyler değildirler; gerçi hepsinin bir tür «mülkiyet»i vardır ama kimininki sadece emekgücü üzerindeki mülkiyetidir. Dolayısıyla, metaların dolaşımı alanında meta sahipleri arasındaki ilişki özgül olarak kapitalist üretim tarzına ait bir ilişki biçimidir.

Üretim ile dolaşım arasındaki bu zorunlu ilişki, bu çelişik birlik yüzündendir ki, Marx sermaye ilişkisini açıklama sürecinin bir aşamasında rahatlıkla bu soyutlama düzeyinde kalabilmektedir. Bu düzey sermaye ve artık-değer tahlilini içerir, çünkü «araştırma» sırasında Marx artık-değerin kaynağını bulmuştur bir kez; şimdi «sunuş» yöntemi, görünüş biçimlerinden geriye, görünüşlerin ardına doğru ilerlemeyi gerektirmektedir[33]. Dolaşım ve üretim alanları arasındaki diyalektik birlik bu yöntemin temelini oluşturur: «(Ticaretin belli bir gelişmişlik düzeyi) **sermayenin** ve kapitalist üretim tarzının oluşmasının öncülü **ve hareket noktasıydı.** Metayı tam böyle bir öncül olarak görüyor ve kapitalist üretimin en basit biçimi olarak metadan hareket ediyoruz. Ne var ki, öte yandan **meta** kapitalist üretimin bir **ürünü**, bir **sonucudur.**»[34]

III. İDEOLOJİ VE FETİŞİZM

Bu bölümde, Althusser'in düşüncesinin yukarıda ele aldığım yönlerinin ideoloji kuramı açısından uzantılarını tartışacağım. Başka bir deyişle, yazarın ideolojiye yaklaşımındaki bazı sorunları, onun ayrı düzeylerden oluşan toplumsal bütün anlayışına ve Marx'ın öz/görünüş ikiliğinin yerine **yapısal nedenselliği getirmesine** bağlayacağım.

Marx İçin ve **Kapital'i Okumak** adlı yapıtlarında, Althusser, Marx'ın kendisinden önceki sorunsaldan «kopuş»unu bilim/ideoloji karşıtlığı temelinde açıklar. Althusser'in düşüncesinin bu aşamasında, ideoloji bilim-öncesi olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşımın teorisist uzantıları açıktır: Bir yandan, bilim toplumsal gelişimden soyutlanmakta, «kopuş» epistemolojik bir kopuşa indirgenmektedir; öte yandan da, «hakikat» bir seçkinler grubunun, yani bilim adamları ve kadınlarının tekeline verilmekte, kitlelere ise yalnız ideoloji bırakılmaktadır.

---

33) K. Marx, *Kapital* I, «Almanca İkinci Baskıya Sonsöz» (çev. A. Bilgi), Sol Yayınları, 1975, s. 25.

34) K. Marx, «Results of the Immediate Process of Production», a.g.y., s. 1059-1060. (Son vurgular sonradan.)

Daha önce de belirttiğim gibi, bu teorisist yaklaşım çeşitli eleştirilere hedef olmuş ve Althusser'i çerçevesini düzeltmeye yöneltmiştir. Bu sürecin doruğu olan «Bir Özeleştirinin Öğeleri»nde şöyle der yazar: «Doğru ile yanlış arasındaki karşıtlığı, bilim ile ideoloji arasındaki spekülatif bir ayırım biçiminde koymakla, 'kopuş'a rasyonalist bir açıklama getirmeye itilmiştim.»[35] Bu aşamada Althusser ideolojiyi sınıf temeline yerleştirmeye çalışır; böylece Marx'ın kopuşu bizatihi ideolojiden değil, burjuva ideolojisinden bir kopuş olarak görülebilecektir artık: «(Marx) proletaryanın ideolojisinin temel düşüncelerinden ve proletaryanın ideolojiyi etten kemikten bir gerçekliğe dönüştüren ilk sınıf mücadelelerinden esinlendiği içindir ki bir bütün olarak burjuva ideolojisinden kopabilmiştir.»[36]

Ne var ki, bu düzeltme süreci içinde Althusser'in ideoloji kuramında geliştirdiği bir başka boyut, onun teorisizmi tümüyle terk etmesini engellemiştir. Sorun, «genel olarak ideoloji» kavramıyla ilgilidir. Marx'ın «genel olarak üretim» kavramıyla bir benzetme yaparak, Althusser, ideolojinin özgül üretim tarzlarında büründüğü tarihsel biçimleri, «genel olarak ideoloji» kavramı temelinde açıklamanın olanaklı olduğunu ileri sürer. Aslında, bu görüş, yazarın «her toplumsal bütün için geçerli olan üç ana düzey» anlayışında örtük olarak vardır zaten. Yani, «genel olarak ideoloji» kavramı Althusser'in «Marksist tarih kuramı» anlayışında içkindir: «Her toplumda ... altyapı olarak bir ekonomik faaliyetin, bir siyasal örgütlenmenin ve 'ideolojik' biçimlerin var olduğunu ileri sürebiliriz ... Dolayısıyla bizatihi ideoloji her toplumsal bütünün organik bir parçasıdır.»[37] Althusser daha sonraları ideolojinin bu tarih-aşırı niteliğini bütün toplumlar için geçerli olan pratik işlevine dayanarak açıklar. Yazara göre, insanlar gerçek varoluş koşullarıyla «hayali» bir ilişkiye girerler. İşte ideoloji insanların gerçek koşullarıyla kurdukları bu hayali ilişkileri temsil eder; bu niteliğiyle de bireylerin pratik yaşamlarında onlara yeterli olacak bir kavrayıştır.

Bu açıklamada düğüm noktasını, insanın gerçek koşulları ile bu koşullarla kurduğu hayali ilişki arasındaki zorunlu örtüşmezlik oluşturmaktadır. Bu önermenin anlamı şudur: Sınıfsız toplumda bile insanın gerçek koşulları onun için saydam değildir. Kuşkusuz, Rancière'in de belirttiği gibi, Althusser için de ideolojinin sınıflı toplumlardaki işleviyle sınıfsız toplumdaki işlevi arasında çok önemli

35) L. Althusser, a.g.y., s. 106.
36) Aynı yerde, s. 131.
37) L. Althusser, *For Marx*, a.g.y., s. 232.

bir fark vardır: «... sınıflı toplumlarda ideoloji hem çarpıtır hem mistifiye eder (gizemlileştirir)...»[38]; ancak, çarpıtma bütün toplumlarda geçerlidir. Bu kaçınılmaz çarpıtmanın nedeni yapısal nedensellikte yatmaktadır: «... yapısı tarafından belirlenmesi ... toplumsal bütünün, onun içinde bu yapıca belirlenmiş bir yeri olan birey için saydam olmasını önler...»[39] Kısacası, her toplumda, toplumun birey için kaçınılmaz olarak saydam olmayışıyla, yani «genel olarak ideoloji» kavramıyla, yapısal nedensellik arasında doğrudan bir bağlantı vardır.

Yapısal nedenselliğin ayırıcı özelliği olan «yapının etkilerinde var oluşu» düşünüldüğünde bu çok anlaşılır bir şeydir. Yapı «mevcut olmayan» bir neden, yalnızca bir **kavram** olduğuna göre, bireylerin sadece bu yapının etkilerini algılayabilmeleri doğaldır. Çünkü bu «kavram»a ancak kuramsal pratik sonucunda, yani bilim aracılığıyla ulaşılabilir. Öyleyse, kitleler toplumsal koşullarının bu kavramda örtük olan 'hakikat'ından **kaçınılmaz olarak** yoksun kalacaklardır.

Sonuç olarak, bütün düzeltme çabalarına karşın, Althusser bilim/ideoloji karşıtlığını aşamaz. Kanımca, yazarın öncülleri gözönüne alındığında bu zaten olanaksızdır: Bir yandan ideoloji düzeyinin tarih-aşırı olması, öte yandan temeldeki gerçek ilişkilerin kavramlar alanına kovulması Althusser'in teorisizmi aşmasına izin vermemektedir.

Üstelik, ideolojinin maddi bir gerçekliği olduğunu çeşitli biçimlerde ileri sürmesine karşın, Althusser ideolojiyi maddi bir gerçeklik üzerine yerleştirememektedir. Onun çerçevesinde, ideolojinin maddi boyutunu sadece devletin ideolojik **aygıtları** ve bireylerin toplumsal **pratiği** oluşturur. Ancak bunlar olsa olsa ideolojinin maddi olarak **yeniden-üretimini** açıklayabilirler, maddi temelini (ya **da** nasıl **üretildiğini**) değil. Bu maddi temeli açıklamanın yolu, özlerin zorunlu bir biçimde görünüşlere dönüşmesine dayanarak geliştirilmiş olan fetişizm kavramını kullanmaktır. Bu açıklamada, soyut bir kavram olan «genel olarak ideoloji»nin yerini «burjuva ideolojisi» alır. Bir kez bu ideoloji kapitalist ilişkilerin fetiş nitelikleri üzerinde temellendirildiğinde, bu ilişkilerin dönüştürülmesi ile bu ideolojinin varlık nedeninin ortadan kalkacağı da açıkça görülür.[40]

38) J. Rancière, «On the Theory of Ideology», *Radical Philosophy*, Sayı 7, s. 2. (Vurgu sonradan.)

39) Aynı yerde.

40) Oysa Althusser'in kuramında bu ideolojinin aşılması için hiçbir temel yoktur, çünkü yazar burjuva ideolojisinin mekanizmalarını açıklamış ama bunu «genel olarak ideoloji» diye sunarak mutlaklaştırmıştır.

Burjuva ideolojisinin temelini oluşturan genelleşmiş meta üretiminin ayırıcı özelliği, emeğin toplumsallaşma biçiminde yatar: Özel üretim koşullarında özel emek ancak mübadele yoluyla toplumsal emeğe katılır. Emeğin zorunlu olarak ürünü aracılığıyla toplumsallaşması, toplumsal ilişkilerin metalar-arası ilişkiler biçimine büründüğü ve **ancak bu biçim altında kurulabileceği** anlamına gelir. Marx'ın meta fetişizmi adını verdiği ve insanların gerçek koşullarını «çarpıtılmış» bir biçimde yaşamalarına yol açan şey **bu zorunlu** dönüşümdür. Demek ki, Marx'ın fetişizm kuramı bir yandan insan ilişkilerinin şeyleştiğini açığa çıkarırken, öte yandan da bu **şeyleşmenin ve ondan kaynaklanan ideolojinin tarihselliğini** ortaya koymaktadır.

Bu noktada, Tura'nın eleştirilerinden ikincisini, yani **Kapital**'in «Meta Fetişizmi» bölümünde ekonomi politiğin ideolojik çerçevesine hapsolmuş bir özne anlayışının sözkonusu olduğu yolundaki iddiasını kısaca ele almak istiyorum. Tura'ya göre, tıpkı ekonomi politik gibi meta fetişizmi kuramı da özne/nesne, ideoloji/gerçeklik ayırımı üzerinde kurulmuştur. Tura kendisi, bu ayırımı aşma çabası içinde, gerçekliği ideoloji içinde eriten bir «pan-ideolojizm»e düşmektedir; bunun en çarpıcı örneği piyasayı bir «ideolojik aygıt»[41] olarak adlandırmasıdır.

Kanımca sorun şuradan kaynaklanmaktadır: Kapitalizmin gerçekliğinin doğal değil tarihsel olduğunu vurgulamak başka şeydir, bu gerçekliğin **ideolojik** olduğunu savunmak başka şey. Marx'ın yapıtında, bu ayırım, dolaşım alanındaki **görünüş biçimleri** ile (örneğin eşit değerler) bunların üzerinde yükselen ve bu biçimleri mutlaklaştıran **ideolojik biçimler** (örneğin eşit hukuk özneleri) arasındaki ayırıma tekabül eder. Şimdi, bu ayırımın yapılması, gerçeklikteki biçimlerin üzerinde yükselen ideolojik biçimlerin bu gerçekliğin yeniden-üretiminde etkin ve gerekli olmadığı anlamına gelmez. Zaten Marx'ın yaptığı da, birbirinden ayırdığı bu biçimler arasındaki birliği ortaya koyup, hem piyasa gerçekliğini hem de bu gerçekliğe dayanan ideolojiyi, bir arada, eleştirmektir. Fetişizmi, **Kapital**'in en başlarında, salt dolaşım alanını kapsayan bir soyutlama düzeyinde ele almasının nedeni de budur: Marx'ın «eleştiri»si bir yandan toplumsal gerçekliğin saptanmasını, öte yandan da bu «toplumsal gerçeklikle bu gerçekliği yaşayan, kavrayan bilinç, bilgi ve kuramlar arasındaki problematik ilişkiyi kapsar.»[42]

41) S. M. Tura, a.g.y., s. 184.

42) Ş. Benhabib, «Metaların Fetişizmi ve İdeoloji/Bilim Sorunu», a.g.y., s. 34. «Eleştiri» kavramı ile ilgili olarak ayrıca bkz. G. Savran, «Sivil Toplumun Eleştirisi», *YAPIT*, Sayı 5.

SONUÇ

Bu yazının amacı, Althusser'in yalnızca teorisizmini eleştirmenin yarım kalmış bir eleştiri olacağını göstermekti. Althusser'in yaklaşımında ortaya çıkan sorunların büyük bir bölümünün, bu arada teorisizminin de, Marx'ın öz/görünüş ikiliğini kullanış biçimini yadsımasından kaynaklandığı kanısındayım.

Althusser'i eleştirenlerin üzerinde durdukları sorunlar arasında en kritik olanları, bence, bu yazıda tartıştığım üç sorun ve bunlar arasındaki bağlantıdır. Toparlamak gerekirse, bu üç sorun, toplumsal bütünün esas olarak üç düzeyden oluştuğu yolundaki tez, yapısal nedensellik kavramının uzantıları ve «genel olarak ideoloji» kavramıdır. Aralarındaki bağlantı ise şöyle ifade edilebilir: Althusser, bir kez, kapitalizmin belirleyici çelişkisini gerçeklik alanından kavramlar alanına kovunca, artık «'son kerte'nin hiçbir zaman sahneye tek başına çıkmayacağı»[43]nı ileri sürmesi çok mantıklıdır. İki soyutlama düzeyi arasındaki ayırımı gözardı ederek, özlerin görünüşlerden farklı bir soyutlama düzeyinde yer aldığını yadsıdığı ölçüde, Marksist bütün anlayışının karmaşıklığını üç ayrı düzeyin varlığından ibaret bir karmaşıklığa indirger. Burada, birinin «belirleyici» olması dışında, bütün düzeyler türdeştirler: Hepsi de, aslında, birer üretim ya da pratik olarak algılanmaktadırlar. Özlerin görünüşlere dönüşmesi sürecinde içkin olan gerçek ayrılık (distinctness) bu anlayışta ortadan kalkar. Bu ayrılığın ya da niteliksel farklılığın olmadığı yerde, Althusser'in üst-belirlenim kavramını benimsemesi çok anlaşılır bir şeydir: Özler gerçeklik alanının dışına atılınca ortada 'eşdeğerli', ya da türdeş «etkiler»in karşılıklı etkileşiminden başka bir şey kalmaz. Ne var ki, bu çerçevede gerçeklik, düşünce ve ideoloji arasındaki bağlantıların doyurucu bir biçimde kurulamadığı da açıktır.

Ayrıca, Althusser'in ideoloji kuramında da ortaya çıktığı gibi, bu yaklaşım bir üretim tarzından başka bir üretim tarzına geçişi açıklayamaz: Düzeylerin önvarsayılması kapitalizm ile sınıfsız toplum arasındaki gerçek kopuşu kavramlaştırmaya engeldir. Bu ikinci durumda bizatihi düzeylerin varlığı son derece kuşku götürür bir şeydir.

Bu durumda, Halil Berktay'ın Oğuz Ertem'e yönelttiği, Althusser'in gerçekte teorisizmini aşmamış olduğu yolundaki eleştiriye tümüyle katılıyorum[44]. Ne var ki, göstermeye çalıştığım bağlantılar

43) L. Althusser, a.g.y., s. 113.
44) H. Berktay, a.g.y., s. 40-41.

bağlamında, yazarın, kerte tahlili ve üst-belirlenim kavramı konusundaki olumlu değerlendirmesini benimsemem olanaksız. Althusser'in teorisizmini eleştirip, kuramının bu yanlarını «yararlanılabilecek yönler» olarak görmenin birbiriyle çeliştiği kanısındayım[45].

Burada, Althusser'in gerek toplumsal bütünün belirlenimi sorununa getirdiği kerteler (düzeyler) çözümünü, gerekse de ideoloji tartışmasında benimsediği yaklaşımı, öz/görünüş ikiliğine dayanarak eleştirdim. Ancak her iki soruna da bu ikilikten hareketle geliştirilmiş pozitif bir alternatif getirmedim. Böyle bir alternatif, ancak, daha kapsamlı çalışmaların konusu olabilir.

45) Murat Belge «Marksizm ve Yapısalcılık» adlı yazısında Althusser'in kuramının iç tutarlılığı sorununu, çok daha geniş bir kuramsal çerçeve içinde, yapısalcılık ile Marksizmin bağdaşır olup olmadığı açısından ele alıyor. Althusser'in kuramındaki yapısalcılık etkileri, Belge'nin yaptığından daha ısrarlı bir biçimde sorgulandığında, bilim/ideoloji kopukluğu, düzeylerin türdeşliği ve aralarındaki ilişkinin belirlenimden çok bir karşılıklı-etkileşim olması gibi konularda benim varmış olduğum noktalara varılacağı kanısındayım.

TARTIŞMA/YANKILAR

Eski Bir Tartışmanın Yansımaları Üzerine

Korkut BORATAV

1. BİR ELEŞTİRİNİN «USUL VE ERKÂN» HATALARI

1969 - 1970 yılları içinde Türkiye solu içinde «egemen üretim biçimi ve tarımda üretim ilişkileri» konusunu kapsayan bir tartışma açıldı. Ampirik ve kuramsal boyutları olan ve dönemin ilerici hareketleri içinde gözlenen bölünmeleri hem yansıtan, hem de —sınırlı ölçülerde— etkileyen bu tartışmanın içinde ben de yer aldım. 1969 - 1970 yılları içinde yazdıklarımı daha genel ve kuramsal bir çerçeve içinde 1972 ve 1980 tarihli incelemelerimde geliştirmeye çalıştım[1]. Polemiğin başlangıcında beni eleştiren dostum Muzaffer Erdost 1984'te yayınladığı bir kitapla benim sonraki döneme ait görüş ve sonuçlarımı yeniden eleştiri konusu yaptı ve tartışmayı böylece 1980'li yıllara intikal ettirdi.

Başlangıç noktasından bu yana geçen uzunca zaman diliminden yararlanarak bu tartışmalara bugünden bakıldığında —içinde bizzat yer almış olmaktan kaynaklanabilecek bir tarafgirlik olasılığını peşinen kabul ederek— bunların çeşitli açılardan önem taşıdığını söyleyebileceğimizi sanıyorum.

İlk olarak, bu tartışmalar, maddeci tarih görüşünün **soyut kavramları ve kuramsal savları** ile Türkiye toplumunun **somut olgu ve süreçleri** arasında bir «mutabakat» bulma çabasını içerir. Tarihi, sosyolojik veri ve bulguları istatistiki göstergelerle ifade edilen ekonomik kategoriler aracılığıyla gerçekleştirilen bu «mutabakat» arayışının «ampirisizm» ile ilgisi yoktur, tüm soyut/bilimsel kavram ve kate-

---

1) Bu incelemelerin başlıcaları şunlardır: «Tarımda Feodal Üretim İlişkisi ve Basit Meta Üretimi» (1969); «Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine» (1970); «Küçük Üreticilikte Bölüşüm Kategorileri» (1972); ve *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm* (1980). Aşağıda bu kaynaklara verilen referanslarda ilk üç kaynak için —çeşitli yazılarımın bir derlemesi olan— K. Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, İstanbul 1983, Belge Yayınları; sonuncu kaynak için ise bu kitabın 1981'de Birikim Yayınları'nca yayınlanan baskısını kullanacağım.

gorilerin maddi olgularla, somut süreçlerle bağlatılanması önerisinden hareket eder ve bir yandan kuramsal ve kavramsal berraklığı, öte yandan ampirik malzemenin dikkatli ve doğru kullanılmasını gerektirir. Ve bu açıdan, bugün için dahi metodolojik bir önem içerir.

İkinci olarak, «egemen üretim biçimi ve tarımda üretim ilişkileri» üzerine 1969 - 1970 yıllarında yapılan katkılar, bu tarihten biriki yıl sonra Batılı Marxist yazarların başlatacağı «üretim biçimlerinin eklemlenmesi» tartışmasının pekçok unsurunu ve en azından ilgili temel sorunsalın sunulmasını içermekte idi. Bu katkıların içeriğini, tarih bakımından Batı tartışmasından önce gelmesi ile birleştirirsek, 1969 - 1970 yazınının Türkiye sınırlarının ötesinde genel bir önem ve özgünlük taşıdığı sonucuna ulaşabileceğimizi sanıyoruz[2].

Üçüncü olarak, bu yıllarda «devrim stratejisi» yaftası altında sürdürülen ve yukarıda değinilen daha dar kapsamlı yazının da bağlantılı olduğu tartışmalar, Marxizmin klasik siyasi metinleri ile Türkiye toplumunun somut yapısı ve sorunları arasında bir diğer (ve çok daha genel) «mutabakat» kurma çabasını ifade eder. Bu çabaya katılanlar, Türkiye toplumunun geçmişi, mevcut sınıf güçleri, ideolojik akımları ve siyasi dinamiği üzerinde belli bir değerlendirme yapmaya ve bunu klasik metinlerin «evrensel» olarak görülen önerileri ile uzlaştırmaya zorlandılar. Kırıcı ve yıpratıcı bir üslup içinde sürdürülmesine ve pekçok eylem sorunu ile paralel yürümesine rağmen o günkü sol-içi siyasi tartışmaların da Türkiye sınırlarının ötesinde genel bir önem taşıdığı görüşündeyim.

Zülküf Aydın, 11. Tez Dizisi'nin 3. ve 4. kitaplarında yayınlanan ve «tarım ve kapitalizm» üzerinde bir yazın taraması niteliği taşıyan yazılarının bir bölümünü Türkiye'de tarım sorunu üzerindeki tartışmalara ve bunların siyasi yansımalarına ayırmış. Benim 1969-1970 yazılarımın da incelendiği bu kesimde Aydın, bu «tartışmalardaki görüşlerin kuramsal olarak zayıf ve ampirik olarak da temelsiz oldukları» (4. kitap, s. 182) sonucuna ulaşıyor. Aşağıda göstermeye çalışacağım gibi, yazar tutarlı bir kavramsal ve kuramsal çerçeveden yoksun olduğu ve taradığı yerli kaynakları ya anlamadan, ya atlayarak aktardığı için, bu yargı ciddiye alınamaz. Ancak bir içerik tartışmasına geçmeden önce, Aydın'ın yazısının beni tedirgin eden «usul ve erkân» hataları üzerinde durmak istiyorum.

Birinci «usul ve erkân hatası», «Türk tarım sorununa ilişkin tartışmalar»ın (4. kitap, s. 182) kuramsal bir eleştirisini de yapmak id-

2) Kısmen bu doğrultuda bir teşhisten hareketle, D. Seddon ve R. Margulies bu tartışmanın ana çizgilerini, bir değerlendirmeyle birlikte, İngilizceye aktarmışlardır: «The Politics of Agrarian Question in Turkey», *Journal of Peasant Studies*, Nisan 1984.

diasında olan ve bu eleştiri içinde bana genişçe bir yer ayıran Aydın'ın, benim 1969 - 70'den sonraki kuramsal yayınlarımı tamamen «es geçmesi» ile ilgilidir. Bunun eleştirilen yazara karşı değil Türkiye okuyucusuna karşı bir ciddiyet yoksunluğu olduğunu vurgulamakla yetineceğim.

İkinci hata, daha temel bir tavırla ilgili. Aydın, konuya ilişkin kuramsal Batı katkılarının —bu arada önemi ve özgünlüğü su götürür yazarları da içeren— kapsamlı bir taramasını yaparken, Türkiye tartışmasının yukarıda değindiğim genel önemini ve özgün unsurlarını değerlendirme yönünde en ufak bir çaba sarfetmiyor. Yazarımızı bu «önem ve özgünlük» unsurlarını kabule elbette zorlayamayız. Ancak, Türkiye tartışmalarının kuramsal boyut ve uzantılarını en az Batı yazını için gösterdiği özenle incelemesini Türkiye'li bir sosyal bilimciden beklemek Türk okuyucusunun hakkı olsa gerektir.

Yukarıdaki «usul ve erkân» hatalarının ardında belki de Aydın'ın yazısının kaleme alınış biçimi yatıyordur. Yanılıyor olabilirim ama bu makale, bende, önce Batılı okuyucu ve «ulema» için Frenkçe yazılıp sonradan Türkçeye aktarılmış bir metin izlenimi uyandırdı. Solcusu ve sağcısı ile Batılı «ulema», «uluslararası bilimsel işbölümü»nün temel kuralları üzerinde yerleşik bir tavra sahiptir. Buna göre teori Batıda, ampirik malzeme ise hem Batıda, hem Üçüncü Dünya'da üretilir. Batı akademik hayatına «Şark'tan» gelip sığınan Üçüncü Dünya'lı araştırıcıların da bu işbölümü ilkelerine uyması doğaldır. Dolayısıyla Batı'ya inceleme sunan Türk araştırmacının da Türkiye'den malzeme üretmesi, bunları çözümlemesi umulur; ama, kendi ülkesinden kaynaklanacak kuramsal katkıları irdelemesi gibi bir çaba beklenmez ve ciddiye alınmaz. İşte, Aydın'ın uzun yazısının Türkiye çalışma ve tartışmalarını kapsama biçimini, belki de yanılarak, bu genel tavrın bir yansıması olarak gördüm.

Türkiye'li araştırıcıların Batı dillerinde hazırladıkları çalışmalarda Türk fikir hayatını nasıl aktarıp değerlendirdikleri bizi fazla ilgilendirmiyor. Ancak aynı yazarlar Türk okuyucusunun karşısına çıktıklarında duruma farklı bakmalıyız. Batı'daki kuramsal gelişmeleri birkaç adım geriden —ve haklı olarak— izlemeye çalışan aydınlarımız, sosyal bilimcilerimiz, hele ilerici iseler, ülkemizin fikir mirasının hem eleştirici, hem de «kadir bilen» bir bilançosunu yapmak zorundadırlar. Örneğin yirminci yüzyıl içinde bu mirasın —artık yaşamayanlardan bazılarını sayarsak— Şevket Süreyya Aydemir, Hikmet Kıvılcımlı, Ahmet Hamdi Başar ve Doğan Avcıoğlu'nun sadece Türkiye için değil, genel olarak da önemli ve özgün katkılarıyla zenginleştiğinin farkında olmayan Türk düşünürünün bu mi-

rasa herhangi bir şeyler eklenmesi çok güçtür. Kendi içinde bile iletişimi olmayan her kuşağın her şeyi yeni baştan keşfederek ülkenin kültür ve fikir birikimini zenginleştirmesi, daha doğrusu bu birikimin içinde yer alması olacak şey değildir.

2. TEMEL BİR KAVRAM: ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Aydın'ın bana yönelttiği bir eleştiriye göre, «tüm tartışmalar boyunca üretim ilişkisi kavramı ile üretim tarzı kavramı ... Boratav tarafından birbirine karıştırılma[ktadır] ...Boratav'ın üretim [tarzı] kavramı üretim ilişkilerinden çıkarılmakta ve üretim ilişkileri de geçerliliği kuşkulu olan istatistiki verilerden elde edilmektedir.» Kısacası, Boratav'da kuramsal bir kavramlaştırma yoktur; istatistiki verilerden üretim ilişkileri, bunlardan da üretim biçimi çıkarılarak her şey birbirine karışmaktadır.

Bu eleştiriyi göğüslemeden önce, Aydın'ın üretim biçimi (tarzı) kavramını nasıl anladığını saptamaya çalıştım. Hayret! Makalesinda Aydın'ın kendisine ait bir üretim biçimi anlayışı yok ... Yazarımız bir kesimde «Althusser'cilerin» «artığa el koyma biçimleri»ne bağladıkları üretim ilişkileri anlayışını eleştirmeden aktarıyor (4. Kitap, s. 172) daha sonra ise Banaji'nin, «bir üretim tarzını emeğin sömürü biçimleriyle özdeşleştirmek vulgar Marxizm»dir görüşünü yine «tarafsızca» naklediyor (4. Kitap, s. 186). Birbiriyle çelişen bu görüşler karşısında Aydın'ın anlayışı nedir? Belli değil ... Boratav'ı eleştirisini üretim biçimi kavramının yanlış kullanılmasına bağlayan Aydın'ın bu kavramın içeriğine ilişkin esrarengiz suskunluğunu nasıl açıklamalı?

Aydın, yazısında üretim biçimlerinin eklemlenmesinden ve bu eklemlenme içinde hakim biçimin belirlenmesinden bolca sözediyor. Farklı üretim biçimlerinin eklemlenebilmesini anlamak için, bu biçimlerin bağımsız olarak tanımlanabilmeleri önkoşuldur. Keza bir üretim biçiminin toplumsal kuruluş içinde ve bu kuruluşta yer alan diğer üretim biçimleri üzerinde egemen olabilmesini kavrayabilmek için sözü geçen tabiiyet ilişkisinden bağımsız olarak bütün biçimlerin bağımsız olarak tanımlanabilmeleri gerekir. Bu tanımlamaları yapabilmek için de genel ve kuramsal bir üretim biçimi anlayışına sahip olunması zorunludur. Bunlar, ince metodolojik sorunlar değil, sadece mantıksal zorunluluklardır.

Gelelim Boratav'ın üretim ilişkileri/üretim biçimi anlayışına ... Önce aşikârı açıklayayım: Üretim biçimi kavramının, üretim ilişkileri/üretim güçleri kavramlarının bir bileşkesi olduğunu 1970 yılında konuyla yakından-uzaktan ilişkisi olan herkes gibi ben de bili-

yordum ve bunu sözü geçen yazıda açıkça ve kısaca belirttim (1970, s. 44). Dolayısıyla kavramsal bir karıştırma değil, eleştiricinin eksik okuması söz konusudur. Ancak Marxist yazının bu beylik ve ihtilafsız ayrımını yapmak, konunun kavramsal açıklığa kavuşturulmasının sadece ilk adımı. Kritik olanı, sözü geçen iki farklı kavramın, **üretim biçimlerinin** belirlenmesinde, birbirlerinden ayırtedilmesinde ve gelişip dönüşmesinde oynadıkları farklı rolleri saptamak; bu saptama içinde kavramları işlevsel olarak açmak ve —belki de en önemlisi— **kullanabilmektir. İhtilâflı ve tartışmalı** olan, sorunun bu yönüdür.

Benim yaklaşımıma göre, her üretim biçiminin **uzun dönemli içsel dinamiklerinin**, gelişme-dönüşme süreçlerinin ve göreli durağanlık durumlarının üretim güçlerindeki değişmelerle; üretim biçimlerinin **belirleyici özelliklerinin** saptanmasında ve buna bağlı olarak farklı üretim biçimlerinin birbirlerinden **ayırtedilmesinde** gerekli ölçütlerin ise üretim ilişkilerince belirlendiğini ileri sürmek anlamlı bir hareket noktası oluşturabilir; ancak bu iki temel kavram arasındaki diyalektik bütünlüğü gözden kaçırmamak koşuluyla... Bu hareket noktasını kabul edince, farklı üretim biçimlerini **karşılıklı ilişkileri** içinde ayırtetmeyi ve karşılaştırmayı amaçlayan bir incelemenin, üretim ilişkileri üzerinde durması da doğal olacaktır. 1969-70 tartışmasının özü de bu konu olduğu için, o yazılarda üretim biçimleri arasındaki ayrımı **üretim ilişkileri kavramı aracılığıyla** yapmam da aynı derecede doğal olmakta idi.

Ancak, bu hareket noktasını kabul etmek, bir sonraki adımı kendiliğinden belirlemiyor: Bu adım, farklı üretim ilişkileri arasındaki ayrımların hangi **genel** ilkeye göre yapılacağı sorununu çözmeye yöneliktir. Ve bu soruna getirilecek çözüm, aynı zamanda üretim ilişkileri kavramının genel bir tanımını da verir ve bu yüzden merkezî bir önem taşır. Benim 1970 (s. 45) ve (daha ayrıntılı ve açık bir biçimde) 1980 (Kesim I) çalışmalarımda bu soruya verdiğim yanıt özgün değildir ve Marx'ı izlemektedir: «Fiilî üreticilerin ödenmemiş artı emeğine el koymanın özel ekonomik biçimleri, üretimin içinden doğarak yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirler... ve karşılığında üretimi de belirleyici bir unsur olarak etkiler. İktisadî topluluğun tüm kuruluşu da bunun üzerine inşa edilir.» (Kapital, Cilt III, Bölüm 47). Keza: «Toplumların farklı ekonomik biçimleri, örneğin köle emeğine dayanan bir toplumla ücretli emeğe dayanan bir toplum arasındaki aslî **fark**, sadece, bunlardan herbirinde artı emeğin gerçek üreticiden, emekçiden zaptedilme biçiminde yatar.» (Kapital, Cilt I, Bölüm 9). Marx, bu metinlerde üretim ilişkilerinin bir **lügat tanımını** yapmıyor —ki

böyle bir tanımı hiçbir yerde yapmamaktadır— ama, kavramın özünü ortaya koyuyor: Üretim ilişkileri, artı-ürüne, dolaysız üreticinin ödenmemiş emeğine el koymanın özel biçimleri ile açıklanır; bu biçimler esasta değiştikçe farklı üretim ilişkileri; keza farklı üretim biçimleri ve bu biçimlerin egemenlik derecesine bağlı olarak farklı toplumsal kuruluşlar (Marx'ın örneğine göre köleci veya kapitalist toplum biçimleri) söz konusu olur.

«Artığa el koyma biçimleri» ve bu biçimler arasındaki farklılıklar, Marx'ta o derecede merkezi bir yer işgal etmektedir ki, bunu görmeden örneğin değer kavramının, değer ve artı-değer kuramlarının Marx'ın iktisadi analizinde, özellikle Kapital'deki işlevleri anlaşılamaz ve keza Marx'ın tüm toplumsal çalışmaları boşlukta kalır[3]. Üretim ilişkilerini bu şekliyle anlamak, tüm sınıflı toplumlarda, dolaysız üretici ile artığa el koyan/sömüren grupları karşı karşıya getiren çerçeveyi de çizmek anlamına gelir. Sosyal sınıflar bu karşıtlık içinde ve sadece üretim ilişkileri çerçevesi içinde tanımlanabilir. «Artığı zaptetme biçimleri»ne bağlı olduğu için üretim ilişkileri üretim sürecinin hemen içinde veya bu sürecin kesintisiz uzantısı sonunda, piyasa-içi veya piyasa-dışı mekanizmalarla artık-ürünün ilk düzeyde zaptedildiği noktada tanımlanmalıdır. Bu gözden kaçırılırsa, her üretim ilişkisinin kendine özgülüğü de gözden kaçırılır; zira, artık ürün, ilk el konma olgusundan sonra, toplumsal kuruluşun genel kanuniyetleri ve tali bölüşüm ilişkileri aracılığıyla yeniden paylaşılır; diğer sınıf ve tabakalara intikal eder; ülke dışına aktarılabilir; hatta bu tali ilişkiler dolaysız üreticilerin göreli durumlarını yeniden etkiler. Örneğin Kapital'in III. cildi bu süreçlerin kapitalist bir ekonomideki işleyişini ana çizgileriyle çözümler. İşte bu tali mekanizmaları üretim ilişkileri ile karıştırmak vahim bir hata olur: Artık üretilmedikçe ve ona ilk düzeyde, üretim ilişkilerinin belirlediği biçimde el konmadıkça, tali bölüşüm, yeniden dağıtım mekanizmalarının işlemesi mümkün değildir.

Aydın'ın yazısında bu temel anlayış olmadığı için, üretim ilişkileri ve üretim biçimi ile ilgili bir berraklık da yoktur. Dahası, Wallerstein'ın kapitalizmi bir dünya sistemi olarak anlayan ve «ücretli işçi kategorisinin kapitalizmin kullandığı ... birçok emek formundan sadece bir tanesi olduğu» görüşlerini görünüşte onaylayarak

3) Bu çerçeve içinde Aydın'ın, «18. Brumaire'de söylediklerinin dışında Marx köylülüğü pek derinliğine incelememiştir.» savının (*II. Tez.* 3. Kitap, s. 134) tamamen yanlış olduğunu ve bu yanlışlığın Aydın'ı pekçok yorum hatasına sürüklediğini vurgulamak gerekiyor. *Grundrisse* ve mektuplar bir yana, *Kapital*'in III. cildini dışlayarak «Marx ve kapitalizm-öncesi üretim biçimleri» üzerinde sözetmek caiz değildir.

aktaran (4. Kitap, s. 185), «ücretli işçiliği kapitalizmle eşdeğer tutmak doğru değildir.» (4. Kitap, s. 184) diyen Aydın aslında üretim biçimi kavramını fiilen ve farkında olmadan ortadan kaldırmaktadır. Sermaye/işgücü; kapitalist/ücretli işçi ilişkisi olmadan bir üretim ilişkisi olarak, bir üretim biçimi olarak ve keza bir toplumsal kuruluş olarak kapitalizmden sözetmek mümkün değildir. Azgelişmiş yapılarda salt ücretli işçilik, sermaye ile birleşmedikçe kapitalist bir üretim ilişkisini temsil etmez (Boratav 1980, s. 32 - 34); ancak Aydın'ın meramı bu değildir. O ücretli işçiliğin olmadığı, diyelim dünya sistemi çerçevesinde tanımlanabilecek bir kapitalizmden sözediyor. Bu da, bir üretim biçimi olarak kapitalizmin reddinden başka bir anlama gelmez. Şüphesiz, herkesin Marx'ı izlemesini bekleyemeyeceğimiz için Aydın'ın da Wallerstein'ı izleyerek, kapitalizmi «dünya sistemi», «emek formu» kavramları kullanarak açıklama çabasına ,biçimsel bir itirazımız olamaz. Ancak, «Boratav tek tek üretim birimleri içindeki ilişkilere bakmak suretiyle üretim tarzı kavramı ile üretim sürecini veya üretim ilişkilerini birbirine karıştırmaktadır.» (4. Kitap, s. 184) salvosunu attıktan sonra «dünya sistemi»nin yüksek katlarına erişmekle kavramlara berraklık getirdiğini sanan yazarımızın ciddi olarak yanıldığını belirtmemiz gerekir. Bize gelince, biz «mikro iktisat» veya «işletme iktisadı» yapmıyoruz[4], üretim sürecinin içinde, bitiminde ve doğrudan uzantısı sonunda artı ürüne el konan ilk noktayı arıyoruz. Bu nokta, üretim ilişkilerinin ve temel sınıf konumlarının belirlendiği noktadır ve analizi bu noktadan —üretim ilişkilerinden— başlatmadan hiçbir yere gidilemeyeceğini vurguluyoruz, o kadar ... (Boratav 1970, s. 46, 1980, Kesim I)

3. BASİT META ÜRETİMİ VE KAPİTALİZM

1969 - 1970 yazılarımda basit meta üretimini bir üretim ilişkisi olarak tanımlıyor; ancak bunun Türkiye koşullarında egemen üretim biçimi olan kapitalizme tabi, bu anlamda kapitalizmin (ancak, «geri» bir kapitalizmin) parçası olan bir ilişki olduğunu ileri sürüyordum. Basit meta üretimi, dolaysız üreticiyi (piyasa için üretim yapan köylüyü) tefeci-tüccar (mali-ticarî sermaye) ikilisi ile karşıtlık içine (hem kuramsal gerekçelerle, hem de tarihî ve olgusal olarak) getiren ve artı-ürünün piyasa ilişkileri içinde ticarî kâr-faiz biçiminde somutlaştığı bir üretim ilişkisidir. (Boratav 1970, Kesim 2; 1972, Kesim 5; 1980 s. 44 - 46) Tarihî olarak hiçbir zaman egemen

4) Tarımsal yapılarda işletme biçimi - üretim ilişkileri ayrımı için: Boratav 1980, Kesim II.

bir üretim biçimi olamamış bulunan bu ilişki, dolayısıyla bir diğer (ve egemen) üretim biçimiyle bütünleşir. Ancak, bu durumda, egemen üretim biçimini nasıl saptayabiliriz? 1970'de bu soruya verdiğim yanıt şöyleydi: «Çeşitli üretim ilişkilerinin yanyana gözlendiği bir toplumda, hakim üretim ilişkisini nasıl tesbit edebiliriz? Nüfusun en büyük kısmını içeren üretim ilişkisini «hakim» addetmek, mekanik bir yöntem olur. Hangi üretim ilişkilerinin genişlemekte, hangilerinin daralmakta olduğuna bakmakla da, toplumun gelişme doğrultusunu aydınlatabiliriz, ama gelişen ilişkiler henüz hakim addedilemeyecek kadar arka planda olabilir.» (Boratav 1970, s. 45 - 46). Dolayısıyla, belli bir biçimin, kapsadığı nüfus bakımından yaygınlık derecesi ölçüt oluşturamaz. Bu açıdan, küçük meta üretiminin eklemlenme biçimlerini kavrayabilmek için, Türkiye tarımının temel sömürü biçimini oluşturan tüccar-tefeci-sermayesinin niteliğine; bu biçimlerin, sosyal kuruluşun genel kanuniyetleri içinde oynadıkları rollere bakmak gerekir. «Örneğin yoğun tüccar sömürüsünün de desteğiyle tefeci sermayesinin üreticiyi borca batırarak küçük mülkiyetin tasfiyesine sebep olması halinde, mülksüzleşen üreticiler işgüçlerinden başka satacak şeyleri olmayan 'serbest' işçiler haline dönüşüyorlarsa; ticaret ve tefeci sermayesinin (ayrıca kapitalist sermaye birikiminin ilk kaynaklarını da teşkil ettikleri için) kapitalist süreçlerin parçaları olduğu ...söylenebilir.» (1970, s. 76).

Buradaki sorunu bugün işlese idim, alıntılardaki ifadelere, «kapitalizmin hareket kanunlarının, gerek diğer üretim ilişkileri içinde el konan artı-ürünün kullanım biçimlerini; gerekse sömürünün sonuçlarını belirlemesi halinde» ve ancak bu durumda, kapitalist üretim biçiminin egemen sayılabileceği görüşünü açıkça eklerdim. Ne var ki, sorunun bu biçimiyle ve açıkça sonuçlandırılması dışında, bu yargının tüm unsurları 1970'de bence ortaya konmuştur. İki yıl sonra yayınlanan bir çalışmamda, aynı sorunsala bir dizi soru sorarak —ve çok daha açık bir biçimde— yaklaşmakta idim: «Temel nitelikte bir dizi teorik mesele, küçük üreticiliğin bünyesinden doğan bölüşüm ilişkilerinin ekonominin tümü ile ve özellikle kökü tarımda olmayan bölüşüm ilişkileri ile bağıntıları üzerinde düğümlenir. Mübadele ilişkileri bu bağıntıları sağlayan ana halka olur ve bu yüzden bu mesele ile ilgili cevapları değer teorisinde aramak gerekecektir ... Örneğin, tarım-dışı kesimlerde oluşan kâr ve faiz hadleri ile tarımdaki ticari kâr oranları, tefeci faiz haddi arasında ne gibi ilişkiler vardır? Bu sorunun cevabı, tarımda tezahür eden tüccar-tefeci sermayesinin kaynaklarında ve bu sömürü alanlarına ekonominin diğer kesimlerinden sermaye transferini (dolayısıyla eşit ve genel kâr ve faiz hadlerinin oluşmasını) önleyen kurumsal

engellerde mi aranmalı?... Tefeci-tüccar sömürüsü, küçük mülkiyetin tasfiyesini ve bu tasfiye süreçleri içinde sağladığı birikimi toprak mülkiyetine (ve muhtemelen kapitalist çiftlikler bünyesinde gerçekleşecek sermaye birikimine) dönüştürmeyi mi hedef almıştır? Yoksa bu unsurlar tarımda küçük mülkiyetin süregelmesini; küçük üreticiliğin gerçekleştirdiği verim artışlarının büyük kesimine uzun dönemde el koymayı; ancak bunu bizatihi birikimin kaynağını (küçük mülkiyeti) kurutmadan sürdürmeyi; artık ürünü ise esas itibariyle tarım-dışı sermaye birikimine dönüştürmeyi mi tercih etmektedirler? Veya bu gruplar artık-ürünü yalnızca tüketmekten başka bir fonksiyon taşımayan, tam anlamıyla olumsuz bir tarihî misyona sahip bir sınıf mı oluşturmaktadırlar?» (Boratav 1972, s. 101 - 102).

Küçük meta üretiminin genel olarak egemen üretim biçimiyle eklemlenmesi sorununa geçmişte nasıl yaklaştığımı (ayrıca bkz. Boratav 1980, s. 151 vd.) bu uzun alıntılarla göstermemin nedeni, Aydın'ın ya okumadan, ya anlamadan benim kaynaklarımı nasıl bozarak kullandığını göstermektir. Yazarımızın iddiası şöyle: «Onun (Boratav'ın) istatistiksel verileri ele alış biçimine göre bir üretim tarzının diğerleri üzerine hakim olması demek bu üretim tarzının ilişkilerinin oransal olarak diğerlerinden daha fazla olması demektir. Bu nedenle ücretli işçiyi temel alan kapitalist üretim tarzı Türk toplumsal kuruluşunun yüzde 10'unu, yarıcılığı temel alan feodal ve yarı-feodal üretim ilişkileri yüzde 5-10'unu ve küçük işletmelere dayanan basit meta üretimi ise yüzde 75-80'ini oluşturmaktadır. Boratav'ın üretim tarzının istatistiklere dayanan tanımı kabul edilse bile eklemlenme görüşü anlamında hakim bir üretim tarzından söz etmek mümkün değildir. Bunun yerine ileri sürülen şey biri diğerlerinden daha çok yaygın olan bir kaç üretim tarzının birlikte var olmasıdır.» (4. Kitap, s. 185 - 186).

Yukarıda gösterdiğim gibi, sorunlar bu kadar basit değil sayın Aydın! Bir kere Boratav'da «üretim tarzının istatistiklere dayanan bir tanımı» yoktur ve olamaz. (Türkçe yazarken, sözcüklerin, bu örnekte olduğu gibi «tanım» sözcüğünün, rastgele kullanılmamasına biraz özen göstermesi için yazarımızı uyaralım.) İkincisi, Aydın'ın sunduğu veriler «Türk toplumsal kuruluşu»na değil, Türkiye tarımına aittir. Üçüncüsü bunlar, yukarıda 1970 yazısından yaptığım alıntıda açıkça belirtildiği gibi, hakim değil, en yaygın üretim ilişkisini saptamaya yöneliktir. Aydın'ın rastgele referans verdiği sayfalarda bu husus «çeşitli üretim ilişkilerinin nisbi genişlikleri»nin araştırıldığı (1970, s. 80 - 81) birkaç kez belirtilerek açıklanmıştır. Son olarak ve tekrar vurgulayarak, belirtelim ki, 1970'de —yu-

karıdaki alıntıda gösterildiği üzere— egemen üretim biçiminin saptanmasının, en yaygın üretim ilişkisinin belirlenmesi ile yapılamayacağı açıkça ifade edilmiş idi.

Tartışmanın içerik ve kapsamına hiçbir yeni şey getirmeyen bu saptamalar, okuyucunun sabrını herhalde zorlamaktadır. Bu düzeltme ve açıklamalar görüşleri çarpıtılan yazar için de aslında zaman israfıdır; ancak bu türden sorumsuz eleştirileri yanıtsız bırakmanın kötü bir geleneğin yerleşmesine yol açacağı endişesiyle bu verimsiz işe girişmek zorunda kaldığımı itiraf edeyim.

4. SİYASİ YORUMLAR

Aydın, 1969 - 1970 tartışmasının siyasi bağlantıları üzerinde de yanlış bilgiler sunuyor; yanıltıcı yorumlar yapıyor. Bu dönemin «devrim stratejisi» tartışmalarının sadece Türkiye için değil, genel olarak da önem taşıdığını ve ciddiye alınması gerektiğini yukarıda belirttim[5]. Ben, Bu tartışmalar içinde doğrudan yer almadım. 1969 - 1970 yazılarımın bazı TİP'li arkadaşlarca benimsenip kullanıldığı doğrudur; ancak Aydın'ın, «Boratav'ın çözümlemesi TİP tarafından benimsenmiş ve partinin siyasi taktik ve stratejisinin belirlenmesinde etkili olmuştur.» (4. Kitap, s. 187) savı asılsızdır. Çok kabaca özetlemek gerekirse, o dönemdeki tartışmaların ekseni, «Türkiye'deki ilericilerin gündeminde, program ve sloganlarında sosyalist bir dönüşüm mü, demokratik (ve anti-emperyalist) bir dönüşüm mü öncelik taşımalıdır?» sorusu etrafında düğümlenmekteydi. Bu tartışmalarda ortaya konduğu gibi, demokratik ve sosyalist dönüşümler ekonomik ve siyasi içerikleri ile ve önerilen sınıf/tabaka ittifakları ile birbirlerinden ayrılmaktadır. 1969 - 1970 yazılarımın yayınlanmasından önce, demokratik dönüşümü savunan akımın dayanaklarından **biri**, Türkiye'de **yarı-feodal** bir üretim biçiminin egemen olduğu savı idi. Benim yazılarımda geliştirilen görüşler, demokratik dönüşümlerin savunulmasının, yarı-feodalizm tezine gerek duymadığı; geri bir kapitalizmin egemenliği teşhisinin de, sadece üretim ilişkileri düzeyinde değil, siyasi ve ideolojik bağlantıları ile de demokratik bir platformu gerekli kılacağı sonucuna ulaşmakta idi. Dolayısıyla, sosyalist bir platformu gündemde gören tezlerle birleş-

5) Bu sancılı ve karmaşık dönemi Türk okuyucusuna, «öğrenci(ler) yol gösterileri yaparak devrim çağrısında bulunmuş; ... köylüleri Milli Demokratik Devrim için örgütlemek için kırsal alanlara girmişlerdir. Beklentilerin aksine Milli Demokratik Devrim veya Sosyalist Devrim değil 1971 ve 1980'de askeri müdahaleler [gelmiştir]» (*4. Kitap*, s. 181-192) ifadeleriyle sunmak açık bir ciddiyetsizlik olduğuna göre bu satırların da (buradaki «analiz»den ne elde edeceği pek belli olmayan) Batılı okuyucu için yazılmış olduğunu varsayabiliriz.

memekte idi. Bu değerlendirmenin, geçmiş on beş yılın bir bilançosu sonunda ve bugün için de geçerli olabileceğini sanıyorum. Ancak bu sorunların bireysel ve akademik çalışmalar içinde değil, toplumsal hareketlerin bünyesinde sonuçlanması gerektiğini de vurgulamak gerekiyor.

Son olarak, 1969 - 1970 yazılarımda (o zaman da belirttiğim gibi), örneğin ampirik bulgularda, somut eklemlenme mekanizmalarının açıklanmasında pekçok boşlukların bulunduğunu da açıkça ifade etmem gerekiyor. Yukarıda değindiğim 1972 ve 1980 çalışmaları bu boşlukları genel bir çerçevede kapatma denemeleri olarak da görülebilir. Son yıllardaki bazı incelemelerimde, Türkiye'de tali bölüşüm ilişkileri, örneğin göreli fiyat hareketleri yolu ile tarımın ekonominin tümüyle nasıl bütünleştiğine dair bazı ipuçları bulunmaktadır[6]. Bu alandaki kuramsal çalışmaları mutlaka tamamlaması gereken alan çalışmaları ve istatistiki incelemeler için genç kuşakların katkılarına ihtiyaç var. Kuramsal tartışmalardan da, bizi, geçmişte ulaşılan konumları gözden geçirmeye; bunları aşmaya zorlaması bakımından yarar ummalıyız. Ne yazık ki Zülküf Aydın'ın «yazın taraması»nın Türkiye eleştirisi bu olumlu özellikleri taşımıyor. Umalım ki, Aydın, Güneydoğu incelemesini kısa zamanda Türkçe olarak yayınlar ve tarımsal yapılar alanında sözünü ettiğim boşluklardan bazılarının doldurulmasına katkıda bulunur.

6) Örnek olarak: K. Boratav, «Göreli Fiyatlar, Koruma - Müdahale Rantları ve Gelir Dağılımı», *Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler*, Ankara 1985, Bilgi Yayınevi ve «İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı», *Saçak*, Ocak 1986. Bu ikinci yazının biraz kısaltılmış bir biçimi, *Development Policy Review*, 1986/2'de yayınlanmıştır.

Boratav'a Yanıt—Tarım Sorunu

Zülküf AYDIN

11. Tez'in 3. ve 4. kitaplarında çıkan yazılarımda (Aydın 1986a, 1986b) kendi görüşleri ile ilgili olan kısımları Korkut Boratav'ın bu kitapta yanıtlaması bana da kimi konularda düşüncelerimi açma veya yineleme olanağını verdi. Belli konularda Boratav'ı neden eleştirdiğimi belirtmeden önce tartışmayı, Boratav'ın kendi deyimiyle, «hırçın ve kavgacı bir üsluba» (Boratav 1983: 30) dönüştürme eğiliminde olmadığımı vurgulayacağım.

Boratav'ın son çalışmalarına, özellikle **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm** (1980) kitabına gönderi yapmayışımın nedeni Boratav'ın avukatlığını üstlendiği Türk okuyucusuna saygısızlık değil, «özgünlük» sorunudur. Boratav'ın Tarımsal Yapılar çalışmasının neden özgün olmadığına aşağıda değineceğim. Boratav'ın diğer çalışmalarına ve sözünü ettiği diğer yazarlara yer verilmemesi makalelerin yazılış amacı ve konunun sınırlandırılması ile ilgilidir. Bir tarama niteliğindeki yazıların sadece en etkin görülen çalışmalara yer vermesi doğal kabul edilmelidir, bunu ciddiyetsizlik olarak nitelendirmek yanlıştır. Öte yandan herhangi bir alanda bilimsel bilginin birikimsel (cumulative) bir nitelik taşıdığını kimse yadsıyamaz ama her toplumsal içerikli yazı yazan toplumsal bilimcinin geçmiş kuşaklara kadirşinaslık kaygusuyla bir Türk düşünce tarihi yazması da beklenemez. Bu bağlamda genç kuşakları geçmişi bilmemekle suçlayıp yargılamak ne derecede anlam taşır bilemem.

1. ÜRETİM TARZI, ÜRETİM İLİŞKİSİ

Kuramsal düzeyde üretim tarzı kavramının üretici güçler/üretim ilişkileri kavramlarının bir eklemlenmesi olduğunu Boratav'ın bilmediğini iddia etmek safdillik olurdu. Nitekim yazarımız bunu «Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine» yazısında (1970: 44) açıkça belirtmektedir. Burada bir sorun yoktur, asıl sorun Türkiye'de hakim üretim tarzının saptanmasında kullanılan yöntemde ortaya çıkmak-

tadır. İşte burada Boratav üretim ilişkisi ile üretim tarzı kavramlarını değişmeli olarak birbirinin yerine kullanmaktadır. Aşağıdaki alıntılar bunu çok açık olarak ortaya koymaktadır.

> Herhangi bir ülkede **tek bir üretim ilişkisi, tek bir üretim biçimi** varsa; bunlara tekabül eden belirli bir üst yapı ile birlikte sosyo-ekonomik kuruluşa vereceğimiz ismi güçlük çekmeden bulabiliriz. Ancak gerçek hayatta bu katıksız hale nadiren rastlayabiliriz: Gözlenen durum, hemen hemen daima, aynı toplum içerisinde **çeşitli üretim ilişkilerinin** yanyana, hatta içiçe bulunmasıdır. Tarihi maddeciliği yukardaki tanımlardan ibaret sayan kişi böyle bir durumla karşılaşınca şaşırır; yapsa yapsa, «çeşitli üretim ilişkileri yanyana yaşıyor» diyerek işin içinden sıyrılmağa çalışır. Peki o zaman sosyo-ekonomik kuruluş bu **üretim biçimlerinden** hangisi tarafından belirlenmektedir; hangisine göre adlandırılmalıdır? Gözlediğimiz ve **yanyana yaşayan çeşitli üretim biçimlerinden** (vurgular benim) herbiri kendi ayrı ve bağımsız üst yapısına sahip midir?... Böylece birden fazla **üretim ilişkisinin** (vurgu benim) yanyana bulunduğu bütün toplumlardır, **hakim üretim biçimi** kavramına ihtiyaç olduğu ortadadır (vurgu yazarın)... Bu durumda, yani **çeşitli üretim ilişkilerinin** yanyana gözlendiği bir toplumda, **hakim üretim ilişkisini** nasıl tesbit edebiliriz? (Boratav 1970: 44 - 45)*

Örnekleri çoğaltmanın gereği yok. Aynı sayfa ve aynı pasaj içerisinde Boratav'ın üretim ilişkisi ile üretim tarzını birbiri yerine değişmeli olarak kullandığı yukardaki örnekte çok açıkça sergilenmektedir. Ayrıca bu örnekler hakimiyet ve yaygınlık sözcüklerinin de gene değişmeli olarak birbirleri yerine kullanıldığını açıkça gösterdiğinden Boratav'ın cevap yazısında bulunan «bunlar hakim değil, en yaygın (vurgu yazarın) üretim ilişkisini saptamaya yönelik tir» cümlesi pek bir anlam ifade edemez.

Öte yandan tüm bu kavramların, Türkiye'de geri bir kapitalizmin varlığını kanıtlayıp buradan siyasi sonuçlar çıkarmak amacıyla somut olarak irdelenmesi söz konusu olunca sorun ister istemez bir yöntem sorunu olmaktadır. Boratav'ın yeğlediği yol şudur: Marx, Lenin ve bir ölçüde Engels'in Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişi çözümlerken ve kapitalizmin işleyiş mekanizmalarını irdelerken ulaştıkları genel ve soyut kavramlar apriori olarak ödünç alınmakta daha sonra Türkiye'nin kırsal yapısı kimi niceliksel (istatistiki) veriler kullanılarak bu kalıpların içerisine oturtulmaya çalışılmaktadır. Yani başka bir deyişle kavramlara somut koşulların incelenmesiyle ulaşılmamakta fakat somut koşulların istatistiksel ifadeleri apriori olarak kabul edilen kalıplar içerisine yerleştirilmeye

(*) Boratav'ın 1969 ve 1970 tarihli yazılarına ilişkin sayfa numaraları 1983 tarihli kitabına aittir.

çalışılmaktadır. İşte benim eleştirdiğim nokta budur. Bu yöntemi ampirizm olarak değil de tersine işletilen bir ampirizm olarak nitelemek daha yerinde olacaktır.

2. HAKİMİYET - YAYGINLIK KAVRAMLARI VE İSTATİSTİKSEL VERİLER

Türkiye'de (Türk tarımında) en yaygın üretim ilişkisini saptarken Boratav beş kriter kullanmaktadır (1970: 80 - 81). Bu kriterlerin sadece bir tanesine bakmak bile Boratav'ın istatistiksel veriler ve üretim ilişkisi arasındaki bağlantıyı nasıl kurduğunu göstermeye kafidir.

> Bir yarı-feodal ilişki olarak ağalıkla ortakçılığın birleştiği haller. 1963 Tarım Sayımı rakamları kullanılmış ve ağalığın sınırı 500 dönümden başlatılırsa toplam çiftçi ailelerinin % 2,6'sının; 200 dönümden başlatılırsa % 3,3'ünün ortakçı-kiracı olarak bu ilişki içerisinde olduğu tesbit edilmiştir (Boratav 1970: 80).

Toprak ağalığı, toprak sahibi ile doğrudan üretici arasında niteliksel bir ilişkiyi zımnen ifade eder, yani bir üretim ilişkisinin niteliğini ifade eder. 200 veya 500 dönümden yüksek miktarda bir toprağa sahip olmak otamatik olarak feodal veya yarı feodal ilişkinin varlığını ortaya koymaz; geniş mülklerde çok çeşitli üretim ilişkileri var olabilir. Sahip olunan toprak miktarına ilişkin keyfi olarak seçilen bir eşik üretim ilişkisinin göstergesi olamaz. Bu nedenle 11. Tez'in 4. kitabındaki yazıda Boratav üretim ilişkilerini geçerliliği kuşkulu olan verilerden elde etmektedir demekteydim. Doğrudur, Boratav'ın yazılarının hiçbir yerinde üretim ilişkilerinin lügat tanımı yoktur. Fakat sorun «maddeci tarih görüşünün **soyut kavramları ve kuramsal savları** ile Türkiye toplumunun **somut olgu ve süreçleri** (vurgu yazarın) arasında bir **'mutabakat'** (vurgu benim) arayışı» olduğunda ve Türkiye'nin somut koşullarının yapısı güvenilirliği kuşkulu istatistiksel verilerden çıkarıldığında ve buradan giderek de «Türkiye'de geri ve ilkel bir kapitalist üretim tarzının hakim olduğu sonucuna» varıldığına **'mutabakat'** sözcüğü çok önem kazanır. Arapça'da tabaka kökünden türetilen bu sözcük iki farklı şey birbiri üstüne çakıştırıldığında bunların birbirine uyması, uyuşması, eşdeğer olması anlamına gelmektedir. İşte benim eleştirdiğim istatistiksel verilerle apriori üretilen kavramların birbiri üstüne çakıştırılıp uyuşturulmasından elde edilen ve Türkiye geneline teşmil edilen «geri ve ilkel kapitalizm» görüşüdür. Gerçekten seçilen ölçme aracı ölçülmek istenilen şeyi ölçebilmekte midir, ölçememekte midir? Mesele budur. Bence Boratav bu amaca ulaşamamıştır. Ap-

riori olarak benimsenen kuramları böylesi bir yöntemle temellendirme çabası somut eklemlenme mekanizmalarının açıklanmasında boşluklar değil derin çukurlar bırakmaktadır. Bu nedenle somut alan çalışmalarının gerekliliği konusunda Boratav'a katıldığımı belirtmeliyim.

Boratav sunduğum verilerin «Türk toplumsal kuruluşu»na değil Türk tarımına ait olduğunu belirtiyor. Belki ben yanılıyorumdur diye eski yazıları tekrar inceledim ve iki görüşle de uzlaşacak yargılara rastladım: Örneğin aynı paragrafta şu iki cümleyi karşılaştırmak okuyucuya bir fikir verecektir. «Ancak Türkiye(de) asıl **hakim işletme tarzı**, (vurgu benim) köylü nüfusunun % 75 - 80'ini içeren köylü işletmeleridir» (Boratav 1969: 41). Bunu gören okuyucu doğal olarak Boratav'ın Türk toplumundan bir bütün olarak söz ettiğini anlayacaktır. Fakat aynı paragrafın sonunda yazar «**Türkiye tarımının sömürme ilişkileri içinde olan küçük üreticiler, kapitalizmin ilkel sömürme mekanizmalarına tabidirler**» demektedir(vurgu yazarın) (Boratav 1969: 41). Okuyucu Boratav'ın Türk toplumsal kuruluşunu mu, Türk tarımını mı kastettiğini bu iki farklı yargıdan çıkarmak durumunda kaldığı zaman yazarın sonuçta ne söylediğini dikkate almak zorundadır. Bu sonuç hakim işletme tarzı olan köylü işletmesinin maruz kaldığı tüccar ve tefeci sömürüsü nedeniyle «Türkiye'de geri ve ilkel bir kapitalist üretim tarzının hakim olduğu» (Boratav 1970: 43) biçiminde ise okuyucu ister istemez Boratav'ın verilerinin Türkiye geneline şamil olduğu yargısına ulaşır.

Öte yandan üretim birimi düzeyinde yarıcılıkla yarı feodalizmi, ücretli işçilikle kapitalizmi özdeşleştirmemek gerektiğini söylediğimde amacım tarımdaki kapitalist gelişmenin çok karmaşık nitelikler alabileceğini vurgulamaktı. Boratav'ın bu yargıyı şiddetle eleştirmesine bir anlam vermek çok zor. Çünkü benzeri bir yargıyı kendisinin **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm** (1980) kitabında görmek mümkün. Boratav şöyle demektedir:

> Azgelişmiş tarım yapılarında kapitalist üretim ilişkisini ararken... 'tarım işçisi varsa, kapitalizm vardır!» savını ileri sürmek, pratik amaçlar bakımından bazen kaçınılmaz olsa bile, zaman zaman da yanıltıcı olabilir (Boratav 1980: 25).

Böylesi bir düşünceyle bir üretim birimi içindeki üretim sürecine bakarak o üretim biriminin kapitalist mi, feodal mi yoksa yarı-feodal mi olduğuna karar vermemek gerekir demekteydim. Boratav'ın Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm (1980) kitabında yaptığı üretim ilişkisi-işletme biçimi ayırımı da böyle bir kaygunun ürünü olsa gerek. Wallerstein tipi bir açıklamanın üretim tarzları ve onla

rın eklemlenmesi sorunsalını ortadan kaldırdığı bir gerçektir. Wallerstein'e referans verilmesinin amacı Boratav'ın sandığı gibi üretim tarzı kavramına açıklık getirmek değil tarımda kapitalizmi ücretli işçilik ile eşdeğer tutmayan bir yaklaşımın varlığına dikkati çekmektir.

Diğer yandan, bir yazın taramasında çelişkili görüşlerin varlığından söz etmek ve bunlar karşısında taraf tutmamak bu görüşleri kabul etmek anlamına gelmez.

3. EKLEMLENME SORUNU

Boratav'ın 1969 - 70'lerdeki yazılarında övgüye değer bir şekilde son yıllarda çok etkili olan üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramına çok yaklaştığını 11. Tez'in 4. kitabındaki yazımda belirtmiştim. Bu yazılarda eklemleşme bağlamında azgelişmiş kapitalizmin dinamikleri üzerinde durulmamakta sadece Türk tarımında en yaygın üretim ilişkisini temsil eden küçük meta üreticilerinin tüccar ve tefeci sermayeleri tarafından sömürülmesi nedeniyle geri ve ilkel bir kapitalizmin Türkiye'de hakim üretim tarzı olduğu çıkarsaması yapılmaktaydı.

Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm kitabında Boratav bu konuyu derinliğine ele alma çabasına girişmiştir. Gerek önceki yazılarında ve gerekse Tarımsal Yapılar'da tüm sorun «küçük meta üretimi»nin bir üretim ilişkisi olarak tanımlanmasında düğümlenmektedir. Küçük meta üretiminin bir üretim ilişkisi olarak kabul edilmesi sonra Boratav'ı bu ilişkinin kapitalizmle «uyumlu bütünleşme(si) ve eklemlenme(si)» tezine götürecektir. Küçük meta üretiminin üretim ilişkisi olarak kabul edilmesini Boratav, Marx'tan yaptığı bir alıntı ile temellendirmektedir.

> Dolaysız üreticilerin ödenmemiş artı emeğine el koymanın özel ekonomik biçimi, üretimin içinden doğarak yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirler ve karşılığında üretimi de, belirleyici unsur olarak etkiler. Doğrudan doğruya üretim ilişkilerinden doğan iktisadi topluluğun tüm kuruluşu da bunun üzerine bina edilmiş olur (Boratav 1970: 33), (vurgu benim).

Boratav «'dolaysız üreticilerin artı emeğine (artı-ürün ya da artığa) el koymanın özel ekonomik biçimlerini', üretim ilişkileri olarak...» anladığını söylediği zaman Marx'tan yaptığı kendi alıntısının içeriğini pek anlamışa benzemiyor. Marx burada açıkça «ödenmemiş artı emeğe el koymanın özel ekonomik biçimi, **üretimin içinden doğarak** (vurgu benim) yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirler...» demektedir. Küçük meta üretimini bir üretim iliş-

kisi olarak kabul ederken Boratav'ın sözünü ettiği ilişkiler üretimin içinden değil dolaşım sürecinden doğmaktadır. Dolayısıyla küçük meta üreticisi ile tüccar ve tefeci arasındaki ilişki Marx'ın söylediği (ve Boratav'ın da benimsediği) anlamda bir üretim ilişkisi olmamaktadır. Buradan giderek Boratav'ın ileri sürdüğü küçük meta üretiminin bir üretim ilişkisi olarak kapitalist üretim tarzı ile eklemlenmesi de temelinden çökmektedir. Kaldı ki üretim ilişkisi-üretim tarzı ve hakimiyet-yaygınlık kavramlarının kullanılmasında gösterdiği belirsizlik ve iki anlamlılığı Boratav küçük meta üretiminin çözümlenmesinde de göstermektedir. Örneğin **Tarımsal Yapılar'da** (1980) dolaşım (piyasa) ölçütünü vurgularken yazar, 1970'deki yazısının bir yerinde de aynen şunları söylemektedir:

> Biz basit meta üretimini bir üretim ilişkisi olarak çözümlemek istiyorsak, onun bir görüntüsü olan dolaşım şemalarına değil, doğrudan doğruya üretim sürecine yani kabuğun altına bakacağız (Boratav 1970: 61).

Böylesi örnekleri uzatmanın bir anlamı yok. Boratav bir eleştiriye maruz kalmışsa bunu, eleştirmenin kendine özgü bir üretim tarzı anlayışına sahip olup olmadığı sorununda değil kendi yaklaşımının yöntem ve içeriğinde aramalıdır.

Son olarak Boratav'ın parmak bastığı fakat kendi yazılarında bulunmayan bir noktaya değineceğim. Boratav «Eski bir Tartışmanın Yansımaları Üzerine» adlı yazısında «farklı üretim biçimlerinin eklemlenebilmesini anlamak için, bu biçimlerin bağımsız olarak tanımlanabilmeleri önkoşuldur» demesine rağmen birbiriyle eklemlenen en az iki üretim tarzının dinamiklerini «bağımsız olarak» hiçbir yerde ortaya koymamıştır. Pre-kapitalist küçük üreticiliğin kapitalizmle «uyumlu bütünleşme ve eklemlenme»sinden bahsedilirken ortada bağımsız tanımlanan iki üretim tarzı yoktur, sadece kapitalizm bir üretim tarzı olarak ele alınmıştır, geriye onun eklemlendiği bir «üretim ilişkisi» olan küçük üreticilik kalmıştır. Küçük üreticilik bir üretim tarzı değildir. Bir üretim tarzı olarak ele alınabilmesi için küçük üreticiliğin kendini yeniden üretme koşullarına sahip olması gerekir. Halbuki bugün azgelişmiş ülke tarımında sermaye köylü işletmesinin yeniden üretim koşullarını kontrolü altında tutmaktadır. Boratav'ın küçük üreticiliğin özellikleri olarak ileri sürdüğü nitelikler (aile emeği kullanmak, geçimlik üretim vb.) üretimin toplumsal ilişkileri değil bir köylü üretim biriminin içsel ilişkileridir.

Boratav'ın kullandığı birçok kavram ve ilişki özgün değildir. Örneğin köylü ailesinin dinamikleri Chayanov'dan (1925), köylü ailesinin ucuz işgücü kaynağı oluşturması Meillassoux'dan (1972),

sanayi kesiminin tarım kesiminden artık transferi de Vergopoulos'tan (1977a, 1977b, 1978) alınmış kavramlardır. Boratav'ın orijinalliği ise bence tarımdan sanayie artık aktarımının açıklamasında toprak rantı kavramına merkezi bir rol vermesinde yatmaktadır. Fakat bu da sınıflar arası olması gereken sömürü ilişkilerini sektörler arası sömürü ilişkisine indirgemektedir.

4. SİYASİ YORUMLAR

Siyasi yorumlar meselesine gelince 11. Tez'deki yazıların hiçbir yerinde Boratav'ın bu tartışmalarda doğrudan doğruya yer aldığı iddia edilmemiştir. Yazıda söylenen şey, Boratav'ın yazdıklarının TİP yazarlarınca partinin belli konularda vaziyet alışı açısından yararlı bulunup kullanılmış olmasıdır. Bunu Boratav da kabullendiğine göre üzerinde durmayı gereksiz görüyorum.

KAYNAKLAR

Aydın, Z. (1986a). «Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler I», *11. Tez*, 3, Mayıs.

Aydın, Z. (1986b). «Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler II», *11. Tez*, 4, Ekim.

Boratav, K. (1969). «Tarımda Feodal Üretim İlişkisi ve Basit Meta Üretimi», *Emek* No. 6.

Boratav, K. (1970). «Tarımda Üretim İlişkileri Üzerine», *PDA*, No. 15.

Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara: AÜSBFY.

Boratav, K. (1983). *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, İstanbul: Belge Yayınları.

Chayanov, A. V. (1925). *The Theory of Peasant Economy*, İngilizce basımı, Illinois, Irwin 1966.

Meillassoux, C. (1972). «From Reproduction to Production: A Marxist Approach to Anthropology», *Economy and Society*, C. 1, No. 1.

Vergopoulos, K. 1977a). «Capitalisme difforme. Le cas de l'agriculture dans le capitalisme», Amin ve Vergopoulos, *La question paysanne et le capitalisme*, Anthropos-Idep, 2. baskı içinde.

Vergopoulos, K. (1977b). «La productivité sociale du capital dans l'agriculture familiale», *L'Homme et la Societé*. No. 45-46.

Vergopoulos, K. (1978). «Capitalism and Peasant Productivity», *The Journal of Peasant Studies*, C. 5, No. 4.

Birkaç Son Saptama

Korkut BORATAV

Zülküf Aydın ile aramızdaki tartışma, Aydın'ın «Boratav'a Yanıt»ı ile adeta okuyucuyu dışlayan bir «kapalı devre» haline geliyor; bu yüzden artık son bulması gerekir. Bu son vermeyi —kendi adıma— Aydın'ın «Yanıt»ına ilişkin birkaç son saptama ile yapmak istiyorum :

1. Aydın'ın bilgi kuramı ve bilim metodolojisi ile güçlükleri var: İlk yazısında Boratav'ı «istatistiklere dayalı bir üretim tarzı tanımı» yaptığı için, yani aslında ampirisizm ile eleştiren Aydın, bu kez aynı yazarı, «Marx, Lenin ve...Engels'in...genel ve soyut kavramlar(ını) apriori olarak ödünç (alıp)...Türkiye'nin kırsal yapısı(nı) bu kalıpların içerisine oturt(maya)» çalışmakla; yani «tersine işletilen bir ampirizm(?)» ile suçluyor. «Tersine işletilen ampirisizm» teriminin özgünlüğü bir yana ve bozarak ifade etmesine rağmen, Aydın'ın eleştirmeye çalıştığı yöntem, bilimsel yöntemin ta kendisidir. Teorik kavramlar olmadan bilim yapılamaz. Zülküf Aydın hem «genel ve soyut» kavramlar kullanmadan, hem de ampirisizm açmazına saplanmadan alan araştırması yapmakta ise; veya Marx'ın kavramlarını kullanmadan Marxist bilim yapılabileceğine kani ise, bu ilginç çabaların sonuçlarını beklemekten başka yapılacak bir şey yoktur. Aslında Aydın «kavram» derken herhalde başka bir şey kastediyor; satırlarının arkasında «dogmatizm» eleştirisi gibi bir şeyler gizli olabilir ama bu halde de kendisinden meramını daha açık ifade etmesini beklememiz gerekirdi.

2. İlk yazısında beni «üretim ilişkisi ve üretim tarzı kavramlarını karıştırmakla» eleştiren Aydın, şimdi bu eleştirisini geri çekiyor; bunun yerine Boratav'ı «bu kavramları değişmeli olarak birbirinin yerine kullanmak» ile suçlayarak yeni bir eleştiri ortaya çıkarıyor. Egemen ve bağımlı üretim biçimlerini birbirinden ayırtetmek ve bu farklı ögelerin karşılıklı ilişkilerini çözümlemek çabasın-

daki bir tartışmada, bu kullanım biçimini izlediğim doğrudur ve bunun nedenini Aydın'a yönelttiğim ilk eleştiride, «farklı üretim biçimlerinin birbirlerinden ayırtedilmesinde gerekli ölçütlerin üretim ilişkilerince belirlendiğini» ifade ederek açıklamıştım. Dolayısıyla, çeşitli üretim biçimlerini, kapitalist, feodal vb. gibi ancak üretim ilişkileri düzleminde tanımlanacak kavramsal sıfatlarla nitelendirebiliriz. Konuyu daha fazla tartışmanın yararı yok; ancak Aydın'a, diyelim, «Osmanlı feodalizmi» üzerindeki bir tartışma çerçevesinde, feodal üretim **biçimi** ile feodal üretim **ilişkileri** arasında ne gibi ayrılıklar, dolayısıyla ne gibi farklı kullanım biçimleri önerebileceğini sormak gerekir. Ancak böyle bir sorunun yanıtsız kalacağı açıktır; zira, bu kavramlar etrafında sayfalar dolusu yazmış bulunan Aydın'dan (hele Wallerstein'in «emek formu», «dünya sistemi» açıklamalarını da terkettikten sonra) üretim ilişkileri kavramına ilişkin bir tanımın, olumlu bir açıklamanın çıkmamış bulunduğu da ortadadır. Hal böyle olunca, «küçük meta üretiminin bir üretim ilişkisi olup olmadığı», «egemen ve bağımlı üretim biçimlerinin birbirleriyle eklemlenmesi» gibi sorunlar çerçevesinde tartışmanın da pratik anlamı kalmaz. Aydın'ın olumlu nadir önermelerinden biri olan, herhangi bir ekonomik formun «bir üretim tarzı olarak ele alınabilmesi için, onun kendini yeniden üretme koşullarına sahip olması gerekir» görüşünün somut olarak tartışılabilmesinin öncül koşulu da üretim tarzı üzerinde açık ve seçik bir kavramlaştırmanın varolması ve keza, «kendini yeniden üretme koşulları»ndan ne kastedildiğinin açıklanması gerekir. Bunlar yapılmadıkça, bu türden ifadeler, parlak cilalı, ancak içi boş önermeler olmaktan ileri gitmez.

3. Son olarak, Aydın'ın «Yanıt»ında da «usul ve erkân» kusurlarının sürmekte olduğunu söylemek zorundayım. Okuyucunun hoşgörüsüne sığınarak —ve biraz da sıkıntıyla— bunlara değineyim:

(a) Aydın ilk yazısında, benim Türkiye tanımında çeşitli üretim ilişkilerinin yaygınlık derecesi üzerinde geliştirdiğim nicel göstergeleri, «Türk toplumsal kuruluşu»na aitmiş gibi aktarıyordu. Bu hatasına «Eski Bir Tartışmanın Yansımaları üzerine» başlıklı notta işaret ediyorum. Şimdi «yanıt»ında Aydın, bana ait olmayan garip bir ifadeyi, «Türkiye(de) asıl hakim işletme tarzı köylü nüfusun % 75 - 80'ini içeren köylü işletmeleridir.» ifadesini bana malediyor. Ne var ki, anlamı belirleyen parantezdeki (de) eklentisi bana ait değildir. Bu ifadenin aslı, «Türkiye tanımında asıl hakim işletme tarzı...»dır. Yazının 1983 baskısında tanımında sözcüğü bir dizgi hatası atlanmış ve cümle eksik ve bozuk basılmış. Aydın bu

dizgi hatasını «Türkiye(de)» eklentisi ile «düzeltip» anlamı istediği biçimde değiştirme hakkını kendisinde bulmuş...

b) Basit meta üretiminin bir üretim ilişkisi olarak incelenmesinde «dolaşım şemaları»na bakmanın yanıltıcı olduğuna ilişkin 1970'deki bir ifademi, Aydın bana karşı kullanıyor. Boratav bir yandan «artığa piyasa yoluyla el koyma» olgusunu küçük meta üretiminin belirleyici bir özelliği olarak göstermekte; öte yandan bu amaçla «dolaşım şemaları»nın kullanılmasına karşı çıkmakta; dolayısıyla çelişkiye düşmektedir! Ne var ki Aydın'ın aktardığı cümlenin hemen öncesinde ve sonrasında, bu ifadede kullanılan «dolaşım şemaları»ndan, «metaların basit dolaşımı» (M-P-M) ve «paranın sermaye olarak dolaşım» (P-M-P) şemalarının kastedildiği açık-seçik ortaya konmuştur. Ve orada, bir üretim ilişkisi olarak basit meta üretiminin bu şemalarla kavranamayacağı ileri sürülüyordu[1]. Aydın'ın ilgili metnin tümünü okuyup metinden «artığa piyasa yoluyla el koyma» olgusunun reddi izlenimini yaratan kopuk bir cümle aktarması biraz yakışıksız olmuş.

(c) Aydın'a göre, Boratav'ın 1980 incelemesinde «köylü ailesinin dinamikleri Chayanov'dan, köylü ailesinin ucuz işgücü oluşturması Meillasoux'dan, sanayi kesiminin tarım kesiminden artık transferi de Vergopoulos'tan alınmış **kavramlardır**» ve bu yüzden bu çalışma «özgün değildir». (Bu ifadede de **kavram** sözcüğünün yanlış kullanıldığını belirtmek gerekir.) Bir kere, bu ifade Aydın'la aramızdaki tartışmayı, «Boratav'ın özgünlük derecesi» üzerine bir çekişmeye dönüştürmek niyeti ile kaleme alınmışsa, en azından «münasip» değildir. İkincisi, bilimsel çalışmanın malum biçimsel kuralları gereği, herkes gibi ben de görüşlerimin oluşmasında kimlerden (gerekirse eleştirerek) yararlandığımı tüm çalışmalarımın referanslarında ve kaynakçalarında göstermişimdir. Örneğin, bu referans ve kaynakçalardan da saptanabileceği gibi, ben Meillasoux'yu hiç okumadım. Meillasoux ve Boratav'da benzer sonuçlar varsa, bu ortak görüşlerin kaynağını Batılı yazarda aramak, Aydın'ın daha önce eleştirdiğim tavrının bir diğer yansıması değil mi? Üçüncüsü, bu tür ifadeler, sadece «kanaat belirtmeler»dir ve boş desteksiz savlardır; bunlar sözlü sohbetlerde doğal karşılanır ama yazıya dökülen sosyal bilim tartışmalarında pek yakışıklı düşmez ve Aydın - Boratav tartışmasının daha fazla uzamasında bir yarar kalmadığını gösteren bir diğer belirti olarak da görülebilir.

---

(1) *Kapital*, Cilt I, Bölüm IV'te açıklanan M-P-M şeması, meta üretiminin en basit biçiminin bir ifadesidir; tüccar ve tefecinin olmadığı, küçük üreticiler arasında aracısız mübadeleyi temsil eden bir şemadır. Tüccar ve tefeci, üretim sürecinin doğal bir uzantısı olarak *Kapital*, Cilt III'te incelenir ve basit meta üretiminin bir üretim ilişkisi olarak ele alınması esas olarak orada yapılır.

DEĞİNMELER

Disk'in 20 Yılı

«Ziyade yevmiye talep idenlerin haklarından geline...»
III. Murat, 1587

13 Şubat 1987 Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK'in 20. kuruluş yıldönümü. Aradan 20 yıl geçmiş. Çeşitli evrelerini anımsıyorum. İlk kongrede «Dağ başını duman almış» eşliğindeki coşkulu hava, uçurulan beyaz güvercinler... Beyazıt - Sultanahmet yürüyüşlerinde 1968 kuşağının, önünde «işçi-gençlik elele» sloganını attıkları Çemberlitaş'taki Genel Merkez katını. Bu kattaki ufacık eğitim salonunu... Eğitim seminerlerinde gördüğüm, tanıdığım, tartıştığım yaklaşık 40 bin işçiyi... DİSK'e yönelik akıl almaz saldırıları. DİSK'i DİSK yapan ilkeler uğruna baskıya uğrayan, işsiz kalan işçileri...

DİSK şu anda mahalli mahkeme kararıyla kapatılmış durumda. Karar henüz kesin değil. Askeri Yargıtay'da yeniden değerlendirilecek. DİSK ve üye sendikaların rayiç fiyatlarla yaklaşık 200 milyar değerindeki malvarlığı da artık yasal konumları kalmayan kayyımların elinde.

DİSK Davası sürüyor. Yürürlükte olan yasalar sürmekte olan dava konusunda, davanın gidişini etkileyici ve davanın tarafları hakkında görüş belirtici yayınları yasaklıyor. Bu yasağa elbette devlet yöneticileri uymuyor ve DİSK'i her fırsatta ilgili iddianamelerden daha ağır biçimde suçluyorlar. Öte yandan ilerici kesimden bazı kişiler de DİSK'e ilişkin öznel değerlendirmeleri sürdürüyorlar. «Toplumsal komplo teorisi» ile DİSK'i suçluyorlar.

DİSK Türkiye'nin bir olgusu. Bu toplumun ürünü. Böyle olduğu içindir ki, Türkiye toplumunun tarihsel, ekonomik ve politik tüm koşullarını yansıtıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk işçi hareketlerinin 19. yüzyıl ortalarında başlamış olmasına, yoğun 1908 grevlerine rağmen, Tatil-i Eşgal, Takrir-i Sükûn yasaları, 1936 tarihli İş Kanunu ve 1946 soruşturmaları dikkate alınarak Türkiye'de sendikacılığın esas olarak 1947'de başladığı, gerçek anlamda da 1963'

ten sonra geliştiği söylenebilir.

Sendikacılık hareketi demokratikleşme süreci ile, demokrasi mücadelesi ile iç içe. Örneğin İngiltere'de, Fransa'da uzun ve kanlı mücadeleler ile gerçekleştirilen demokrasi mücadelesine sendikaların katkısı oldukça büyük.

Türkiye'de sendikal hareketin demokrasi mücadelesinde tarihsel olarak önemli bir yeri olduğunu söylemek zorlama olacak. Özel durumlara ilişkin gözlemler bu kanıyı değiştirecek gibi değil. Nitekim bu olgunun sonuçlarını işçi sınıfı da yaşadı.

Türkiye'de bu nedenle «demokratikleşme» süreci işçi sınıfı açısından çelişkileri içinde taşıyor. II. Meşrutiyet'teki «hürriyetçi» çıkış ilk yasakları işçi sınıfına uyguladı (Tatil-i Eşgal). 1923 sonrasındaki «halkçılık» hareketi ise işçi sınıfı bilincini körletmeye yönelikti ve buna uygun yaptırımları uyguladı (Takrir-i Sükûn, sınıf esasına göre cemiyet kurma yasağı, TCK'nın 141. ve 142. maddeleri...) «Çok partili demokrasi»ye geçişte de ilk yasak yine işçi sınıfına uygulandı (1947 Sendikalar Kanunundaki siyaset yasağı).

Türkiye'nin kapitalistleşme sürecine geç girmesi Türkiye sendikacılık hareketinin belirleyici etkeni. Nicel ve nitel olarak zayıf bir işçi sınıfının geliştirebileceği bir sendikacılık hareketi daha ötede de olamazdı. Türkiye işçi sınıfı II. Dünya Savaşından sonra bir yandan geçmişin sendikalarından, derneklerinden, işçi yardım sendikalarından gelen birikimi sahiplenirken, öte yandan Batı'da ulaşılan sendikal kazanımlardan, deneylerden yararlandı. Bu da işçi sınıfı mücadelesinin uluslararası bir hareket olmasının en doğal sonucuydu.

Türkiye sendikacılık hareketi düzenin koyduğu sınırlara uyum gösterdiği oranda, sözde eleştirel görünse bile (oyunun kuralı gereği) özde egemen sınıflarca hep desteklendi. Sendikalar kendilerine tanınmak istenen sınırları zorladıklarında sorun çıktı ve egemen sınıflar önlem almakta gecikmediler: 1923-27 çıkışları ve DİSK hareketi.

Sosyal hakların emekçilerin dişe diş mücadelesi ile söke söke kazanıldığına ya da bu hakların emekçilere «ihsan» olarak tepeden inme verildiğine ilişkin değerlendirmeler «kestirmeci» yaklaşımlar. Emekçiler yaklaşık 200 yıllık bir zaman dilimi içinde sosyal hakları için mücadele verirlerken, egemen sınıf ve tabakalar da değişik tarihsel dönemlerde, değişik ortamlarda, değişik sosyal hakları kabullenmeyi çıkarlarına aykırı bulmadılar. Kabullendikleri bazı hakları daha sonra değişik koşullarda sınırlamak için yoğun mücadele vermekten de geri kalmadılar. Bu açıdan sosyal haklar hem mücadele, hem de uzlaşma ürünü. (Faruk Pekin, **Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 47.)

Türkiye'de sendikacılığın yasal, kitlesel ve Türkiye çapında yaygın olma koşullarını getiren ilk yasa, 1947 Sendikalar Kanunu. Bir

anlamda işçi sınıfı mücadelesinin ulaştığı boyutu da yansıtan 1947 Kanunu, biçimsel yaklaşımı ve «siyaset yasağı» (kuşkusuz işçi sınıfının siyasi hareketine yasak) ile Türkiye'de bir sendikacılık anlayışının temellerini attı: **1947 Sendikacılık Anlayışı.**

Bu anlayış sendikalara işçi ile işveren arasında başarısız bir avukatlık görevi yükleyen, siyasi iktidarlara, işverenlere bağımlı, güdümlü bir devlet sendikacılığı anlayışı idi.

Grev hakkını tanımayan 1947 Sendikalar Kanunu'nun kısıtlamalarına ve getirdiği anti-sendikal tavra rağmen sendikacılık, geçmişin mirası uzantısında gelişmeye başladı. Siyaset yasağına rağmen zamanın siyasi partileri sendikalarda yuvalanmak istediler. CHP de, DP de kendi sendikal kuruluşlarını oluşturmaya çalıştı.

1950 seçimleri, NATO üyeliği ve Kore Savaşı ile Türkiye yeni bir siyasi yapılanmanın içine girmişti. Amerikan yaşam tarzına uygun bir sendikacılık anlayışı Türkiye'de de denenmeye çalışıldı. Bu sendikal anlayış temelde 1947 Sendikalar Kanunu'nun vazettiği, «partilerüstü», uzlaşmacı bir sendikacılık anlayışı idi.

1952'de TÜRK - İŞ kuruldu TÜRK-İŞ'in kuruluşundaki Amerikan etkilerini de bir «komplo teorisi»nin ışığında fazla abartmamak gerek. TÜRK-İŞ'in kuruluşu gerçekte çok değişik etkenlere bağlı. Kendilerini daha çok bir memur gibi gören, partizanlığa dayalı atamalar ortamında kendilerini tehlikeye atmak istemeyen ve özel sektör işçilerine oranla çalışma koşulları daha iyi olan kamu kesimi işçilerinin çoğunlukta olduğu, yalnızca partizanca atamalar nedeniyle devletle iyi geçinmek zorunda olan sendikacıların bulunduğu bir TÜRK-İŞ «her devrin örgütü» olmak durumundaydı. Amerikan sendikacılık hareketi, istihbaratı, çeşitli «yardım» kuruluşları Türkiye'deki sendikal hareketi yönlendirme çabalarından geri durmadı. Amerikalıların bu alanda en yoğun uğraş verdikleri konu «sendikal eğitim» oldu. Sendikal eğitim görüntüsü altında TÜRK-İŞ'e büyük paralar akıtıldı. Sonradan DİSK'i kuracak ya da DİSK üyesi sendikalarda ön plana çıkacak sendikacılar dahil, çok sayıda sendikacı ABD'ye eğitime gönderildi.

Ner var ki, TÜRK-İŞ tarihinin hiç bir döneminde ne ABD'deki destekçisi AFL-CIO kadar «siyasi» olabildi, ne de onun düzeyinde bir «meslek sendikacılığı» nı sürdürebildi.

1960'lı yıllara gelindiğinde kapitalist gelişme, mülksüzleşme, kente göç, teknolojik değişiklikler çerçevesinde, «sosyalizm mücadelesi»nden söz edilen bir bağlamda, köyle bağlantısı kesilmeye başlayan, tüketim kalıplarında değişmeler olan, konut, kira, beslenme, sağlık sorunları yoğunlaşan, eğitim düzeyi yükselen, niteliği zamanla değişen, ancak sömürü oranı da sürekli artan işçiler açısından yeni bir sendikal anlayışın gerekliliği

kaçınılmazdı. Değişen ekonomik, toplumsal ve siyasi koşullar yeni bir sendikacılık anlayışını gerektiriyordu.

1961 Anayasasının sağladığı nisbi demokratik ortam ve 274 ve 275 sayılı yasalarla Türkiye'de sendika özgürlüğü ve sosyal haklar açısından yeni bir dönem başlıyordu. ILO ilkelerine aykırı olarak kamu çalışanlarına toplu sözleşme ve grev hakkını tanımayan, grev hakkına bazı sınırlamalar getiren bu yasalar Türkiye'de yeni bir sendikal anlayışın doğmasının yasal koşullarını yaratmıştı.

İşte böylesi bir ortamda 1967-80 arasında Türkiye'de iki ayrı sendikal anlayış örgütlü olarak varoldu: TÜRK-İŞ'in savunduğu 1947 sendikacılık anlayışı ve DİSK'in demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı anlayışı.

1961'de TÜRK-İŞ'li bazı sendikacılar Türkiye İşçi Partisi'ni kurdu. İlk günlerindeki bazı sorunlara rağmen geçirdiği aşamalar sonunda TİP Türkiye'de önemli bir siyasi olgu olacaktı. TİP olayını Çalışanlar Partisi ile engelleyemeyen TÜRK-İŞ yöneticileri TİP'li sendikacılara cephe almakta gecikmediler. TİP'li sendikacıların dışlanması amacıyla 1964 TÜRK-İŞ Genel Kurulunda «partilerüstü politikacılık» ilke olarak kabul edildi.

TİP'in beklenmedik gelişiminin, işçilerden gördüğü desteğin TİP'i kuran sendikacıların sendikacılık anlayışını etkilememesi de mümkün değildi.

Sendikal yaklaşımlarındaki farklılığa siyasi yaklaşım farkı da eklenince TİP'li sendikacılar ile TÜRK-İŞ yöneticilerinin mücadelesi uzlaşmaz bir noktaya doğru gelişti. Sonradan DİSK'i kuracak olanların dışlanması kaçınılmaz hale geldi.

TÜRK-İŞ'in desteklemediği Paşabahçe grevini destekleyen Kristal-İş, Petrol-İş, Maden-İş, Basın-İş sendikaları geçici olarak TÜRK-İŞ'ten ihraç edildi. Uzun arayışlardan sonra Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş, Gıda-İş ile Zonguldak Maden-İş'i de aralarına alarak 13 Şubat 1967'de DİSK'i kurdular.

DİSK, kuruluş nedenini açıklayan Raporu ve Kuruluş Bildirisi ile TÜRK-İŞ'e yönelik eleştirilerini sergilerken aynı zamanda demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı ilkelerini de değişik bir çerçevede ortaya koyuyordu. DİSK'in kurulurken TÜRK-İŞ'e yönelttiği eleştiriler 1975'de de geçerliydi. Bugün de.

DİSK dolaylı olarak sendikal sürekliliği de yansıtıyordu. Bu konuda iki örnek verelim: Basın-İş, 1901'de kurulan Mürettibin-i Osmani Cemiyeti'nin devamıydı. Maden-İş'i kuranlardan Yusuf Sıdal ile Üzeyir Avni Kuran 1927'de kapatılan Amele Teali Cemiyeti'nin önderlerindendi. Kuran aynı zamanda 1923 Şark Demiryolları Şirketi grevinin temsilcilerindendi. (Mehmet Şehmus Güzel, «Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri», **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, s. 1848-1874.)

Yoğun saldırılara rağmen, DİSK kısa zamanda gelişti. Geliş-

me yalnızca TÜRK-İŞ'ten kopmalarla gerçekleşmedi, sendikasız işçiler de DİSK'te örgütlendirildi. Başlangıçta İstanbul-Kocaeli hattında ve özel sektörde görülen gelişme, daha sonra kamu sektörünü de içine alarak Türkiye çapında yaygınlaştı. Özellikle Genel-İş Sendikasının, banka işkolundaki işçilerin ve tarım işçilerinin DİSK'e geçmesiyle DİSK Türkiye'nin her bir köşesinde örgütlü hale gelmişti. 12 rylül 1980'de DİSK gelişen, TÜRK-İŞ ise çözülmekte olan yapıyı temsil ediyordu.

Türkiye'de Uluslararası Çalışma Örgütü ILO'nun, Batı Avrupa sendikacılık hareketinin ilkelerini DİSK savundu. Bu nedenle de yargılandığı bir sırada Ocak 1985'de 44 milyon işçiyi temsil eden Avrupa Sendikalar Konfederasyonu ASK üyeliğine oybirliğiyle kabul edildi.

Türkiye'de ilk kez bir sendikal ··ruluş kitlesel biçimde işçilerin bir sınıf olarak siyasi mücadele hakkını en geniş boyutta savunuyordu. Ekonomik mücadele ile siyasi mücadelenin içiçeliğini, ekonomik mücadelenin ancak siyasi mücadele ile kalıcı olduğunu, her durum ve koşulda bıkmadan, usanmadan üyelerine anlattı.

DİSK toplumsal bir gerçek, tüm yönleriyle, tüm açmazlarıyla ve çelişkileriyle. İlk genel başkanı TİP kurucusu idi. Şu andaki Genel Başkanı 8 yıl CHP milletvekilliği ve bir dönem CHP Yönetim Kurulu üyeliği yapmıştı. DİSK, kurulduğu günlerde TİP'i destekledi. 1973, 1977 genel ve 1979 ara seçimlerinde ve mahalli seçimlerde CHP'yi destekledi. Ama toplumsal gerçekler 12 Eylül 1980 öncesinde DİSK'e «bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm» dedirtiyordu.

16 Haziran 1970'de radyodan işçilere direnişe son verme çağrısını yapan DİSK Genel Başkanı idi. DİSK 12 Mart Muhtırasını da verilmesinden iki saat sonra desteklediğini açıklamıştı. Bir zamanlar DİSK'e karşı en sert mücadele içinde olanlar daha sonra DİSK'te yüksek düzeyde yönetici oldu. Zaman zaman ihraç mekanizması işletildi.

1976'da DİSK, «DİSK, CHP, burjuvazi» üçgeninin bir ayağı olarak nitelendirildi. 1979'dan sonra DİSK yöneticilerinin «ağalığı, teslimiyetçiliği» bazı siyasi grupların temel eleştiri konusu idi. Çeşitli siyasi oluşumlar DİSK sendikalarını yeterli görmediklerinden «alternatif» sendikalar kurdurdu. Solun bölünmüşlük ortamında bazı sosyalist siyasi partiler «faşizme karşı DİSK bizi birleştirsin» çağrıları yaptı. DİSK sendikalarının küçük işyerlerini örgütlemediği, bazı sendikaların tüzüklerinin demokratik olmadığı belirtildi.

DİSK Davası sürüyor. Sürmekte olan dava konusundaki yayın yasağı da. Yapılması gereken DİSK hareketinin ciddi bir biçimde eleştiri masasına yatırılması. DİSK'in eleştirel tarihi elbette gelecekte her yönüyle yazılacak. Ancak dava sürdükçe bu mümkün değil. En azından davada yargılananlar açısından.

DİSK toplumsal bir olgu. Doğu-

şunu ve varlığını bir «komplo teorisi» ile açıklamak mümkün değil. «DİSK biraz deneyimsizlik, biraz da aceleci siyasal kararlar sonucu kuruldu», «DİSK'i TÜRK-İŞ'ten ayrılan ya da kendisini ihraç ettiren sendikacılar kurdu», «DİSK'e sonradan gidenler TÜRK-İŞ yöneticilerinin oyununa geldi» yorumları Türkiye gerçeklerinden uzak değerlendirmeler.

Sendikacılık yalnızca kitaplardan öğrenilmez. Sendikacılık, işyeri örgütlenmesinden, toplu sözleşme görüşmelerine, sendikal eğitime kadar tüm alanlarda yoğun bir deney gerektirir. Değişik koşullarda işçilerle birlikte yaşanan sendikal alandaki yengi ve yenilgi günlerinden çıkarılacak dersleri de.

Bir ülkenin sendikal hareketindeki gelişmelerin kaynağı işçi kitlelerindeki değişimdir. DİSK'te kurucuların, bir Kemal Türkler'in, bir Rıza Kuas'ın, DİSK'e sonradan gelen sendikacıların katkısı büyük. Ama DİSK'in kuruluşu ve gelişimi bir avuç sendikacının değil, somut ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarda yeni arayış içinde olan işçi kitlelerinin yeni bir sendikacılık anlayışına yönelmelerinin nesnel bir ürünü. DİSK için mücadele eden sıradan işçilerden, işçilerin DİSK üyesi olmaları için uğraş veren öğrenci gençliğe, Singer'de, Horoz Çivi'de, Derby'de, Demir Döküm'de, Mersin'de, Kars'ta, Ceylanpınar'da mücadele edenlere kadar DİSK tüm ilericilerin, demokratların, sosyalistlerin, bir **toplumsal muhalefetin ortak ürünü.**

DİSK, devlet sendikacılığına karşı ilk ve ciddi alternatif. Resmi ideoloji ile sendikal bağlamda ilk kapsamlı hesaplaşma çabası.

İşte böyle olduğu içindir ki, kısa zamanda DİSK'in üye sayısı 30 binden yarım milyona ulaştı. DİSK işçilerin gözbebeği olurken, sermaye sınıfının korkulu rüyası haline geldi. Hakkından gelinmesi istenen ilk hedef kabul edildi.

DİSK bir olgu. Toplu sözleşmeleriyle, grevleriyle, mitingleriyle, eğitimleriyle. Davutpaşasıyla, Metrisiye, savunmasıyla. Hata ve sevaplarıyla.

Her şeye rağmen, **işverenlerden, siyasi iktidarlardan, devletten bağımsız sendikacılık anlayışı ile. Tabanın söz ve karar sahibi olması ilkesi ile. Sendikal mücadeleyi, demokrasi mücadelesiyle iç içe sürdürmesi ile. İşçilerin bir sınıf olarak siyasal mücadele hakkını savunması ile. Kitleleri canlı olarak kavraması ile. İşçilere işyerlerinde gerçek bir kimlik kazandırması ile. Sendikal birliği «ilkelerde birlik, tabanda birlik» ilkesiyle savunması ile. Kısacası DİSK'i DİSK yapan demokratik sınıf ve kitle sendikacılığı ilkeleri ile.**

Türkiye sendikacılık hareketi sınıf için ne kazandıysa DİSK ile kazandı.

20. yılında DİSK olgusu sürüyor. Sürecek.

Faruk Pekin

Türk-İş'te Sosyal Demokrat Muhalefetin Geçmişinden Bir Belge

Geçtiğimiz yılın Aralık ayında yapılan Türk-İş genel kurulunun sonuçları, konfederasyon içinde her genel kurulda ortaya çıkan ve kendisini sosyal demokrat muhalefet diye nitelendiren hareketin hangi ideolojik temele dayandığını bir kez daha ortaya koymuş bulunmaktadır. Bununla birlikte bu kez oylarını önceki genel kurullara oranla arttıran, hattâ seçimleri «kıl payı» kaçıran bu muhalefet hakkında umut besleyenler, belki de bir sonraki genel kurulda yönetime dahi gelebileceğine inananlar ve bunu işçi sınıfının sendikal birliği adına savunanlar olduğu için, bu muhalefetin özünde hangi sendikal ve siyasal anlayışı temsil ettiğine kısaca değinmek gerekiyor.

Türk-İş içinde sosyal demokrat muhalefet, DİSK'in kuruluşunu sağlayacak muhalefetin tasfiye edilmesinden sonra gelişti. Bu dönemde DİSK'in yürütmüş olduğu mücadeleden etkilenen bu hareketin başını daha çok CHP'li sendikacılar çekiyordu. Sosyal demokrat muhalefetin sendikal anlayışını ortaya koyan ilk kapsamlı belge ise 14 Ocak 1971'de Kızılcahamam'da toplanan Türk-İş yönetim kuruluna Genel-İş genel başkanı Abdullah Baştürk, Yol-İş genel başkanı Halit Mısırlıoğlu, Deniz Ulaş-İş genel başkanı Feridun Şakir Öğünç ve Petrol-İş genel başkanı İsmail Topkar tarafından sunulan ve sendikal çevreler tarafından Dörtler Raporu diye bilinen rapordur.[1] Bunu aynı yılın Temmuz ayında Ankara'da toplanan yönetim kuruluna verilen ve Onikiler Raporu diye adlandırılan bir diğer rapor izledi. Ancak her iki rapor da yönetim kurulunda görüşülemediği için bu konuda konfederasyon içinde bir karara varılamadı. Ama buna rağmen sosyal demokrat muhalefet bu belgelerdeki görüşlerini savunarak varlığını sürdürdü. 1973 teki genel kurulda kendi adaylarıyla yönetime talip oldu. Ne var ki, bu seçimlerde başarı elde edememesine karşılık, daha sonraki seçimlerde çeşitli biçimde yönetim kurullarında yeraldı ve son genel kurula kadar etkin bir muhalefet olarak geldi. Hattâ son genel kurulda dahi örgütlenmiş muhalefetin dışında davranarak, Ş. Yılmaz'ın listesinde yeralan bazı sosyal demokrat sendikacılar yine de yönetimde temsil edilme olanağı buldular. Aslında bu son örnek bile

1) Bu raporun ve benzeri belgelerin kapsamlı eleştirileri ayrı bir çalışma konusu olmalıdır. Burada yalnızca sosyal demokrat muhalefetin ideolojisini belirleyen çok genel hususlarla yetinilecektir.

sosyal demokrat diye nitelenen muhalefetin başından beri Türk-İş' in sendikal anlayışı ile ciddi bir mücadeleyi göze alamadığını, daha doğrusu böyle bir çatışmayı yürütecek sınıfsal özden yoksun olduğunu göstermektedir. Bu nedenle gerçek anlamda sosyal demokrat bir muhalefet bile sayılamayacak ama her defasında bu kimliğin ötesinde iddialarla ortaya çıkan ve yanılsamalar yaratan bu hareketin ne olduğunun tartışılması zorunludur. Çünkü özellikle son genel kurulda olduğu gibi, bazı sol siyasi çevreler bu muhalefete umut bağlamış, «demokratik muhalefet» gibi sıfatlar atfetmiş, konuşmalarında sınıf sözcüğünü kullanan kimi sendikacıları sınıf sendikacısı diye ilan etmişlerdir.

Türk-İş içinde sosyal demokrat muhalefete kaynaklık eden belgeler arasında bize göre -içerdiği ideolojik görüşler nedeniyle- en önemli olanı **Dörtler Raporu**'dur. Çünkü bu raporda savunulan siyasal ve sendikal anlayış bugün bile değişik sosyal demokrat çevrelerin temel dünya görüşünü oluşturmakta, farklı biçimler almış olsa dahi içerdiği burjuva özü korumaktadır.

Bu yüzden **Dörtler Raporu'nun** çok yüzeysel biçimde de olsa incelenmesi, Türk-İş içindeki sosyal demokrat muhalefetin bugün ulaştığı noktada ileri sürdüğü sendikal anlayışın ne anlama geldiğini göstermeye yetecektir. Yine bu rapor gözden geçirildiğinde, sosyal demokrat muhalefetten önce gelişen ve DİSK'in kurulmasıyla sonuçlanan bir diğer sol muhalefetin, sözkonusu muhalefetten ayrıldığı ve/veya onunla birleştiği hususlar ortaya çıkacaktır.

DİSK'in kurulmasına yolaçan muhalefetin gelişmesi bu kısa değerlendirmenin dışında ayrıca ele alınmalıdır. Aslında DİSK muhalefeti sınıf mücadelesini temel kabul etmekle, sosyal demokrat muhalefetten hemen ayrılır. Ama bu, DİSK'i kuran sendikacıların tam anlamıyla bağımsız bir sınıf sendikacılığını savunarak, muhalefet yapmış olduklarının kanıtı değildir. Bunu o yıllarda yayınlanan DİSK belgelerinde, DİSK Kuruluş Bildirisi'nde ve DİSK Anatüzüğü'nün birçok maddesinde saptamak mümkündür. Sözgelimi, Özellikle Kuruluş Bildirisi'nin temel bakış açısı o yıllarda yaygın tartışmalara yolaçan kalkınma sorununa «kapitalist olmayan yol»dan çözümler öneren öğelerle doludur. Yine bu metinlerde özellikle o dönemde devrim sözcüğüne yüklenilen farklı anlamları ve egemen devlet ideolojisinden esinlenen toplumsal yaklaşımları da görmek mümkün. Kuruluş Bildirisi'nde sıralanan Beslenmede Devrim, Sağlıkta Devrim, Borçtan Kurtulmak İçin Devrim vb. bölümlerdeki görüşler ile DPT'nin hazırlayacağı emekten yana bir planın uygulanması gibi önerilerde olduğu gibi. DİSK'in daha sonraki yıllarda toplumsal mücadeleyle bağıntılı olarak geliştireceği sosyalist söylem, bu yaklaşımların çok ötesinde görünse bile yine de bunlar-

dan bağımsız değildir. Bu nedenle DİSK'i, DİSK'in sendikal anlayışını ve toplumsal mücadele planındaki radikalizmini incelerken geçerken değindiğimiz bu noktaların önemini gözardı etmemek gerekir.

Dörtler Raporu, öncelikle sınıf mücadelesini reddeder ama bunun yanısıra sendikal mücadelenin siyasi mücadeleyle birlikte yürütülmesi gerektiğini savunur. Bu anlamda Batı'da örnekleri görülen klasik sosyal demokrat sendikal anlayışlara bir yanıyla yaklaşırken, diğer yanıyla da uzaklaşmaktadır. Raporun bu konudaki temel yaklaşımını önsözdeki şu satırlarda görüyoruz:

> «Türkiye'de belirgin halde 1965 yılından bu yana başlayan toplumsal zıtlaşmalar bugün had safhaya girmiştir. Bir kısmı doğal gelişme sürecinin, bir kısmı da tahrikler sonucu ortaya çıkan olaylar giderek bugünkü görünümünde sınıf çatışması şekline dönüşmüş bulunmaktadır.»[2]

Sınıf çatışmasını, bazı «aşırı uçlar»ın yarattığı yapay bir olgu olarak gören Raporun önsözünde, Türk-İş'in bu gelişmelere müdahale yeteneğinden yoksun olduğu, anarşist unsurların bu «tek hatlı savaşı» kendi kampları doğrultusunda daha inançlı olarak yürüttüğü öne sürülmekte ve şöyle denilmektedir:

> «İşçi muhayyel (Ekmek) sloganıyla, marksist (Proleter ihtilâli) nin aleti haline getiriliyor.
>
> Bu savaşta akıl ve yurtseverlik cephesinde mutlak yeri olması gereken Türk-İş ise, her gün koyulaşan bir ataletle, sırça köşkten olayların sadece seyirciliğini yapmaktadır. Büyük taş binanın kapalı kapıları ardında herkes (bu gidiş)ten yakınmakta, ne var ki, kimse asıl görevi olan işçiyi uyarma, bilinçlendirme yoluna yanaşmamaktadır.»[3]

1971 Türkiye'sinde İşçi Hareketi ve Sendikalarımız adı altında DİSK tarafından çoğaltılan bu raporun diğer bölümlerinde, sosyal demokrasinin tanımlanmasından, sendikal hareketin tarihçesine, Türk-İş'in ilkelerinin yorumlamasından, uygulamada getirilen eleştirilere kadar birçok konuya yer verilmiş ve sonuçta sosyal demokrat, reformcu sendikacılık hareketinin ilkeleri açıklanarak, yeni öneriler getirilmiştir. Aslında bu rapor bütünüyle CHP'nin 70'li yıllarda geliştirmiş olduğu toplumsal ve ekonomik görüşlerin, önerdiği toplum modelinin sendikal planda almış olduğu biçimleri yansıtması açısından da oldukça önemli bir belgedir. Bu raporun Türk-İş dışında fazla «itibar görmemesi»nin nedeni ise o yıllarda yükselen

---

2) *DİSK sunar: Türk-İş'e Verilen 4'lü Rapor* (Teksir) 1971. Önsöz.
3) A.g.y.

toplumsal mücadelenin gerisinde çözümler önermesidir.

Raporun «Türk-İş, Plan, Program ve Uygulama» başlığı altında sıralanan eleştirilerinin hemen tümü (s. 96) Türk-İş'in çeşitli dönemlerde almış olduğu kararların uygulanmaması, saptanmış olan ilkelerin gözardı edilmesi şeklindedir. Kaldı ki, bunların hiçbiri Türk-İş'in sendikal anlayışı ile çelişmemekte, sadece içerden eleştiriler biçiminde sunulmakta, sonuç alıcı muhalefeti sağlayacak bağımsız sınıf sendikacılığının ilkelerini içermemektedir.

Kısaca Türk-İş içindeki muhalefetin başarıya ulaşması için «demokratik sosyalizm» diye belirlediği ideolojinin konfederasyon içinde etkin olmasını ve özünde klasik sosyal demokrat önermeler dahi sayılamayacak olan 24 İlke'nin gerçekleşmesini isteyen Dörtler Raporu'nun bir başka ilginç yanı da DİSK'le ilgili değerlendirmelerin yeraldığı bölümdür. DİSK'in kurulmasının nedenini Türk-İş'in «temel bir felsefe ve görüşünün olmayışı»na bağlayan raporda aynen şöyle denilmektedir.

«DİSK'in amacı işçi iktidarını gerçekleştirip, Sosyalist bir devlet kurmaktır. Açıklamalarına da bakılırsa iktidarlarının (Proleter ihtilâli) yani (işçi ihtilâli) ile gerçekleştirilmesi düşünülmektedir. DİSK'in literatürü.de yeralan ve esasında inkılap ve inkılapçılık anlamına gelen (Devrim ve Devrimcilik) (İhtilâl ve İhtilalcilik) anlamında kullanılmaktadır. DİSK'in uyguladığı eylemlerin taktik ve stratejileri bunu açık ve seçik bir biçimde ortaya koymuştur ve koymaktadır.»[4]

Burada dikkat edilecek en önemli husus, bu görüşlerin 12 Eylül'den sonra açılan ve DİSK'in kapatılıp, yöneticilerinin cezalandırılmalarıyla sonuçlanan davadaki suçlamaların özünü oluşturmasıdır. O dönemde Raporda yeralan ve DİSK'e atfedilen ihtilalcilik suçlaması Sıkıyönetim Askeri Savcısı tarafından hazırlanan DİSK iddianamesinde de tekrarlanmıştır.

Bunlardan sonra, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sosyal demokrasinin değişmiş, kendini yenilemiş, örgütlenmesini işçi sınıfının mücadelesine daha yakın tutmak için değişik araçlar geliştirmiş olduğu söylenebilir. Bu, Batıda işçi sınıfı hareketinin bir parçası olan sosyal demokrasi için belirli ölçülerde tartışılabilir ama Türkiye için böyle bir şey hiç sözkonusu olmadı. Tersine, özellikle 12 Eylül'den sonra kendisini sosyal demokrat diye nitelendiren hareketler işçi sınıfı hareketinden daha da uzak kalmaya özen gösterdiler.

Kısaca, Dörtler Raporu'ndan bu yana onbeş yılı aşkın bir süre

4) A.g.y., s. 151.

yaşanmasına rağmen, Türk-İş bünyesindeki sosyal demokrat muhalefetin özünde fazla bir değişme olmamıştır. Bu muhalefetin temsilcileri yine sosyal demokrat olduğunu öne süren siyasal partilerin görüşlerini savunmakta, bunların Türk-İş içinde etkinlik kazanmasına çalışmaktadırlar. O günlerden bu yana değişen tek şey; bu muhalefetin yıllarca önce suçladığı DİSK'i bir anlamda yüceltmesi ve sözcülerinin eskiye oranla daha çok sınıf sözcüğü kullanmalarıdır.

Fahri Aral

Gelir Dağılımına Ne Oldu?

Sadece sol çevrelerde değil kamuoyunun daha geniş kesimlerinde de gelir dağılımı araştırmalarına karşı son zamanlarda büyük bir ilgi görülüyor. Hiç şüphesiz bu ilgi bir yandan gelir dağılımı hızla bozulurken bir yandan da bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz kalmasından veya açıkça engellenmesinden kaynaklanıyor. Yakın gelecekte gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azalması beklenemeyeceğine göre, bölüşüm meseleleri sadece ekonomi sayfalarına değil birinci sayfa manşetlerine çıkmaya devam edecek.

ANAP iktidarının tavrı ise gelir dağılımı araştırmalarını engellemek yönünde. Önümüzde çarpıcı bir örnek var. Başbakan Özal uzun bir süredir gelir dağılımı üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmadığını bu nedenle de konunun tartışılamayacağını savunuyordu. Oysa kulağımıza gelen söylentiler doğruysa, bugün izlenen politikaların en hararetli destekleyicilerinden olan Dünya Bankası bile Türkiye'de kapsamlı bir gelir dağılımı çalışmasının yapılmasından yana. Banka böyle bir çalışma için önemli miktarda bir para sağlayabileceğini hükümete bildirmiş. Ancak konu fazla hassas bulunduğundan olacak, «akıllı dost» tan gelen bu öneri geri çevrilmiş.

Yine de gelir dağılımı konusunda Türkiye'de hiçbir şeyin yapılmadığı söylenemez. Son yıl içinde Türkiye ölçeğindeki gelir dağılımını ve bu dağılımın zaman içinde gösterdiği değişiklikleri inceleyen üç küçük çalışma yayınlandı.[1] Herbiri gazete sütunlarında ayrı ayrı özetlendi. Bunlardan sonuncusu Türk Sanayici ve İşadamları

1) Süleyman Özmucur, «Türkiye'de Gelir Dağılımı, 1963 - 1985», *İktisat Dergisi*, Mayıs 1986, s. 13-25.
Merih Celasun, «Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-1983», *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1-2, 1986, s. 193-216.
TÜSİAD, *Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi*, 4 Cilt, Aralık 1986; hazırlayanlar: Yılmaz Esmer, Hamit Fişek ve Ersin Kalaycıoğlu.

Derneği (TÜSİAD) tarafından finanse edilmiş olması nedeniyle ayrı bir ilgi uyandırdı. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji ve Siyaset Bilimi Bölümlerinden üç öğretim üyesi tarafından hazırlanan ve geçtiğimiz Aralık ayında dört ince cilt halinde yayınlanan bu çalışma 1444 haneye uygulanan geniş bir anketin sonuçlarına dayanıyor. Ankette hane halklarına gelirleri, harcamaları, ihtiyaçları ve beklentilerine ilişkin pek çok soru yöneltilmiş. Hane gelirlerinin tahmininde ise gelirle ilgili sorulara verilen cevapları kullanmak yerine, hane halkına yaptıkları harcamalara ilişkin (gıda, eğlence, dayanıklı tüketim malları vb.) çok sayıda soru sorularak geliri dolaylı olarak saptama yöntemi benimsenmiş. Kişilerin gelirleri konusunda eksik veya yanıltıcı bilgiler verme eğiliminde oldukları koşullarda, özellikle azgelişmiş ülkelerde sık kullanılan bir yöntem bu.

Böylece harcamalardan yola çıkılarak gelirin haneler arasındaki dağılımına ilişkin bazı sayısal sonuçlara ulaşılıyor. Örneğin Türkiye ölçeğindeki en yüksek gelirli yüzde 5 hanenin ortalama gelirinin en düşük gelirli yüzde 5 hanenin ortalama gelirinden 70 kat daha fazla olduğu sonucuna varılıyor. Bugünün Türkiyesinin azgelişmiş ülkeler arasında gelirin en eşitsiz dağıldığı ülkelerden biri olduğu bir kere daha ortaya çıkıyor.

TÜSİAD Araştırmasının en çarpıcı ve bir bakıma en iddialı sonucu hanelerarası gelir dağılımının 1973 ile 1986 yılları arasında değişmediği. Elde edilen bulguları çok farklı yöntemler kullanan 1973 Devlet Planlama Teşkilatı araştırmasının sonuçları ile karşılaştırarak varılıyor bu yargıya. Gerçi araştırmacılar da «aradaki sürede ülkenin ekonomik yapısında önemli değişiklikler olduğu düşünülürse», bu sonucu şaşırtıcı bulduklarını gizlemiyorlar. Ancak böyle bir sonucun 1973 ve 1986 araştırmalarındaki hangi hatalardan kaynaklanabileceğini, çok farklı yöntemler izleyen iki çalışmanın sonuçlarının ne ölçüde karşılaştırılabileceğini irdelemek yerine, ortaya çıkan tabloyu doğru kabul ederek Türkiye ölçeğindeki dağılımın niçin bozulmamış olabileceğini açıklamaya yöneliyorlar. Bu noktada araştırmanın bulguları çalışmacıları «en azından bir ihtimal olarak, 1973 - 1986 arasında genel gelir dağılımının aynı kalmasına rağmen, gelirde farklılaşmanın büyük şehirlerde arttığı, diğer şehirler ve kırsal kesimde azaldığı» sonucuna götürüyor. (Cilt II, s. 19).

Oysa hem eldeki dolaylı ve dolaysız pek çok veri hem de 1960'lardan bu yana yapılan gelir dağılımı araştırmalarının ortaya çıkardığı tablo Türkiye ölçeğindeki dağılımın 1973 ile 1986 yılları arasında önemli ölçüde bozulduğuna işaret etmekte. Eğer TÜSİAD araştırmasını hazırlayanlar son yirmi yılda yapılan gelir dağılımı araştırmalarının sağladığı kavramsal ve ampirik birikimi değerlendirebilselerdi, Türkiye ölçeğindeki hanelera-

rası gelir dağılımında 1960'lardan bu yana ortaya çıkan değişikliklerin iki temel nedenden kaynaklandığını göreceklerdi: tarım ile tarımdışı kesimler arasındaki gelir farkları ve tarım-dışı kesimde reel ücretlerin düzeyi veya toplam gelir içindeki payı. Gerçi ülke ölçeğindeki gelir dağılımının tarım kesimi içindeki farklılıklar ve bölgelerarası farklılıklar gibi iki önemli belirleyicisi daha vardır ama bunların son yirmi yılda gösterdiği değişiklikler sınırlı kalmıştır.

Bu açıdan bakıldığında, 1973'den 1977'ye kadarki dönemde iç ticaret hadlerinin (tarımsal ürünler ile tarım-dışı kesimin ürünleri arasındaki fiyat oranı) tarım lehine seyretmesi nedeniyle tarım ile tarım-dışı kesim arasındaki büyük gelir farklarının biraz kapandığı görülüyor. Buna reel ücretlerdeki artışlar da eklenince, hanelerarası gelir dağılımının bozulmadığını, hatta belki de biraz düzeldiğini söylemek mümkündür. Ancak 1978 yılından itibaren bu eğilimlerin çok güçlü bir biçimde tersine çevrildiğini, iç ticaret hadlerinin çarpıcı boyutlarda tarım aleyhine döndüğünü, kırsal alanlar ile kentler arasındaki ortalama gelir farklılıklarının arttığını, tarım-dışı kesimde ise reel ücretlerin, memur ve emekli maaşlarının yüzde 50'ye varan boyutlarda gerilediğini biliyoruz. Son on yılda kişi başına veya hane başına düşen ortalama gelir gerilemediğine göre, bir başka deyişle pastanın kendisi küçülmediğine göre, bu tablo ancak milli gelir içinde tarımın ve emeğin payı gerilerken, sermayenin payının artması ile mümkün olabilir. Nitekim farklı yöntemler izleyen ancak zaman içinde karşılaştırmalar yapmaya elverişli veriler kullanan diğer iki araştırmada Merih Celasun ve Süleyman Özmucur gelir dağılımının son yıllarda hızla bozulduğu ve bugünkü dağılımın 1973'deki dağılımdan daha eşitsiz olduğu sonucuna varıyorlar.[2]

Bu durumda TÜSİAD çalışmasının Türkiye ölçeğindeki gelir dağılımının bozulmadığı biçimindeki yargısını, en azından, fazla aceleci ve dayanaktan yoksun buluyoruz. Çalışmayı hazırlayanların kendi sonuçlarını çok farklı bir yöntem izleyen 1973 DPT araştırmasının sonuçları ile karşılaştırırken daha ihtiyatlı ve yöntem farklılıklarından ortaya çıkabilecek sorunlar karşısında daha duyarlı olmaları gerekirdi.

Bir iki tane önemli örnek verelim. 1986 TÜSİAD araştırması hane harcamaları arasındaki eşitsizliği ölçmekte. Buna karşılık 1973 DPT ve diğer araştırmalarda hane gelirleri arasındaki eşitsizlik incelenmekteydi. Hane gelirleri = Harcamalar + Tasarruflar olduğuna göre ve gelir arttıkça tasarruflar çok daha hızlı arttığına göre, hatta düşük gelirlerin hiç tasarruf etmedikleri, aksine borçlanarak kazandıklarından fazlasını harcamak zo-

2) Bkz. Celasun, *a.g.e.* ve Özmucur, *a.g.e.*

runda kaldıkları düşünülürse, gelirin hanelerarası dağılımının harcamaların dağılımından daha eşitsiz olması beklenir. Nitekim gelirler ve harcamalar arasındaki ilişkiyi inceleyen iktisadi araştırmalar bu eğilimi net bir biçimde ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla gelirlerin dağılımı ile harcamaların dağılımı arasındaki eşitliğe bakarak gelir dağılımının bozulmadığı sonucuna varmak yanlış ve yanıltıcı olacaktır.

İkinci örnek de birinciyle ilişkili. TÜSİAD araştırmasını hazırlayanların da belirttiği gibi hane halkları gelirlerle ilgili sorulara doğru cevap vermeme eğilimindeler. Bu eğilim geliri yüksek olan hanelerde daha güçlü olacaktır hiç şüphesiz. Öyleyse 1973 DPT araştırmasının tarım-dışı kesim için yaptığı gibi gelire ilişkin anket cevaplarını olduğu gibi kullanan çalışmalarda dağılımdaki eşitsizlik yeterince yansıtılamayabilir. Bu nedenle de iki çalışmanın ortaya çıkardığı dağılımlar arasındaki eşitliğe bakarak gelir dağılımının bozulmadığı sonucuna varmak hatalı olacaktır.

TÜSİAD araştırmasının ilginç ve düşündürücü bir başka boyutu daha var. Çalışmanın üçüncü cildi Türk Halkının Sosyo-Ekonomik İhtiyaçları başlığını taşıyor. Bu bölümde ünlü müzikalde olduğu gibi «Bir zengin olsaydınız» veya «Milli Piyangodan 10 milyon çıksaydı ne yapardınız?» biçiminde sorular sorularak değişik gelir dilimlerindeki hanelerin temel ihtiyaçlarının neler olduğu (konut, dayanıklı tüketim malları, otomobil vd.) inceleniyor. Esas amacın ne olduğunu anlamak çok zor değil. Türkiye'nin sanayicileri ve işadamları üretilen otomobilleri, buzdolaplarını, videoları kimlerin satın alabileceğini öğrenmek istiyorlar. Bu açıdan bakıldığında gelirin nasıl dağıldığı da önem taşıyor. Aynı sanayici ve işadamları gelir dağılımı daha da bozulursa mı yoksa biraz düzelirse mi daha fazla otomobil ve buzdolabı satabileceklerini veya konut sektörünün canlanması için gelir dağılımının nasıl değişmesi gerektiğini elbette öğrenmek isteyeceklerdir. Bu bölümde yer alan bilgiler hem büyük firmaların pazarlama bölümleri için, hem de onlarla birlikte çalışan reklam ajansları için büyük değer taşıyor hiç şüphesiz.

Sonuç olarak, TÜSİAD araştırmasının bir yandan Türk halkının sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını incelerken bir yandan da Türk işadamlarının bazı temel ihtiyaçlarına cevap verdiği anlaşılıyor. İyimser bir yorumla, eğer bu çalışma aynı yöntemle önümüzdeki yıllarda da tekrarlanırsa, gelir dağılımında ortaya çıkacak değişiklikler hakkında bilgi vereceği düşünülebilir. Ancak, kendi içinde tutarlı da olsa çalışmanın Türkiye'de daha önce gerçekleştirilen gelir dağılımı araştırmalarının sağladığı birikimden kopuk olarak yürütüldüğü ve yorumlandığı görülüyor. Bu nedenle araştırmanın sonuçlarını diğer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırarak

yakın geçmiş hakkında kestirme yargılara varmak fazla anlamlı olmamaktadır.

Şevket Pamuk

Teknokrat'tan, «Yurttaş» Mühendise

ABD'de yapılan bir ankette, değişik meslek gruplarından kişilere, «bir nükleer santralın yakınında bir bölgede yaşamakta sakınca görüp görmedikleri» sorulur. Ankete katılan doğa bilimci ve mühendislerin yaklaşık yüzde doksanbeşi bir sakınca görmedikleri yanıtını verirler. Korku ve endişeye kapılmak için herhangi bir neden görmediklerini, gönül rahatlığı içinde böyle bir tercih yapabileceklerini ifade ederler.

Aynı soru daha sonra sosyal bilimci ve sanatçılara yöneltilir. Yanıtlar bu kez, yaklaşık aynı oranda ters yönde olur. Gelecekleri üzerinde ölümcül sonuçları olabilecek böyle bir teknolojiye karşı duydukları korkuyu belirtirler.

Bizce, son derece ilginç bir kutuplaşmadır bu... Bir yanda, nükleer santralları sadece bilimsel, teknik düzeyde bir sorun olarak algılayan ve nesnellik adına konuştuğuna inanan mühendisin «soğuk» tavrı; diğer yanda ise, giderek kendi geleceğini denetleme imkânından yoksun kalan, her türlü katılım için gerekli bilgileri elinde tutan merkezi iktidara bağımlı hale gelen insanların öznel tepkisi... Tüm toplumu ilgilendiren bir sorun üzerine, tercihlerini farklı öncüllerden hareketle oluşturan mühendislerin, bu «bilgiyle» donatılmamış toplum kesimleriyle karşı karşıya geldiği bu somut örnek, mühendislerin sosyal ve kültürel yönelimlerinin ne tür ideolojik matrisler içerisinde gerçekleştiğinin kavranabilmesi açısından bize anlamlı görünüyor. Bu ideolojik matrisin elemanlarını, mühendisin gündelik pratiğinden hareketle tanımlamaya çalışacağız.

Önce, iki temel eylem alanını birbirinden ayırt edelim: Mühendis kimliğiyle yer aldığı mesleki faaliyet alanı; iş gücünü yeniden ürettiği ve çeşitli sosyal, kültürel etkinliklerde bulunduğu özel yaşam alanı. Kuruluşu ve işleyişi itibariyle farklı dinamiklere sahip olan bu iki alanda gerçekleştirdiği pratikler, mühendis bireyin kendisi ve çevresi hakkındaki değer yargılarını, dünya görüşünü koşullar.

Mühendis, mühendislik problemlerini, nesnel, kendisine dışsal nitelikte ve doğruluğu kanıtlanmış bilimsel araç ve yöntemlerle çözer. Sorunların çözümü için gerekli bilgiler bilim tarafından kendisine sunulmuştur. O halde, mühendis, o bilgi donanımına sahip olmak

ve pratiğe uygulamak durumundadır. Bu düzeyin karakteristiği —sosyal bilimlerden farklı olarak— bir kez «bilimsel» sıfatını kazandığında, bu donanımın geçerliliğini tartışma konusu yapacak herhangi bir felsefi kuşkuya yer vermemesidir. Burada meslek-içi ideolojik öğelerin bir bölümüyle karşı karşıyayız. Mühendisin, mühendislik bilgileri hakkındaki kanılarını dile getiren öğeler: Bilimsel bilgilerin varlığına ve nesnelliğine inanç; bilimsel yöntemin doğruluğuna inanç; ve bilgi nesnesinin gayri-iradiliğine inanç.

Mühendisler, üretimci bir meslek grubu olarak mesleki, bilimsel donanımlarını, esas olarak bir üretim biriminde gerçekleştirirler. Üretimin çağdaş ölçülere uygun yapıldığı bir üretim biriminde mühendis, iş sürecini planlamak, örgütlemek ve ürünlerin önceden belirlenmiş teknik normlara uygunluğunu gözetmekle yükümlüdür. İşletme faaliyeti bir bütün olarak maliyet fiyatları, kâr oranları, emek üretkenliği vb. ekonomik ölçütlere göre olumlanırken mühendis kendi eylemini teknik rasyonalite ilkeleri temelinde kavrama eğilimindedir. Bu kavrayış, mesleki faaliyetin ideolojik politik içeriğinin ve sosyal sonuçlarının bilgisini doğrudan vermez. Bilim ve teknikle zorunlu ilişkisi onda, teknolojinin her türlü toplumsal belirlenimin ötesinde, kendine özgü mantık içinde doğrusal bir gelişim gösterdiği ve bu gelişimin tarafsız olduğu şeklinde güçlü bir inanç yaratır. Buna, baş döndürücü bir hızla ilerleyen bilimsel ve teknolojik gelişmenin sarsıcı cazibesinin yarattığı teknoloji fetişizmi duygusu eklenir. Bütün ileri teknoloji ürünleri, mühendiste, mesleki aidiyet ideolojisinin güçlülüğü oranında, sahiplenme güdüsünü uyarır ve bu teknolojilerin bilgisine vakıf olabilme imkânı, toplumdaki teknolojik cehaletin yaygınlığı ölçüsünde ona, bir üstünlük konumu sağlar.

Böylece, meslek-içi ideolojinin diğer tamamlayıcı öğelerini de sıralayabiliriz: Sınai ve teknolojik gelişmeye inanç; her türlü sınai üretimin toplumun ilerlemesini sağlayan zenginliklerin kaynağı olduğu fikrine inanç; emek sürecinin teknik rasyonalite ilkelerine göre düzenlenmesi gerektiği fikrine inanç; bilimin sorunları çözebilme yeteneğine inanç; profesyonel ve uzman bilgiye saygı; ideolojiler üstü ve politika dışı bir söylem...

Mühendis bireyin dünya görüşü, tanımlamaya çalıştığımız bu meslek-içi ideolojik öğelerle, toplumsal bir varlık olarak sahip olduğu dinsel, ahlaki, hukuki, siyasi, estetik vb. ideolojik tasarımların organik bütünlüğünden oluşur. Mühendis bireyin, gerçek nesneler ve kendi toplumsal ve bireysel varlığına, tarihine ilişkin sorunlar karşısındaki tavır ve davranışı, toplumsal ve kültürel yönelimi bu ideolojik matris içinde belirlenir.

Kuşkusuz, bu organik bütünlükte eşitsiz bir bileşim söz konusudur. Her ideolojik eleman, farklı ağırlıklar halinde etken olabilir

ve bireyin her somut durumdaki tavrına farklı elemanlar yön verebilir. Örneğin, mühendis bireyin herhangi bir tutumu meslek-içi ideolojik öğelerin denetiminde oluşabileceği gibi; eylemi hakkındaki değer yargısı siyasal, dinsel vb. motiflerin hakim olduğu bir düzlemde de anlam kazanabilir. Girişte verdiğimiz örnekte, mühendişler ve diğer toplum kesimlerinin nükleer santrallar konusundaki tercihlerinin kutuplaşması, mühendislerin sorunu, tamamen meslek-içi ideolojik öğelerin belirleyici olduğu bir çerçevede kavramalarıyla izah edilebilir.

Benzer bir tutum, nükleer santralların Türkiye'ye ithali konusunda, Türkiye'nin bu teknolojiye kesinlikle sahip olması gerektiğini, herhangi bir karşı çıkış ve eleştirinin «gericilik» anlamına geleceğini savunan görüşte de izlenebilir. Burada da meslek-içi bir söylemle karşı karşıyayız.

Kültürel formasyonları itibariyle farklı özellikler göstermelerine karşın, son yıllarda siyasal iktidara angaje olan mühendislerin yöneliminde de aynı ilişki geçerli görünüyor. Resmi propagandanın, rasyonelleşme, kurumsal işleyişte siyasal ve bürokratik etkilerin tasfiyesi, profesyonellere inisiyatif tanıma vb. öğeleri bir grup mühendisin zihninde uyarıcı etki yapabilmiş ve bu kişiler, katılım kanallarının tıkandığı, politikanın mahkum edildiği bir konjonktürün egemen teknokratik ideolojisinin taşıyıcıları olabilmiştir. Görüldüğü gibi, işletme-içi teknik rasyonalite ilkesinin, toplumsal, siyasal düzleme aktarılması, toplumsal sorunların da mühendislik problemleri gibi çözülebileceği düşüncesi, politikanın olumsuzlandığı demokrasinin dışlandığı, otoriter bir siyasal tavra neden olmaktadır.

Bir gözlem olarak, mühendislerin mesleki faaliyet ve özel yaşam alanlarını bir bütün olarak sorgulayabilmek için gerekli eleştirel araçlara henüz sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Kültürel ve siyasi yönelimleri, ya mesleki faaliyetin kendiliğinden ideolojisinin belirleyiciliğinde, demokrasi ve katılım fikrine yer vermeyen teknokratik bir içerik kazanmakta, ya da mesleki düzlemin eleştirisinden türetilmemiş siyasal ve ideolojik motiflerin taşıdığı ağırlık ölçüsünde global siyasi bir çerçevede oluşmaktadır. Bu durumda, mühendisler, ya hatları kendileri dışında alınmış siyasi kararlarla çizilmiş sistem-içi bir rasyonelleşme programının uygulayıcıları haline gelmekte, ya da sistemden köklü bir kopuş eylemiyle mesleki - politik bir ifadeden uzaklaşmaktadırlar.

Bu ikilemin, ancak kapitalist üretim sisteminin çok yönlü bir eleştirisiyle aşılabileceğini düşünüyoruz. İlk bakışta, ideolojik ve politik boyutlardan arınmış gözüken mesleki düzlemin sosyal karakterini kavrayabilen mühendisi; sınai değerleri sorgulayan ve teknolojinin özgürleştirici potansiyellerinin ger-

çekleşme koşulları üzerinde düşünebilen mühendisi; uzmanlık bilgisini toplumun değişimi denetleme ve geleceğini belirleme iradesiyle uyumlu kılabilen mühendisi, mesleki pratiğin eleştirisinden türetilmiş bir siyasallaşmayı daha global politik mücadele ile bütünleştirebilen mühendisi; kısaca «yurttaş» mühendisi öneriyoruz...

Ömer Sakalsız

Theodorakis ve Türk Demokratlığı

Çağdaş Yunan müziğinin vazgeçilmez isimlerinden biri Mikis Theodorakis'se, diğeri de hiç kuşkusuz Manos Hacıdakis'tir. Yunan besteciliğinin iki ana eksenidir bunlar. Her sanat dalında belirli ölçütlere göre düşünülen belirli karşıtlıklar vardır ve sanatçılar çoğu kez bu karşıtlıklar çerçevesinde değerlendirilir. Bu karşıtlıklardan biri de yakından bildiğimiz sanat için sanat / toplum için sanat (veya toplumsal mücadele için sanat) ikiliğidir. Bu ikiliğin sanatçıları ve ürünlerini anlamak için ne kadar verimli bir çerçeve oluşturdu ğu tartışılablir, ama Yunan müziğinde bu çerçeve içinde düşünülebilecek sanatçılar varsa, bunlar herkesten önce Theodorakis'le Hacıdakis'tir kuşkusuz. Nitekim solundan sağına kadar Yunan kamuoyunda Hacıdakis'i «sanat için sanat», Theodorakis'i de «toplum için sanat» anlayışlarının temsilcileri olarak görmek bir alışkanlık olmuştur âdeta.

Gerçekten de, Theodorakis herşeyden önce bir siyasi mücadele adamıdır. Sanatçının, kendi deyimiyle «gerçek bir vatansever olarak» ülkesini Nazi işgalinden temizleyen komünist harekete çok genç yaşta katıldığını, uzun zaman Yunan Komünist Partisi'nin («Dış Parti») öndegelen üyelerinden biri olarak kaldığını, cunta döneminde yıllar boyu hapis yattığını, sokak direnişlerinden parlamentoda milletvekilliğine dek siyasal faaliyetin her türlüsüne karıştığını biliyoruz. Sanatçının en «lirik» bestelerini bile bu «epik» yaşamın dışında düşünmek güç. Buna karşılık Hacıdakis'in yaşamını kavga gürültüden hayli uzak bir müzik ve sadece müzik yönlendirir. Sanatçının yaşamında, aşırı titizliği ve doğruculuğu yüzünden kısa süren çok başarılı bir radyo ve plak şirketi yöneticiliği dışında, değil siyasal, genel anlamda kamusal bir faaliyete bile rastlamak zordur. Tetarto dergisinde yazdığı «sosyal eleştiri»lerin de klasik siyasal söylemi daima teğet geçen bir yönü vardır. Theodorakis, bayramların, şölenlerin ve büyük kalabalıkların müzik şefidir. Hacıdakis, notaları havada yakalamaya hazır, seçkin küçük dinleyici gu-

ruplarının müzisyenidir. Theodorakis, dinleyicisini çabucak kavrar ve onu şölene katılmaya davet eder. Hacıdakis tersine, dinleyicisini kurduğu dünyaya kabul etmeden önce sorgular, iter, zorlar, ondan sadakat ve çaba bekler. Theodorakis'in müziğini insan sesinin somut, pürüzlü ve dolayımsız tokluğu yankılandırır, Hacıdakis'in melodilerini ise pürüzsüz aletlerin ve özellikle piyanonun melankolik saydamlığı ve yalnızlığı gölgeler. Theodorakis, yalnız sanatıyla değil, sanatı dışında da varolmaya çaba gösterir. Hacıdakis içinse müzik herşeyden önce gelir; sanatçı, arayışlarının büyük bir kısmını müzik doğrultusunda ve müzik içinde sürdürür (Hacıdakis'in Yunan müziğinin bazı öğelerini Theodorakis'ten daha tamamlanmış şekilde ve daha özenle işlemesi, ayrıca, örneğin, Metaksas rejiminin batılılaşma isterisi içinde «doğulu» ve «bayağı» olduğu gerekçesiyle unutturmaya çalıştığı ve hatta bir ara yasakladığı Rebetiko müziğini 1950'lerde ısrarlı bir çaba ve inatla suyüzüne çıkarması, belki de bu bakımdan bir rastlantı değildir). Theodorakis «halk çocuğu»dur; Hacıdakis «burjuva»dır. Ve Theodorakis solun bayrağı olarak dalgalandıkça, ortada kalan tek «almaşık» besteci olarak Hacıdakis, sağın ve solun ortak gayretiyle - ve tabii kendi onayına başvurulmaksızın- sağla özdeşleştirilir. Theodorakis ve Hacıdakis'in çok farklı duyarlılıkları simgeledikleri ortadadır. Fakat bu iki sanatçının bazı ortak çalışmaları sonucu ortaya çıkan başarılı sentezlerden de anlaşılacağı gibi, birbiriyle kaçınılmaz olarak çelişen duyarlılıklar değildir bunlar. Ancak, özellikle sanat için sanat/toplum için sanat ikiliğinin çizdiği çerçevede siyasal düzleme tercüme edildikleri zaman, birbiriyle asla bağdaşmayan, nerdeyse karşıt bir nitelik kazanırlar.

Burada amacım, sanat için sanat/toplum için sanat ikiliğini tartışmak, yahut bu iki sanatçının erdemlerini karşılaştırmak değil. Amacım sadece şu soruya cevap aramak: Theodorakis ve Hacıdakis gibi iki müzisyen, ülkelerinin siyasal ilişkilerinin bozuk, toplumsal ilişkilerinin de hayli kopuk olduğu bir yabancı ülkeye konser vermeye gittikleri zaman ne olur? Yunanlı Theodorakis ve Hacıdakis'in durumlarında bu yabancı ülke Türkiye olduğuna göre, soruyu somutlaştıralım: Theodorakis ve Hacıdakis Türkiye'ye sanatlarını icra etmeye geldikleri zaman, Türkiye ve Yunanistan arasındaki siyasal ve toplumsal ilişkiler bundan nasıl etkilenir? Ve böyle bir ziyaretin, bu ilişkileri askeri ittifakların dikte ettiği cılız ve çelişkili ortaklıkların dışında daha sağlam ortak çıkarlara dayamak isteyen demokratik güçler üzerindeki etkileri ne olur?

Hacıdakis'in şimdiye kadar Türkiye'ye gelip gelmediğini bilmiyoruz ama, geldiği takdirde yapabileceği şeylerin sınırını kestirmemiz güç değil. Bunların müziğin dışına pek çıkmayacağı ortada. Ama Hacıdakis'in, yabancı bir kültüre

seslenmenin bilinciyle, müziğini Türk dinleyicisine yayma konusunda kendince önemli jestlerde bulunması beklenebilir. Örneğin Hacıdakis, Yunan dinleyicisine yasakladığı çekirdek, meşrubat ve sohbet eşliğinde müzik dinleme hakkını Türk dinleyicisine tanıyabilir, hiç değilse Türkiye'de böyle bir durumla karşılaştığında sinirlerine hakim olup sahneyi terketmeme özverisinde bulunabilir. Yahut, stadlarda veya spor-sergi salonlarında konser vermek gibi kendi ülkesinde fikrini dahi reddettiği birşeyi Türkiye'de yapmaya razı olabilir. Ya da, reklâm ve tüketim sömürüsüne karşı korumak için, radyodan tavernalara kadar kamuya hitab eden birçok yerde kullanım haklarını sıkı şartlara bağladığı müziğini, Türkiye'de doludizgin serbest bırakabilir. Böylece Hacıdakis'in Türkiye'de güçlü bir yankı bulacağı düşünülebilir, ama bu yankı muhtemelen müzikle sınırlı kalacaktır. Bunu da küçümsememek gerek. Müziğin gücü ne kadar abartılsa azdır. Misyonerlerin Afrika ve Latin Amerika'da «yerliler»le ilk bağlantıyı müzikle kurduğunu unutmayalım. Müzik, birbirini tanımayan iki kültür arasında ilk canalıcı siyasal adım olabilir, ya da ümitsiz duruma düşmüş diplomatik ilişkilerde —herhalde pinpondan çok daha etkili— bir katalizör vazifesi görebilir. Hacıdakis'in Türkiye'de vereceği konserlerin iki ülke arasındaki ilişkileri kültürel ve toplumsal planda zenginleştireceği kesindir. Eğer Türkiye ve Yunanistan arasındaki kopukluk birgün misyonerlerle «yerliler» arasındaki şaşkınlık derecesine varırsa, yahut iki ülke arasındaki diplomasi tartışma olanaklarını tamamen yitirirse, Hacıdakis'in Türkiye konserleri kendi öz bağlamından dışarı taşıp doğrudan siyasal bir nitelik dahi kazanabilir. Ama kopuklukta herhalde henüz böyle bir aşamaya gelinmediğine ve ortada yarı-tıkalı da olsa hâlâ bir diplomasi bulunduğuna göre, sanatçının Türkiye ziyaretinin iki ülke arasındaki ilişkileri dar siyasal planda etkilemeyeceği ve demokratik güçleri birçok temel noktada kayıtsız veya hareketsiz bırakacağı açıktır.

Theodorakis'in durumu çok farklı tabii. Nerede olursa olsun, onun katıldığı hemen her sanat faaliyetinin doğrudan siyasal sonuçları vardır. Hele bu faaliyetler İsrail'den Latin Amerika'ya kadar birbirinden çok değişik fakat eşit derecede «sorunlu» ülke ve bölgelerde oluyorsa. Theodorakis'in Türkiye ziyareti konusunda uzun boylu tahmin yürütmemize gerek yok, çünkü bunun nasıl birşey olduğunu sanatçı geçen Kasım'da İstanbul'a geldiğinde gördük. Bizi bu yazıyı yazmaya iten neden de, bu gördüklerimizle ilgili zaten.

Theodorakis'in İstanbul gezisiyle Türkiye ve Yunanistan halklarının yakınlaşmasında ve Yunan müziğinin Türkiye'de daha yakından tanınmasında hatırısayılır bir adım atıldı; bu geziye ilişkin söylenecek

ilk söz budur hiç kuşkusuz. Fakat bu adımın da ötesinde, bir takım önemli siyasal sonuçlar yarattı bu gezi. Bu siyasal sonuçların başlıcası, Yunan hükümetinin dış politikasında gösterdi kendini. Bilindiği gibi bu politika, son zamanlarda meşru Yunan çıkarlarının korunması yerine, orduyu ve ülke içindeki dalgalanma ve dengesizlikleri denetlemeye yönelik tehlikeli bir silah haline dönüşmüş, politikanın başlangıçtaki askeri rejim düşmanlığını kör bir Türkiye düşmanlığı gölgeler olmuştu. Theodorakis'in İstanbul gezisi ve bu gezi vesilesiyle yaptığı açıklamalar, hükümetin bu politikasını elbette değiştirmedi, hatta hükümetin tepkisel olarak bu politikaya daha da sarılmasına yol açtı. Fakat amaç, bu politikanın kamuoyu önündeki almaşıksızlığını sarsmak ve kamuoyunu hükümeti daha uzak bir mesafeden izlemeye yöneltmekti. Theodorakis'in bu gezinin sağlayabileceği imkânlardan azami derecede yararlanarak bu amaca fazlasıyla ulaştığı ve bugün arkasında azımsanmayacak bir kitle topladığı söylenebilir.

Fakat bu kolay olmadı. Sanatçı, tavrını ortaya koymak için çok önceden sistematik bir hazırlığa girişti ve iki ayrı cephede mücadele verdi. Bir yanda, Türkiye'de sınıfların, zümrelerin, gurupların ve bunlar arasında demokratik güçlerin olduğunu çeşitli vesilelerle hatırlatarak, kendi sol kamuoyuna Türkiye'ye gitmenin ve açılmanın Türkiye'deki baskı rejiminin oyununa gelmek, tuzağına düşmek veya bu rejimle özdeşleşmek anlamına gelemeyeceğini anlatmaya çalıştı. Diğer yanda, Yunan hükümetinin insan hakları ve demokrasi havariliğinin iki-yüzlü bir devlet politikasının saydam bir kılıfı olmaktan öteye gitmediğini, hükümetin yaratmak istediği Türk tehlikesi paniğinin samimi olmadığını ve ilân edilenden çok farklı amaçlara hizmet ettiğini, Türkiye'yle oluşan gerginlikte Yunanistan'ın büyük sorumlulukları bulunduğunu, daha geniş bir kesime iletmek için yoğun çaba gösterdi. Hatta bu eleştirilerini mümkün olan en geniş kitleye duyurabilmek için, kışkırtıcı bir üslup kullanmaktan da geri kalmadı. Örneğin Ekim ayı sonunda yüksek tirajlı aktüalite dergisi Ena'ya verdiği uzun bir demeçte Yunanistan'ı, dünyayı ve kendini kandırmak niyetiyle masum bakire rolüne giren kaşarlanmış bir orospuya dahi benzetti.

Bütün bunlar epey gürültü kopardı tabii. Ama Theodorakis yalnız kışkırtma ve genel yakınmalarla yetinseydi, bu gürültünün yankıları çabuk sönecekti. Fakat sanatçı hazırlıklıydı, Türkiye dosyasını bir diplomat titizliğiyle incelemişti; ve Türk - Yunan ilişkileri üzerinde pozitif önerilerde bulunacak ve bunları savunabilecek durumdaydı. Ancak Theodorakis, bu aşamada pozitif önerilerde bulunmanın Yunanistan'da tartışılmaz hale getirilmiş bazı varsayımların değiştirilmesinden geçtiğini biliyordu ve işe bunları sorgulamakla başladı. Örneğin Ege'yle ilgili olarak, bu de-

nizi Türkiye'ye kapalı bir Yunan gölü olarak görme alışkanlığından vazgeçilmesi gerektiğini belirterek, gerek hava ve deniz sahalarının bölüşümü, gerekse su ve sahanlık kaynaklarından ortaklaşa yararlanılması sorununun, başka konuların pazarlığında bir koz olarak kullanılmak uğruna inatla adil bir çözümden uzak noktalara sürüklenmesine karşı çıktı. Kıbrıs'la ilgili olarak, 1974'de Türk müdahalesine yol açan olaylardan Yunanistan'ın sorumlu olduğunu ve o zamandan bu yana rejim ve hükümetlerin değişmiş olmasının bu sorumluluğu azaltamayacağını söyledi. Sanatçı bunun asgari fakat güçlü bir nedeni olarak da, iktidarı cuntadan devralan demokratik rejimin cuntayı her konuda açıklıkla yargılarken Kıbrıs konusunu «ulusal dava» ilân ederek yargılamayı bu noktada askıya aldığını ve cuntanın hatasını böylece kabullenmiş olduğunu, PASOK iktidarının bu tutarsızlığı sonradan gidermek için geçenlerde cunta dönemine ait Kıbrıs dosyasını raftan indırmeye girişmesinin durumu pek değiştirmeyeceğini, dolayısıyla Yunanistan'ın cuntanın hatasının fiyatını en azından bu formel nedenle ödemeye razı olması gerektiğini belirtti. Theodorakis ayrıca, bu fiyatın elbette Yunanistan'ın Kıbrıs'taki durumu şimdiki şekliyle aynen benimsemesi demek olmadığını, ancak 1974 öncesi dengeye dönmenin beklenemeyeceğini, bugünkü güvensizlik ortamında Kıbrıs Türk tarafının kendini savunmasının ve bunun için etkin önlemler almasının normal karşılanması gerektiğini ve Kıbrıs sorununun çözümünde Yunan tarafının ada Türkleri'nin bu vazgeçilmez güvenlik gereksinimini gözönünde bulundurmasının şart olduğunu ifade etmekten de kaçınmadı.

Bu ve benzeri eleştirilerin «şu politikacılar olmasa, halklar gül gibi geçinir gider» türünden, politikacıları gıdıklamaktan öteye gitmeyen yuvarlak sözlerden daha keskin mesajlar taşıdığı açık. Tabii bu eleştiriler uzun zamandır birçok Yunanlı arasında zaten dile getiriliyordu, fakat Theodorakis çapında ünlü bir simanın bunları ortaya dökmesi hükümeti çok rahatsız etti. Üstelik Theodorakis'in bu eleştirileri daha hafif bir tonla da olsa Türkiye'deki gezilerinde tekrarlaması, hükümeti çileden çıkarmaya yetti. Tabii hükümet renk vermemek için, Theodorakis'in girişimini duymazlıktan gelmek, alaya almak, bunları yapamadığı yerlerde de Theodorakis'i sanatçı kişiliğine hapsetmek ve sanatçıların hayalci olduğuna dair toplumdaki yaygın inancı sömürerek onu ütopiklikle suçlamak yolunu seçti. Fakat Theodorakis usta bir sanatçı olduğu kadar becerikli bir politikacıydı da. Hükümeti en çok bunaltan da bu oldu. Theodorakis, sözcüğün dar anlamıyla dahi o kadar politikacıydı ki, eleştirilerini bir takım makyavelce argümanlarla pekiştirmekten bile geri durmamıştı. Örneğin Ena'ya verdiği aynı demeçte, Yunan hükümetinin Türkler'i Kıbrıs'

tan ve hatta Türkiye'den atmaya gücü varmış gibi hareket ettiği, eğer buna gücü varsa Türkiye'ye yönelik bugünkü politikanın desteklenebilecek makul bir politika olduğu, fakat tabii maalesef hükümetin gerçekte bu güçten yoksun bulunduğu yolunda bir ifade kullanmıştı. Kendi başına alındığında, barış girişimini hakkaniyet değil çıplak güç kavramı üzerine yerleştirdiği için kolaylıkla yadırganabilecek ve eleştirilebilecek olan bu ifade, Theodorakis'in, en kemikleşmiş hükümet taraftarlarından megali idea'cılara dek Türkiye'ye karşı sertlik yanlısı çok geniş bir kesimi etkileme tutkusunun dokunaklı dışavurumlarından biriydi aslında. Sanatçı, barış ve yumuşama inisiyatifini başarıya ulaştırmak için, tuzaklarını bile bile reel politiğin her türlü girift biçiminden yararlanmak azmindeydi. Nitekim Theodorakis'in İstanbul gezisinde de reel politiğin bazı örneklerini görmek mümkündü. Theodorakis, Atatürk müzesine gitmeyi ve saygı duruşunda bulunmayı ihmal etmedi örneğin. Ayrıca, kendi barış ve yumuşama girişimini Özal'ın zeytindalı müsameresinden ayırdederken, kesin ve kategorik ölçütlere başvurmamaya özen gösterdi. Eğer Theodorakis İstanbul'a milletvekili sıfatıyla gelseydi, herhalde bundan daha politikacı olamazdı. Giritli müzisyen, Yunanlı olsun Türk olsun, tüm politikacılara karşı politikacıyı oynamakta kararlıydı kısacası.

Yunan hükümetini bu kadar kızdırması, Theodorakis'e çok pahalıya patlar mı? Theodorakis'i Yunanistan'da asarlar mı? Dünya çapında bir ün ve ilgiye sahip olan sanatçıya kimsenin pek dokunamayacağı açık. Cunta döneminde bile sanatçının polisten çok fazla eziyet görmediğini, sonunda da Batı'nın baskısıyla salıverildiğini ve sağ salim Fransa'ya teslim edildiğini biliyoruz. Teslim alma işini üstlelen Fransız politikacı J.-J. Servan-Schreiber'in dediği gibi, hiçbir Yunan hükümetinin yutamayacağı kadar büyük bir balıktır Theodorakis. Hem sonra Yunanistan'da bugün demokrasi var. Tabii Yunanistan'da demokrasi derken, bunu Batı Avrupa'daki türleriyle karıştırmamak lazım. Yunanistan bugün insan ve işçi hakları ve siyasal yelpazenin genişliği açısından hiç değilse formel olarak Batılı ülkelerle karşılaştırılabilir, ama ulusal hoşgörüsüzük açısından Yunanistan'ı Türkiye'yle karşılaştırmak herhalde daha kolay. Zira bu noktada iki ülke arasında şaşırtıcı benzerlikler suyüzüne çıkıveriyor bazen. Yunanlı yazar İlyas Petropulos'un iki ülkenin demokratik geleneklerini son bir toparlayıcı sözle ifade etmek için «al birini vur ötekine» demesi tamamen boşuna değil. Nitekim barış girişiminin ertesinde Theodorakis'in Yunanistan'da karşılaştığı tepkiler, Türkiye'de benzer bir durumda olabilecekleri aratmayacak nitelikteydi. Sanatçının Türkiye programını ilân etmesiyle, çoğu PASOK'un güdümünde bulunan bir kısım yayın organında

vatanseverlikten vatan hainliğine terfi etmesi bir oldu. Hıyanet gibi kavramlardan hoşlanmayan bazıları ise Theodorakis'in «turkofilizm» ini («Türk dostluğu»nu) taşlamakla yetindi, ama bunların turkofilizmi hangi bakımlardan hıyanetten farklı bir anlamda kullandıkları pek belli değildi. Öte yandan devlet televizyonu ERT, Theodorakis'in Türkiye gezisini bir «ibret dersi» olarak sunmayı ve haberlerde sanatçının İstanbul'da söyledikleri yerine söylemesi gerekenleri duyurmayı tercih etti. Buna benzer başka hazımsızlık örnekleri de görüldü ve gelecekte de görülebilir. Sonuç olarak, Theodorakis'i Yunanistan'da asamazlar, tutuklayamazlar, sorgulayıp mahkeme kapılarında sürdüremezler, ama başka dolaylı yollarla iyice yıpratıp, bunaltabilirler. Ülkesindeki demokrasi ortamına rağmen, sanatçının barış girişiminin bir bedeli olduğu ve küçümsenmeyecek bir özveriyi ifade ettiği açık.

Şimdi gelelim asıl bizi ilgilendiren noktaya. Theodorakis'in bu özverisine karşılık, Türk tarafı nasıl bir özveride bulundu? Theodorakis'i İstanbul'da ağırlayan Türk demokratları, sanatçının Yunan hükümetine cömertçe yönelttiği eleştirileri, Türk hükümetine yaptıkları uyarılarla tamamlayabildiler mi? Theodorakis'in başkılavuzu Zülfü Livaneli'ydi. Livaneli, Türk hükümetinin Kıbrıs ve Ege politikasıyla ilgili herhangi bir açıklama yaptı mı? Türk yayın organlarından izleyebildiğimiz kadarıyla, hayır. Livaneli, Türk ve Yunan halklarının kardeşliğiyle ilgili genel bir iyi niyet açıklamasının ötesine gitmemeyi ve meslekdaşını siyasal planda yalnız bırakarak sadece konserlerinde müziğiyle arkalamayı yeğledi. Yoksa Livaneli'nin siyasal planda birşey yapmasına hiç gerek mi yoktu? Yoksa Yunanistan'ın Theodorakis'in dediği şekilde Türk - Yunan gerginliğinden sorumlu olması, Türkiye'nin bu gerginlikte hiç payı bulunmadığı anlamına mı geliyordu? Sürmeli basınımız her zamanki körlüğü ve fırsatçılığıyla Yunanlı bestecinin eleştirilerinden tam da bu anlamı çıkardı, ama gerçek herhalde pek böyle değildi. Türk hükümetine söylenecek hiç mi söz yoktu? Vardı elbette.

Bunlar ne olabilir, nasıl ifade edilebilir? Herşeyden önce bunları (sonunda çoğu aynı kapıya çıkmakla beraber) iki ayrı kategoride düşünmekte yarar var: birincisi Türk hükümetinin vereceği ödünlerle, ikincisi ise yumuşamayı baltalayan hatalarının tamiriyle ilgili. Ödünlerle ilgili olarak, ilişkilerin sağlam bir temele oturtulması, hiç değilse bugünkü tehlikeli durumundan çıkarılması için, iki ülkenin de şimdiki konumlarının çok ötesinde karşılıklı ödünlerde bulunması ve bu ödünlerin bir noktada buluşması gerektiği ortada. Yunanistan, Kıbrıs'ta 1974 öncesi «denge»yi hukuken mükemmel, toplumsal açıdan da adil ideal bir durum olarak görmekten ve Türk harekâtını hiçbir haklı ve meşru

temele dayanmayan salt bir kaba güç müdahalesi olarak değerlendirmekten vazgeçmek, buna bağlı olarak da barışın 1974 sonrasının yeni koşullarında aranması gerektiğini kabullenmek zorunda. Yunanistan ayrıca Oniki Adalar'ın özel coğrafi konumuna dayanarak Ege'yi Türkiye'ye kapamasının mümkün olmadığını anlamak zorunda. Buna karşılık Türkiye Kıbrıs'taki dengeyi değiştirirken çok fazla ileri gittiğini, bugünkü ilişkilerde kendisinin Yunanistan'a karşı güçlü ve avantajlı durumda olduğunu ve Yunanistan'ın en aşırı hırçınlığının bile bu gerçeği değiştiremeyeceğini görmek, böylece barış inisiyatiflerini zeytin dalı uzatma jestlerinin ötesinde bu gerçeğe göre düzenlemek zorunda. Kıbrıs'a göçmen gönderilmesinin durdurulmasından, adada yeni bir savunma stratejisi çerçevesinde asker mevcudiyetinin ve toprak bölüşümünün yeniden ayarlanmasına ve 4. Ordu'nun Ege'de Yunanistan'ı daha az ürkütecek şekilde konumlandırılmasına varıncaya dek birçok konuda Türkiye'nin Yunanistan'a verebileceği epey ödün var bugün.

Fakat bu noktada sormak lâzım: Türk demokratlarının bu ödünler konusunda kamuoyuna ayrıntılı açıklamalar yapmaları mümkün mü? Onlardan böyle bir girişimi beklemek makul olur mu? Herhalde olmaz. İki nedenle. Birincisi, gerek bugünkü Türk hükümetlerinin, gerekse Türk kamuoyunun yapısı bunu kaldırmaz. Büyük bir özveri (herhalde Theodorakis'inkinden çok daha fazlasını) gerektirebilecek olan böyle bir girişim, Türk demokratlarının toplumdaki zayıf konumlarını büsbütün zayıflatabilir, üstelik ters tepebilir, uzlaşmaz tavır ve reflekslerin güçlenmesine zemin hazırlayabilir. Fakat ortada böyle bir sakınca olmasa bile, demokratların hükümetin dış politikada vermesi gerektiği ödünleri tek tek sayması zordur. Çünkü toplumlararası ilişkiler devletlerarası kanallarda ve diplomasinin geleneksel kuralları çerçevesinde yürütüldüğü sürece, en açık görüşme masalarının bile temelde bir savaş alanından farksız olması kaçınılmazdır. Savaşlarda ise taraflar nasıl mücadele alanlarını çoğu zaman kendi istedikleri şekilde seçemezlerse, verecekleri ödünlerin kesin sınırlarını, detaylarını ve püf noktalarını belirli hak ve hukuk ölçülerine göre önceden pek belirleyemezler. Verilecek ödünler büyük ölçüde karşı tarafın tutumuna bağlıdır. Bazı durumlarda bir hükümet, sürekli bir barış istediği veya iktidarda kalması öyle gerektirdiği için, demokrat kamuoyunun beklediğinin hatta doğru bulduğunun da ötesinde ödünler vermeye çoktan hazır olabilir, ama karşısındaki hükümetin tutumuna bağlı olarak, demokrat kamuoyunun arzu ettiği aşamada veya şekilde «kartlarını açmayı» reddedebilir.

Belirli bir kamuoyu oluşturmuş örgütlü bir gücün —bir sosyalist partinin— belki daha kolayca göğüsleyebileceği bu güçlüklerin, ça-

baları bugün kişi ve dernek girişimi düzeyinde kalan Türk demokratlarının hareket yeteneğini bir hayli sınırlayacağı ortadadır. Ama en olumsuz koşullarda dahi bu güçlükler, elbette Türk demokratlarının hükümetler-arası diplomasi oyunlarının gönülsüz aktörleri veya edilgin seyricileri olacakları anlamına gelmez. Türk demokratları eylemlerinin etkililiğini korumak için diplomasi oyunlarının belirleyici gerçekliğini ne kadar gözönünde bulundurmak zorundaysalar, demokratlıklarını korumak için de bu oyunların sınırlarını o kadar zorlamak zorundadırlar. Nitekim ödünler konusuna hiç dokunamadıkları durumlarda bile, hükümetin gerginliği tırmandırıcı çıkış ve yönelimlerini frenlemek ve hiç değilse atmaması gereken adımları açıkça sergilemek doğrultusunda Türk demokratlarının yapabileceği pekçok şey vardır.

Herhalde yapılacak ilk şey, Yunanistan'ın Türkiye kıyılarına yakın Ege adalarıyla ilgili sorun üzerine gitmektir. Bilindiği gibi, on yıla yakın bir süredir Türk dış politikası Yunanistan'ın bu adalar üzerindeki egemenlik hakları konusunda ciddi bir yalpalama içindedir. En yetkili ağızlardan bu hakları tartışma konusu yapan açıklamalar yapılmakta, ardından bu açıklamalar resmen yalanlanmakta, sonra daha kışkırtıcı bir takım başka açıklamalar bunları izlemektedir. Üstelik bu açıklamalar bazen üstükapalı ve imalı bir biçimde de olsa Batı Trakya ve Kıbrıs'ın tümünü kapsayacak şekilde genişlemektedir. İktidarı bu konuda titiz bir açıklığa davet eden eleştiriler arada yapılmamış değildir ama, bunlar daha güçlü ve ısrarlı biçimde tekrarlanabilir, yaygınlaştırılabilir.

Fakat bu çaba yeterli değildir, çünkü aslında adalar sorunu çok daha tehlikeli bir mecraya girmiş durumdadır bugün. Tehlike, adaların silahlandırılmasının Türkiye için bir savaş nedeni olabilecek şekilde algılanmaya başlamasından kaynaklanıyor. Türk hükümetinin Yunanistan'ı, bir takım sınırlayıcı antlaşma hükümlerine rağmen başta Limni olmak üzere tüm Ege adalarını 1974'den bu yana silahlandırmakla suçladığını biliyoruz. Türkiye'nin 6 millik Yunan karasularının 12 mile çıkarılması ihtimaline karşı yaptığı gibi, bu silahlanmayı resmen bir casus belli ilân etmesi herhalde pek mümkün değil. Ama Yunanistan'a yöneltilen suçlamaların kayıtsızlığı ve körlüğünden de anlaşılabileceği gibi, adaların silahlandırılması konusunun Türkiye'nin ilerde gösterebileceği yayılmacı tepki ve eğilimlerin güçlü bir gerekçesi, meşrulaştırıcı bir zemini olması çok mümkün. Burada vahim olan, bazı demokrat çevrelerin de Yunanistan'ın antlaşma hükümlerini çiğnemesine bakarak bu suçlamalara aynı körlükle katılması. Körlük, Türkiye'nin Yunanistan'ı Ege'de fiili bir durum yaratmakla suçlarken, Kıbrıs'ta kendi konumunu görmemesinde veya görmezlikten gelmesinde yatıyor. Bazı cılız tezlerle ne kadar

meşrulaştırmaya çalışırsa çalışsın. Yunanistan'ın Ege'de fiili bir durum yarattığı ve uluslararası antlaşma hükümlerini çiğnediği elbette doğru. Ama öte yandan, Türkiye'nin garantör devlet statüsünü ikide bir anımsatarak Kıbrıs müdahalesini mükemmel bir hukuk eylemi olarak gösteremeyeceği de doğru. Türkiye'nin Kıbrıs'ta Türk nüfusa tekabül edenden çok daha büyük bir bölgeyi işgal edebileceği, Zürih ve Londra antlaşmalarının bunalım ve statükonun bozulmasıyla ilgili hükümlerinde yazılı değildi herhalde. Yunanistan'ın adaları silahlandırmasından endişe duymak çok doğal. Yunanistan'ı bu silahlanmadan ötürü protesto etmek de çok güzel. Ama Yunanistan'ın kendi topraklarını savunma hakkını tanımayı unutmamak kaydıyla. Eğer bu ülkenin Türkiye'nin Kıbrıs'ta yarattığı fiilî durumun bazı sonuçlarını oradaki Türk azınlığın korunması adına kabul etmesi bekleniyorsa, bu şart. Silahlanmaya karşı doğrudan girişimlerin pek etkili olamadığı hallerde ve özellikle bugünkü güvensizlik ortamında izlenecek en doğru yol, tarafların savunma hak ve gereksinimlerinin, varolan hukukî çerçevenin dışında, tüm psikolojik ve gerçek boyutlarıyla algılanmasına yardımcı olmaktan geçiyor. Eğer bu konuda hükümetleri etkilemek güçse, kendi saflarından başlayarak kamuoyunu ciddi bir analiz çerçevesinde uyarmak iki ülkenin demokratlarının da elinde.

Sağda olsun, solda olsun, kendini «gerçekçi» sayan bazı çevrelerin benimsediği bir varsayıma göre, Türk-Yunan ilişkilerinde gerginliği azaltıcı çabaların bir sıcak savaş olasılığına karşı ayarlanması ve bu noktada yoğunlaştırılması saflıktır ve gereksizdir, çünkü zoraki de olsa Türk-Yunan barışı Amerikan ve NATO ittifakının çıkarları tarafından yeterince garantilenmiştir. İttifakın global çıkarları açısından bu varsayımda elbette bir gerçek payı vardır, ama A.B.D.'nin ve NATO ittifakının nasıl bir barış öngördüğü ve bu barışı nasıl denetleyeceği hiç belli değildir. Üstelik bugün Türkiye ve Yunanistan arasındaki birçok problemin Washington'un bölgesel politikalarının bilinçli bir sonucu olduğu iyi bilinmektedir. Fazla abartmadan bile denebilir ki, denetleyemeyeceği bir Türk - Yunan barışı, denetleyebileceği bir Türk - Yunan savaşından çok daha ürkütücü bir olasılıktır bugün Washington için. Bu bakımdan Türk - Yunan barışının korunmasında A.B.D. ve NATO'ya bel bağlamaktan ve muhtemel bir savaşa karşı sürdürülen yumuşama çabalarını hafife almaktan daha büyük bir saflık herhalde olamaz.

Bu çabaların derinleştirilmesinin kuşkusuz çeşitli yolları vardır. Bu yollardan birine yukarda işaret ettik. Bir diğer yol da, Theodorakis'in megali idea'cıları da kapsayacak şekilde geniş bir kamuoyuna yaptığı gibi, Türk kamoyuna çok kısa sürebilecek bir savaşın bile ağır bedellerini anımsatmak-

tan geçer. Bu Türkiye'de daha da gereklidir, çünkü ülkenin gerek daha büyük olması gerek yakın tarihi nedeniyle, Türk toplumunda Yunanistan'ı (ve özellikle yakınlığı dolayısıyla Ege adalarını) «çantada keklik» olarak görme alışkanlığı hayli yaygındır. Paniğe yol açıp ters tepmemesi kaydıyla, toplumdaki horozlanma ve maceracılık eğilimlerine karşı bu caydırıcılık argümanından daha etkili bir önlem olamaz. İlk bakışta bu argümanı geliştirmek kolay gibidir: Sun'i teneffüsle yaşatılan Türk ekonomisinin hali malûm. Türkiye'dekinden daha az yoğun olmaya Yunanistan' daki silahlanma da malûm. Üstelik bir Türk-Yunan çatışmasının nasıl bir çıkmazla sonuçlanacağına ilişkin çok değerli ipuçları veren mükemmel bir örnek de var ortada: doğal, ekonomik, askeri ve insan kaynaklarının karşılıklı oranı bakımından Türkiye ve Yunanistan'a epey benzeyen İran ve Irak arasındaki bitmek bilmez savaş. Hiç değilse bu gibi «göz çıkartan» belirtilere dikkat çekilerek, Türkiye'nin en küçük ve avantajlı bir çatışmada bile an azından Yunanistan kadar hırpalanabileceğini ileri sürmek zor değildir. Ama caydırıcılık argümanını daha sağlam temellere oturtmak için, ayrıntılı verilere dayanan savaş senaryoları üretebilecek durumda olmak büyük önem taşır. Bu ise, bir bunalım anında Türkiye ve Yunanistan arasında çıkabilecek sınırlı bir çatışmanın büyüme ve yayılma katsayısını mevcut Türk ve Yunan savunma stratejilerine ve güçlerine göre hesaplayan, çatışmanın eleştirel bir bilançosunu belirli olasılık hesapları çerçevesinde yaklaşık olarak önceden belirleyen askeri çözümlemeleri gerektirir. Bugün maalesef Türk demokratları arasında, değil gelecekteki farazi bir savaşın, geçmişteki çatışmaların bile (Kıbrıs harekâtı) bu türden eleştirel çözümlemelerini gerçekleştirebilecek kadrolar yok. Oysa, son zamanlarda sık sık tekrarlanan «ekonomi, ekonomistlere bırakılamayacak kadar önemlidir» şeklindeki demokratik aforizmanın, başta askerlik bilimi olmak üzere herkesin kaderini yakından etkileyen diğer önemli faaliyetler için de düşünülmesinde (ve tekrarlanmasında) büyük yarar var.

Yumuşamaya yönelik yapılacak şeyler yalnız bu tür genel ve stratejik sorunlarla ilgili değil tabii. Daha sınırlı ve özgül problemlere de dokunulabilir. Örneğin 1974'ten beri Yunanistan ve Avrupa'da hâlâ yankılanan bir «kayıplar» sorunu var. Kıbrıs harekâtı sırasında kuzey bölgesinde «kaybolduğu» iddia edilen binden fazla Rumla ilgili bu. Bugünkü iktidardan ve dönemin hükümet yetkililerinden bu iddia hakkında açıklama yapmaları, hatta Birleşmiş Milletler bünyesindeki Kayıplar Komitesi'nin çalışmalarına aktif destek vermeleri istenebilir. Ayrıca, can varlığıyla ilgili bu tür talepler, mal varlığıyla ilgili taleplerle de tamamlanabiir. Örneğin İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada Rumlarının mülk satışı ve

miras haklarının sınırlanmasıyla ilgili sorun ele alınabilir. Özellikle ANAP iktidarı döneminde, Varlık Vergisi'ni aratmayacak boyutlarda ayrımcı uygulamalara sahne olan bir konudur bu. Gerekirse hükümetin mülkiyet vicdanı ve liberalizmine de seslenilerek, bu uygulamalara son verilmesi istenebilir. Hükümetin Batı Trakya'daki Türk azınlığa yapılan baskılara kendi vatandaşlarını rehin almakla yanıt veremeyeceği, üstelik bunun Türk azınlık için de ters sonuçlar doğuracağı kamuoyuna anlatılabilir.

Türk-Yunan ilişkileri gündeme geldiğinde, herhalde Türk demokratlarının ilk yapabileceği asgari şeylerdendir bunlar. Fakat yukarda belirttiğimiz gibi, Theodorakis'in gezisiyle bu konu bütün canlılığıyla gündeme geldiği zaman, ne Livaneli'den ne de Yunanlı sanatçıyı ağırlayan Türk ekipten bu asgari gerekler doğrultusunda doğru dürüst bir ses yükselmedi. Oysa Theodorakis'in Türkiye'ye gelişi bu gerekleri yerine getirmek için kaçırılmaz bir fırsattı. Türk tarafının suskunluğu, bizzat kendi demokrat kamuoyunda nasıl bir rahatsızlık yarattı, bilinmez. Pek sesi çıkmadığı için Türk demokrat kamuoyunun beklenti ve tepkilerini izlemek güç. Ama Livaneli ve ekibinin suskunluğu, Yunan kamuoyunda derin bir düşkırıklığına yol açtı. Üstelik bu düşkırıklığı yer yer kızgınlıklara ve açık suçlamalara dönüştü. Özellikle Yunan solunun bazı sabırsız ve asabi üyeleri, doğrudan doğruya Theodorakis'i hedef alarak onu sahte Türk demokratlarıyla işbirliği yapmakla ve böylece hâlâ askeri rejimle özdeşleştirdikleri mevcut Türk hükümetinin tuzağına düşmekle, hatta düpedüz «Evren'in adamı» olmakla suçlandılar. Kimisi o kadar ileri gitmeyip, bu suçlamaları yalnız Livaneli'ye yöneltmeyi yeğledi. Daha sabırlı, daha makul ve daha geniş bir kesim ise Theodorakis'in girişimini desteklerken, Livaneli ve ekibinin demokratlığı ve siyasal (ve «medeni») cesareti hakkında kuşku belirtmekle yetindi.

Bu herhalde haklı bir kuşkuydu, ama Türk tarafının suskunluğu yalnızca cesaret azlığıyla açıklanamaz. Bu suskunlukta, cesaret kadar bilgi ve ilgi eksikliğinin de rolü büyük olsa gerek. Yalnız Zülfü Livaneli ve ekibinin değil, genel olarak Türkiyeli demokrat aydınların uluslararası politika ve özellikle Türkiye-Yunanistan ilişkileri hakkında Yunanlı aydınlara oranla hayli bilgisiz —ve ilgisiz— oldukları rahatlıkla söylenebilir. Bunun nedenleri yeterince belli: herşeyden önce Türkiye'nin kültür yaşamı Yunanistan'ınkinden çok daha dışarıya kapalıdır. Fakat daha önemlisi, Türkiye ve Yunanistan'ın birbirinin iç.politika ve dinamiğindeki ağırlığı aynı değildir. Kıbrıs müdahalesinin Yunan cuntasının düşmesine yol açması gibi son bir örnekten de anlaşılacağı gibi, Türkiye'den gelen her darbenin, yalnız Yunan devleti ve Türk-Yunan ilişkileri üzerinde değil, Yunan toplumunun tüm kurumları ve demokratik

gelişmesi üzerinde doğrudan etkileri vardır. Her ne kadar Türk ulusal devletinin Yunan ulusçuluğuna bir tepki olarak doğduğu gözden kaçırılmaması gereken bir gerçekse de, Yunanistan'ın Türkiye üzerinde benzer etkileri daha sınırlıdır. Bu bakımdan Yunanlı aydınlar Türkiye - Yunanistan ilişkileriyle belki aydınlardan beklenilmeyecek ölçüde haşırneşirdirler. Aydınlardan beklenilmeyecek ölçüde, çünkü unutmamak gerekir ki aydınlar toplumlar arasındaki karmaşık ve çok yönlü ilişkileri devletlerin basitleştirici ve yanıltıcı optiğinden izlemek fikrinden pek hoşlanmazlar ve genellikle devletlerarası ilişkilere «aydınca» bir ilgisizlik gösterirler. Yunan aydınlarının tersine, Türk aydınları Türk-Yunan ilişkileri konusunda hayli endişesiz, hazırlıksız ve ilgisizdirler, ama bu ilgisizliklerinin «aydınca» bir ilgisizlik olduğu epey su götürür.

Ancak nedeni ne olursa olsun, Türk tarafının suskunluğunun Theodorakis'i kendi kamuoyu önünde güç durumda bıraktığı muhakkak. Yunanlı sanatçının bazı noktalarda geriye dönmek ve çabalarına sıfırdan başlamak zorunda kalacağı ortada. Bütün bunlardan çıkan ve başlangıçtaki sorumuzu yanıtlayan sonuç şu: Theodorakis gibi biri konserler vermek üzere Türkiye'ye bir gezi yaptığı zaman, bu gezi yalnız zengin bir müzik ziyafeti olmakla kalmaz, Türk demokratları için çetin bir sınav niteliği taşır. Türk demokratları şu veya bu nedenle bu sınavda varlık gösteremedikleri zaman, bundan yalnız Türk demokratlığı değil, Türk - Yunan ilişkileri de yara alır. Bu kıssanın hissesi de şu: Türk demokratları Theodorakis gibi bir sanatçıyı tekrar Türkiye'ye çağırdıkları zaman, bunun siyasal sonuçlarını daha etraflıca düşünmek zorundadırlar.

Bugünkü durumda ben gelecek sezon Theodorakis yerine Hacıdakis'in çağrılmasını daha uygun buluyorum. Hacıdakis'in Türkiye'ye gelmesinin yabana atılmayacak avantajları var. Birincisi, herşeyden bağımsız olarak, Theodorakis'inki kadar iyi bir müzik dinlenir. İkincisi, Yunan müziği diğer boyutlarıyla daha yakından tanınmış olur. Üçüncüsü, Hacıdakis'in engin müzik bilgisi, son zamanlarda Türkiye'de sürdürülegelen müzik (ve özellikle arabesk) tartışmalarına renk katabilir. Dördüncüsü ve belki de en önemlisi, tatsız demokratlık sınavlarından kurtulunur.

Adnan Ekşigil

Sosyal Harcamaları Azaltırken «Sağlık Reformu» Yapmanın Hikmeti

28 Eylül 1986 Ara Seçimleri'nden yara alarak sıyrılan ANAP iktidarının kamuoyunda görüntüsünü tazeleme arayışına gireceği bekleniyordu. Tahmin edildiği gibi mevcut ekonomik ve sosyal politikalarda köklü değişiklikler gündeme gelmedi. Buna karşılık Başbakanın yönetim üslûbuna ve hedeflediği politik/ekonomik çerçeveye uygun olarak, savunma çizgisinden ziyade saldırı hatlarında tutunma politikası yeğlendi. Bunda bölünmüş muhalefetin etkinsizliğinin verdiği rahatlık kadar, büyük sermayenin hâlâ ve belki eskisinden daha çok hükümete destek sağlamasının yarattığı özgüven de önemli rol oynadı.

Bakanlar düzeyinde yapılan operasyon yeni simalar arayışından ziyade mevcutlar arasında görev değiştokuşuna yer verdiği için genellikle fazla önemsenmedi. Ancak çalışanların sağlık ve çalışma koşullarını yakından ilgilendiren iki bakanlığın, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın tepelerinde yapılan bakan becayişinin diğerlerinden farklı anlamlar taşıdığı bugünlerde iyice anlaşılmış olmalı. ANAP'ın önceki Sağlık Bakanı'nın görev süresinde zemini oluşturulmaya çalışılan ve her zamanki gibi kamuoyuna kapalı olarak hazırlanan yeni sağlık yasası tasarısı, yıpranan bakanın azledilmesinden sonra hükümetin en önemli «reform» tasarısı olarak Başbakan tarafından 11 Ocak'ta basına açıklandı. Başbakan'ca, önceki hiçbir iktidarın kapsamlı çözümler getirme cesaretinde bulunamadığı sağlık alanına köklü bir düzenleme getireceği iddia edilen «Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu Tasarısı»nın, 1987 Temmuz'undan itibaren yürürlüğe girmesi öngörüldü.

Sağlık hizmetleri alanında çalışanların bütününü ve sigortalı / sigortasız tüm halkı yakından ilgilendiren bu tasarı üzerine hükümet sözcüleri dışında yapılan değerlendirme ve eleştirilerin bugüne kadar yaygın iletişim araçlarıyla kamuoyuna duyurulmamış olması, tasarının oluşturulma sürecinin ve içerdiği düzenlemelerin antidemokratik niteliğine aykırı düşmüyor; sadece tasarı hakkında yapılması gereken aydınlatma çalışmalarının ne denli önem taşıdığını gösteriyor. Bu önemi büyüten nedenlerden birisini, iktidarın tek sesli ideolojik taarruzunun, mesleki çıkarları uzun dönemde zedelenecek hekimler ve diğer sağlık personeli camiasında bile-sözleşmeli statünün getireceği akçalı avantajların ötesini göremeyenler açısından- olumlu bir beklenti yaratması oluşturu-

yor. İkincisini ise, reform olarak sunulan tasarının, kamu sağlık harcamalarının tedrici azalışını tersine çevirmek yerine yeni bir fon, sağlık fonu, yaratarak finansmanı halkın cebinden karşılamayı öngörmesi ve muhtemelen fon kaynaklarının hükümetçe yeni bir kamu finansmanı aracı olarak görülmesi oluşturuyor. Duyarlılığı arttırması gereken bir üçüncü neden, sağlık yasasının bir özelleştirme programını öngörmesi dolayısıyla tersine çevrilmesi yani düzeltilmesi çok güç olan bir süreci başlatacak olmasıdır.

Sağlık yasası tasarısının gerçek içeriğinin aydınlatılması yanında bu tasarıyı ortaya çıkaran anlayışı da sergilemek gerekiyor. Bunun için 1980 istikrar programının temel hedeflerini kavramak yeterli. Sonrası kolay: Son birkaç ayın tartışmalarına bakmak bile yeterli ipuçlarını verebilir. İşte yeni Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanı'nın, sanki mevcut hükümetin içinde değilmiş gibi, asgari ücretin vergi dışı bırakılması gereğini savunması ve bunu her hal ve şartta ücretlilerin yararına olacak bir prensip gibi sunması; keza aynı Bakanın SSK ve Bağ-Kur'luların emekli aylıklarının yükseltilmesi gereğini savunurken, her iki kurumun 350 milyar liraya ulaşan prim alacaklarının öncelikle tahsili yerine, prim oranlarının yükseleceğini müjdelemesi; ve aynı günlerde Meclis komisyonunda tartışılan «Ekonomiyi Düzenleme Tedbirleri Yasa Tasarısı»nda, banka ve şirket kurtarmaya yönelik önlemler arasında 'zor durumdaki şirketlerin vergi ve sigorta primi borçlarının 5 yıl ertelenmesi'nin yer alabilmesi; hayal tacirliği, 1987'de toplanan 3500 TL'lik konut edindirme yardımı kesintileriyle 1990 sonlarında konut sahibi olunacağını iddiaya kadar uzanırken (oysa ekstra piyango çekilişlerinde tam biletli hayal bile 10 binin altında pazarlanmıyor), sermaye cenahından yükselen seslerin 'konut yardımları'nın fiyatlara, dolayısıyla başta işçi/memur kitlesine yansıtılacağını açıklamaktan çekinmemesi; keza birçok küçük/orta boy işverenin söz konusu «istihdam vergisi» nin etkilerinden kurtulmak için 10'dan az işçi çalıştırmak ya da işyerlerini bölmek gibi sistemin mantığına ters çözümlere itilmeleri ve bütün bu gelişmelere aldırış etmeyen hükümetin finansman sıkışıklığını bugün için erteliyebilmede bu tür «gizli fon»lar dahil herşeye bir can simidi gibi sarılması...

SAĞLIK HİZMETLERİ TEMEL KANUNU TASARISI

Bu koşullarda ortaya çıkan bir sağlık yasası tasarısının hangi niteliklere sahip olacağını kestirmek zor olmuyor. Bir kere böyle bir yasa, finansman bunalımını kısa sürede atlatması beklenmeyen siyasal yönetimin sağlık harcamalarının bugün geriletildiği en alt düzeyden dahi tasarruf yapmasını mümkün kılmalı. Daha iyisi, oluşturulacak yeni bir merkezi fonla kamu fi-

nansmanına destek verebilmeli. Yeni düzenleme, daha genel planda, mevcut yönetimin kutsal amaçlarına-esas itibariyle kapitalist dünyayla bütünleşme ve bunun koşullarının oluşturulması: dış ticarete açılma; liberalizm adına ekonomiyi özelleştirirken tekelci yapıyı pekiştirme - uyumlu olmalı, bunun için de özelleştirme hedefine yer vermeli, ayrıca gelişmiş kapitalist ekonomilerle aramızdaki sağlık modeli anlayışının ahenkleştirildiği izlenimini vermeli. Öte yandan, sağlık kuruluşlarında çalışanların bir bölümünün memur statüsünde olmaktan kaynaklanan iş güvenceleri, diğer bölümünün ise işçi statüsünde olmaktan kaynaklanan toplu sözleşme hakları yeni bir «sözleşmeli» statüsünün ihdası ile ortadan kaldırılmalı ki, tıpkı KİT'lerde olduğu gibi yönetime, çalışanlar üzerinde daha etkin rantabilite hesapları yapma esnekliği verilsin ve özelleştirmede ve sendikasız bir Türkiye yaratmada yeni adımlar atılabilsin. Nihayet, sağlık hizmetleri arzıyla talebi arasındaki büyüyen açığın yol açtığı (bazı bulaşıcı hastalıkların yeniden yayılması) ve açacağı sorunlar daha fazla büyümeden bunlara hiç olmazsa bir örgütlenme modeliyle çözüm arıyor gözükmeli ki, Hazine'ye yeni yük almadan «işbitirici iktidar» imajı korunabilsin; yarı özerk «Sağlık İşletmeleri» oluşturulması ve bunlardan uygun görülenlerin «özel kuruluşlar»a dönüştürülmesi yolları açılarak devletin sağlık alanındaki maddi ve manevi sorumluluğunun azaltılmasının veya datılmasının koşulları yaratılabilsin.

Sağlık hizmetleri bütçesinin her yıl biraz daha azaltılarak 1980'de bütçe harcamaları içinde esasen düşük olan % 4,2'lik payının bugün % 2,5'e kadar geriletildiği biliniyor. Yıllardır sürdürülen bu bilinçli eğilimin sağlık alanında birikmiş bir talep yarattığını kestirmek güç değil. Ancak talep birikiminin çok daha yüksek olmasına yol açan nedenler daha çok uygulanan istikrar politikalarından kaynaklanıyor. Gelir dağılımının bozulmaya devam etmesi, beslenme ve barınma yetersizliklerinin büyümesi, reel ücretlerin geriletilmesine karşılık 1984 sonundan itibaren ilaç fiyatlarının fiilen serbest bırakılması, prim oranlarının yükseltilmesi ve ilaç bedellerine sigortalının % 20 oranında katılması getirilirken ve hastanelerin tedavi hizmetlerine sık sık zam yapılırken hastalık sigortasının niteliğinin yükselmemesi, iş müfettişlerinin hayati tehlike bulunan işyerlerini denetleme ve kapatma yetkilerinin ellerinden alınmasıyla işçilerin daha fazla meslek hastalığı ve iş kazasına maruz kalmaları, bunlara ek olarak kamu sağlık harcamalarının en fazla yoğunlaşması gereken alandan, koruyucu sağlık hizmetleri alanından hızlı bir biçimde çekilmesi sağlık hizmetleri talebinin çığ gibi büyümesine yol açıyor. Ortaya çıkan talep, tedavi edici sağlık hizmetlerine yönelik oluyor; istenen de bu, çünkü ancak bu tür hizmetler bölünebilir ve özel

piyasada pazarlanabilir niteliklere sahip oluyor. Dolayısıyla, yeni tasarının herşeyden önce tedavi edici sağlık hizmeti birimleri için bir örgütlenme modeli getirmesini yadırgamamak gerekiyor. Kamuoyu, bir sistem değişikliği ile sağlık sorunlarının çözüleceğine, tedavi edici sağlık birimlerinin daha etkin hizmet vereceği fikrine böylece daha kolaylıkla ısındırılabiliyor. Ancak ortada duran sorunlardan birisi büyüyen potansiyel talebin efektif talebe dönüşmemesi. Toplumun geniş kesimlerinin satın alma gücü düşerken beklenen bir gelişme bu. Mevcut sistemin tıkanması, muayenehaneciliğin giderek cazip olmaktan çıkışı da esas itibariyle bu nedenden kaynaklanıyor. Yeni yasa tasarısı, özel muayenehanelere yönelen bölük pörçük talebin «sağlık işletmeleri»ne yönelmesini sağlayarak bir yandan yeni modelin finansman kaynaklarından en önemlisini oluşturmaya çalışırken öte yandan özel muayenehaneleri hastanelere taşıyarak hızla tıkanması beklenen sisteme (ya da sistemsizliğe) alternatif olmaya çalışıyor. Bütün bu hercümerç içinde, gerçek alternatifin sosyalleştirmede olduğunu bugün kuvvetle savunmak bize en birincil görev gibi gözüküyor. 1961 yılının 224 sayılı «Sosyalleştirme Yasası»nın, hiçbir zaman gerçek anlamıyla uygulanamamış olmasına rağmen, Türkiye'nin gördüğü en ileri sağlık düzenlemesi olduğu bilinciyle bu yasaya sahip çıkmak gerekiyor.

Oğuz Oyan

YAYINLAR

Sosyal Demokrat Partilerimiz Ne Kadar Sosyal Demokrat?

Şahin Alpay / Seyfettin Gürsel, DSP - SHP: Nerede Birleşiyor, Nerede Ayrılıyorlar? AFA Yayınları, İstanbul, Eylül 1986, 172 sayfa.

Son günlerde SHP ile DSP arasındaki mücadelenin yoğunlaştığı görülüyor; rahatsızlıklar DSP'nin, SHP'den, Meclis'de grup kurmasını sağlayacak sayıda milletvekili transfer etmesiyle sürüp gidiyor. Bu çalkantının temel nedeni sosyal demokrat partilerin 28 Eylül 1986 ara seçimlerinde umdukları başarıyı gösterememelerinde yatıyor.

Bu çalkantı içinde sosyal demokrat hareketi temsil ettiğini iddia eden iki partinin varlık nedeninin, programlarının yeterliliğinin ve iktidar olabilme şanslarının sorgulanması ön plana çıkıyor. Fakat mücadele sosyal demokrat oyları asıl hangi parti içindeki kadroların temsil edeceği ve tabandan örgütlenememenin getirdiği sorunlar gibi sorunlarla o denli yüklü ki, ilkeler ve program etrafındaki tartışmalar neredeyse unutuluyor. Bu bağlamda mücadelenin ana eksenlerinin açıklığa kavuşturulması da büyük önem kazanıyor.

Şahin Alpay ve Seyfettin Gürsel'in DSP-SHP: Nerede Birleşiyor, Nerede Ayrılıyorlar? başlıklı kitabı ara seçimlerden hemen önce yayımlanmış ve sosyal demokrasi mücadelesini açıklığa kavuşturmayı amaçlayan bir çalışma. Kitap esas olarak üç kısım içeriyor. İlk kısımda «DSP ve SHP Programlarının Karşılaştırması» başlığını taşıyan bir bölüm var. İkinci kısımda iki ayrı bölüm halinde, DSP Başkanı Rahşan Ecevit ve SHP'nin o zamanki Başkanı Aydın Güven Gürkan ile partilerinin programları üzerine söyleşiler yer alıyor.* Üçüncü kısımdaki iki ayrı bölüm ise S. Gürsel'in «Sosyal Demokrasinin İktisat Programı» ve Ş. Alpay'ın «Türk Seçmenler Sosyal Demokrasiden Ne Bekliyor» başlıklı yazılarından oluşuyor.

Kitabın bu şekilde bölümlendirilişinin nedenini yazarlar kitabın önsözünde objektiflik iddiasın-

*) Bu kısımlar 25-31 Mayıs 1986 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmıştı.

dan kalkarak açıklıyorlar. Şöyle: Kitaplarının yazılış amacı, ara seçimlerde seçmen karşısına iki «sosyal demokrat» ya da «demokratik sol» parti olarak çıkan SHP ile DSP arasındaki farklılıklar ve benzerlikler konusunda sol kamuoyunun bilgilendirilmesi, böylece seçmenlerin tercihlerini bilinçli biçimde yapabilmeleri için iki partinin önemli farklılıklar taşıyan partiler olup olmadıkları sorusuna cevap aranması; ayrıca hangi partinin «çağdaş sosyal demokrasi» yi temsil ettiği sorusuna cevap getirilmesi.

Yazarlar, parti programlarının bu amaçla bir karşılaştırmasını yaptıklarını fakat bunun tek başına yeterli olmayacağını düşündüklerinden, yeterince açık olmadığını düşündükleri noktaları açıklığa kavuşturmak amacıyla parti başkanları ile «kapsamlı söyleşiler» yaptıklarını belirtiyorlar (s. 7).

Önsözde, yazarlar partilerin birbirinden ne kadar farklı olduğu ve hangisinin çağdaş sosyal demokrasiyi temsil ettiği sorularına açık bir cevap vermekten kaçınarak kararı okuyucuya bıraktıklarını ifade ediyorlar; sadece iki parti arasında azımsanmayacak farklar olduğunu belirtiyorlar. İşte burada «objektiflik» iddiası işin içine giriyor: «Programların karşılaştırmasını yaparken kendi görüşlerimizi ve yorumlarımızı ifade etmekten kaçındık» diyen yazarlar, giderek yoğunlaşacağını «umdukları bu tartışmalara katılmak amacıyla sosyal demokratik hareketin nasıl bir programa sahip olması [aslında böyle) konusunda kişisel» (s. 8) görüşlerini yansıtan iki makaleyi kitabın sonuna ekliyorlar.

Önsözde yaratılan bu beklentiden sonra, parti programlarının tam bir dökümünü, ya da hiç değilse kapsamlı, ayrıntılı, bütünsel bir karşılaştırmasını bulacaklarını umanlar yanıldıklarını, sözü verilen objektiflik yaklaşımına sadık kalınmadığını, hemen olmasa bile, kitabın ortasında, ama özellikle son kısmında anlayacaklardır.

Programların karşılaştırıldığı bölümde karşılaştırmalar birtakım başlıklar altında, seçilmiş bazı konularda yapılıyor. Bu başlıkların (aynen DSP programında ifade edildiği biçimiyle) üç temel alanda, sırasıyla siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında öngörülen ilke ve politikaları kapsadığı söyleniyorsa da (s. 11) bu doğru değil. Partilerin programlarında olduğu halde kapsanmamış birçok alan bırakıldığı göze çarpıyor. Bunun yanında, eğer «çağdaş sosyal demokrasi»yi hangi partinin temsil ettiği sorusuna cevap verilmek isteniyorsa, çağdaş sosyal demokrat partilerin programlarında nelerin bulunduğu sorusu sorulmadan bu işe girişiliyor ve bu partilerin programlarında yer aldığı bilinen pek çok ilke ve politikaya değinilmiyor, ya da çok az değiniliyor.

Önce karşılaştırma kapsamına nelerin girdiğine bakalım. Karşılaştırma için seçilen konular esas olarak parti programlarında liberal demokrasinin ögelerinin olup ol-

madığı, liberal bir ekonominin ögelerinin olup olmadığı, devletçiliğin ön plana çıkarılıp çıkarılmadığı, istikrar politikalarına, dışa açık bir iktisat politikasına ağırlık verilip verilmediği, devlet mülkiyeti dışında, çok ortaklı mülkiyet biçimlerinin yaygınlaştırılmasının amaçlanıp amaçlanmadığı, devletten bağımsız özel faaliyet alanlarının genişletilip piyasa ekonomisinin güçlendirilmesinin istenip istenmediği, Batı ittifakları ve dışa açılma konusundaki tavırları temaları etrafında odaklaşıyor.

Buna karşılık pek az yer verilen bir konu demokrasinin «sosyal» yanı, yani gelirin yeniden bölüştürülmesi ve sosyal devlet uygulamaları. Bu bağlamda sadece bir iki paragrafla sosyal güvenlik ele alınıyor ve parti programlarının pek çok ögesi dışlanıyor. «Sosyal adalet», adil bölüşüm, eğitim, sağlık, beslenme, konut gibi temel gereksinmelerden sözedilmiyor. Kadın, gençlik, adalet, yargı, silahsızlanma, parti içi örgütlenme ve parti içi demokrasi, işyeri demokrasisinin anlamı, kâra ve kararlara katılmanın iktisadi demokrasiye yani iktisadi gücün paylaşımına ne kadar etki edeceği, dışa bağımlılık, ulusal bağımsızlık, üçüncü dünya gibi konular hiç gündeme gelmiyor.

Benzer eksiklikleri ve kısmi yaklaşımı partilerin genel başkanlarına sorulan sorularda da görüyoruz. Kitabın bu kısmının iddia edilen amacı programlarda yer verilmemiş veya açıklığa kavuşturulmamış, somutlandırılmamış olduğu düşünülen konulara açıklık getirmek olduğu halde, ne tesadüftür ki sorulan yirmibeş sorudan iki ya da üçü dışındakilerin hepsi aynen iki başkana da soruluyor. Burada yazarlara sormak gerekiyor: Programlar aynı konularda mı yetersiz kalmaktadır ya da diğer konularda hiç mi sorun yoktur?

Sorulan sorular esas olarak özgürlüklerin sınırı, AET'ye üyelik, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, devlet tekellerinin kaldırılması ve devletçiliği benimsemeyen piyasa ekonomisi, KİT'lerin özerkleştirilmesi ve özelleştirilmesi, istikrarın önceliği, iletişim ve eğitimde devlet tekeli ve merkeziyetçiliğin kırılması gibi konularda. Gürkan'a sorulup Ecevit'e sorulmayan sorular piyasa mekanizmasına olumsuz yaklaşım, DSP programında yer alan işçi yatırım fonları kurumunun SHP programında neden yer almadığı, tarımsal planlamanın üretim planlaması gerektirmesi ile ilgili. Ecevit'e sorulup Gürkan'a sorulmayan sorular ise sivilleşme süreci, sömürünün anlamı ve enerji politikası ile ilgili.

Daha sonra açıklanacağı gibi, karşılaştırma ve sorular esas olarak yazarların kişisel görüşlerini yansıtmak amacıyla kitaba alınan makalelerinde ortaya çıkan sosyal demokrat anlayışları doğrultusunda bazı konuları ön plana çıkarıyor. Fakat kitabın sonuna gelinceye kadar ilk iki kısımdaki yaklaşımın nerede kaynaklandığı ortaya çıkmıyor, çünkü daha önce hiçbir

açıklamaya yer verilmiyor. Böylece başlangıçta ileri sürülen «objektiflik» ilkesine rağmen ilk iki kısmın da aslında yazarların kişisel ve sübjektif görüşleri tarafından belirlendiği ortaya çıkıyor.

Yazarların sorduğu soruların neler olduğu bir yana bırakılırsa, parti başkanlarının sorulara verdikleri cevaplar partilerin pek çok konuda açıklığa sahip olmadığını ortaya koyuyor. Özellikle Gürkan pek çok soruya kaçamak cevap veriyor ya da çelişkilere düşüyor. Bir aşırı örnek dış borçlanmanın üst kapasitesinin aşılıp aşılmadığı konusunda. Gürkan aynı konuda «henüz aşmamıştır», «ama üst sınırına gelinmiştir», «hatta çoktan aşmıştır» (s. 128) cevaplarını veriyor. Bazı cevaplar da «yollarını bulmanın gerekli olduğu» ya da «üzerinde düşünülmesi gerektiği» yolunda (Örneğin s. 127, 129, 130). Bunun anlamı pek çok kritik konuda partinin görüşünün henüz varolmadığı ya da üzerinde ayrıntılı düşünülmediğidir.

Gürkan bu yetersizliklerin ayrıntılı alt programlarla, uygulama programlarıyla giderilebileceğini düşünmekle kalmıyor, bunun ötesine geçerek, programda genel açıklık olmamasını ve programdaki yetersizlikleri bir bakıma «gerekli» görüyor. Programla topluma çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi vaadettiklerini, gerisinin bu yolla kararlaştırılacağını, ayrıntılara yer vermenin çoğulcu ve katılımcı demokrasi anlayışına ters düşeceğini, programın esnek olmasının demokrasi gereği olarak yararlı olduğunu belirtiyor (s. 138-9). Benzer şekilde Ecevit, daha sonra ele alınacağı gibi, programın sömürüyü tanımlamaktan kaçınmasını haklı buluyor (s. 80), adil gelir bölüşümünün katılımcı demokrasi sonucunda tanımlanacağı ve anayasanın ayrıntılı değil esnek olması gerektiğini savunuyor (s. 70).

Fakat esneklik uğruna belirsizlik ve meramını açıkça anlatamama, inandırıcılık ve ikna edicilik bakımından sorunlar çok ciddi olarak her iki partinin, fakat özellikle SHP'nin önünde duruyor. Çünkü her yanıyla tutarlı bir program ancak pek çok konuda açıklık ve kendi içinde tutarlılıkla sağlanabilir. Aksi halde Gürkan'ın «enflasyonu şokla önlemek» önerisi (s. 123) ile devlet yatırımlarının önemli bir kısmı 1-1,5 yıllığına durdurulmaya kalkılırsa, bunun, monetarizmden farklılığını da açıklamak gerekir.

Yazarlar önsözde kişisel görüşlerini belirtmek istemediklerini ifade ettikleri halde, program karşılaştırması genel bir yorumla bitiyor (s. 63-65). Bu yoruma göre, her iki parti de siyasal çoğulculuğun temsilcileri ve Türkiye'de sosyal demokrat hareketin ve katılımcı bir demokrasinin yerleşmesinde öncülük rolünü üstlenmiş durumdalar, çünkü bu programlar siyasal karar, işlev ve sorumlulukların devletin elinde toplanmayıp, devlet belediyeler, siyasal partiler, sendikalar, diğer gönüllü kuruluşlar ve bireyler arasında dağıldığı,

hiçbir gücün siyasal hayatı tekeline almayacağı bir düzen öngörüyorlar.

Fakat yazarlara göre siyasal çoğulculuk ancak iktisadi çoğulculukla mümkün. Bu ise merkezi bir ekonomi düzeninde, ekonomik gücün devletin ya da özel tekellerin elinde toplandığı bir ekonomide mümkün değil, iktisadi kararların şirketler, kooperatifler, belediyeler vakıflar, yatırım fonları, ekonomik kuruluşlar arasında dağıldığı bir düzende mümkün (s. 64). Bu bakımdan onlara göre DSP «daha çoğulcu», çünkü devletçilikten daha uzak, üreticilerin ortak olduğu kooperatifleri ve işçilerin ortak olduğu yatırım fonlarını (halk sektörü, üretici yatırım fonları ve işçi yatırım fonları) öngörüyor, SHP ise devletçi ve daha merkeziyetçi. (Halbuki bu haklı değil, çünkü fonlar hariç diğerleri SHP programında da var.)

Yazarlara göre kültürel çoğulculuk her iki parti için pek sözkonusu değil, çünkü eğitimde ve radyo-televizyonda devlet tekelini reddetmiyorlar, dolayısıyla bu partiler tektipçi ve merkeziyetçi. (Kültürel çoğulculuk bu iki konu dışında tanımlanmıyor.)

Kısacası, yazarların değerlendirmesine göre siyasal çoğulculuk açısından her iki parti de çağdaş, ekonomik çoğulculuk açısından DSP SHP'den daha çağdaş, kültürel çoğulculuk açısından her iki parti de yetersiz, çünkü devletçiliği ve merkeziyetçiliği elden bırakmıyorlar.

Partilerin programlarının karşılaştırılması gene de partilerin genel niteliklerini açıkça ortaya koyuyor. Burada programların her yönüne değinmek olanaksız. Sadece bazı noktalara kısaca bakalım.

Bilindiği gibi Batılı sosyal demokrat partiler işçi partileri olarak doğmuştur ve örgütlü işçi sınıfına dayanır. Bu partiler, klasik ve orijinal biçimleriyle evrimci, yasal ve barışçı yollarla kapitalizmde derin toplumsal dönüşümler gerçekleştirmek, hatta sosyalizme geçmek amacını taşımışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, sosyalist olmayan, özünü sermaye ile emek arasında uzlaşma politikasının oluşturduğu, dengenin sermaye yönünde aşırı kayması durumunda devlet müdahalesi öneren bir reformizmi benimsemişlerdir. Fakat bu, sosyal demokrasinin en belirgin özelliğinin işçi sınıfının sendikal hareketiyle çok yakından ilişkisi olan bir parti içinde örgütlenmiş olması gerçeğini ortadan kaldırmaz.

DSP ve SHP ise sınıf partisi değil «kitle partisi», yani esas olarak toplumun siyasal ve iktisadi bakımdan güçsüz olan çoğunluğunun çıkarlarını savunma ve desteğini kazanma iddiasını taşıyan partiler olarak ortaya çıkıyorlar. Programlarında «sınıf» sözcüğü geçmiyor. Zaten geçseydi bile bu antikapitalist bir tahlile oturtulmazdı.

SHP programında «halk», «güçsüz kesimler», «çalışanlar», «emekçi toplum katmanları» gibi terimler kullanılıyor. «Halk»ın tanımının «tekelleşmiş özel kesim dışında bü-

tün gruplar, özellikle küçük üretici ve girişimciler, esnaf ve zanaatkâr ile memur ve işçiler» olduğu anlaşılıyor. (SHP, Program, Tüzük, 2 Kasım 1985, s. 18). DSP programında da «güçsüzler», «yaşamlarını emekleriyle kazananlar», «dar ve orta gelirliler»e atıf yapılıyor. Bunların karşısında «egemen çevreler» den (egemen «güç» bile denmiyor) ve «egemen çevrelerin ekonomideki, toplumdaki ve yönetimdeki ağırlıklarını sınırlayan sağlıklı bir güçler dengesi» nden sözediliyor. (DSP Programı, s. 38). Öte yandan, «toplumun yararını kendi kısa dönemli çıkarına üstün tutma erdemini ve uzgörüsünü gösterebilecek katkılar ayrıca değer taşır rır» (aynı yerde) denilerek SHP' ve toplumsal uzlaşmayı kolaylaştıden daha geniş bir platform öngörülüyor.

Görüldüğü gibi bu sosyal demokrat bir söylemden çok «popülist» bir söylem. Bu anlayışa göre sınıfsal farklılıklar gözardı edilerek, bir tür «seçkinler»e karşı «halk»ın siyasal katılımına, demokratik haklarını kullanmasına olanak verilmesi gerekir. Böylece sınıfların çelişkilerinin uzlaştırılabileceği ve azaltılabileceği kabul edilir. Bu ise egemen olmayan tüm sınıf ve kesimler arasında oluşturulan bir ittifaka dayanır. Bu ittifak egemen olmayan kesimlere yönelik bir gelir ve siyasal güç bölüştürülmesini amaçlar. SHP programında seçkin kesim olarak «tekelleşmiş sermaye» kabul edilirken, DSP «egemen kesimleri» tanımlamamakta, dolayısıyla popülist ittifakın kimse karşı yapıldığı belli olmamaktadır.

DSP'nin popülizmi daha çok köylülüğe yönelik, fakat diğer kesimlere farklı ağırlıklar tanımıyor. SHP ise köylülüğe özel bir önem vermiyor, buna karşılık «emeğin en yüce değer» olduğunu ifade ediyor. Görüldüğü gibi burada işçi sınıfının özel bir önemi ve ağırlığı yok. Öte yandan iki parti arasında önemli bir farklılık vardır, o da DSP'nin kendisinden solda olanlarla uzlaşmayacağı konusunda kesin tavır olması, buna karşın sağla uzlaşmaya açık olduğunu belirten yukarıda sözü edilen toplumsal anlaşma anlayışıdır. Buna karşı SHP programı kendisinden daha soldakilerle uzlaşmayı açıkça dışlayan bir ifade taşımıyor.

Her iki partinin benimsedikleri bu çok geniş tabanlı toplumsal uzlaşma yaklaşımı birbiriyle rekabet ve çatışma konumunda olan çok farklı toplumsal sınıflar ve katmalar arasında bir uzlaşma kurmayı amaçlıyor. Böyle bir geniş koalisyon içinde tutarlı program önermek tanım gereği çok güç, bu nedenle de ayrıntılı bir program yapmak neredeyse olanaksız, çünkü yapıldığı zaman sosyal sınıf ve katmanlar bakımından önceliklleri çok daha açıkça belirtmek zorunluluğu var. Bu ise geniş kesimlerin desteğini alma, «yüzer gezer» oyları kazanma amacına ters düşer. Öte yandan uygulamada «gerçekçilik» uğruna pek çok reformdan çok çabuk vazgeçme, kriz dönemlerinde kapitalizmi yönetme uğruna sağ

politikaları uygulamaya koyma sonuçlarını doğurur. Dolayısıyla sosyal demokrasinin «çelişkisi», hatta «çöküşü» olarak kabul edilen uygulamalar, ya da programlardaki belirsizlikler sadece «beceriksizlik» değildir, tanım gereğidir. Örneğin programlarda özel tekellere karşı olduklarını ifade ettikleri halde bu tekellerle nasıl mücadele edileceğini belirtmeyen bu partiler, nasıl küçük sermayenin, esnaf ve zenaatkârın anti-tekelci mücadelesinin partisi olacaklar? Kooperatif, çok ortaklı halk şirketi, işçilere kârdan payla hisse senedi satma gibi «alternatif örgütlenme biçimleri» tekellerle mücadele anlamına gelmez; danışma aşamasının ötesine gitmeyeceği kesin olan işyerinde kararlara katılma sistemi ne tekeller'n ne de sermayenin gücünü azaltır, özellikle her alternatif öneri hep sermayenin verimliliğini de arttıracağı savunusuyla sunuluyorsa.

Partilerin bu genel özelliği diğer önemli alanlarda da belirleyici. Her iki parti de sömürünün olmadığı hakça bir düzen vaadediyorlar. Sömürüden ne anlaşıldığı ise tanımlanmıyor. SHP programında sömürüden sözedilen yerde «emeğin niteliğine göre ve toplum ve insan için yararlılığına göre, güçlüğü ve tehlikelerine uygun maddi ve manevi karşılığını görmesi gerektiği» ifade ediliyor (SHP Programı s. 50-51). Bu esas olarak neoklasik iktisadın gelir bölüşümü kuramına çok uygun bir ücret belirlenmesi tanımı: yani verimliliğe göre ücret. DSP Programında ise sömürü hiç tanımlanmıyor. Gürsel ve Alpay'ın sömürüden ne anlaşıldığı sorusuna Ecevit'in verdiği cevap ilginç. Ecevit bu gibi kavramlara kesin tanımlar getirmeyi hem zor hem de sakıncalı buluyor, çünkü «başka yorumlara açık olmayan tanımlar tanım yapanı mutlak düşünceye ve uygulamaya yöneltebilir» (s. 80). Herhalde terazinin bir kefesinin, işçi sınıfı lehine ağır basması aşırı bağlayıcı bulunuyor. Fakat Ecevit gene de uygun bir cevapla geliyor: «Bir düzende gelir dağılımında görüldüğü gibi bir dengesizlik varsa, çalışanların ulusal gelirden aldıkları pay katkılarının önemli ölçüde (ben çizdim) gerisinde kalıyorsa o ülkede sömürü var demektir» (s. 80). Demek ki ülkede gelir dağılımı bir miktar düzelirse sömürü ortadan kalkacak! Ecevit'e göre yatırımları arttırmak için geniş halk kesimlerinin gelir içindeki payının düşürülmesi yoluyla tasarruf yapılırsa ve bu sınırlı kesimlerin kârını arttırırsa bu sömürüdür. Her iki parti de güçlü sendikacılığı sömürüyü kaldırmada önemli görüyor. Yani onlara göre ücretlerin yükselmesi, gelir paylarının artması sömürüyü kaldırıyor. Kuşkusuz bu partilerin üretim ilişkileri ve artık değer üretimi anlamında sömürü tanımı yapması beklenemezdi.

Partilerin «çoğulcu demokrasi» anlayışı esas olarak liberal siyasal demokrasi anlayışını yansıtıyor. Kitabın yazarları bu konuda DSP'yi daha ileri, daha demokratik bulduklarını ima ediyor ve SHP baş-

kanı Gürkan'ı bu yönden sıkıştırmaya çalışıyorlar, DSP'nin demokratikleşme planını daha kapsamlı bulduklarını ima ediyorlar. Çünkü DSP yeni bir anayasa yapılmasını istiyor. SHP ise anayasanın değiştirilmesini; DSP 141, 142 ve 163'üncü maddelerin kaldırılmasına dolaylı atıf yapıyor, SHP programında ise dolaylı bir ifadeye bile rastlanmıyor. Bu konuda sorulan sorulara Ecevit'in verdiği cevap demokrasinin sınırını çiziyor. «Şiddet kullanımını ve ayrılıkçılığı kışkırtıcı veya özendirici yayımlara karşı önlem getirilecektir, fakat anlatım özgürlüğü bunun dışında sınırlandırılmayacaktır» şeklinde programda ifade edilen sınırlara (DSP Programı s. 56, kitapta s. 13-14) Ecevit eklemeler yapıyor: «ulusun ve devletin varlığı ve bütünülğünün korunması amacıyla, şiddete başvurulması ve bunun özendirilmesi» durumunda ve «bazı düşüncelerin uygulanmasına anayasal ve yasal engeller getirilebileceği»ni ifade ediyor. Yani hem düşünceyi yayma hem de düşünceyi uygulamaya geçirme önüne engeller koymak mümkün ve meşru görülüyor. SHP programında «kişilerin özgürlüğü başkalarının özgürlüğü, toplumun güvenliği ve yararı açısından sorumluluklar dışında sınırlandırılamaz» (SHP Programı, s. 13) deniyor. Bu ifadelerden hangisinin, yani hangi parti programının daha sınırlayıcı olduğu tartışmalı: «toplumun güvenliği ve yararı» mı, yoksa «ulusal devletin varlığı ve bütünlüğü» mü?

Ayrıca, her iki programda demokrasi genişletilirken değişmenin önündeki engellerin neler olacağı ve bu engellerin nasıl aşılacağı, bu engellerin toplumsal uzlaşma ve kriz bağlamında yapılacak reformları nasıl sınırlandıracağı, nelerden ödün verileceği, nelerden verilmeyeceği sorunu belirsiz kalıyor.

Partilerin iktisat programı genellikle devlet müdahalesinden ve planlamadan yana. SHP açıkça korumacılığa dayalı ithal ikameciliği ile sanayileşmeyi, belli aşamadan sonra dışa açılmayı, devletin öncülüğünde yatırım planlamasını, KİT'lerin öncü rolünü savunuyor; enflasyonla mücadelede durgunluk yaratıcı, büyümeyi sürekli engelleyici politikalara karşı çıkıyor. DSP ise sanayileşme, tarımsal gelişme ve dışsatım seferberliğinin beraberce yürütülmesi gerektiği görüşünü benimsiyor, üretim kapasitesinin tam kullanımına ağırlık veriyor, enflasyonla mücadelede durgunluk yaratıcı politikalara karşı çıkarak, talep karşılaması yerine üretim artışı politikasını savunuyor.

Her iki parti de ekonominin işleyişini piyasa ekonomisine bırakmak yerine planlamayı gerekli ve kaçınılmaz görüyor. DSP ekonominin «piyasa kurallarının özüne dokunmadan» disiplin altına alınacağından sözediyor ve esas olarak makro plana atıf yapıyor. SHP ise kamu kesimi için zorunlu, özel kesim için özendirme ve denetim araçları kullanılarak yönlendirici planlamadan sözediyor. Genel olarak stratejik sanayi-

lerde, alt yapıda, doğal kaynaklarda, savunma sanayiinde, teknolojik öncülükte devletçi yaklaşım iki parti için de sözkonusu. Fakat DSP'nin genel söylem olarak SHP'den daha az devletçi olduğunu söylemek yanlış değil.

Bu tür programlar uygulandığında nasıl bir gelir bölüşümü tablosu ortaya çıkacağı tartışılabilir. Programlar iktisadi canlanmadan özel kesimin de yararlanacağını her vesileyle vurguluyorlar. Tekel rantlarının önlenmesi, tüketicinin korunması, kooperatifçilik ve küçük üreticiliğin korunması, sendikacılığın güçlendirilmesi, çok ortaklı şirketlerin yaygınlaştırılması gelirin yeniden bölüşümünün temel aracı görülüyor. Fakat DSP'nin çalışanlara büyük şirketlerde kârdan pay verilerek hisse senedi alımında kullanılacak «işçi yatırım fonu» ve küçük tarımsal üreticilerin tasarruflarından oluşacak «üretici yatırım fonu» önerisi SHP'den farklı. İsveç'de önerilen işçi fonu kurumu ücret artışlarını engellemek ve işçileri buna razı etmek amacıyla kârdan pay vermeye dayanıyordu. Böylece sermaye birikimi için fon oluşacaktı. Bunu servet bölüşümünün çok radikal bir aracı olarak sunup olayın bu özgün amacına değinmemek galiba önerinin uygulama şansının pek fazla olmamasından kaynaklanıyor. Buna ek olarak DSP'nin «toplumsal anlaşmalar»a bakışı ilginç. (DSP Programı s. 68). Buna göre toplu sözleşmelerin genel çerçevesi toplumsal anlaşmalarla sağlanacak ve toplumsal anlaşmalar yalnız ücret ve çalışma koşullarını değil, genel ekonomik ve sosyal sorunları da kapsayacak. Bunun anlamı, Batılı gelişmiş kapitalist ülkelerdeki uygulamada olduğu gibi ücret artışlarının genel koşullara göre sınırlandırılması olarak anlaşılmalıdır. (s. 50).

Yazarların sosyal demokrasi konusunda ne düşündüklerini açıkladıkları makalelere de burada kısaca değinelim. Bu makalelerde hakim olan temalar insan haklarına dayalı çoğulcu parlamenter rejimin bütün kurumlarıyla işlemesi; bunun yanında iktisadi demokrasinin kurumlarının yerleştirilmesi. İktisadi demokrasinin kıstası ise devletten bağımsız özerk faaliyet alanlarının, yani piyasa alanının genişletilmesi, çalışanların hisse senedi mülkiyeti ve halk ortaklığı aracılığıyla ücret dışındaki gelirlerinin arttırılması.

Alpay makalesinde açıkça «Türkiye'ye özgü bir sosyal demokrasi» gibi bir yaklaşım içinde. O'na göre «Batı ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de sosyal demokrasi bir işçi hareketi olarak doğmamıştır ve olamaz» ve «mal ve hizmetleri üretenler ve onların emeklilerinin oluşturduğu kitlelerin desteğini sağlamak için sağdaki ve soldaki kitle partileri birbirleriyle yarışırlar» (s. 166-7).

Bu yaklaşım Alpay'la beraber Gürsel'in program değerlendirmesi kısmında kitle partisi anlayışlarıyla iyice sivrileşiyor ve hiçbir kesimi dışarıda bırakmayan bir kitle

partisi anlayışına ulaşıyor. Buna göre «'varlıklı kesimler'e mensup insanlar da sosyal demokrasiyi, servetin ve gelirin adil bir şekilde dağıldığı bir toplumu kısa veya uzun vadeli çıkarlarına veya siyasal felsefelerine uygun gördükleri için destekleyebilirler. Demokratik sol partilerin seçmenlerinin önemli bir bölümünün 'varlıklılar' arasından geldiği unutulmamalıdır» (s. 19).

Alpay «özel tekellerden ve devlet tekelleri»nden söz etmektedir. Ama tekellere karşı önerilen DSP programı ögelerinin tekelleşmeyi nasıl hafifleteceğinden hiç bahsedilmiyor.

Gürsel makalesinde sosyal demokrasinin iktisat programından ne anladığını açıklıyor. Bu program kısa, orta ve uzun vadeli amaçlara sahip. Kısa vadede «önce istikrar» sloganı ile başlayan, yani önce enflasyonu ve dış ödemeler dengesini güven altına almaya dayanan, yeni muhafazakâr programdan hiç farkı olmayan bir program ve dolayısıyla kısa vadede gelir bölüşümünü iyileştirecek pek seçenek olmadığı da açıkça belirtiliyor.

Orta vadede ise büyüme ve sosyal adaletin beraberce gerçekleştirileceği savunuluyor. Burada Batılı sosyal demokrasinin temel ögesi olan yeni-Keyneşçi uygulamalar yerine ihracata, uluslararası rekabet gücünü arttırmaya yönelik bir program öneriliyor. Enflasyonu düşürüp büyümeyi yavaşlatarak (zaten fazla seçenek yok imiş) istikrar bir kez sağlandıktan sonra sanayileşme temposunu hızlandırmak için esas olarak bütçe disiplini, gerçekçi faiz ve kur politikası ve bir de etkin işleyen bir sermaye piyasası yeter, zaten özel yatırım ve tasarruflar «kendiliğinden» (ben çizdim) canlanacak (s. 152). Gelir bölüşümü de çağdışı bir yöntem olan devletçilikle değil etkin sermaye piyasası, hisse senedi mülkiyetini yaygınlaştırıcı yöntemler ve toplu sözleşme düzeninin etkin çalışmasıyla yani esas olarak piyasa mekanizması aracılığıyla düzelecek. Sosyal güvenlik sisteminden söz edilmiyor, fakat transfer harcamaları aracılığıyla sosyal adaleti gerçekleştirmeden sözediliyor.

Bu tür liberal iktisat programına dayalı bir sosyal demokrat anlayışın iktisadi çoğulculuğu nasıl sağlayacağı ve özel tekelleri nasıl kıracağı hiç belli değil, zaten yazarın esas sorunu özel tekellerle değil devlet tekelleriyle. Sanki Batılı sosyal demokrasinin en belirgin özelliklerinden biri devletçilik değilmiş gibi. Programın Özal politikalarından en önemli farkı belki sendikacılığa yaklaşımı, ama hepsi bu. Hele Gürsel'in istikrar programını savunurken gösterdiği gerekçelerden biri burada kaydedilmeli. Gürsel'e göre «böylece IMF, Dünya Bankası ve OECD bizim enflasyon ve dış ödemeler dengesi sorununu çözmek için kimi fedakârlıklara katlandığımızı ve ciddi çaba içinde olduğumuzu görecek ve pazarlık gücümüz yüksek olacak» (s. 151). Özal'ın kulakları herhalde çınlamıştır.

Gürsel'in bir süre önce DSP'ye girdiğini ve DSP İstanbul İl Başkanlığı için adının geçtiğini açıkladığını burada hatırlatalım. DSP Özal politikalarını eleştirmek için programda koca bir bölüm ayırmışken yeni liberalizme çok yakın düşünen, ya da en azından DSP programından çok daha sağda düşünen birisini il başkanlığına düşünmesi ve ayrıca iktisat programını basına anlatmak üzere sözcü olarak görevlendirmesi DSP'nin bugünkü konumu açısından ışık tutucudur.

Kısaca özetlersek, DSP ve SHP «çağdaş» sosyal demokrasi açısından değerlendirildiğinde çok ciddi eksikleri olan, esas olarak popülist bir söylem içinde reformist siyasal demokrasiyi savunan, ama «sosyal refah devleti»ni gerçekleştirme protansiyelleri daha parti programı düzeyinde oldukça sınırlı partiler. İktidara geldiklerinde siyasal demokrasiyi ne denli gerçekleştirebilecekleri ve ne denli bir bölüşümcü politika izleyebilecekleri, yani mevcut programlarını bile gerçekleştirip gerçekleştiremeyecekleri ayrıca tartışılması gereken çok önemli bir soru. Ama açık ki kendilerini farklı kılmanın yolu herhalde yeni-liberalizme daha çok yaklaşmak değil. Zaten özellikle SHP içindeki mücadele ve çalkantı da esas olarak ağırlıkla hangi kesimlerle ittifak yapılacağının tanımlanmasından kaynaklanıyor herhalde.

Tülay Arın

Erken Öten Horoz: Fransız Devriminde İşçi Sınıfı Mücadelesi

Daniel Guérin, **Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793 - 95**, çev. Yavuz Alogan, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986

1980 sarsıntısından sonra Türkiye'de solun bir bölümü bir Jakobenizm alerjisi'ne tutuldu. Fransız devriminin doruğuna yükseldiği yıllarda siyasal iktidarı elinde tutan güç olan Jakoben'ler, 80'li yılların Türkiye'sinde çeşitli nedenlerle eleştiriliyor, yerin dibine batırılıyordu: Jakobenizm kitlelerden kopuk bir siyasal gelenekti, komplocu yöntemlerle çalışmaya yatkındı, anti-demokratikti, toplumun gelişimine (eleştiricilerin bazen kullandığı terimle «evrim»ine) dışarıdan müdahale eden bir hareketti. Kısacası, Jakobenizm, sivil topluma hayranlığı bir siyasal felsefe haline getirenlerin, tarihte buldukları

baş düşman simgesiydi. Simgesiydi diyorum çünkü amaç sadece Fransız devriminin yeniden değerlendirilmesi değildi: sivri toplumcular Jakobenizm'e saldırırken, aynı zamanda, hatta esas olarak, bu tarihsel hareketin mirasını devraldığını düşündükleri her türlü çağdaş siyasal harekete de karşı çıkmış oluyorlardı. Bunlar arasında (Türkiye tarihi açısından çok önemli bazı siyasal hareketlerin yanısıra) Ekim devrimine önderlik etmiş olan özgül marksist gelenek de vardı. Bu önderliğin Jakobenizm ile sınıf temeli, amaçları ve yöntemleri bakımından belirleyici ayrımlara sahip olduğuna göstermeye çalışmanın yeri burası değil. Ama sivil toplumcu teorinin bu alandaki sorunları Jakobenizm ile Ekim devriminin önderliği arasında kurduğu bağıntının yanlışlığıyla sınırlı değil; bir o kadar önemlisi de, Fransız devriminin özgün Jakobenizm'i konusunda ileri sürülenlerin gerçekle pek ilişkisi olmaması.

İşte Daniel Guérin'in yeni yayınlanan **Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-95** başlıklı kitabı, Jakobenizm'in gerçek doğasının kavranabilmesi ve sivil toplumcu Jakobenizm efsanesinin değerlendirilebilmesi açısından büyük kazanç. Guérin'in kitabının Türkiye'deki güncel tartışmalar açısından en önemli yanı bu, ama kitabın okuyucuya sundukları bununla sınırlı değil: Jakobenizm'in yanısıra, genel olarak Fransız devrimi, bu devrimin içinde emekçi kitlelerin yeri ve rolü, devrimin en ileri aşamasını oluşturan 1793-95 döneminin özellikleri gibi Fransız devrimine özgü yönler, ayrıca genel olarak devrimlerin gelişme yasaları ve taşıdıkları iç dinamikler açısından, Guérin'in kitabı insanı bilgilendiren, düşündüren ve (tarih kitapları sadece öğretmez!) heyecanlandıran bir kaynak niteliğini taşıyor.

Önce kitabın yazarı hakkında bir çift söz. Daniel Guérin bugün seksenini aşmış, ama devrimci mücadelesini hâlâ, fiziksel gücünün elverdiğince sürdürmeye çalışan militan bir Fransız aydını. Ta 30'lu yıllardan bu yana Fransız ve Avrupa işçi sınıfı hareketi içinde faaliyet göstermiş; Halk Cephesi döneminde Sosyalist hükümetin izlediği politikayı sert biçimde eleştirmiş de olsa yükselen sınıf mücadelesi içinde yer almış; Stalinizm'in gerek Sovyetler Birliği'ndeki uygulamalarına gerekse Avrupa KP'lerindeki uzantılarına daha ilk dönemden itibaren karşı çıkmış. Meslekten akademisyen veya tarihçi değil. Ama sosyalizm mücadelesinin aynı zamanda hakim sınıfların düşünceleriyle mücadele demek olduğu bilinciyle, tarihten siyasete, işçi hareketinden ekonomiye dek çeşitli alanlarda araştırmalar yapmış, kitaplar yayınlamış. Yazarın en önemli yapıtlarından biri, **Faşizm Üzerine** başlıklı iki ciltlik kitabının, esas tezlerini içeren ikinci cildi (**Faşizm ve Büyük Sermaye**) 1970'li yıllarda Türkçe'ye kazandırılmıştı

Siyasal konumu bakımından sosyalist hareket içinde özgül, hat-

ta benzersiz bir yeri olduğu söylenebilir Guérin'in. 19. yüzyılın düşman kardeşleri marksizm ile anarşizmi düşünsel ve pratik planda uzlaştırmaya, marksizmin maddeci ve devrimci yaklaşımını, anarşizmin otorite tanımaz, boyun eğmez, özgürlükçü boyutlarıyla birleştirmeye çalışan bir düşünür ve eylem adamı. Bugün de kendisini «liberter marksist» olarak tanımlıyor ve küçük bir militan grubu ile birlikte bu doğrultuda bir dergi yayınlıyor.

Guérin'in, Fransız devriminde kitlelerin rolü konusundaki çalışması, iki ciltlik bir yapıt olarak ilk kez 1946 yılında **La lutte de classes sous la Première République** (Birinci Cumhuriyet'te Sınıf Mücadeleleri) başlığıyla yayınlanmış. Kitap bir yandan içerdiği ayrıntılı ve dikkatli tahlil dolayısıyla zamanla klasik bir çalışma niteliğini kazanırken, bir yandan da özgün tezleri dolayısıyla tarihçiler arasında ve sosyalist hareket içinde büyük tartışmalar doğurmuş. Guérin 1970'de, kitabın ilk basımı için ta 1944'de kaleme alıp da sonra yayınlamaktan vazgeçtiği bir uzun önsözü de, 1968 Mayıs'ı ertesinde yaşanan coşkulu atmosferde, **La Révolution française et nous** (Fransız Devrimi ve Biz) başlığıyla yayınlamış. Asıl yapıtın kısaltılmış bir versiyonu ise **Bourgeois et bras nus** (Burjuvalar ve Çıplak Kollular) başlığıyla 1973 yılında yeniden okuyucuya sunulmuş. **Fransa'da Sınıf Mücadelesi 1793-95**'in Türkçe başlığı okuyucuyu aldatmamalı: Yazın Yayıncılık'ın kitabın başına koyduğu bibliyografik notta da belirtildiği gibi, Türkçe'de yayınlanan kitap işte bu ikinci, kısaltılmış versiyonun çevirisi. (Bu seçimin, tarihçi olmayan okuyucuyu ayrıntıya boğabilecek olan uzun versiyondan çok daha isabetli olduğu da söylenmeli.)

Guérin gibi meslekten tarihçi olmayan militan bir aydının **Fransa'da Sınıf Mücadelesi** (bundan böyle FSM) türünden ayrıntılı bir harcamasının bir hikmeti olsa gerek. Yazar, Fransız devrimini sadece olup bitmiş, defteri kapanmış bir tarihsel olgu olarak incelemiyor. Kuşkusuz, Fransız devriminin sürükleyici güçlerinin kavranması da önemli yazar için: kitabın ana amaçlarından birinin «sürekli devrim teorisinden ve liberter aşağıdan devrim anlayışından hareketle Fransız devriminin yeni bir yorumunu sunmak» olduğunu belirtiyor Guérin[2] Ama esas amaç başka: yazar Fransız devriminin bazı yönlerinin güncelliği vurgulamayı. bu büyük devrimde emekçi kitlelerin mücadelesinden ve bu mücadelenin yenilgisinden dersler çıkarmayı hedefliyor. En başta da, burjuvazi ile işçi sınıfının farklı iktidar biçimlerinin ortaya çıkışının bir laboratuvarı olarak inceliyor Fransız devrimini. Burada sözü Guérin'e bıra-

---

1) *Faşizm ve Büyük Sermaye*, çev. B. Tanör, Suda Yayınları, İstanbul, 1975.
2) *La Révolution française et nous*, Maspero, Paris, 1976, s. 7.

kalım: «...bir burjuva devrimi olmasına rağmen Fransız devrimi bir kitle devrimiydi. Bu nedenle Fransız devrimi konusunda çalışmak kitlelerin kendi faaliyetlerinin süreklilik, arzeden yasalarını yorumlamamıza yardım eder ve yine kitlelerin mücadeleleri sırasında kendiliklerinden yarattıkları halk iktidarı biçimlerini inceleme şansı verir..» (FSM, s. 17).

Buradan Guérin'in FSM'de Fransız devrimi konusunda geliştirdiği ve elindeki tarhisel malzemeye yaslanarak kanıtlamaya çalıştığı başlıca tezlere geçebiliriz. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, yazarın temel tezi Fransız devriminin nesnel sonuçları itibarıyle bir burjuva devrimi olmakla birlikte, aynı zamanda burjuva devriminin sınırlarını aşan farklı türden bir devrimi, embriyon (rüşveym) halinde de olsa içerdiği yolundaki görüşüdür. Bu ikinci devrim, sadece feodal hakimiyet biçimlerini değil, her tür ezilme ve hakimiyet ilişkisini reddeder. Berrak bir biçimde olmasa da farklı bir demokrasiye, komün ya da işçi konseyi tipi demokrasiye yönelir. Bu ikinci yönelimin taşıyıcısı ise, devrimci burjuvaziden ayrı olarak, kırsal bölgelerde köylülerin yanısıra, Paris'in «baldırıçıplak» (Fransızcası «sans-culottes») olarak bilinen emekçi halkıdır. (İlk kez 19. yüzyıl Fransız tarihçisi Michelet tarafından ortaya atılmış olan «çıplak kollular» (Fransızcası «bras nus») terimini ise Guérin, baldırıçıplaklar arasında, kol emeğiyle çalışan, bugünün proletaryasına en yakın konumda olan ve emekçi halkın mücadelesine öncülük eden toplumsal katmanı betimlemek için kullanılır.)

Bu temel tezin bir takım önemli uzantıları vardır:

• Eski Rejim'de soylu ve ruhban zümreleri dışındaki tüm toplumsal grupları biraraya getiren «Tiers état» (Üçüncü Zümre), devrim derinleştikçe köklü biçimde bir ayrışma sürecine girer. Fransız devrimi, sadece burjuva devriminin en olgun örneği değil, burjuvazi ile tohum halindeki proletarya arasındaki modern sınıf mücadelesinin de ilk beşiğidir.

• Gerek Eski Rejim'de tam anlamıyla ezilmiş bir sınıf olmadığı için, gerekse emekçi kitlelerden ürktüğü için, burjuvazinin önemli bir bölümü devrimin farklı aşamalarında tekrar tekrar aristokrasi ve krallıkla uzlaşmaya yönelir. Ancak burjuvaların her tereddüdünde, bras nus'nün baskısı burjuva devriminin yeni bir atılım sağlamasına yol açar. (Fransız devriminin ünlü bir tarihçisinin deyişiyle, «halk sınıfları burjuva devriminin motoru olmuştur.»[3])

---

3) A. Soboul, *La Révolution française*, Presses Universitaires de France, Paris, 1981, s. 21. Bu yazarın Fransız devrimi üzerine bir başka kitabı Türkçe'de yayınlanmıştır: *1789. Fransız İnkılâbı Tarihi*, çev. Ş. Hulûsi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1969. Okuyucu Fransız devrimi hakkında temel bilgileri şu kaynakta da bulabilir: M. Sarıca, *Fransız İhtilâli*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.

• Devrimci Fransa'nın bazı kesimleri hâlâ feodalizmin pençesinde Ortaçağ'ın bağnazlığını ve önyargılarını yaşarken, Paris ve başka büyük kentlerde modern sınıf mücadeleleri ilk kez fışkırır. Dolayısıyla, yazara göre, devrim dönemi Fransa'sı bileşik gelişme yasasının çarpıcı bir örneğidir.[4]

• FSM'de sadece örtük olarak varolan bir tez ise, **La Révolution française et nous** adlı kitapta belirtik olarak dile getirilir: burjuva devriminin kendini aşarak bir proter devrimine dönüşmesi anlamında sürekli devrimin de erken ama dikkat çekici bir örneğidir Fransız devrimi. Ancak, bu sürekli devrim süreci başarıya ulaşamamış, Fransız devrimi bir burjuva devrimi olarak sonuçlanmıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır: bir yandan proletarya sadece embriyonik olarak varolduğundan sosyalist devrimin maddi temeli oluşmamıştır henüz; öte yandan da, işçi sınıfının öncü katmanları dahi, baldırıçıplakların yenilgisine kadar, burjuva ideolojisinden ve burjuva devriminin iktidar biçimlerinden tam anlamıyla kopamamışlardır. (Bu ancak Babeuf ve arkadaşlarınca 1795 yenilgisi sonrasında aşılacak bir sınırdır.) Kısacası, işçi sınıfı mücadelesi, Fransız devrimi bağlamında, bir bakıma «erken öten horoz» gibi başını giyotine vermiştir.

Guérin'in bu özgül tezlerinin ötesinde, FSM, 31 Mayıs 1793'de Jakobenlerin Konvansiyon'da ((Birinci Cumhuriyet'in ulusal meclisi) iktidarı ele geçirmesinden 27 Temmuz 1794'de Robespierre'in devrilmesine (ünlü Termidor) kadar geçen süreyi kapsayan «Jakoben diktatörlüğü» dönemini öncesi ve sonrasıyla ayrıntılı biçimde inceliyor ve bir siyasal hareket olarak Jakobenizm'in doğasına berraklık kazandırıyor. 19. yüzyıl boyunca ve daha da belirgin biçimde 20. yüzyılda, burjuvazi devrimciliğini yitirip tutucu bir sınıf haline geldiği ölçüde, burjuva tarih yazımı Jakobenizm'i karalamaya ve Fransız devriminin başına gelmiş en büyük felâket olarak resmetmeye yönelmiştir. Jakobenlerin, özellikle de iktidarlarının gittikçe güçsüz düştüğü 1794 yılında binlerce kişiyi giyotine yolladığı kuşkusuz doğrudur. (Örneğin bk. FSM, s. 253) Ancak Jakobenizm'in yokluğunda Fransız devriminin gerçekten «Büyük Fransız Devrimi» nitelemesini hak edecek bir nitelik kazanamayacağı da kuşku götürmez. Bunun nedenini anlayabilmek için Guérin'in Jakobenizm'in temsil ettiği siyasal/toplumsal ittifak konusunda yaptığı tahlili izlemek yeterli.

Fransız devriminin ilk evrelerinde, yani 1789-1793 arasında, burjuvaziyi temsil eden başlıca güçler, sırasıyla monarşister, Feuillant'lar ve Gironde, kitleleri harekete geçirmeden ve olanaklı olduğu ölçüde aristokrasiyle ilişkilerini sertleştir-

4) Bileşik gelişme yasası için bkz. S. Savran, «Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme», *11. Tez*, 3, Mayıs 1986, s. 63-72.

meden burjuvazinin çıkarlarını hakim kılmaya çalışıyorlardı. (O kadar ki, Soboul 1789 için «Devrim mi, Uzlaşma mı?» sorusunu dahi sormak zorunda hissetmiştir kendisini[5]). Oysa, gerek aristokrasinin inatçı direnişi, gerekse 1791'de patlayan savaşın özellikle büyük kentlerin kitlelerine getirdiği ağır ekonomik yük, köylüleri ve kent emekçilerini hareketlendirmiş ve devrimle ilgili beklentilerini yükseltmişti. Devrimin her aşamasında daha ileri atılımlar yapmasını, nihayet 10 Ağustos 1792 ayaklanmasının yol açtığı kabarış sonucunda Cumhuriyet'in kurulmasını sağlayan da kitlelerdeki bu canlılıktı.

İşte, Konvansiyon'un en sol kanadını oluşturan Montagnard'ların ve onların yönetici çekirdeğini oluşturan Jakobenler'in, devrimci burjuvazinin öteki siyasal güçleri karşısındaki özgül karakteri kendini bu noktada gösterir: Jakobenler, kitlelerden dalga dalga yayılan bu enerjiyi, Fransa içinde ve Avrupa çapında karşı-devrimin direnişini kırmak için seferber etmeyi göze alabilen, buna cesaret edebilen tek kanat olmuştur. Jakobenizm'in özü, burjuva devriminin sonuna kadar götürülebilmesi için emekçi sınıfların taleplerine cevap verilmesidir. Başka bir deyişle, Jakobenizm burjuvazinin en devrimci kanadıdır; somut sınıf mevzilenişi içinde belki de tek gerçekten devrimci siyasal hareketidir. (Burada ilginç bir noktaya dikkat çekmekte yarar var: Guérin'in kitabını kaleme İkinci Dünya Savaşı yıllarınd nüz yayınlanmamış olan Hap Defterleri'nde, Gramsci de J nizm'i tam tamına böyle yor maktadır.)

Bu somut tarihsel tahlil da, sivil toplumcu akımın Jakobenizm tablosunun bir ka türden öteye gitmediği de çıkıyor. O tablonun en önemli lerine kısaca değinerek görelin nu. Herşeyden önce, Jakobe kitlelerden kopuk bir siyasal ket olmak bir yana, burjuva ri arasında, ulusun geri kala lümüyle ilişki kurabilen, emek leleri, taleplerine kısmen de cevap vererek burjuvazinin monyası altına alan, burjuva rimi uğrunda seferber edebile siyasal güçtü. Kuşkusuz (aş değineceğim gibi) Jakobenler di çelişkileri sonucunda, zan kitlelerin desteğini yitirmiş ama bu, başlangıçtaki ilişkinin lığını ortadan kaldırmaz. Büt nıklıklar, Parisli emekçilerin benler'e, özellikle de Robespie büyük bir hayranlıkla bağlı nu göstermektedir. Esasen de, emekçi halk hareketinin vazi karşısındaki yenilgisini, rıçıplakların Jakoben hare burjuva doğasını gizleyen pe hiçbir zaman yırtamamasına lar.

Jakobenizm'in toplumun rim»ine dışarıdan müdahale bir siyasal hareket olduğu

5) A. Soboul, *La Révolution française*, a.g.y., s. 41.

daki tez ise birkaç bakımdan sakattır. Burada, bu tür bir yaklaşımın toplumların gelişimine bakışta içer diği büyük yöntemsel sorunlar üzerinde uzun uzadıya duramıyorum: toplumların «normal» ya da «olağan» bir gelişimi olduğunu düşünmek, bir yandan evrimci ve doğalcı bir felsefeye bağlanmak anlamına gelirken, öte yandan da tarihsel gelişmeyi insan pratiğinin etkilerine kapatmak gibi ciddi bir yanılgı taşır. (İnsan özgürlüğünü ve iradesini çok önemsediğini tekrar tekrar vurgulayan sivil toplumcu düşünce için de vahim bir çelişki oluşturur bu.)

Kaldı ki, Jakobenizm'in somut tahlili de bu tezi yeterince çürütmektedir. Bir. kez, Jakobenlerin topluma «dışarıdan» müdahale ettikleri görüşü ancak bütün siyasal iktidarlar için geçerli olduğu ölçüde geçerlidir — dolayısıyla da özel olarak Jakobenizm hakkında hiçbir geçerliliği yoktur. Çünkü, Guérin' ayrıntılı olarak gösterdiği gibi (FSM, s. 100-107), Gironde'un düşüşünden sonra Fransız burjuvazisi (daha önce Jakobenlere hiç de yakın olmayan Konvansiyon çoğunluğu da dahil olmak üzere) ağırlığını ezici biçimde Jakobenlerden yana koymuştur. Yani Jakobenlerin izlediği politikalar toplum içinden, bir toplumsal sınıftan destek almaktadır. Ayrıca, Jakobenizm bir siyasal hareket olarak özünde hiç de müdahaleci falan değildir. Tüm Fransız burjuvazisi gibi Jakoben parti de köklü biçimde liberaldir, ekonominin kendi «doğal» gelişimine bırakılmasından yanadır. Jakoben diktatörlüğünde uygulamaya konulan tüm müdahaleler, emekçi hareketin baskısı altında ve ona ödün olarak gerçekleşmiştir (FSM, s. 107-120).

Bütün bunlar söyledikten sonra, Jakobenizm'in sağlıklı bir tarihsel perspektife oturtulmasının gerekliliğini de yeniden hatırlatmak gerekiyor. Burada da Jakobenizm'in emekçi sınıfların mücadelesi açısından dışsal bir siyasal güç olduğuna dikkat çekmek en önemlisi. Evet, Jakobenizm, burjuvazinin en devrimci kanadıdır. Bu da tarihte çok önemli bir ilerici rol üstlenmesine yol açmıştır. Ama bu cümle başka türlü de okunabilir ve okunmalıdır: Jakobenizm, burjuvazinin en devrimci kanadıdır. Emekçi sınıf ve katmanların mücadelesini sadece kısa bir süre için burjuva devriminin çıkarları doğrultusunda kanalize edebilmek için kabullenmiş, bu mücadele kendi denetiminin ve burjuva devriminin sınırlarını aşma eğilimini gösterdiğinde de kitlelerden uzaklaşmıştır.

İşte, burjuva kimliğinden ileri gelen, kitleler karşısındaki bu ikircikli tavırdır ki, Jakoben hareketin iktidarda ancak çok kısa bir süre kalabilmesine yol açmıştır: Gironde'un Konvansiyon'dan elenmesinden sadece onbeş ay sonra Robespierre'in giyotine gönderilmesiyle «Jakoben diktatörlüğü» de yıkılacaktır. Bir bakıma, büyük bir kitle hareketinin yarattığı dalganın tepesinde yükselen her burjuva ha-

reketinin kaçınılmaz biçimde yaşayacağı çelişkili bir sürecin ürünüdür bu düşüş. Baldırıçıplaklar ve onların en ön saflarında mücadele veren çıplak kollular, Eski Rejim'e karşı duydukları büyük kini çeşitli biçimlerde ortaya koydukları sürece, onlarla ittifak Jakobenlerin başarısının koşulu olmuştur. Ama emekçi kitleler bir kez hareketlendiğinde devrimin önüne sınırlar koymak olanaksızlaşır: baldırıçıplaklar ikiyüzlü «eşitlik» ve «özgürlük» sloganlarını sonuna dek zorlayarak burjuvazinin devrimi hapsetmeye çalıştığı dar sınırları parçalamaya yönelince durum değişmiştir. Kitleler soyut yasal eşitliğin ötesinde üretimden eşit olarak yararlanmayı, temsili sistemin kitleyle temsilcisi arasına koyduğu mesafe yerine doğrudan demokrasinin denetim ve geri çağırma ilkelerini, burjuva silahlı güçleri yerine halk milislerini, Konvansiyon'un (ve Kamu Selamet Komitesi'nin) mutlak egemenliğine karşıt olarak Paris'in yerel iktidar odakları niteliğini taşıyan «şubeler»in sürekli toplanmasını ve karar sürecine katılmasını gündeme getirmişlerdir.

Burjuva toplumunun ve demokrasisinin ötesine giden bu talepler, Jakobenleri de, temsil ettikleri burjuvaziyi de giderek kitle hareketinin yarattığı «kargaşa» karşısında dehşete düşürmüş, Jakoben iktidar terörünü Eski Rejim taraftarlarının yanısıra kitleye ve öncülerine çevirmiştir. Önce baldırıçıplakların çıkarlarının gerçek sözcüsü Enragé'ler tasfiye edilmiş, bunu kitlelerin Kilise'ye karşı bütün hiddetlerini ortaya koyan «Hristiyanlıktan vazgeçirme» kampanyasının durdurulması izlemiş, çelişkilerin gerginleşmesiyle birlikte Jakobenlerin sol kanadını oluşturan Hébertistler dahi bastırılmış ve nihayet kitlesel doğrudan demokrasinin bütün organlarının teker teker içi boşaltılmıştır. Şanlı 1793 yılı boyunca Paris emekçilerinin gözbebeği olan Robespierre'in, devrimi durdurmaya yönelik Termidor darbesiyle (Temmuz 1794) düşürülmesinin koşullarını hazırlayan da budur aslında: Jakobenizm kitle hareketini yıldırarak ve kitleyi demokralizasyona iterek burjuva düzenini kitlelerin gazabından korumuştur gerçi —ama kendi temsil ettiği ittifaka (burjuvazinin kitle hareketine önderliği) ölümcül darbeler indirerek kendi kuyusunu da kazmıştır.

Guérin, Jakobenizm'in yükseliş ve düşüşünü işte bu sınıf mücadelelerinin ve sınıf ittifaklarının temelinde, tarihsel malzemeyi titiz biçimde kullanarak sergiliyor kitabında. Kitabın odaklaştığı nokta bu ama gerçekte çok daha zengin bir alan ele alınıyor: günümüz Türkiye'sinde güncelleşmiş olan din sorununun Fransız devriminde kitleler tarafından nasıl yaşandığından (özellikle s. 143-161) kadınların devrimci mücadele içindeki yerine (özellikle s. 139-142), parlamenter demokrasinin eleştirisinden (Giriş bölümü, özellikle s. 35-49) 1795 ayaklanmalarının somut tasvirine dek birçok konuda zengin ayrıntı-

lar içeriyor FSM. Danton ile Robespierre'in, bu «iki demagog tipi» nin kişilikleri ile ilgili olarak çizilen tablonun (s. 170-72) canlılığı ise, Guérin'in toplumsal ve siyasal güçlerin genelliği düzeyinde kendini tüketmeyip önderlerin özel rolüne de gereken yeri tanıyabildiğini gösteriyor.

Yazın Yayıncılık bu çok önemli kitabı Türkçe'ye kazandırdığı için kutlanmalı. Yavuz Alogan'ın kolay okunan, düzgün ve akıcı çevirisini ise tek bir nokta gölgeliyor. Kitabın Türkçe'ye, İngilizce çevirisi temel alınarak aktarılmış olmasından ileri gelen bir sorun bu: Fransız devrimine ilişkin Türkçe bir kitapta, Fransa'nın kurumlarına, bölgelerine vb. ait özel adların İngilizce olarak yer alması sakıncalı bir yaklaşım. Bunun çeşitli örnekleri verilebilir: «Etats-généraux» yerine «Estates-general» (s. 10) ya da «Tiers état» yerine «Third Estate» (s. 18) terimlerinin kullanılmasında, Fransız devrimcisi Barère de Vieuzac'ın kitabının başlığının İngilizce olarak verilmesinde (s. 28) ya da Ren nehrinin Rhine (s. 25), Fransa'nın Bretagne (ya da Brötanya) bölgesinin Brittany (s. 19) olarak aktarılmasında olduğu gibi. Yazın Yayıncılık'ın tanıtma notunda çevirinin «Fransızca orijinaliyle karşılaştırılarak» yapıldığı belirtildiğine göre, bu hatadan kolaylıkla kaçınılabilirdi.

Guérin kitabının son sayfalarını Babeuf ve arkadaşlarının Termidor ertesinde kapatıldıkları hapisanede Fransız devriminden çıkardıkları derslere hasrediyor. Buradaki imayı sezmemek olanaksız: Babeufçülük (ya da Babouvizm) Fransız devrimi içinde burjuva devriminin sınırlarını zorlayan emekçi kitle hareketinin ve doğrudan demokrasi girişimlerinin geleceğe açılan penceresi. 19. yüzyılda Paris Komününü ile doruğuna erişen işçi mücadelelerinin ve 20. yüzyıla damgasını vuran devrimci atılımların bu hareketin mirasçısı olduğuna kuşku yok. Yani Robespierre, Marat ve Saint-Just konusundaki yanılsamalarına rağmen, aslında pratik içinde Jakobenlerin ufkunun dışına taşan baldırıçıplakların mirasçısı. Devrimci burjuvazinin sözcüsü Jakobenlerin değil. Guérin bizi geçmişe, Babeuf'ün hapisanesinden geleceğe doğru açtığı o pencereden bakmaya davet ediyor.

Can Ilgın

Tarihsel Maddeciliğin Bir Öz-Eleştiri Denemesi

Perry Anderson, Tarihsel Materyalizmin İzinde, (çev. M. Bakırcı/H. Gürvit), Belge Yayınları, İstanbul 1986, 128 sayfa.

Tarihsel Materyalizmin İzinde Anderson'un üç konferans metni ile bunlara eklediği bir «Sonsöz» den oluşan bir kitap. Anderson bu yazılarda, ilk kez 1976'da yayımlanmış olan Batı'da Sol Düşünce[1] adlı kitabında giriştiği çabayı, bir anlamda, orada bıraktığı noktadan sürdürüyor. Bu çaba, Sovyet Devrimi sonrasında Marksizmin Batı dünyasındaki gelişme çizgisini saptamak ve anlamak. Kuşkusuz, elimizdeki yapıt gerek biçim, gerekse de incelediği zaman dilimi açısından ilkinden oldukça farklı: Yazıların konferans metinleri olarak hazırlanmış olmaları kitabın biçimini, derinlemesine bir inceleme olan ilk yapıtınkinden belirgin bir biçimde ayırıyor; öte yandan, Anderson orada elli yıllık bir zaman süresinde ortaya çıkmış olan eğilimleri değerlendirirken, burada yalnızca on yıllık bir süreye, belli başlı iki-üç sorunda odaklaşarak değiniyor. Ancak bu farklılık yazarın kendisinin de belirtik olarak ortaya koyduğu bir sürekliliğin varlığını engellemiyor. O kadar ki, Anderson konferanslara ilk yapıttaki öngörülerinin bir değerlendirmesini yaparak başlıyor.

Yazarın hareket noktası, konferansların konusunu oluşturan «eleştirel kuram» kavramı. Bu kavramın dile getirdiği genel bir kuramsal alan içinde Marksizmin ayırıcı özelliği, yazara göre, bir tarih kuramı olmanın ötesinde kuramın tarihini de açıklamasıdır. Marksizm kendi doğuşunu ve gelişme doğrultusunu anlayan ve açıklayan bir düşüncedir. Bunun temelinde ise tarihsel maddeciliğin şu çok önemli tezi yatmaktadır: Düşünce-bilim-ideoloji yalnızca kendi-içinde ve kendi-başına açıklanamaz; düşüncenin gelişmesi somut tarihsel gelişmeden yalıtılarak kavranamaz. Tarihsel maddecilik bu anlayışa dayandığı içindir ki kendi kendini anlayıp açıklayabilir; ya da Anderson'un kullandığı özgül anlamda, özü gereği öz-eleştireldir.

Böyle olunca, Marksizmin eleştirelliği çok özgül bir anlam kazanmaktadır: Kendi gelişimini anlamak için, Marksizm, bir yandan bi-

1) Perry Anderson, *Batı'da Sol Düşünce*, Birikim Yayınları, İstanbul 1982. Özgün adı: *Considerations on Western Marxism*, New Left Books, Londra, 1976.

limsel bir düşünce olduğu ölçüde kendini bir kuram olarak, «içsel» bir değerlendirmeye tâbi tutar; öte yandan da, kendi özerkliğini ileri sürmeyen bir düşünce olduğu için kendisini sınıf mücadelesi bağlamında, bir anlamda «dışsal» gelişmeler ışığında değerlendirmek zorundadır.

İşte Anderson her iki yapıtında da bu ikili yönteme başvuruyor: **Tarihsel Materyalizmin İzinde** bu öz-eleştiri sürecine, boyutları bilinçli olarak sınırlı tutulmuş olsa da, oldukça yürekli bir müdahale.

Daha önce de belirttiğim gibi, yazar son on yılın değerlendirmesine ilk yapıtındaki öngörüleri perspektifinden girişiyor. Orada, 1918-1968 arası dönemde Fransa, İtalya ve Almanya'da gelişen «Batı» Marksizminin işçi sınıfı mücadelesinden kopuk olduğunu ileri sürmüştü. Bu Marksizmin iktisat ve politika gibi somut sorunlardan ve strateji tartışmalarından çok felsefe ve edebiyat yönünde gelişmiş olmasını da büyük ölçüde bu kopukluğa bağlıyordu. Ayrıca yine bu kopukluk bağlamında, Marksizmin burjuva bilimlerinin etkilerine açık hale geldiğini göstermişti. Anderson'un, «Batı» Marksizminin birbiriyle bağlantılı bu üç temel özelliğine ilişkin olarak o dönemde yaptığı öngörüler ise, kendisinin de belirttiği gibi, oldukça iyimserdi (P. Anderson, **Tarihsel Materyalizmin İzinde**, a.g.y., s. 25-27). Yazar ilk konferans metninde bu öngörülerin önemli bir ölçüde doğrulanmış olduklarını örnekleriyle ortaya koyuyor: Kendi tanımladığı anlamda «Batı» Marksizmi artık dönemini doldurmuş, bu kez Anglo-Amerikan dünyası merkez olmak üzere, somut sorunlara yönelik farklı bir kuramsal faaliyet türü gelişmiştir. Çağdaş kapitalizm üzerine yapılan ve dünya bunalımı, kapitalist devlet, sınıflar ve toplumsal tabakalar gibi konularda odaklaşan bu çalışmaların yanısıra, önemli bir gelişme de Marksist tarih yazınında ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar, gerçek anlamını somut dünyayı değiştirme çabasından bulan bir düşünce için olumlu gelişmelerdir kuşkusuz. Ne var ki, «Batı» Marksizminin diğer bütün özelliklerinin temelinde yatan bir olgu, teori-pratik kopukluğu, ya da «stratejinin sefaleti» (aynı yerde, s. 37) hâlâ sürmektedir.

İşte yazar tam bu noktada Marksist bir öz-eleştiriyi başlatmanın gerekliliğini vurguluyor: «Geçtiğimiz on yıla ilişkin muzafferâne bir değerlendirmeyi engelleyen bu temel eksikliğin belirleyenleri, Marksizmin bu yıllar boyunca üzerinde geliştiği geniş çaplı toplumsal koşullar sorununu ortaya atmaktadır.» (Aynı yerde, s. 37). Ancak bundan önce, Marksizmin Fransa, İtalya ve bir ölçüde de İspanya'da yaşadığı bunalımı irdelemek üzere, gözlerini Fransız yapısalcılığına ve yapısalcılık-sonrası okula çeviriyor Anderson. Bu aşama öz-eleştinin, kuramın içsel değerlendirmesiyle ilgili boyutunu oluşturacak. Yazar bu bağlamda şu varsayımı sınamaya girişiyor: «Fransız Mark-

sizmi uzun bir süre için genellikle rakipsiz bir kültürel egemenlik sürdürdükten sonra, sonunda kendisiyle savaşa tutuşup yenebilecek yeterlikte bir entellektüel rakiple karşılaştı. Bu rakip yapısalcılık ve sonra da onun yapısalcılık - sonrası (post-structuralist)[2] izleyicilerinin geniş teorik cephesiydi.» ((Aynı yerde, s. 43).

Anderson açısından bu soruyu sormak anlamlıdır çünkü yapısalcılık, Marksizmin çok özüne ilişkin olan bir sorunu, özne ile yapı ilişkisi sorununu çözme iddiasında olan bir düşünce akımıdır. Şayet yapısalcılığın bu iddiası geçerliyse, Marksizmin bu akım karşısında neden saygınlığını yitirdiğini anlamak mümkün olacaktır.

Anderson, dilbilimden devralınarak diğer toplum bilimlerine ithal edilen yapısalcılığın çıkmazlarını, özellikle Lévi-Strauss, Foucault ve Lacan gibi yazarların üzerinde durarak, hem derinlikli, hem de oldukça kapsayıcı bir biçimde açıklıyor. «Dilin yörüngesinden çıkarılması» (aynı yerde, s. 52) ile birlikte yapısalcılık kendi yazgısını ören adımlardan ilkini atmıştır. Lévi-Strauss'un kanbağlarına, Lacan'ın ise bilinç-dışına simgesel iletişim sistemleri olarak bakmaları büyük bir yanılgıdır: «İfadenin hiçbir maddi sınırlayanı olmadığı için sözcükler terimin her iki anlamıyla da özgürdürler... Diğer temel toplumsal pratiklerin tümü doğal kıtlık yasalarına tâbidirler: İnsanlar, mallar, ya da iktidarlar ad libitum (istendiği gibi ç.n.) ve ad infinitum (sonsuz biçimde ç.n.) yaratılamazlar.» (Aynı yerde, s. 56). Ayrıca, dilde, «konuşma»nın öznesi bireydir ve dolayısıyla yapıyı değiştirme potansiyelini taşımaz. Oysa, ulus, sınıf, kast, grup, kuşak gibi kolektif özneler «ilgili yapılarda derinliğine dönüşümler yapabilme yeteneğine sahiptir.» (Aynı yerde, s. 57).

Dilbilimin bu biçimde genelleştirilmesi, kaçınılmaz olarak, gösteren-gösterilen ilişkisinin toplumsal ilişkilere bir model olarak alınması demektir. Bunun anlamı ise şudur: Toplumsal ilişkiler, kendi içine kapalı bir gösterenler-arası (ya da buna tepki olarak gelişen bir anlayışta, gösterilenler-arası) ilişki türüne indirgenir; çünkü dilbilimde anlamlılık bu ilişkiden kaynaklanmaktadır; gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki keyfidir. Böylelikle, önermelerle gerçeklik arasındaki bağlantı kopar ve ya gösteren ya da gösterilen kendi başına mutlaklaştırılır. Bu bağlantının kopması, «doğruluğun zayıflaması»dır (aynı yerde, s. 57).

Buradan, nedensellik ilişkisinin ortadan kaldırılmasına ve «tarihin rastlantısallaştırılması»na (aynı yerde, s. 61) varmak çok kolaydır. Tarihsel olayları anlaşılır kılan gereklilik ilişkisinin yerini olumsallık ve belirlenmemişlik alır. Yapılar yıkılmıştır! (Aynı yerde, s. 65). Nes-

2) Türkçe çeviride «yapısalcılık - ötesi» olarak karşılanan bu kavramı «yapısalcılık - sonrası» biçiminde çevirmenin daha doğru olduğu kanısındayım.

nellik ortadan kalkmış; Lévi-Strauss, Foucault ve Lacan, yapısalcılık sonrasının yapısızlığında, Derrida, Deleuze ve Guattari'nin yanında yerlerini almışlardır.

Yapısalcılığın yapısalcılık-sonrasına dönüşmesinin öyküsü, Anderson'un başlangıçta ileri sürdüğü varsayımın geçersiz olduğunu ortaya koyuyor aynı zamanda da: Özne ile yapı ilişkisini açıklamada Marksizm karşısında bir üstünlük sağlamak bir yana, yapısalcılık, karşımıza, kendi yapılarını çökertmiş, yapısalcılık-sonrasının mutlak öznelliğine batmış olarak çıkıyor: «İkisi arasındaki resmi savaş alanı olan yapı ve özne arasındaki ilişkiler sorunu, kendinden emin bir tarihsel materyalizme ciddi bir tehlike oluşturacak biçimde, yapısalcılık tarafından hiçbir zaman yeterli derinlikte işgal edilmemiştir.» (Aynı yerde, s. 70).

Yapısalcılık-sonrasına geçen yapısalcı yazarların kuramsal gelişimlerini izleyerek bu iki anlayış arasındaki bağlantıyı ortaya koyuşu, kanımca Anderson'un kitabının en güçlü yanlarından biri. Ancak Marksizmin öz-eleştirisi olan bir çalışmada, yapısalcılık-sonrası anlayışın tohumlarının Althusser'de olup olmadığını sormamak önemli bir eksiklik. Gerçi, Anderson Althusser sorununa kısaca değiniyor ve düşünürün, sonradan, «kitleler»i özne olarak kuramına dahil etmesinin pek bir işe yaramadığını özellikle vurguluyor. Yazara göre bu olanaksızdı çünkü: «Althusser'in araştırmalarının genel doğrultusu ne düzeltildi ne de geliştirildi; bu yüzden Kapital'i Okumak'ta ortaya atılan yapısal nedensellik mekanizması içine tarihsel özne sorununun sokulması kolayca tutarsızlıkla sonuçlandı... Sonuç, yetmişlerin ortalarında Althusserci Marksizmin giderek silinmesi ve çözülmesi oldu. (Aynı yerde, s. 50). Ne var ki, bu ancak Althusser'in özne ile yapı ilişkisi sorununa getirdiği çözümün yetersizliğini gösterir. Oysa, yapısal nedensellik kavramının ardında yatan anlayış irdelendiğinde, yapısalcılık-sonrasının bazı özelliklerine Althusser'den hareketle de varılabileceği gösterilebilirdi. Bu, kesinlikle Althusser'in bu noktaya varmış olduğu anlamına gelmiyor. Ama yapının «etkilerinde varoluşu» (ya da bir «kavram» olduğu) anlayışının taşıdığı sakıncalar, yapısalcılık-sonrasından geri bakıldığında oldukça belirgin bir biçimde ortaya çıkıyor: Yapının nesnel gerçeklik alanından düşünce alanına atılması ile tarihin rastlantısallaştırılması ve nesnelliğin ortadan kalkması arasındaki yol çok kolay açılabilecek bir yol: Yapısal nedensellik, «neden»in («yapı»nın) yalnızca etkilerdeki varlığını kabul ediyor; «neden» böylesine «korunmasız» bırakıldığında ise en ufak bir saldırı karşısında yıkılması pek de şaşılmaması gereken bir şey.[3]

3) Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bu kitaptaki «Althusser, Yapısal Nedensellik ve Teorisizm» adlı yazıma bakılabilir.

Anderson'un, Marksizmin son on yılda Batı'da yaşadığı serüveni izlerken Fransız yapısalcılığının yanısıra Habermas'ın üzerinde durmasının iki gerekçesi var: İlkin, böylelikle, bu geleneğin ana ülkeleri olan Fransa-İtalya-Almanya üçlüsüne kendi açısından genel olarak bakmış oluyor. Çünkü ona göre, Fransa ve Almanya'dan kaynaklanan kültürel akımların «kesişme noktası İtalyan felsefesindeki tartışma alanının önemli bir bölümünü belirler.» (Aynı yerde, s. 42). İkincisi, Habermas'ın düşüncesinin çeşitli boyutlarıyla Fransız yapısalcılığı arasında ortaklıklar vardır; bunun da ötesinde, son tahlilde, Habermas'ın sorunsalını da özne-yapı ilişkisi belirler ve başarısızlığı bu soruna çözüm getiremeyişinde yatar.

Habermas'ın kuramsal gelişme çizgisini Anderson'a bağlı kalarak özetleyecek olursak ortaya çıkan görünüm çok kabaca şöyle: Düşünür ilk aşamada, «toplumsal etkileşim»in, insanlığın, üretim ilişkilerine indirgenemeyecek bir boyutu olduğunu savunur; ona göre, maddi üretim ile toplumsal etkileşim birbirinden ayrı iki faaliyettir. İlki «dış doğa üzerinde artan bir denetimi amaçlarken, etkileşim ise iç doğanın... toplumsal yaşama uyumunu düzenleyen normları doğurdu.» (Aynı yerde, s. 75). Bunlar birbirine tekabül etmeyen, «ayrı fakat eşit» alanlardır.

Ancak giderek «toplumsal etkileşim» kavramı yerini «iletişim» kavramına bırakır ve nihayet «iletişim» de «dil» ile özdeşleşir. Son adım Habermas'ın, dilin emeğe, iletişimin maddi üretime önceliğini ilân etmesidir (aynı yerde, s. 76). Bu noktada dil toplumda normatif bir yapı konumuna gelir ve iletişimsel ahlâkın temelini oluşturur (aynı yerde ,s. 79).

Anderson'a göre, Habermas, yaşandığını ileri sürdüğü «meşruiyet» bunalımını sosyalizmin meşruiyetine dönüştürecek «kolektif aracı»ya yer vermemiştir kuramında. Bu da sözkonusu kuramın en temel boşluğudur. «Yapı ve özne sorunu, burada, pratik politika alanında en keskin biçimiyle bir kez daha ortaya çıkar.» (Aynı yerde, ş. 83).

Kanımca, Habermas'ın kuramında, belki özne-yapı ilişkisinin çözümsüzlüğünü de açıklayacak daha temel bir sorun var. O da doğa ile tarih arasındaki diyalektik ilişkinin koparılmış olması. Habermas maddi üretim alanı ile bu alanın dolayımlanmasını sağlayan toplumsal etkileşimi «eşit fakat ayrı» alanlar olarak koyunca, doğru bir özne anlayışına varmanın temellerini ortadan kaldırmış oluyor. Maddi üretim sürecinde, bir yandan dış doğayı kendi faaliyetiyle dolayımlayan, öte yandan da bu dolayımlanmış doğa temelinde kendisini dönüştüren bir özne sözkonusu oysa. Habermas'ın «toplumsal etkileşim» dediği alan, bu maddi süreçte içkin olan üretim ilişkilerinden başlayarak, siyaset, hukuk, ideoloji, sanat, kültür, dil, simgesel iletişim

vb.'ye kadar uzanan dolayımlar alanından başka birşey değil. Bu toplumsal dolayımlar, tarih içinde giderek daha karmaşıklaşan ve kendi iç dinamiğine giderek daha çok kavuşan, ama hiçbir noktada insanın doğayı dönüştürme faaliyetinden tümüyle kopmayan ilişki ve faaliyetler. Bunların «özne»sinin anlaşılması için maddi üretimin öznesinin kavranması kaçınılmaz. Yeni bir «meşruiyet»i olanaklı kılacak kolektif etmen ancak bu karmaşık ilişkiler bütünü içine yerleştirilmiş bir özne olabilir.

Aslında, doğa ile tarih arasındaki ilişkiyi doğru kavramlaştırmanın önemine Anderson da değiniyor. Ne var ki, o bu sorunu çok özgül bir bağlama hapsediyor. Bu ilişkiyle yüzleşmek, sosyalist bir ahlâk anlayışını geliştirmek için gerekli, yazara göre. Bunun nedenini anlamak güç değil: «İnsan doğası» konusunda derinlikli bir tahlil geliştirmedikçe, insanların hangi doğrultuda, hangi ilkelere göre dönüşeceğine ilişkin bir şey söylemek olanaklı değil. Gereksinimler, yaşam/ölüm, sevgi vb. hep «insan»ın doğal boyutlarıyla tarihsel boyutlarının eklemlenişini doğru anlayarak çözülebilecek sorunlar. Bunun önkoşulu da insanı doğa ile tarih arasında doğru bir konuma yerleştirmek.

Anderson, bu bağlamda, Sebastiano Timpanaro'nun yapıtından övgüyle söz ediyor. Öte yandan, Batı'da Sol Düşünce adlı yapıtında bu düşünürün «Batı» Marksizmi içindeki özel konumunu «epistemoloji»ye hapsolmamış olmasıyla açıklıyor.[4] Üçüncüsü de, bu kitabının başlarında «Batı» Marksizmin felsefi söyleminin «nitelik itibarıyla somut[5] olmaktan çok epistemolojik özellikte» (aynı yerde, s. 23) olduğunu tekrar vurguluyor. Ne var ki, Anderson bu çok önemli üç gözleminin bir sentezini yapıp, bu sentezin uzantılarıyla yüzleşmiyor.

«Batı» Marksizminin (özellikle de Della Volpe ve Althusser'den kaynaklanan okulların) çok genel bir özelliği felsefeyi epistemolojiye indirgemesi. Bunun temelinde yatan neden ise, bu felsefe anlayışının, insanlığın varoluşuyla ilgili genel soruları «metafizik» oldukları gerekçesiyle yadsıması; bu soruları hiç sormadan, doğrudan doğruya, insanın bilimsel ve felsefi faaliyeti üzerine sorulara geçmesi. Bu yaklaşımla, insanın bilimsel ve felsefi faaliyetini, onun doğa ile ilişkisinden koparak, özerk bir faaliyetmişçesine ele alan epistemolojizme düşmek çok anlaşılır birşey. «Batı» Marksizmi içinde bu geleneğin dışında kalan nadir düşünürlerden biri, Timpanaro'nun yanısıra, son dönemindeki yapıtıyla Lukács. Lukács'ın, iki bölümden oluşan ve her bir bölümü farklı dillere göre iki-üç cilt halinde çıkmış olan, Toplumsal Varlığın Ontolojisi adlı bu dev yapıtının bazı bölüm-

4) Bkz. a.g.y., s. 142-143, no. 40.

5) Anderson'un kullandığı kavram *«substantive»*. Kanımca bu sözcüğün burada «içeriğe yönelik» olarak çevrilmesi daha doğru olurdu.

leri İngilizcede de yayımlandı.[6] Bu yapıtta Lukács insanın doğal varlığıyla tarihsel varlığının eklemlenişini kuramlaştırıyor. Doğa ile tarih arasındaki diyalektik ilişkiyi kanımca son derece sağlam bir biçimde kurduğu için de, metafiziğe düşme kompleksine kapılmadan insanlığın varoluşuna ilişkin genel soruları yanıtlamaya çalışıyor. İnsanın toplumsal bir varlık olarak ontolojik temellerini bir kez kavradıktan sonra, Lukács artık bilim ve felsefeye ilişkin soruları soyut bir epistemoloji çerçevesine hapsolmadan ele alıyor. Ayrıca, Anderson'un anlamlı bir içgörüyle gündeme getirdiği ahlâk sorunu, Lukács'ın bu yapıttaki nihai hedefi. Ancak bunu gerçekleştiremeden ölüyor Lukács.

Bu bağlamda, **Tarihsel Materyalizmin İzinde'de** Lukács'ın bu yapıtından hiç söz edilmemesi büyük bir eksiklik. Hele «Batı» Marksizminde felsefi söylemin epistemolojiye hapsolmasından yakınan bir Anderson için.

Anderson'un öz - eleştirisinin ikinci eksenini oluşturan bölümlere, yani yazarın Marksizmin son on yılına sınıf mücadelesinin somut gelişimi bağlamında nasıl baktığına, burada ayrıntılı olarak giremeyeceğim. Anderson bu konuda da, ayrı bir yazıyı gerektirecek kadar önemli noktalara parmak basıyor. Ancak, bu siyasal boyut kitaba bütünselliğini veren bir usyürütmeyi tamamladığı için, yazarın bu konuya ilişkin tezlerini kısaca özetlemekte yarar var. Anderson, bir yandan Latin Marksizminin bunalımının yapısalcılık karşısındaki güçsüzlüğüne bağlanamıyacağını, öte yandan da Habermas örneği aracılığıyla Alman Marksizminde sosyalizme bağlı kalma açısından bir istikrar olduğunu gösterdikten sonra, Latin Marksizmindeki bunalımı sınıf mücadelesi temelinde açıklamaya çalışıyor. Kısacası, «yapısalcılığın Marksizm karşısındaki zaferi» varsayımı yanlışlanınca, bu varsayımın yerini siyasal açıklama alıyor. Bu bağlamda yazar Maoculuğun ve Avro-komünizmin, bir dönem için, Sovyet Marksizmine alternatifler olarak belirdiğini vurguluyor. Ne var ki ilkin Maoculuğun Batı'daki etkisini yitirmesi, ardından da Avro-komünizmin, en güçlü olduğu Latin ülkelerinde giderek zayıflamasıyla bu alternatifler de çökmüş oluyor, yazara göre. Bu ülkelerde Marksizm böylelikle gerilerken, Avrupa genelinde de, Marksist kuramın önemli atılımlarına karşın, teori-pratik birliğinin sağlanması açısından fazla bir gelişme kaydedilmiyor. Bunun temelinde yatan neden ise, Kuzey Avrupa ülkelerinde bu dönemde sosyal demokrasinin hegemonik güç haline gelmiş olması.

Son olarak, yazarın «Sonsöz»de ele aldığı bir soruna değinmek istiyorum. Burada Anderson «bir

6) György Lukács, *The Ontology of Social Being*, Merlin 1978, I. *Hegel;* II. *Marx;* III. *Labour.*

pratik olarak bizzat sosyalizm ile geniş planda insanın kurtuluş süreci arasındaki ilişki nedir?» (aynı yerde, s. 108) sorusunu soruyor ve bunu, nükleer savaş tehdidinin yanısıra, kadınların kurtuluşu hareketi çerçevesinde yanıtlamaya çalışıyor. Anderson'a göre, varolan burjuva toplumları kadınların ezilmesi temeline dayandıkları halde, bir üretim tarzı olarak ele alındığında kapitalizm için bu bir gereklilik değildir. Mantıksal olarak, kadınların durumu ile erkeklerin durumu kapitalizm içinde eşit hale gelebilir.

Ancak, kapitalizmin verili somut gerçekliği bağlamında bu pratik bir olasılık değildir ve dolayısıyla da bizi politik bir öneriye götüremez. Sınıf egemenliği yıkılmadan cinsiyete dayalı egemenlik yıkılamaz yazara göre. İki nedenle olanaksızdır bu: İlkin, cinsiyete dayalı egemenlik çok daha köklü ve derinlerde yatan bir egemenlik biçimidir; böyle olduğu için de, kendisine göre daha az kökleşmiş bir egemenlik biçimi olan sınıfsal egemenlik önünde durduğu sürece ortadan kaldırılamaz. Ayrıca, erkek egemenliğinin toplumsal yapıları sınıf egemenliğininkilerden farklıdır: Kadınlar bu ezilmişliklerini yalıtılmış olarak ve sevgi ilişkileri içinde yaşarlar. Dolayısıyla da, ne kendi toplumsal durumları kolektif bir etmen olmalarını getirecek bir birliği barındırır, ne de karşılarındaki güç bütünleşmiş, merkezileşmiş bir yapıda temsil edilmektedir (aynı yerde, s. 111-2). Dolayısıyla: «Kadınların kurtuluşunun dayandığı temel evrensel de olsa, hatta erkekleri de böylece mevcut özlerinden özgür kılacak kadar radikal de olsa, fiili ya da potansiyel kolektif bir organ olarak, sermayenin iktisadi düzenini ve yönetim biçimini kökünden sökmeye muktedir olamayacak kadar yetersiz derecede işlevseldir.» (Aynı yerde, s. 112). Ütopyacılık karşısında bilimsel sosyalizmin özgüllüğü de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır: Ütopyacılık bütün insanlığı birden aynı anda kurtarmak peşindedir. Bu yüzden de, bu kurtuluşa götüren yoldaki kritik noktayı, sermayenin egemenliğini ortadan kaldırabilecek ve böylece insanlığın kurtuluşunun yolunu açabilecek tek gücün, nesnel konumu itibariyle, işçi sınıfı olduğunu gözden kaçırır. Ütopyacılığın bu evrenselliği, bir hedef olarak geçerliliğini korumakla birlikte pratik açısından bakıldığında soyut bir evrenselliktir.

Demek ki, kadınların kurtuluşu ve insanlığın nükleer savaşa karşı korunması gibi genel hedeflerle sosyalizmin özgül amacı arasındaki ilişki, ne bir özdeşliğe indirgenebilir, ne de birbirinden kopuk bir art-zamanlılık ilişkisine. İnsanlığın kurtuluşu sosyalizmin sınırlarını aşan bir hedeftir; işçi sınıfının etmenliğine dayanan sosyalizm ise bu hedefin gerçekleşme sürecindeki «Arşimed noktası» (aynı yerde, s. 114).

Anderson'un bu yaklaşımı şu açıdan anlamlı: Böyle bakıldığında, insanlığın genel kurtuluşunun çe-

şitli boyutlarını mücadele alanı olarak benimsemiş çeşitli hareketlerin sosyalist mücadeleyi görmezlikten gelmelerinin kendi amaçları açısından tutarsız olduğu çok açıkça ortaya çıkıyor. Ama öte yandan da, sosyalizmin, kendisini olmadığı bir yere, genel bir kurtuluşun kapsayıcı çerçevesi konumuna yerleştirmesi de bu yaklaşım bağlamında olanaksızlaşıyor.

Ne var ki, Anderson'a göre, sosyalizm somut bir pratik olmanın ötesinde, «hem Marksizmden önce gelen hem de onu aşan kültürel ve siyasal bir güç alanı»dır da (aynı yerde, s. 103). Böyle bakıldığında ise, sosyalizmin kuramının tarihsel maddeciliğin tekelinde olmadığı görülür. Bu anlamıyla sosyalizm, bilimsel sosyalizmden daha geniş bir kültürel-siyasal mirası temsil eder. Yazarın bu formülasyona hiçbir itirazım olmamakla birlikte, bu yaklaşımın kitapta yer yer belli bir gevşekliğe yol açtığı kanısındayım. Anderson son on yılın önemli bulduğu çalışmaları arasına öyle örnekleri dahil ediyor ki, kimi zaman politik olarak, kimi zaman da kuramsal olarak burjuva ideolojisi etkilerine açık oluş sanki onun için bir sorun olmaktan çıkıyor. Oysa, yazar Batı'da Sol Düşünce'de, «Batı» Marksizminin burjuva bilimlerinin etkilerine açık olmasını bir sorun olarak koyuyordu. Bu konuda aklımdaki iki örnek, analitik felsefeden yararlanma çabası içindeki bir G. A. Cohen (Karl Marx's Theory of History - A Defence, Oxford 1978) ve Marksizmi belirtik olarak dışarıdan sorgulayan bir Alec Nove (Economics of Feasible Socialism, Londra 1983). Bunlara başkaları da eklenebilir. Ama önemli olan, sözünü ettiğim bu yaklaşımın zaman zaman Anderson'a şu noktayı neredeyse unutturması: Marksizm, burjuva düşüncesinin yanısıra, başka sosyalizm anlayışları karşısında da bir ideolojik mücadele vermek zorunda. Geniş anlamıyla kültürel siyasal bir miras olan sosyalizme yapılmış katkılar, her zaman Marksizme yapılmış katkılar olmayabilir, hatta belli konjonktürlerde ona yönelik saldırılara dönüşebilir. Böyle durumlarda ise, sosyalizmin pratik içinde taşıdığı dar anlamı ön plana çıkarmak ve bu ideolojik mücadeleye kararlı bir biçimde girmek kaçınılmaz olur.

Getirmiş olduğum bu kayıt Anderson'un kitabının öneminden hiç bir şey eksiltmiyor. Son on yılın gelişmelerini, kuşbakışı ile de olsa, etraflı bir biçimde tarayan ve son derece anlamlı sorunlar üzerinde duran bu kitap, çeşitli konuları berraklığa kavuşturması açısından kendi boyutlarının ötesinde bir öneme sahip.

Gülnur Savran